11. Møde
om Udforskningen af Dansk Sprog

Nordisk Institut
Aarhus Universitet

12.-13. oktober 2006

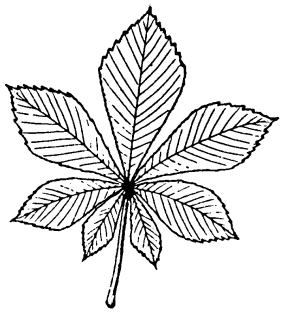

ISBN 87-91134-29-3

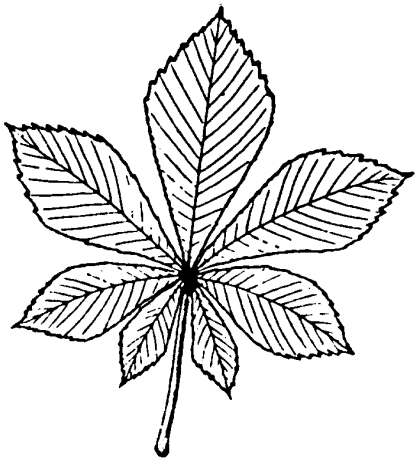

11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog

Nordisk Institut, Aarhus Universitet
12.-13. oktober 2006

Redigeret af
Peter Widell og Ulf Dalvad Berthelsen

Århus 2007

Nordisk Institut, Aarhus Universitet

Trykt af
Fællestrykkeriet for Sundhedsvidenskab og Humaniora
Aarhus Universitet

2007

F O R O R D

Nordisk Institut, Aarhus Universitet, tog i 1986 initiativet til møderne om udforskningen af dansk sprog. Der har været afholdt møder hvert andet år siden da.

På 11. møde, der fandt sted i oktober 2006, deltog 60 forskere fra ind- og udland med 31 foredrag, hvoraf 26 udgives her.

Vores motto "Ingen lingvistik uden humor" blev også holdt i ære ved 11. møde.

Århus, oktober 2007

Peter Widell Ulf Dalvad Berthelsen

INDHOLD

Program		9
Deltagere		12
Edith Aller	Tekstlingvistik og bibelhistorie - Præsentation af en ph.d.-afhandling	22
Henning Bergenholtz	Om at parkere aben og andre fraseologiske udtryk	37
Ulf Dalvad Berthelsen	Om attitudeadverbialernes semantik	52
Simon Borchmann	Fokus i dansk skriftsproglig sprogbrug	64
Birgit Christensen	Petrus Jacobi von Alßlef – lidt om nedertysk, højtysk og især dansk i Tønder i 1600-tallet	76
Volkmar Engerer	Faseverbet *begynde*: Dets syntaks og semantik i dansk	91
Charlotte Gooskens	Internordisk sprogforståelse i et dialektperspektiv	101
Katerina Hausildova	INTERCORP - parallelt dansk-tjekkisk korpus	111
Jesper Hermann	Visse vrangforestillinger om ordet “sprog” - Eller hvordan vor brug af ordet “sprog” forhindrer vi forstår	118
Ebba Hjorth, Henrik Galberg Jacobsen og Bent Jørgensen	Dansk sproghistorie på ny	131
Eva Skafte Jensen	Imperativens telicitet	134
Susanne Kjærbeck	Samtale i institutionelt regi - institutionalitet og uoverensstemmelse i narrativer	144
Elena Krasnova	Sammensatte ord i dansk	154
Susanne Annikki Kristensen og Hans Götzsche	Kunsten at analysere en at-infinitv	159
Tore Kristiansen	Sprogforandring i virkelig tid - En præsentation af Dansk Grundforskningsfonds Center for Sociolingvistiske Sprogforandringsstudier (DGCSS)	169
Jens Moberg og Charlotte Gooskens	Konditionell entropi som mått på lingvistiskt avstånd mellan danska och svenska	170

Mie Femø Nielsen	Kan spin undersøges empirisk?	181
Sanni Nimb og Nicolai Hartvig Sørensen	DanNet - et leksikalsk-semantisk wordnet for dansk	191
Karen Margrethe Pedersen	Inkorporering - nogle særtilfælde	201
Mads Poulsen	Begrænsninger på sætningsknuder som et processeringsfænomen	211
Birgitte Skovby Rasmussen	Temperaturerne kommer til at ligge mellem 5 og 7 grader - Hvornår bruges *komme til at* med ren eftertidsbetydning?	221
Ole Ravnholt	Bidrag til en funktionel grammatisk beskrivelse af det danske nominals struktur og topologi	231
Janusz Stopyra	Danske substantiviske suffiksdannelser modelleret efter tilsvarende prædikat- og argumentstrukturer	244
Rita Therkelsen	Om *måske* og *muligvis*	254
Ole Togeby	Udkast til en semiotik	264
Peter Widell	Lidt om billeder	275

Program

Torsdag den 12. oktober 2006, Mødelokale 1

10.00-10.05 Mødet åbnes

Ordstyrer: Ulf Dalvad Berthelsen

10.05-10.35 Ebba Hjorth, Henrik Galberg Jacobsen og Bent Jørgensen:
Dansk Sproghistorie på ny

10.35-11.05 Tore Kristiansen:
Sprogforandring i virkelig tid

K a f f e p a u s e

	Sektion 1 (Mødelokale 1)	Sektion 2 (Mødelokale 2)
	Ordstyrer: Nina Møller Andersen	*Ordstyrer: David Graff*
11.30-12.00	Carsten Hansen: Skoleordbog Tysk	Jørgen Chr. Bang: Dialektisk sprogteori
12.00-12.30	Ruth Mulvad: Sprogbaseret fagdidaktik - læsning i alle fag	Jesper Hermann: Visse vrangforestillinger om ordet 'sprog'

F r o k o s t

	Ordstyrer: Ulla Bentzen	*Ordstyrer: Henrik Jørgensen*
13.30-14.00	Susanne Kjærbeck: Institutionalitet og uoverensstemmelse i narrativer - eksempler fra institutionelle samtaler	Ole Ravnholt: Udkast til en funktionel grammatisk beskrivelse af det danske nominals topologi
14.00-14.30	Mie Femø Nielsen: Kan spin undersøges empirisk?	Karen Margrethe Pedersen: Inkorporeret objekt - nogle særtilfælde
14.30-15.00	Jakob Steensig: Sammenhold og sammenstød i interaktion - beretning om et tre-årigt forskningsprojekt	Janusz Stopyra: De tyske og danske afledninger modelleret efter den logiske semantik

K a f f e p a u s e

	Ordstyrer: Randi Brodersen	*Ordstyrer: Hans Götzsche*
15.30-16.00	Sanni Nimb og Nicolai Sørensen: DanNet - leksikalsk semantisk WordNet for dansk	Volkmar Engerer: Faseverbernes syntaks og semantik i dansk
16.00-16.30	Auður Hauksdóttir: At vande mus eller høns? Om metaforer og dansk-islandsk idiomatik	Simon Borchmann: Fokus i dansk skriftsproglig sprogbrug
16.30-17.00		Ulf Dalvad Berthelsen: Attitudeadverbialerne i semantisk og pragmatisk..

Torsdag den 12. oktober 2006

	Sektion 1 (Mødelokale 1)	Sektion 2 (Mødelokale 2)
	Ordstyrer: ??	*Ordstyrer: Marianne Rathje*
09.00-09.30	Ole Togeby: Billedanalyse som en del af diskursanalysen	Mads Poulsen: Begrænsninger på sætningsknuder som et processeringsfænomen
09.30-10.00	Peter Widell: Noget om billeder	Susanne Annikki Kristensen: Nyt syn på at-infinitiven

K a f f e p a u s e

	Ordstyrer: ??	*Ordstyrer: Asger Albjerg*
10.30-11.00	Charlotte Gooskens: Internordisk sprogforståelse i et dialektperspektiv	Katerina Hausildova: Intercorp - parallelt dansk-tjekkisk korpus
11.00-11.30	Birgit Christensen: Dansk i Tønder i 1600-tallet	Elena Krasnova: Sammensatte ord i dansk
11.30-12.00	Nina Grønnum: DanPASS - et fonetisk annoteret spontantalekorpus	Rita Therkelsen: Om ‘måske’

F r o k o s t

	Ordstyrer: ??	*Ordstyrer: Karen M. Pedersen* (Skærbæk)
13.00-13.30	Birgitte Skovby Rasmussen: 'Temperaturerne kommer til at ligge mellem 5 og 7 grader'. Hvornår bruges 'komme til at' med eftertidsbetydning?	Edith Aller: Tekstlingvistik og bibelhistorie
13.30-14.00	Eva Skafte Jensen: Imperativens telicitet	

Ordstyrer: Peter Widell

14.00-14.30	Henning Bergenholtz: Om at parkere aben og andre fraseologiske udtryk
14.30-15.00	Afslutning

DELTAGERNE

11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog

Asger Albjerg
Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur
Helsingfors Universitet
Unionsgatan 40, PB 24
SF-00014 Helsingfors
Finland
asger.albjerg@helsinki.fi

Edith Aller
Vestergade 4
8900 Randers
edith.aller@mail.tele.dk

Tekstlingvistik og bibelhistorie - Præsentation af en ph.d.-afhandling

Nina Møller Andersen
Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab; Afdeling for Nordisk Filologi
Københavns Universitet
Njalsgade 120
2300 København S
ninamoel@hum.ku.dk

Jørgen Chr. Bang
Institut for Sprog og Kommunikation
Syddansk Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M
bang@language.sdu.dk

Ulla Henriette Bentzen
Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab; Afdeling for Nordisk Filologi
Københavns Universitet
Njalsgade 120
2300 København S
ullabentzen@yahoo.dk

Henning Bergenholtz
Institut for Sprog og Erhvervskommunikation
Handelshøjskolen i Århus
Fuglsangs Allé 4
8210 Århus V
hb@asb.dk

Om at parkere aben og andre fraseologiske udtryk

Ulf Dalvad Berthelsen
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 7
8000 Århus C
norub@hum.au.dk

Om attitudeadverbialernes semantik

Inger Bevórt
tidl. afd. for dialektforskning
Strandvejen 67 A
2100 København Ø
Ingerb@mail.dk

Margaret J. Blake
Afdeling for Lingvistik
Aarhus Universitet
Monradsvej 16B
8260 Viby J
mjblake@raeder.dk

Jonas Blom
Institut for Sprog og Kommunikation
SyddanskUniversitet, Odense
Møllermarksvej 56 st. tv., Højstrup
5200 Odense SV
blom_jonas@hotmail.com

Simon Borchmann
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 7
8000 Århus C
norsib@hum.au.dk

Fokus i dansk skriftsproglig sprogbrug

Randi Benedikte Brodersen
Nordisk Institutt
Universitetet i Bergen
Sydness Plass 9
N-50007 Bergen

Birgit Christensen
Billesborgvej 6 A
2720 Vanløse
christensen.birgit@gmail.com

Petrus Jacobi von Alßlef – lidt om nedertysk, højtysk og især dansk i Tønder i 1600-tallet

Jens Cramer
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 7
8000 Århus C
norjac@hum.au.dk

Gerke Doetjes
Universität Hamburg
Im Tale 9
DE-20251 Hamburg
Tyskland
gerke@doetjes.de

Volkmar Engerer
Statsbiblioteket
Universitetsparken
8000 Århus C
ve@statsbiblioteket.dk

Faseverbet *begynde*: Dets syntaks og semantik i dansk

Pernille Frost
Frændevej 8 st.
2870 Dyssegård
pf@fredersem.dk

Charlotte Gooskens
Skandinavisk afdeling
Groningen Universitet
Postbus 716
NE-9700 AS Groningen
Nederland
c.s.gooskens@rug.nl

Internordisk sprogforståelse i et dialektperspektiv

Konditionell entropi som mått på lingvistiskt avstånd mellan danska och svenska (sammen med Jens Moberg)

Hans Götzsche
Institut for Kommunikation
Aalborg Universitet
Kroghstræde 3
9220 Aalborg Øst
goetzsche@hum.auc.dk

Kunsten at analysere en at-infinitv (sammen med Susanne Annikki Kristensen)

David Graff
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 7
8000 Århus C
soldag3@hotmail.com

Nina Grønnum
Lingvistisk Laboratorium, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab
Københavns Universitet
Njalsgade 120
2300 København S
ninag@hum.ku.dk

Niels Haastrup
Stenstykkevej 51
2650 Hvidovre
niels@haastrup-fam.dk

Carsten Hansen
Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab
Københavns Universitet
Njalsgade 120
2300 København S
carsten@lexitext.dk

Auður Hauksdóttir
Háskoli Íslands
Nýi Garður
IS-101 Reykjavík
Island
auhau@hi.is

Katerina Hausildova
Institut for Historie og Områdestudier
Aarhus Universitet
8000 Århus C
slakh@hum.au.dk

INTERCORP - parallelt dansk-tjekkisk korpus

Lars Heltoft
Dansk
Roskilde Universitetscenter
Postboks 260
4000 Roskilde
heltoft@ruc.dk

Jesper Hermann
Nordiske Studier og Sprogvidenskab
Københavns Universitet
2300 København S
jh@hum.ku.dk

Visse vrangforestillinger om ordet "sprog" - Eller hvordan vor brug af ordet "sprog" forhindrer vi forstår

Ebba Hjorth
Det Danske Sprog- og Litteraturselskab
Christians Brygge 1
1219 Køøbenhavn K
eh@dsl.dk

Dansk sproghistorie på ny (sammen med Henrik Galberg Jacobsen og Bent Jørgensen)

Henrik Galberg Jacobsen
Institut for Sprog og Kommunikation
Syddansk Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M
galberg@language.sdu.dk

Dansk sproghistorie på ny (sammen med Ebba Hjort og Bent Jørgensen)

Hanne Janssen
Scandinavische Talen
Universiteit van Amsterdam
Spuitstraat 134
1012 VB Amsterdam
Holland
hanne.janssen@hum.uva.nl

Anette Jensen
Nordisk Forskningsinstitut; Afdeling for Dansk Dialektforskning
Københavns Universitet
Njalsgade 136
2300 København S
anette.jensen@hum.ku.dk

Eva Skafte Jensen
Dansk
Roskilde Universitetscenter
Hus 3.2.3, Postboks 260
4000 Roskilde
eskafte@ruc.dk

Imperativens telicitet

Bent Jørgensen
Afdeling for Navneforskning
Københavns Universitet
Njalsgade 136
2300 København S
berge @ hum.ku.dk

Dansk sproghistorie på ny (sammen med Ebba Hjorth og Henrik Galberg Jacobsen)

Henrik Jørgensen
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Niels Juels Gade 84
8200 Århus N
norhj@hum.au.dk

Susanne Kjærbeck
Institut for Sprog og Kultur, dansk, hus 3.2.3.; afd. for Dansk og PR
Roskilde Universitetscenter
Postboks 260
4000 Roskilde
susannek@ruc.dk

Samtale i institutionelt regi - institutionalitet og uoverensstemmelse i narrativer

Elena Krasnova
Sankt Petersborg Universitet
Sjezzjinskaja ul. 29 kv. 37
197198 Sankt Petersborg
Rusland
ekrasnova@gmail.com

Sammensatte ord i dansk

Susanne Annikki Kristensen
Institut for Kommunikation
Aalborg Universitet
Kroghstræde 3
9220 Aalborg Øst
annikki@hum.auc.dk

Kunsten at analysere en at-infinitv (sammen med Hans Götzsche)

Tore Kristiansen
Center for sprogforandringsstudier, dgcss
Københavns Universitet
Njalsgade 136
2300 København S
Tore.Kristiansen@hum.ku.dk

Sprogforandring i virkelig tid - En præsentation af Dansk Grundforskningsfonds Center for Sociolingvistiske Sprogforandringsstudier

Anna Vibeke Lindø
Institut for Sprog og Kommunikation
Syddansk Universitet, Odense
Campusvej 55
5230 Odense M
avl@language.sdu.dk

Jens Moberg
Alfa-Informatica; Harmoniegebouw, room 1311-417
Rijksuniversiteit Groningen
Oude Kijk in 't Jatstraat 26
9712EK Groningen
Holland
j.moberg@rug.nl

Konditionell entropi som mått på lingvistiskt avstånd mellan danska och svenska (sammen med Charlotte Gooskens)

Ruth Mulvad
CVU Storkøbenhavn
Ejbyvej 23-43
2740 Skovlunde
ruth.mulvad@skolekom.dk

Ida Elisabeth Mørch
Dansk Sprognævn
Njalsgade 136
2300 København S
moerch@dsn.dk

Mie Femø Nielsen
Institut for Nordiske Studier of Sprogvidenskab
Københavns Universitet
Njalsgade 120
2300 København S
femoe@hum.ku.dk

Kan spin undersøges empirisk?

Sanni Nimb
Center for Sprogteknologi, Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S
sanni@cst.dk

DanNet - et leksikalsk-semantisk wordnet for dansk

Gregor Okoniewski
Institut für Skandinavistik
Universität Wien
1010 Wien
Østrig
okoniewski@mail.tele.dk

Minna Olesen
Nordisk Forskningsinstitut
Københavns Universitet
Njalsgade 136
2300 København S
minna@hum.ku.dk

Karen Margrethe Pedersen
Nordisk Forskningsinstitut; Afdeling for Dansk Dialektforskning
Københavns Universitet
Njalsgade 136
2300 København S
kmp@hum.ku.dk

Inkorporering - nogle særtilfælde

Karen Margrethe Pedersen
Syddansk Universitet
Alsion 2
6400 Sønderborg
kam@sam.sdu.dk

Mads Poulsen
Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab
Københavns Universitet
Njalsgade 120
2300 København S
m.poulsen@hum.ku.dk

Begrænsninger på sætningsknuder som et processeringsfænomen

Birgitte Skovby Rasmussen
Classensgade 10, 1.
2100 København Ø
birgitteskovby@rasmussen.mail.dk

Temperaturerne kommer til at ligge mellem 5 og 7 grader - Hvornår bruges *komme til at* med ren eftertidsbetydning?

Marianne Rathje
Dansk Sprognævn
Njalsgade 80
2300 København S
marianne.rathje@dsn.dk

Ole Ravnholt
Dansk Sprognævn
Njalsgade 80
2300 København S
ravnholt@dsn.dk

Bidrag til en funktionel grammatisk beskrivelse af det danske nominals struktur og topologi

Vibeke Sandersen
tidl. Dansk Sprognævn
Slotsgade 8 G, 1. tv.
3480 Fredensborg
sandersen@dsn.dk

Jakob Steensig
Institut for Antropologi, Arkæologi og Lingvistik
Aarhus Universitet
Moesgård
8270 Højbjerg
linjs@hum.au.dk

Janusz Stopyra
Instytut Filologii Germanskiej
Uniwersytetu Wroclawskiego
Pl. Nankiera 15
50-140 Wroclaw
Polen
jstopyra@uni.wroc.pl

Afledte kollektivdannelser i tysk og deres danske ækvivalenter

Nicolai H. Sørensen
Det Danske Sprog- og Litteraturselskab
Christians Brygge 1
1219 København K
nhs@dsl.dk

Rita Therkelsen
Roskilde Universitetscenter, Hus 3.2.3.
Postboks 260
4000 Roskilde
rita@ruc.dk

Om *måske* og *muligvis*

Ole Togeby
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 7
8000 Århus C
norot@hum.au.dk

Udkast til en semiotik

Sten Vikner
Institut for Sprog, Litteratur og Kultur
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 5
8000 Århus C
sten.vikner@hum.au.dk

Peter Widell
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 7
8000 Århus C
norwidell@hum.au.dk

Lidt om billeder

Peter Widell og Ulf Dalvad Berthelsen (udg.):
11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2006

TEKSTLINGVISTIK OG BIBELHISTORIE – PRÆSENTATION AF EN PH.D.-AFHANDLING

Af Edith Aller (tidl. Hjørring Seminarium og Danmarks Pædagogiske Universitet)

1. Indledning

Et par biografiske bemærkninger – ud fra devisen: Sent, men ikke for sent

Da jeg i 1998 gik på efterløn fra mit job som seminarielektor i dansk, havde jeg den fornøjelse at afdelingslederen for det daværende DLH Aalborg (senere DPU Aalborg, nu CVU Nordjylland) ringede mig op og tilbød mig gode betingelser for en tilknytning som ulønnet videnskabelig seniormedarbejder med henblik på endelig at give mig mulighed for at lave noget kvalificeret forskningsarbejde. For en seminarielærer var der ingen forskningstid, og han vidste det havde været mit ønske i mange år.

I 70erne beskæftigede vi os på seminarierne bl.a. med problemet *indoktrinering.* Ingen kunne rigtigt definere hvad det var, men jeg forestillede mig at en sproglig analyse af såkaldt indoktrinerende tekster måtte kunne afsløre hvad det var, hvis det fandtes.

Den sag tog jeg nu op, her tredive år senere. Jeg valgte dog at tale om *modtagerregulering***.** Min drivkraft var desuden en *forundring* over at man har fundet det nødvendigt igen og igen at genfortælle visse kulturbærende folkelige fortællinger. Samt en stor *nysgerrighed* efter at finde ud af hvad den stadig forholdsvis nye *tekstlingvistik* i grunden går ud på.– Jeg havde en fornemmelse af at den kunne være et godt analyseredskab til det jeg ville.

Det blev til en ph.d., forsvaret for DPU sept. 2004, med titlen *Den bibelhistoriske fortællings sprogbrug. En sammenlignende tekstlingvistisk analyse af 12 versioner af syndflodsfortællingen med særligt henblik på teksternes kohærens, kohæsion og funktion og disse forholds betydning for modtagerreguleringen.*

2. Genren

Bibelhistorie er den oversete, for ikke at sige glemte *børnelitterære genre*. Selv Torben Wein-

reichs netop udkomne omfattende og stærkt roste børnelitteraturhistorie nævner kun én eneste bibelhistorie, og det er en billedbog. Faktisk er der over knap 300 år udgivet små 200 bibelhistorier på dansk – plus talrige genudgivelser og omarbejdelser.

Som skolehistorikeren Ingrid Markussen skriver et sted, har det bibelske sprog i århundreder påvirket danskernes sprogbrug i særdeles grad – det har været en del af den kollektive sproglige bagage: Danske børn har dagligt haft tilgang til, ja været tvangsindlagt til et litterært og indimellem stærkt poetisk skriftsprog, dels Bibelens eget sprog – der læstes jo op af den både først og sidst på skoledagen – dels det bibelhistoriske parafraserende sprog, mundtligt formentlig siden reformationen, skriftligt siden den første skriftlige bibelhistorie på dansk.

Mange biografier nævner omgangen med bibelhistorier – et eksempel: *Oehlenschläger* skriver i sine erindringer om sin triste skolegang: ”Min trøst var Hübners bibelske historie. Når vi havde lært vore lektier, fik vi lov at læse et stykke deri. Hver havde sit mærke deri. (…) Med alle disse mærker kunne Hübners historie slet ikke lukkes, men lå og rakte de utallige tunger ud med Moses, Josef, David, Salomon etc. etc.”

I dag står der metervis af bibelhistorier på børnebibliotekerne, de bruges i hjem, skoler og kirker, men ingen herhjemme synes at interessere sig for dem som forskningsobjekt – i hvert fald er det ikke lykkedes mig at finde andre i Danmark! En enkelt i Sverige, en enkelt i Norge og rigtig mange i det tysktalende område – men altså ingen herhjemme, det være sig teolog, religionspædagog eller andet.

Der fandtes da heller ingen bibliografi over danske bibelhistorier da jeg gik i gang. Jeg udarbejdede så en registrant – der mangler stadig en egentlig *biografi.* Af registranten fremgår det at den først skriftlige bibelhistorie (der er tidligere udgivet bibelhistorier i billeder) er den af *Hübner* som Oehlenschlägers skole ejede ét eksemplar af – nemlig den danske oversættelse fra 1728 af Hamborg-rektoren Johann Hübners fortræffelige værk *To gange to og halvtredsindstive Udvalde Bibliske Historier Af Det gamle og nye Testamente, Oversatte til Tienneste for fattige og enfoldige Bønderbørn udi de allernaadigste forordnede Kongelige Danske [her følger et stik af en rytterskole].*[1]

Som *analysefortælling* valgte jeg fortællingen om Syndfloden fordi den formentlig ville være med i næsten alle bibelhistorier, og den har et passende omfang samt et dramatisk forløb.

Som *grundtekst* valgte jeg den danske oversættelse af den som den står i 1871-oversættelsen af Det gamle Testamente – officielt fordi denne oversættelse udkom midt i perioden, i virkeligheden fordi jeg synes om dens æstetiske kvaliteter.

Jeg valgte desuden ni skriftlige parafraser af Syndflodsfortællingen og to mundtlige – sammen dækker de 11 versioner de vigtigste *perioder* i kirkehistoriens og pædagogikkens historie herhjemme: Der er bl.a. en ortodoks, en rationalistisk, en pietistisk, en tilpasningspædagogisk, en "børnevenlig" og en litterær. De to mundtlige er fra ca. 1980 – to lærere der gav mig lov til at lytte med med en båndoptager mens de fortalte for deres klasser, den ene, som det viste sig, ud fra en konservativ religiøs tradition, den anden ud fra en moderne "det er ikke min historiesynsvinkel".[2] – Så vidt mit korpus.

Mine analysetilgange var tekstlingvistiske, herunder narratologiske. Til min fornøjelse var narratologien, herunder den klassiske strukturalisme, under restituering sidst i 90erne da jeg tog fat i den – efter at den havde været ude i kulden for sin minimalisme og anden dårligdom, havde bl.a. engelske og amerikanske forskere genoplivet den: Den er nyttig, man må bare man ikke nøjes med den. Mine særlige analyseområder var teksternes kohærens, kohæsion og funktion.

Jeg havde en idé om at tekstlingvistikken, incl. narratologien, ville tilbyde tilgange der var tilstrækkeligt tekstnære til at kunne sige noget væsentligt konkret uden at være så tekstnære at jeg ville ende i grammatiske petitesser. Det kom næsten til at holde, selvom jeg endte med at opdage at forskellige tiders bibelhistoriske parafraser bruger forskellige typer *kohæsive koblinger,* herunder forskellige typer *junktorer* – det var fristende lige at lægge Halliday og Hasans taksonomi ned over de 12 tekster, og det viste at det faktisk er muligt ud fra brugen af junktorer i en tekst at sige hvilken pædagogisk periode teksten er fra, og dermed hvilken form for modtagerregulerig den afspejler. I grunden vel ikke nogen overraskelse.

Når den myndige biskop Balslev fortæller *sin* version af Syndfloden i 1844, er der ikke noget at diskutere: Han anvender dobbelt så mange junktorer som gennemsnittet, og først og frem-

---

[1] Det sidste er et salgstrick fra oversætterens side – bogen henvender sig til hjemmene hvor der skal læses en eller to fortællinger om ugen, derfor antallet 52, men rytterskolerne var netop oprettet.

[2] Det sidste gav sig bl.a. udslag i en gennemført brug af præsens og en stadig henvisning til kilden: Sådan står det altså i Bibelen!

mest af den styrende slags: ”Synd og ugudelighed tog *således* overhånd at Gud besluttede at udrydde den fordærvede slægt af jorden.”

Som det fremgår, har jeg valgt at indsætte hvad jeg fandt af sprogligt, i en kontekst-sammenhæng. Til den ende har jeg benyttet *Reinhardt Kosellecks* historiske begrebsanalyse – hans tanker om at begreber over tid skifter signifié, viste sig nyttige. Det *geschichtliche Grundbegriff* ’bibelhistorie’ har faktisk spillet så stor en rolle i den skiftende samfundshistories opfattelse af hvad kristendom er, at det kan forstås i sammenhæng med den. Et mini-eksempel : I Salmonsens konversationsleksikon (1915) er begrebet ’bibelhistorie’ omhyggeligt defineret ud fra tidens pædagogiske forståelse af det, i Encyklopædien (1994) er det udeladt.

Da *Hübners* bog udkom som den første bibelhistorie i Danmark, måtte han forsvare brugen af den: Den slags genfortælling var tant og fjas – børn skulle læse i Bibelen selv, og ville man endelig bruge en bibelhistorie, måtte den ligne grundteksten i enhver måde.

Da Aage Nørfelts *Børnenes Bibelhistorie* udkom i 1958, efter at krigen havde vendt op og ned på meget, skrev han direkte i sin lærervejledning at det nu drejede sig om at *tilpasse* GTs tekster til moderne tiders børn. Vi var nået hele vejen rundt – fra at tilpasse børn til Bibelen til at tilpasse Bibelen til børn.

I dag står vi et tredje sted – men det er der ikke tid til at komme ret meget ind på her: Der er en litterær retning hvor fortællingerne nærmer sig noveller (Ingrid Schrøder-Hansen), en ”ortodoks” skoleretning hvor det drejer sig om at videregive det centrale indhold i fortællingerne så loyalt som muligt (Bodil Busk Sørensen) – og en tredje, børnevenligt muntert forkyndende (Møllehave).

Hvad jeg ville med min afhandling, var naturligvis at vise hvordan forskellige forfatter-hensigter giver sig sproglige udslag når grundteksten er den samme, mens konteksten stadig ændrer sig. Min opfattelse af hvordan en fortælling bliver til, henter jeg hos Genette (1972): Der er nogle *hændelser*, faktiske eller fiktive, som i et sind bliver redigeret til en *historie* der sættes-i-ord og dermed gøres til en *fortælling*.

Som model af den færdige fortælling benyttede jeg en let omarbejdet udgave af v. Dijks grenmodel af en fortælling (1980) – den jeg på dansk har kaldt *Rodnetmodellen* (fig. 1). Den var

til god nytte ved sammenligning af forekomsten af de nævnte bestanddele fra parafrase til parafrase.

Fig. 1. Rodnetmodellen
(efter van Dijk)

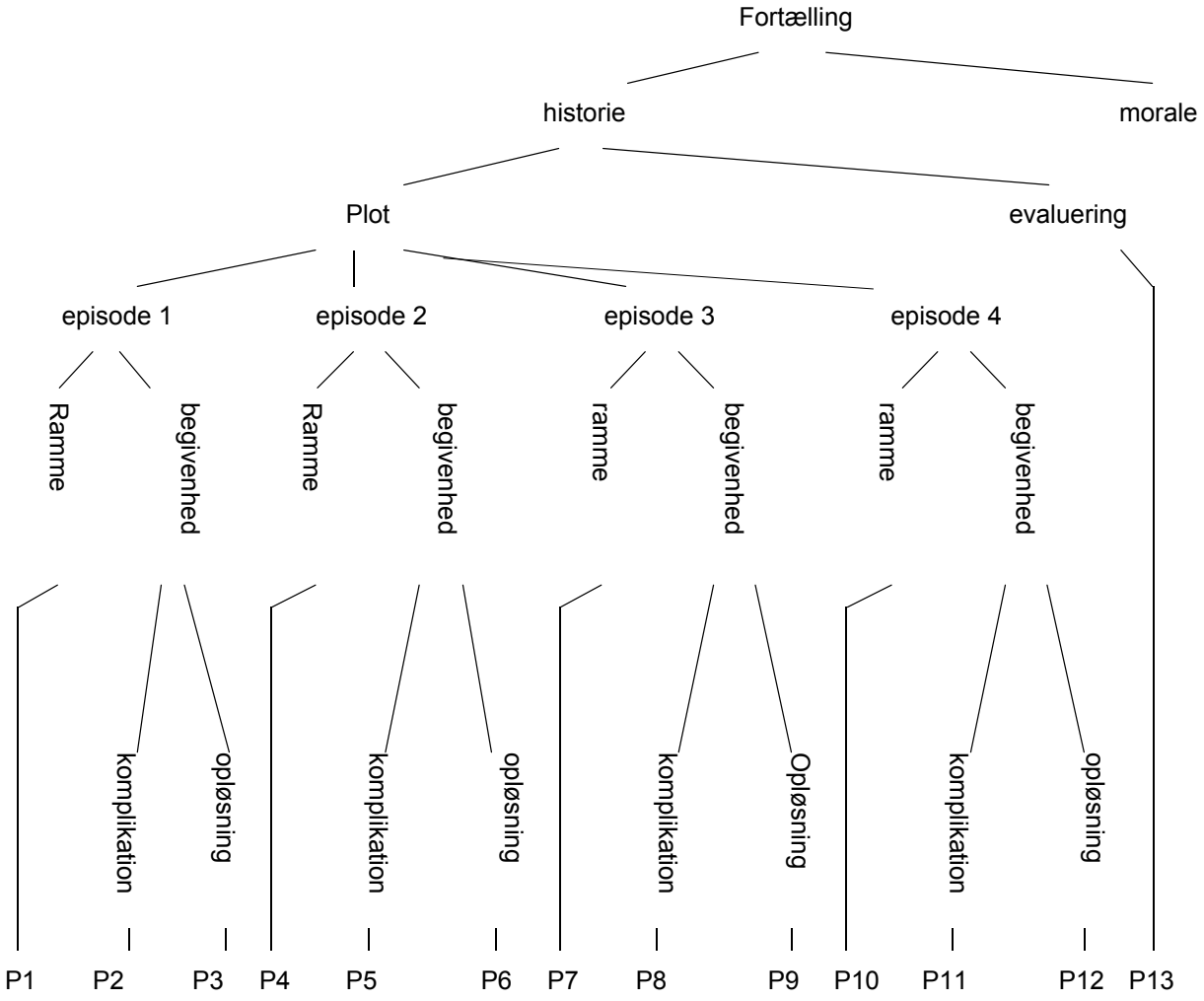

Når modellen læses ovenfra, fremgår det at en fortælling i fuldstændig udgave består af en *historie* og en *morale* hvor moralen henvender sig direkte til modtageren: Sådan går det når man er ulydig mod Gud! kunne det hedde. – I Genesisteksten er der en mere moderat morale, tænkt til Det gamle Testamentes primære læsere: ”Af Noahs Sønner blev hele Jorden befolket allevegne.” (Genesis kap. 9 v. 19). Ofte har fortællinger i Bibelen ingen morale. En sådan falder da også, som det fremgår af modellen, uden for historien.

Den ortodokse *Hübner* anbringer moralen til slut, efter selve historien, dels som ”Nyttelige lærdomme” (Hvad kan man deraf lære?), dels som ”Gudelige tanker” (som det læsende eller lyttende barn bør gøre sig).

Birch (1788), hvis bibelhistorie for børn er den første der er forfattet på dansk, deler moralen op og bruger den som det Labov og Waletsky kalder *de frie* og *de begrænsede ytringer***.** De indgår skjult i handlingen (og her kan man vel tale om egentlig modtagerregulering):

> ”Gud besluttede at spare den gudfrygtige Mand Noa. Så nyttig er Gudsfrygt. Gud lod først Menneskene formane ved Noa…”

Og så videre. I vore dage undgår de fleste fortællere en egentlig morale.

Historien består igen af et *plot* og en indre *evaluering. Plottet,* det egentlige handlingsforløb, består som det fremgår, af et antal episoder. Antallet er variabelt, den korteste fortælling består blot af en enkelt episode, mens en lang fortælling selvsagt kan have mange, og de er som de udsagn de udgøres af, oftest kronologisk ordnede. Plottet i Syndfloden er langt de fleste parafraseforfattere hen over tiden enige om, så det er ikke her de indretter sig på deres tid og hensigter.

Evalueringen udgøres ofte af en replik der i få ord inden for fortællingens rum opsummerer historien og det udfald den fik: ”Og Gud sagde til Noah: dette skal være et Tegn paa den Pagt, som jeg har oprettet imellem mig og imellem alt Kjød, som er paa Jorden.” (kap. 9 v. 17). Det var hvad der kom ud af den historie inden for historiens eget rum: Noah og alle hans fik en pagt og et pagtstegn med gyldighed fremover. Nogle gen-fortællere tager den med, andre ikke, forbavsende nok. Den er jo meningen med det hele.

Episoder og handligspropositioner

Nederst i modellen, på ytrings- eller udsagnsniveauet, kan den korteste version af en fortællings narrative forløb nedfældes i et antal *propositioner* der gengiver indholdet af fortællingens episoder. Hver episode kan rummes i tre propositioner, en *ramme, en komplikation* og en *opløsning.* Propositionernes formulering overføres ikke fra grundtekstens overfladetekst. Ved hjælp af regler, hentet hos van Dijk og Mieke Bal, udkrystalliserede jeg tekstens sæt af handlingspropositioner der samlet udgør hvad jeg har kaldt fortællingens *handlingssubstrat* (fig. 2). Dette substrat udgør det indhold af historien som nødvendigvis må være repræsenteret i en parafrase hvis den skal være fuldt gyldig. *Ramme*-propositionen skal angive en nødvendig forudsætning for hand-

lingen i komplikationen. *Komplikationen* og *opløsningen* skal have en menneskelig agens hvis handling bl.a. skal

- udtrykke en forandring
- udtrykke resultatet af et bevidst valg
- udtrykke et møde mellem to aktanter
- være udtryk for en handling der er nødvendig på fortællingens globale plan

Alle tre propositioner skal have samme handlende *subjekt*

(Fig. 2). Fortællingens handlingssubstrat.

Episode 1

P 1: Gud så menneskenes ondskab.

P 2: Gud besluttede at udrydde dem.

P 3: Gud ville oprette en pagt med en retfærdig mand.

Episode 2

P 4: Noa var en retfærdig mand.

P 5: Han byggede et skib.

P 6: Han gik ind i skibet med sin familie og nogle dyr af alle slags.

Episode 3

P 7: Vand vældede frem over jorden.

P 8: Vandet udslettede alt liv undtagen dem i skibet.

P 9: Vandet sank

Episode 4

P 10: Noa så at jorden var tør.

P 11: Noa gik ud af skibet med familie og dyr.

P 12: Noa byggede et alter og ofrede til Gud.

Evaluering

P 13: Gud velsignede Noa og indgik en pagt med ham.

Rammens semantiske indhold ”sætter scenen” og danner udgangspunkt for hvad der sker i episoden – se fx P4: ”Noa var en retfærdig mand”. *Komplikations* indhold angiver en forandring i forhold til rammen, her P5: ”Han byggede et skib”. Endelig en *følge* af de to foregående propositioners indhold, her P6: ”Han gik ind i skibet med sin familie og nogle dyr af alle slags”. – Indholdet i en *følge* afslutter således episoden, men viser også hen til den følgende episodes ramme som nu P6: Nu kan vandet godt komme.

Præcis den formulering jeg her har givet propositionerne, findes næppe i nogen bibelhistorie. Men repræsentation for de fleste af de 13 propositioners indhold må findes hvis fortællingen skal udgøre en adækvat gengivelse af netop denne historie. Det er tekstens *egentligt narrative udsagn* som samlet gengiver historien

I selve *Genesisversionen* kan der, ikke overraskende, findes udsagn der dækker 12 af de opstillede 13 propositioners indhold – jeg har jo brugt den tekst som udgangspunkt for min analyse. Et eksempel: Indholdet i P1 hedder i den bibelske sprogbrug: ”Herren saa, at Menneskenes Ondskab var stor”(Gen. kap. 6 v. 5). Der mangler kun stof for P 10 – eller rettere: I Gen. omdannes propositionens indhold til en ikke-nødvendig episode, den om fuglene.

Hübner udelader hele 1. episode. Jeg har ikke kunnet finde en begrundelse for at en ortodoks teolog udelader Guds vrede. Osv. – der er ikke plads til flere eksempler.

– Samlet udgør de narrative udsagn tekstens grundlæggende kohærensbånd, dens egentlige dybdesammenhæng.

Det kausale substrat

Når jeg nu fjernede alle de tekstdele fra grundteksten der var brugt til repræsentation af handlingssubstratet propositioner, viste den tekst der blev tilbage, sig at rumme udsagn af to slags: De *kausale* og de *repetitive*. Til 12 af de 13 narrative propositioner i handlingssubstratet hører der således en udformet, nedskrevet begrundelse for den handling der udføres i propositionen. Af disse kausale udsagn kan der, igen efter visse regler, kondenseres et sæt kausale propositioner. De skal, sagt kort, have en af tekstens aktører som agens og rumme et kausalt forhold til en af tekstens P-sætninger. De danner tilsammen et kausalt substrat der, flettet ind i handlingssubstratet, ser sådan ud:

Fig. 3. Det kausale substrat

K O: *Menneskene var onde*

P 1: GUD SÅ MENNESKENES ONDSKAB

K 1: *Han fortrød at han havde skabt dem*

P 2: GUD BESLUTTEDE AT UDRYDDE DEM

K 2: *Han var bedrøvet*

P 3: HAN VILLE DOG OPRETTE EN PAGT MED EN RETFÆRDIG MAND

K 3: *Han huskede på Noa*

P 4: NOA VAR EN RETFÆRDIG MAND

K 4: *Gud sagde til Noa: Byg et skib*

P 5: NOA BYGGEDE ET SKIB

K 5: *Gud sagde: Gå ind i skibet, du og din familie og nogle dyr af alle slags*

P 6: NOA GIK IND I SKIBET MED SIN FAMILIE OG DYR AF ALLE SLAGS

K 6: *Gud sagde: Jeg vil sende en oversvømmelse*

P 7: VAND VÆLDEDE FREM OVER JORDEN

K 7: *Vandet steg og løftede arken*

P 8: VANDET UDSLETTEDE ALT LIV UNDTAGEN DEM I SKIBET

K 8: *Gud huskede dem i skibet og sendte en stærk blæst*

P 9: VANDET SANK IGEN OG SATTE SKIBET PÅ GRUND

K 9: *Noa så at vandet sank*

P 10: NOA SÅ AT JORDEN VAR TØR

K 10: *Gud sagde til Noa: Gå ud af skibet*

P 11: NOA GIK UD AF SKIBET MED FAMILIE OG DYR

K 11: *Noa så at jorden igen var beboelig*

P 12: NOA BYGGEDE ET ALTER OG OFREDE TIL GUD

K 12: *Gud lugtede røgen fra hans offer*

P 13: GUD VELSIGNEDE NOA OG INDGIK EN PAGT MED HAM

K 13: *Han ønskede at huske pagten og satte et pagtstegn*

Igen er det mig selv der som analysator har udformet propositionerne, her dem der er mærket med K. Men bibelteksten har repræsentation for dem alle undtagen K 11 som jeg selv har tildigtet. Et eksempel: Til K 1 svarer: ”Herren angrede at han havde skabt dem” (Gen. kap. 6 v. 6).

I min udformning af K 11 har jeg valgt at tillægge Noa et almenmenneskeligt ræsonnement som årsag til alterbyggeriet og offeret: *Noa så at jorden igen var beboelig.* I virkeligheden havde det nok været mere i overensstemmelse med Genesis' egen logik at udforme K 11 som *Noa huskede Guds strenghed.* K 11 er således en fortolkning, uden tvivl påvirket af de mange nyere bibelhistorier jeg har læst, der har samme udlægning. Fx skriver Ingrid Schrøder-Hansen (1999) om Noa-familien efter udgangen af arken: ”De så sig stille omkring. Jorden var grøn og skøn som i skabelsens dage. Og Noa byggede et alter og brændte takoffer til Gud.”[3] Der står ikke et ord om taknemmelighed i Genesis kap. 6.

Samlet udgør fig. 3 den kortest mulige udgave af den bibelske fortælling om syndfloden hvis vi ved *fortælling* forstår såvel et narrativt som et tilhørende kausalt mønster.

Hübner har stort set udeladt det kausale net. Måske finder den ortodokse herre at man ikke kan tillade sig at gengive Guds og Noas *tanker* for børn – selvom Bibelens egen tekst gør det.
Rationalisterne er tilbøjelige til at skifte en del kausale udsagn ud med deres egne fornuftige begrundelser. Syndfloden kom som bekendt (hvis det er bekendt – det er udeladt i langt de fleste børne-bibelhistorier som meget andet der har med sex at gøre) fordi Guds folk giftede sig med fremmede, og stammen derfor ikke blev holdt ”ren”.
Nu spekulerer *Thorning* (1771) på hvorfor den slags tilbøjeligheder kommer over menneskene, for han vil gerne give denne viden videre til advarsel for høj og lav. Han giver *årstiden* skylden og skriver:

> Tiden, som denne Syndflod skeede paa, meener somme var Efterhøst, i vores September, andre i Foraaret, i vores Maji, hvilken sidste Meening jeg meest ynder, fordi at det er den lystigste og yndigste Tiid om Aaret, og dets Henseende særdeles overfalled disse i Synden trygge og sikkre Mennesker, der fulgte, og ligesom vare begravne i alle utilladelige Vellyster.

[3] I. Schrøder-Hansen (1999): *Bibelens Historier. Det gamle Testamente.* Gyldendal. p. 27.

Pietisterne indsætter også deres egne begrundelser, der oftest er moralsk-emotionelle – her gerne noget med Noas taknemmelighed. Der står som nævnt ikke ét eneste ord om fx taknemmelighed i grundteksten, men generationer af børn har fået en ikke-bibelsk opfattelse af en række grundlæggende træk ved den bibelske Gud og hans hjælper Noa fordi bibelhistorieforfatterne har omdigtet den bibelske kausalitet..

Jeg finder det interessant at den yngste af mine tekster, Bodil Busk Sørensen: *Skolebibelen* fra 2000, har hele det bibelske kausale net med, samtlige 13 udsagn., og det i en udgave der er tæt på grundteksten. Hun angiver selv at hun ønsker at være så loyal over for den bibelske tekst som muligt. En ny, mere objektiv form for fundamentalisme?

De repetitive udsagn

Den tredje type udsagn, de repetitive, var særligt spændende i min sammenhæng fordi de ofte rummede formidlende pædagogiske og poetiske træk der ikke var plads til i de to grund-mønstre. – Jeg hentede bl.a. god hjælp hos Roman Jakobson til analysen. Jeg udelader dem her.

3. Slutning

Hvad jeg fandt frem til, er således *et tekstnært beskrivelsessystem på mange niveauer af en bibelsk fortælling i forskellige versioner*. Hvad *forbliver* fra parafrase til parafrase hvis fortællingen skal være sig selv – og hvad *forandres* hvis den skal tale til sin tid?

Jeg samlede mine iagttagelser i en funktionsanalyse hvis kategorier jeg hentede hjælp til hos bl.a. Gülich og Quasthoff, og fandt frem til *otte parafrase-typer*[4]. De bruges i den tid de er opstået i, og kan genoptages senere – der er således inden for de seneste år udgivet såvel en pietistisk-fortolkende som den nævnte ”ortodokse” bibelhistorie, begge meget solgte.

Det er klart man kan bruge sin intuition eller diverse hermeneutiske analysetilgange når man vil sammenligne forskellige parafraser over den samme tekst. Jeg har villet *vise* noget af hvad den enkelte bibelhistoriefortæller gør**.** Tekstlingvistikken i sin brede form tilbød et analyseapparat som egnede sig til dette formål uden at jeg dog har udnyttet det fuldt ud.

[4] Min afhandling kan lånes på Danmarks pædagogiske Bibliotek

Siden jeg forsvarede afhandlingen i 2004 har jeg haft den fornøjelse at religionspædagogerne gerne vil vide hvad jeg har lavet. *Børn læser bibelhistorier* og bliver påvirket af dem – vi må vel interessere os for hvad det er vi mere konkret giver dem i hænde, er devisen.

Det er derimod ikke lykkedes mig at finde et sted at skrive knap så akademisk om den lingvistiske side af min afhandling. Nogle gode danskfolk har sagt det ligeud: Når korpus er *bibelhistorie, så…* Det interesserer ikke sprogfolk, det interesserer ikke dansklærere**.**

Bibelhistorie er en *teksttype*, tilmed en meget udbredt. Og faktisk er beskrivelsen af hvad en parafrase er for noget, og hvordan den rent sprogligt skifter karakter over tid og efter formål, interessant i sig selv, uanset at – eller måske særligt når tendenserne forstærkes af teksternes ideologiske indhold.

Nå, men fornøjeligt har det været – det blev ikke golf eller costa del et-eller-andet – det blev bibelhistorie og tekstlingvistik! Jeg takker DPU og mine vejledere der gav mig chancen.

Litteratur

Abbott, H. Porter (2002): *The Cambridge Introduction to Narrative.* Cambridge: Cambridge University Press

Aller, Edith (2002): ”Fortælling og myndighed”. I: *Kognition & Pædagogik. Tidsskrift om tænkning og læring.* Nr. 45, 12. årg. København: Psykologisk Forlag. p. 35-45

Andersen, Niels Åkerstrøm (1999): *Diskursive analysestrategier. Foucault, Koselleck, Laclau, Luhmann.* København: Nyt fra Samfundsvidenskaberne

Appel, Charlotte (2001): *Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark.* København: Museum Tusculanums Forlag

Auerbach, Erich (1965): *Mimesis. Virkelighedsgengivelsen i den vesterlandske litteratur*. Oversat af Helge Hultberg. København: Munksgaard

Austin, J. L.(1975): *How to do Things with Words. The William James Lectures delivered at Harvard University in 1955.* Second Edition. Oxford: Oxford University Press

Bal, Mieke (1997): *Narratology. Introduction to the Theory of Narrative.* 2. ed. Toronto: *University of Toronto Press*

Barthes, Roland (1996): ” Introduction to the Structural Analysis of Narratives.” I: Onega, Susana & José A. G. Landa (ed.): *Narratology: An Introduction.* London and New York: Longman. p. 45-60

Berge, Kjell Lars, Patrick Coppock og Eva Magerø (red.) (1998): *Å skape mening med språk. En samling artikler av M.A.K. Halliday, R. Hasan og J. R. Martin.* Oslo: Cappelen Akademisk Forlag

Berthelsen, Egebak m.fl. (1974): *Fortælleteori. Forudsætning og perspektiv*. København: Arena.

Blakemore, Diana (1992): *Understanding Utterances. An Introduction to Pragmatics.* Oxford: Blackwell

Branigan, Edward (1996): “Story World and Screen” I: Onega, Susana & José A. G. Landa (ed.): *Narratology: An 1ntroduction.* London: Longman. p. 234-248

Bremond, Claude (1996): ”The Logic of Narrative Possibiblities”. I: Onega, Susana & José A. G. Landa (ed.): *Narratology: An Introduction.* London: Longman. p. 61-75

Brown, Gillian & George Yule (1983): *Discourse Analysis.* Cambridge: Cambridge University Press

Budniakiewics, Therese (1992): *Fundamentals of Story Logic; Introduction to Greimassian Semiotics*. Amsterdam: John Benjamins

Carr, David (2001): ”Narrative and the real world: An argument for continuity” I: Geoffrey-Roberts (ed.): *The History and Narrative Reader*. London: Routledge. p. 143-156

Chandler, Daniel (2002): *Semiotics: The Basics.* London: Routledge

Davidsen, Ole (2001): *Parafrase.* Utrykt undervisningsbilag. Institut for Gammel og Ny Testamente, Århus Universitet. Dateret februar 2001

de Beaugrande, Robert & Wolfgang Dressler (1981): *Introduction to Text Linguistics.* London: Longman (Longman Linguistic Library)

Dressler, Wolfgang (1973): *Einführung in die Texlinguistik.* Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Eco, Umberto (1976): *A Theory of Semiotics.* Bloomington: Indiana University Press

Eco, Umberto (2001): *Fortolkning og overfortolkning.* Med Richard Rorty, Jonathan Culler & Christine Brooke-Rose. Oversat af Mikael Brødsgaard og Keld B. Jessen. Århus. Systime

Eliad, Mircea (1995): *De religiøse ideers historie 1-4.* København: Gyldendal

Fink-Jensen, Jens (1990): ”Her strandede Noah med arken”. I: Politiken 1990.10.14

Frye, Northrop (1992): *Den store kode. Bibelen og Litteraturen.* Oversat af O. Lindegård Henriksen. København: Aros

Genette, Gérard (1980): *Narrative Discourse. An Essay in Method*. New York: Cornell University Press

Goffman, E. (1974): *Frame Analysis* . New York: Harper & Row

Greimas, A.-J. (1969): ”Grundtræk af en narrativ grammatik”. I: *Poetik. Tidsskrift for æstetik litteraturvidenskab.* Serie II, nr. 3, 1969, p.1-21. Fransk udg. 1966

Greimas, A.-J. (1974): *Strukturel semantik.* København: Borgen

Greimas, A.-J. (1987): *On Meaning. Selective Writings in Semiotic Theory*. Minneapolis: University of Minnesota Press

Grodal, Torben Kragh & Peter Madsen (1974): ”Tekststrukturer”. I: Grodal, Torben Kragh & Røder, Viggo (udg.): *Tekststrukturer. En indføring i tematisk og narratologisk tekstanalyse.* København: Borgen/Basis. p. 10-229

Grønkjær, Niels & Brandt-Pedersen, Henrik (red.) (2002): *Interesse for Gud. Ni tidssvarende essays.* København: Anis

Gülich, E. & Raible, W. (1977): *Linguistische Textmodelle. Grundlagen und Möglichkeiten.* München: W. Fink Verlag

Gülich, Elisabeth and Uta M. Quasthoff (1986): “Story-Telling in Conversation.” I: *Poetics.* Vol. 15, Nos.1/2. April 1986. (Special Issue*: Narrative Analysis. An Interdisciplinary Dialogue*). p. 217-242

Habermas, Jürgen (1996): *Teorien om den kommunikative handlen.* Aalborg: Aalborg Universitetsforlag

Halliday, M. A. K. (1994): *An Introduction to Functional Grammar.* Second Edition. London: Arnold

Halliday, M. A. K. & Ruqaiya Hasan (1976): *Cohesion in English.* London: Longman

Hardmeier, Christof (1986): "Old Testament Exegesis and Linguistic Narrative Research." I: *Poetics.* Vol. 15, Nos.1/2. April 1986. (Special Issue: *Narrative Analysis. An Interdisciplinary Dialogue*). p. 89-109

Henriksen, Carol (red.) (2001): *Can you reach the salt? Pragmatikkens klassiske tekster.* København: Roskilde Universitetsforlag

Herman, David (1999): "Introduction: Narratologies". I: David Herman (red.): *Narratologies.* Columbus: Ohio State University. p. 1-30

Herman, David (2002): *Story Logic. Problems and Possibilities of Narrative.* Lincoln and London: University of Nebraska Press

Hudson, R. (1996): *Sociolinguistics.* Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press

Jakobson, Roman (1979): "Grammatisk parallelisme og dens russiske facet." I: Roman Jakobson: *Elementer, funktioner og strukturer i sproget. Udvalgte artikler om sprogvidenskab og semiotik.* København: Nyt Nordisk Forlag, Arnold Busck. p. 238-266

Kallmeyer, W. et al.(1974): *Lektürekolleg zur Textlinguistik.* Band 1: Eiführung. Band 2: Reader. Frankfurt am Main: Athenäum Fischer

Kemp, Peter (1999): *Tid og fortælling. Introduktion til Paul Ricoeur.* Århus: Aarhus Universitetsforlag

Klein, Wolfgang (1978): *Linguistic und Didaktik der Kindersprache im Grundschulalter* Paderborn: Schöningh

Koselleck, R. (1972): "Einleitung" . I: Brunner, Conze, Koselleck: *Geschichtliche Grundbegriffe, historisches Lexicon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland,* Band 1. Stuttgart: Klett-Gotta. p. XIII-XXVII

Koselleck, R. (2000): *Vergangene Zukunft*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp (org. 1979)

Labov, William & Joshua Waletzky (1967): "Narrative analysis: Oral versions of personal experiences". I: Helm (ed.): *Essays on the verbal and visual arts.* Seattle: University of Washington Press. p. 12-44

Labov, William et. al. (1968): *A study of the non-standard English of Negro and Puerto Rican Speakers in New York City.* Final report, Philadelphia. Office of Education, U. S. Department of Health, Education, and Welfare

Labov, William (1982): "Speech actions and reactions in personal narrative" I: Tannen (ed.): *Analyzing Discourse: Text and Talk. Georgetown University Round Table on Language and Linguistics 1981*. Washington D. C.: Georgetown University Press. p. 219-246

Mc Hale, Brian (1978): "Free Indirect Discourse: a survey of recent accounts" I: *Poetics and Theory of Literature 3* (1978). p. 249-87

Mikkelsen, Kr. (1894): *Dansk Sproglære*. København: Lehmann & Stages Forlag

Miller, J. Hillis (2001): *Speech Acts in Literature.* Stanford, Ca.: Stanford University Press

Møller, Erik (1993): *Mundtlig fortælling – fortællingens struktur og funktion i uformel tale.* Institut for Dansk Dialektforsknings publikationer. København: Reitzel

Onega, Susana & José Angel García Landa (red.) (1996): *Narratology: An Introduction*. London and New York: Longman

Prickett, Stephen (1996): *Origins of Narrative: The Romantic Appropriation of the Bible.* Cambridge: Cambridge University Press

Quasthoff, Uta (1979): “Eine interaktive Funktion von Erzählungen“. I: Hans-Georg Soeffner (udg.): *Interpretative Verfahren in den Sozial- und Textwissenschaften.* Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung. p. 104-126.

Quasthoff, Uta (1980): *Erzählen in Gesprächen.* Tübingen. Gunter Narr Verlag

Quasthoff, Uta (1986): „Narrative Discourse Patterns as a Matter of Perspective”. I: Johansen, Jørgen Dines & Harly Sonne (eds.): *Pragmatics and Linguistics. Festskrift for Jacob L. Mey.* Odense: Odense University Press. p. 151-162

Quinn, Philip L. & Charles Taliaferro (red.) (1997): *A Companion to Philosophy of Religion*. Oxford: Blackwell

Ricoeur, Paul (1984-1988): *Time and Narrative.* Bd. 1-3. Chicago: University of Chicago Press

Rimmon-Kenan, Shlomith (1983): *Narrative Fiction: Contemporary Poetic.* London and New York: Routledge

Roberts, Geoffrey (red.) (2001): *The History and Narrative Reader*. London: Routledge

Schiffrin, Deborah (1994): *Approaches to Discourse.* Oxford: Blackwell

Searle, John R. (1969): *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language.* Cambridge: Cambridge University Press

Searle, John R. (1979): *Expression and Meaning. Studies in the Theory of Speech Act.* Cambridge. Cambridge University Press

Sperber, Dan & Deirdre Wilson (1995): *Relevance. Communication & Cognition. 2.* Ed. Oxford and Massachusetts: Blackwell

Sternberg, Meir (1985): *The Poetics of Biblical Narrative.* Bloomington: Indiana University Press

Stubbs, Michael (2001): *Words and Phrases. Corpus Studies of Lexical Semantics.* Oxford: Blackwell

Swart, Henriëtte de (1998): *Introduction to Natural Language Semantics*. Stanford, Cal.: CSLI Publications

Toolan, Michael (1998): *Language in Literature. An Introduction to Stylistics*. London and New York: Arnold

van Dijk, Teun.A. (1974/75): ”Action, action description and narrative”. I: *New Literary History*, 1974/75, vol. 6, pp. 273-294

van Dijk, Teun A. (1980): *Textwissenschaft. Eine interdiziplinäre Einführung.* München: Deutscher Taschenbuch Verlag

van Dijk, Teun A. (red) (1985): *Handbook of Discourse Analysis.* Vol. 1-4. London: Academic Press

van Dijk, Teun A. & Walter Kintsch (1983): *Strategies of Discourse Comprehension.* New York: Academic Press

Verschueren, Jef (1999): *Understanding Pragmatics.* London: Arnold

Weinrich, Harald (1976): *Sprache in Texten*. Stuttgart: Klett

Weinrich, Harald (1977): *Tempus. Besprochene und erzählte Welt.* 2. udgave 1971, 3. oplag Stuttgart: Kohlhammer.

Wentzel, Knud (2001): *Den globale fortælling.* Odense: Odense Universitetsforlag

Werth, Paul (1999): *Text worlds: Representing conceptual space in discourse*. Harlow, Essex: Longman

Wivel, H. G (1901): *Synspunkter for Dansk Sproglære.* København: Det nordiske Forlag

Østergård, Uffe og Jan Ifversen(1996): *Begreb og historie.* Århus: Center for Kulturforskning, Århus Universitet

Peter Widell og Ulf Dalvad Berthelsen (udg.):
11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2006

OM AT PARKERE ABEN OG ANDRE FRASEOLOGISKE UDTRYK

Af Henning Bergenholtz (Handelshøjskolen i Århus)

1. Bidrag om fraseologiske udtryk og fraseologiske ordbøger

Indtil for få år siden blev det igen og igen beklaget, at der ikke skrives og ikke er skrevet ret mange lingvistiske bidrag om fraseologi (Pilz 1978, Burger 2005:18-20). Det er korrekt, at der nu offentliggøres et meget stort antal fraseologiske bidrag, men det er ikke korrekt, at det kun er sket i allernyeste tid, sml. de meget omfangsrige fraseologiske bibliografier af Bonser/Stephens (1930), Moll (1958), Mieder/Bryan (1996) og Fellbaum/Kramer (2006). Derimod blev der ikke skrevet ret mange leksikografiske bidrag om fraseologi for 30 år siden. Det er først sket i større omfang i løbet af de sidste 15 år. Derimod har ingen hævdet, at der ikke er og bliver udarbejdet ret mange fraseologiske ordbøger. For nogle sprogtyper kan man endda se, at fraseologiske ordbøger udgør den væsentligste del af alle ordbøger med et bestemt sprog (bl.a. ordbøger til austronesiske sprog som fx madagassisk). Kvaliteten af disse ordbøger er svingende. Specielt for fraseologiske ordbøger med de germanske og romanske sprog er de fleste eksperter enige i, at kvaliteten af disse ordbøger kan betegnes som værende på skalaen mellem dårlig og elendig, sml. hertil Burger (2005:26) og Schemann (1989:1122). Wiegand (1990) taler endda om en fraseologi-misere:

> Wie in den Vorgängerwörterbüchern zeigt sich – bedingt durch unzureichende Theoriebildung in der Sprachwissenschaft – weiterhin die Phraseologiemisere. (Wiegand 1990:2121)
>
> (Som i de foregående ordbøger viser der sig stadigvæk – p.g.a. den utilstrækkelige teoridannelse i sprogvidenskaben – en fraseologimisere.)

2. Lingvistik eller leksikografi?

Denne bedømmelse gælder op til i dag. Men begrundelsen er forkert. Problemet er ikke, at lingvisterne har en utilstrækkelig teori. Jeg mener faktisk, at dele af lingvistikken har udviklet ret overbevisende teorier de sidste 10-20 år, fx Farø (2006). Problemet er snarere, at lingvisterne udvikler teorier til brug for lingvistiske overvejelser, men ikke til leksikografiske. Og hvad der er endnu mere problematisk: Mange eller faktisk de fleste af de fraseologiske bidrag, der dekla-

reres som leksikografiske bidrag til leksikografien, er ikke leksikografisk relevante og tager ikke udgangspunkt i leksikografiske overvejelser. Det tror mange, måske de fleste lingvister ganske vist. De ser leksikografien som en genuin del af lingvistikken og mener som Wiegand (1989), at lingvister udarbejder teorierne, og at leksikograferne "bare" gør brug af lingvisternes teorier – måske under brug af lidt flid og lidt håndværk forbundet med uforståelige overvejelser om leksikografiske strukturer. Lingvisternes undskyldning for fraseologimiseren, på fraseologiske ordbøgers manglende kvalitet, rammer således ikke kernen af problemet. Det, den fraseologiske teori og praksis har brug for, er en nytænkning ud fra overvejelser om ordbogsfunktioner, som kan bane vejen for bedre fraseologiske ordbøger, se hertil Nielsen (2002), Leroyer (2006), Tarp (2006:52-116 og 297-301).

Leksikografi er **ikke** en del af lingvistikken. Mange lingvister ser fx leksikografi som en praktisk leksikologi; andre, at det er en bestemt form for anvendt lingvistik. Dette synspunkt har den gran af sandhed, at størstedelen af den metaleksikografiske litteratur er skrevet af forskere med en lingvistisk forskeruddannelse. Det gør ikke tesen mere rigtig eller mindre absurd, se hertil Bergenholtz (1995) og Tarp (1998). Hvis leksikografien skulle være en del af lingvistikken, ville en person, der konciperede og udarbejdede en musikordbog være en lingvist; en person, der konciperede og udarbejdede en genteknologisk ordbog, være en lingvist. Det sker ganske vist, at lingvister, som ikke også har været fag- og ordbogseksperter, har udarbejdet sådanne ordbøger, resultatet har været derefter. I stedet for må man fastholde følgende: Leksikografi er en egen videnskab, som alt efter objekt inddrager viden hhv. medarbejdere fra andre videnskaber. I tilfældet musikordbog bør der inddrages mindst tre eksperter: 1. en musikekspert, 2. en sprogekspert og 3. en ordbogsekspert. Det betyder ikke, at der nødvendigvis skal være tre personer med som medarbejdere, idet en person kan være ekspert på flere områder. Det betyder heller ikke, at man altid kan nøjes med tre eksperter, idet en person ikke altid er ekspert på alle felter inden for sit område, fx har ikke alle metaleksikografer det nødvendige kendskab til og færdigheder til at udarbejde leksikografiske databaser.

Denne diskussion er ofte noget upræcis pga. en terminologisk uklarhed mht. udtrykket ordbogsekspert, idet enhver person, der arbejder med ordbøger, normalt kaldes en leksikograf, altså en ordbogsekspert. Hertil kan med henvisning til mange ordbøgers ringe kvalitet pga. mange ordbøgers manglende prækonceptionelle metaleksikografiske forarbejde betones, at man ikke nødvendigvis kan gælde for at være ordbogsekspert, bare fordi man har medvirket til udarbejdelsen af en ordbog. Rigtige ordbogseksperter, dvs. personer med kendskab til de nødvendige metaleksikografiske teorier kaldes derfor ikke blot leksikografer, men metaleksiko-

grafer, leksikografer med en leksikografisk teoretisk baggrund. Når man overfører denne argumentation til en monolingval fraseologisk ordbog har man brug for tre slags eksperter:

1. en ekspert fra den lingvistiske disciplin fraseologi, dvs. en eller flere lingvister
2. en ekspert til udforskning af det pågældende sprog
3. en ekspert fra den ordbogsteoretiske verden, dvs. en metaleksikograf

Metaleksikografer ville gerne kunne overtage præcise lingvistiske beskrivelser af store dele af ordforrådet, hvis lingvisterne leverede det. Det gør de ikke, faktisk aldrig, idet leksikologer normalt kun behandler ganske få lingvistiske enkeltfænomener.

Lingvisterne derimod, dvs. leksikologerne, tager hovedparten af deres data fra ordbøger. Dette giver en særlig relation i de tilfælde, hvor leksikologer også udarbejder konkrete fraseologiske ordbøger. Et påfaldende eksempel har vi med Schemann (2000) og (2003), som helt og holdent bygger på materiale fra de idiomatiske mono- og bilingvale ordbøger, Schemann selv har udarbejdet i løbet af de sidste 30 år. Nogle af hans teorier er vigtige og overbevisende, bl.a. den grundlæggende tese: Idiomer er ikke noget specialtilfælde i forhold til de "normale" ikke-idiomatiske" udtryk. Tesen begrundes på følgende måde:

> Auf diesem Prinzip beruht ein wesentliches Element der grundlegend-idiomatischen Struktur einer natürlichen Sprache – der "Sprache" als "Idiom", und die Synonymität unterschiedlicher Formen bzw. die Bedeutungsgleichheit identischer Formen illustriert dieses "Idiomatizitätsprinzip". (Schemann 2003:59)
>
> (På dette princip hviler et væsentligt element i et naturligt sprogs grundlæggende idiomatiske struktur: "sproget" som "idiom". Forskellige former for synonymi hhv. identiske formers betydningslighed illustrerer dette "idiomaticitetsprincip".)

Der er således, siger Schemann, ingen fuldstændig synonymi mellem leksikalske ord (leksemer), men i høj grad mellem fraseologismer. Ved ”normale leksikalske ord” er der ifølge Schemann **betydningsnærhed**, ved fraseologismer **betydningslighed**. Det er en vigtig tese, som indirekte kritiserer de flest fraseologiske ordbøger, da næsten ingen af dem oplyser om synonymi mellem forskellige fraseologismer. Tesen er, synes jeg, overbevisende og relevant for leksikografien, bevisførelsen ikke. Schemann henviser til et orakel, sin egen ordbog:

> Um sich hiervon zu überzeugen, genügt ein Blick in die einschlägigen Wortfelder des Synonymenwörterbuchs der deutschen Redensarten. (Schemann 2003:102-103.)
>
> (Hvis man vil overbevise sig herom, behøver man blot at kaste et blik i de relevante ordfelter i synonymordbogen med tyske faste vendinger.)

Beviset bygger på to forudsætninger, som mange lingvister og de fleste brugere antager: (1) En ordbog er en ordbog, og (2) en ordbog er et orakel. Den første forudsætning indebærer, at alle ordbøger med samme sprog i princippet er ens eller burde være det, og at alle ordbøger i princippet kan bruges af alle til alle former for informationssøgning. Den anden tese indebærer, at man blindt kan stole på ordbøger.

Begge teser er uholdbare. Mht. den første gælder den modsatte teste: En ordbog er et stykke værktøj, som bedst kan dække brugerens behov, hvis den er specielt konciperet til at dække dem. Altså er ordbøger forskellige, meget forskellige – eller de burde være det, hvis de hver for sig virkelig vil dække en forskellige brugergruppes behov i forskellige situationstyper. Det kommer jeg tilbage til. Mht. til den anden tese, troen på en ordbog som orakel, ser det her ud til, at en sådan tro synes at være særligt stor, når man selv har lavet ordbogen. Faktum, hævder Schemann, er, at mængden af synonyme idiomer kan beskrives som sande relative størrelser:

> Es gibt im Deutschen zahllose – in jedem Fall um die 1500 – Idiompaare, die in hohem Grad synonym sind; es gibt eine beträchtliche Anzahl von Dreier-, Vierer- und Fünfergruppen; bei 6 wird die Zahl der Blöcke geringer, bei 7 und 8 klein, und Idiomblöcke, bei denen 9 oder mehr Einheiten dieselbe Bedeutung haben, sind sehr selten. (Schemann (2003:237)).
>
> Der findes på tysk en stor mængde – i hvert fald ca. 1500 – idiompar, som i høj grad er synonyme; derudover findes der et betydeligt antal grupper med tre, fire eller fem synonyme idiomer; ved 6 bliver antallet af sådanne gruppe mindre, ved 7 og 8 ringe, og grupper med 9 eller flere idiomer med den samme betydning er meget sjælden.

Det er, må man sige, et bevis, der vil noget. Først (1) laver man en ordbog, så (2) laver man en teori, og så hokus pokus bliver (2) bevist med en henvisning til sandheden i (1). Jeg kunne med den fremgangsmåde let føre et modbevis med henvisning til en anden ordbog. Der kunne som modbevis henvises til Ordbogen over faste vendinger (2007), dvs. Bergenholtz/Vrang/Almind (2007), hvor der findes nogle vendinger uden synonymer, også mange med mellem 1 og 7, men særligt mange mellem 8 og 16 synonymer, men også en del med betydeligt mere end 16 synonymer.

Schemann har således en uholdbar bevisførelse for en holdbar tese. Hans grundprincip er godt (og kendt i den moderne fraseologiforskning), idet han ikke kun ser relationer inden for en type ordforbindelse, men mellem både enkeltord og forskellige ordforbindelsestyper. Han

bruger følgende eksempler med et præfiks (*ausfallen*), et præfiksioid (*flachfallen*) og et idiom (*ins Wasser fallen*), som alle har den samme grundbetydning 'nicht stattfinden' (ikke finde sted):

- **aus**fallen → som falder ud af hændelserne/data ... (billede) → er væk
- **flach**fallen → (billede): det, som ligger fladt ned, ser man ikke → er væk
- **ins Wasser** fallen → (billede): når det er i vandet, kan man ikke se → er væk

Disse eksempler kan kompletteres ved at henvise til andre med synonymi mellem enkeltord, ordsprog og idiomer (man bør bemærke, at der her er 48 synonyme udtryk, som i Bergenholtz/Vrang/Almind (2007) har en og samme overordnede betydningsforklaring 'udtryk for, at nogen bliver narret'):

Vildlede	røvrende	snyde
Bedrage	narre	fuppe
Snøre	bondefange	Den kloge narrer den mindre kloge.
De mere kloge narrer de mindre kloge.	putte blår i øjnene	stikke blår i øjnene
være blår i øjnene	dreje en knap	fuppe, så vandet driver
narre, så vandet driver	røvrende, så vandet driver	snyde, så vandet driver
snyde, så vandet driver	snyde, så vandet løber	tage i fuppen
tage røven på	tage strøm på	tage ved næsen
spille et puds	bedrage efter noder	lyve efter noder
løbe om hjørner med	rende om hjørner med	køre om hjørner med
snyde efter noder	få en lang næse	give en lang næse
gå hjem med en lang næse	sidde med en lang næse	stå med en lang næse
spille på næsen	få sand i øjnene	hælde sand i øjnene
kaste sand i øjnene	smide sand i øjnene	strø sand i øjnene
tage i skægget	føre bag lyset	holde for nar
snyde, så det driver	snyder, så det driver af nogen	svindle, så det driver

Der er her et sammenfald mellem leksikologiske overvejelser, der påpeger vigtigheden af at se relationer mellem forskellige ordtyper og fraseologityper, og leksikografiske brugerundersøgelser. Brugeren er ikke lingvist og kender derfor ikke den nøjagtige forskel på orddannelser, ordforbindelser, idiomer og ordsprog. Man kan sige det tydeligere, brugeren ser slet ikke nogen klar forskel. Dette viser erfaringer med den hidtidige brug af Idiomordbogen. I modsætning til realitetsfjerne laboratoriespørgsmål i spørgeskemaer som "Hvor ofte søger du efter en udtaleangivelse?" er konkrete spørgsmål fra brugerne tæt på et konkret opslag. Mange spørgsmål, som indsendes til internetordbogen pr. e-mail, drejer sig om lemmahuller, dvs. manglende idiomer, fx: "Jeg kunne ikke finde udtrykket 'Lige børn leger bedst' i jeres ordbog. Det må da være en fejl?" Mit svar på dette spørgsmål var: "Spørgsmålet er: Hvad er et idiom? og Hvad er et ordsprog? *Lige børn leger bedst* er efter vores definition et ordsprog. I brugervejledningen finder du

en definition af begge termer. Man kan finde det nævnte udtryk i Den Danske Netordbog som ordsprogsangivelse både under opslagsordet *barn* og under *lige*."

Dette og mange andre spørgsmål peger på et problem, som bliver endnu tydeligere ved en nærmere analyse af logfiler, se hertil Bergenholtz/Johnsen (2005) og de Schryver/Joffe/Joffe/Hillewaert (2006). I Idiomordbogens første halve år (juli 2003 til december 2003) var der følgende antal opslag (i 2006 er mængden af opslag ca. 5 gange så stor, vi laver p.t. ikke logfiler og har derfor ikke nye tal):

Antal opslag	**42.749**	
med resultat	30.085	(70,4%)
uden resultat	12.664	(29,6%)

Af søgningerne uden resultat, dvs. i tilfælde, hvor ordbogen ikke indeholdt det søgte idiom, var der i enkelte tilfælde tale om stavefejl, i andre tilfælde manglede idiomet i ordbogen, men den allerstørste andel af søgninger med negativt resultat (ca. 26% ud af 29,6%) udgøres af søgninger efter ordsprog og andre faste vendinger, som ikke regnes som idiomer. Med andre ord: Det forlanges af brugeren – hvis han skal være i stand til at finde den rigtige ordbog og stille de rigtige spørgsmål – at han ved, at

- *være i form* er en kollokation, som skal findes i en almensproglig ordbog
- *hytte sit skind* er et idiom, som skal findes i en idiomordbog
- *Lige børn leger bedst* er et ordsprog, som skal findes i en ordsprogsordbog

Dette krav er urealistisk, brugerne har ikke denne viden. I øvrigt er også lingvister uenige om klassifikationer af flerordsforbindelser. Med andre ord viser brugeradfærden, at der er behov for en bredere ordbog, der både omfatter svært forståelige kollokationer, idiomer, rutineformler, ordsprog og bevingede ord i et. En sådan konception støttes derudover af det lingvistiske faktum, som Schemann (2000) og (2003) så klart gør opmærksom på: Mellem ordforbindelser af forskellig type består der i ret høj grad synonymi.

Moralen af denne ekskurs med udgangspunkt i Schemanns grundlæggende tese og dertil hørende bevisførelse har to sider: Tesen er overbevisende og vigtig, ikke bare for lingvistikken, men også for leksikografien. Men i stedet for at uddrage sandheder om principielle sproglige forhold ud fra egne ordbøger, bør hans bevisførelse afvises og erstattes en advarsel: Stol ikke på ordbøger!

- Stol først og fremmest ikke på, at de har ret mange fraseologismer.
- Stol heller ikke på, at de fortæller ret meget om evt. synonymirelationer.
- Stol heller ikke på, at de er udarbejdet som et præcist stykke værktøj, der er særligt velegnet til at løse en bestemt type behov, fx hjælp til sprogproduktion.

3. Kvaliteten af foreliggende fraseologiske ordbøger

Denne mistro kan uden problemer overføres til foreliggende danske ordbøger og deres fraseologiske angivelser. Der findes to typer ordbøger. Den første type, som fx Den Danske Ordbog (2003-2005), lover, at den kan opfylde stort set alle behov. I praksis kan den så ikke opfylde nogen af dem på tilfredsstillende vis (Bergenholtz/Vrang 2006). Den anden type, som stort set alle danske fraseologiordbøger tilhører, oplyser ikke noget om ordbogens genuine formål og kan derfor i virkeligheden ikke klandres for ikke at opfylde dem. Hovedanken er trefoldig:

1. Betydningsforklaringerne i fraseologiordbøger og i andre ordbøger med oplysninger om fraseologismer er ikke særligt præcise eller dækkende, hverken til brug for receptions- eller tekstproduktionsproblemer og slet ikke som videnskatkammer med nøjagtige oplysninger.
2. Der mangler næsten enhver form for oplysning om synonymirelationer til leksikalske ord eller til andre fraseologismer, hvilket var særligt vigtigt som hjælp ved tekstreception, se hertil også Szczepaniak (2006).
3. Mængden af fraseologismer dækker kun en meget ringe del af sprogvirkelighedens fraseologismer. En sådan dækning ville være særlig nyttig som værktøj i forbindelse med tekstreceptionsproblemer.

I det følgende vil vi se på nogle danske ordbøger, mere præcist på deres beskrivelse af fraseologismer, hvori ordet *abe* indgår. Vi begynder med Den Danske Ordbog (2003-2005). Her er ingen egentlig forklaring, kun en angivelse af to ikke særligt præcise betydninger 'skyld' eller 'ansvar' og så en henvisning til *sorteper;* vi ser to varianter (*sidde med aben* og *sende aben videre*), det sidste som en del af et eksempel, men ikke som eksplicit angivelse (hvad der havde været tydeligere for brugeren):

> (**slang**) skyld; ansvar (*kendt fra 1991*), jf sorteper [især i bf.sg.] □ **sidde med aben**
> ● Erhvervsministeren afviser beskyldninger om nøl i Dankort-sagen. Derimod sender han aben videre til bankerne, som han beskylder for at være for grådige
> BerlT98

Denne seksbindsordbog er – i hvert fald i dette tilfælde – mindre omfattende end etbindsordbogen, Nudansk Ordbog (2005), som anfører fire idiomer med *aben*. Forklaringen minder meget om den fra Den Danske Ordbog (2003-2005):

(sidde tilbage med/..) aben (slang) være den som sidder med problemet = ansvaret • da systemet brød sammen, ville ingen tage aben • hun gav aben videre • han skubbede aben over på formandens skulder • de sendte aben i sagen tilbage til justitsministeriet • han kom til at sidde tilbage med aben

I denne ordbog står ifølge brugervejledning symbolet **/..** for "forskellige ikke-synonyme ord på den pågældende plads". Disse prikker har brugerne, der vil have hjælp til sprogproduktion, ikke megen glæde af, hvis de da ikke går til de mange gode eksempler. Her må man dog indvende, at de følgende fire idiomvarianter ikke alle har en betydning, som passer til den overordnede betydningsangivelse, som kun virkeligt er træffende for en af dem: *komme til at sidde tilbage med aben*. De fire idiomer er således måske synonyme, men ikke i henhold til ordbogens betydningsforklaring. Måske kan ordbogen give nogen ideer til brugeren, der vil variere sin tekst, måske kan den hjælpe en bruger, der ikke ved, hvad *tage aben* betyder. Det må dog betvivles.

De forskellige mindre idiomordbøger kan bruges som et bevis for Schemanns (1989:1022) kritik af, at foreliggende fraseologiske ordbøger kun anfører ganske få af sprogvirkelighedens muligheder: Michelsen (1993) har ikke et eneste idiom med *aben* på trods af dens reklameudsagn om "1.000 udvalgte idiomer fra dagligdagen". Andersen (1988) anfører heller ingen idiomer med *aben*, selv om den ifølge omslaget har "over 3.500 faste udtryk og vendinger"). Så er det mere forventeligt, at det samme gælder for Katlev/Spliedt (2001). Denne ordbog indeholder "400 velkendte danske udtryk", fx *ikke stikke op for bollemælk,* men slet ingen idiomer med *aben*.

Politikens Slangordbog, dvs. Anker-Møller/Jensen/Jørgensen (1996), har en udførlig og informativ indledning om slang, men ingen oplysninger om ordbogens funktioner. Den har et, og kun et "slangudtryk" med *aben*:

sidde med aben sidde alene tilbage med nogle ubehagelige problemer

Betydningsangivelsen er ikke uproblematisk: "sidde alene tilbage med nogle ubehagelige problemer". Til hjælp ved en receptionsproblem går det måske an, men det er ikke præcist nok som hjælpeværktøj i andre tilfælde, hverken ved tekstproduktionsproblemer eller som videnshåndbog om idiomer. Problemer er især ordet "alene", som kun er træffende, hvis man hermed både mener enkeltpersoner og en gruppe af mennesker. Betydningskernen 'problemer' er ligeledes ikke helt træffende. Det drejer sig ved idiomer med *aben* ikke bare om at have et problem, men også om at have 'ansvaret for at løse problemet eller skylden for miseren'.

Udførligere og også samlet set mere dækkende er Røder (1998). Ordbogen anfører fire varianter og tre betydninger? Det er uklart, om disse tre betydninger skal gælde som helhed for hver af varianterne eller måske kun en af betydningerne for hver variant, evt. afhængig af konteksten:

> **At have/sidde med aben** *At have fået problemet; sidde med sorteper; sidde med ansvaret*
> Vi er havnet i en fælde, hvor diskussionen efterhånden alene går på, hvem der **skal sidde med 'aben'** – dvs. om det skal være kommunerne, amterne eller staten, der skal lave de upopulære besparelser. *Jyllands-Posten,* 14/6, 1996, 1.sektion, s. 4.
> Hvis chefen ikke rykker sagen igennem og forholder sig til den, før han skriver under – typisk i en rutinesag – så **har fuldmægtig X 'aben'**. I såkaldt 'vigtige sager' kan man gå ud fra, at cheferne tygger grundigt igennem og tager ansvaret. *DJØFbladet,* 16/4 1993, s. 9
> Denne særlige disciplin kaldes blandt embedsmænd for 'abe-flytning'. Det gælder om ikke at **have 'aben'** (ansvaret). Det kan man f.eks. sikre sig ved at skynde sig at **sende 'aben' videre**, så snart **den lander på ens skulder**. *Information,* 6/12 1996, s. 12

Vores egen Idiomordbogen (2007) har det samme antal idiomer med *aben*, dog med en klar relation mellem de enkelte betydningsangivelser og de enkelte idiomer:

> **få aben** få ansvaret for problemet
> **have aben på sin skulder** sidde med ansvaret for problemet
> **give aben videre** slippe af med et problem ved at sende det videre til en anden
> **sende aben videre** slippe af med et problem ved at sende det videre til en anden

Denne ordbog er måske lidt mindre dårlig end de andre. Lidt positivere kan man sige, at den ikke er helt optimal, fordi:

- Der mangler oplysninger om syntaktiske aspekter.
- Der mangler oplysninger om synonyme idiomer.
- Der anføres kun få varianter med *aben*, der findes mange flere.
- Tilgangen er problematisk. Man skal kende idiomet for at kunne finde det. Man kan ikke søge ved hjælp af en betydning eller et en association for på den måde at komme frem til et passende udtryk, evt. for at få hjælp til variation.

4. Konception af en ny fraseologisk ordbog

De nævnte kritikpunkter har ført til konception af en ny ordbog, som er under udarbejdelse, den forventes at omfatte ca. 8.500 idiomartikler med ca. 30.000 idiomer, ca. 1450 artikler med ord-

sprog og bevingede ord og ca. 2500 artikler med andre ordforbindelser. I det følgende gives en oversigt over de oplysninger, som gives til idiomer med kerneordet *aben*:

Der angives, hvilken type frasem, det drejer sig om. I dette tilfælde: **idiom**

Der angives det eller de kerneord, som indgår i samtlige faste vendinger med den pågældende type (vendinger med den pågældende kerne + betydning). Her: **aben**

Den helt væsentlige angivelsestype er den, hvor de forskellige faste vendinger anføres. Det kan være én vending, men normalt mellem 2 og 20, kun sjældent mere:

Aben lander hos	aben sidder på	flytte aben rundt
flytte rundt med aben	få aben	give aben videre
Have aben	have aben på skulderen	have aben på skuldrene
parkere aben	sende aben på omgang	sende aben videre
sidde med aben	sidde tilbage med aben	skubbe aben over på nogens skulder
stå med aben	stå tilbage med aben	tage aben
tage aben på skulderen	videresende aben	

Til disse idiomer gives der en fælles betydningsangivelse, som kan være forbundet med en uddybende oplysning. Når to eller flere idiomgrupper har samme grundbetydning, laver programmet automatisk en synonymirelation, men her kræves ikke identiske angivelser i den udførlige betydningsangivelse. I tilfældet med kernen **aben** findes både en kort (1) og en (2) uddybende definition:

> ansvaret for problemet
>
> Udtrykket bruges både, når nogen tildeles skylden for miseren, og når nogen får ansvaret for at løse problemet.

Der kan anføres en etymologisk anmærkning. En sådan gives kun, hvis den viden herom foreligger. Der foretages ikke egne historiske undersøgelser. Om idiomerne med *aben* anføres følgende anmærkning:

> Udtrykket kendes fra jargon i Justitsministeriet. Det kendes også på amerikansk engelsk, fx var der i 1974 i Harvard Business Review en artikel med titlen "Management time, who's got the monkey?" Men udtrykket har muligvis også en anden og ældre baggrund, idet spillet sorteper også findes med tegning af en abe. Dette kortspil kan stadig købes under navnet "Send aben videre".

Hvis en relevant hjemmeside giver særlige oplysninger, kan der henvises hertil. Dette sker foreløbig ikke ofte i ordbogen. I dette tilfælde er det en henvisning til en hjemmeside, der sælger kortspillet "Send aben videre".

Herudover gives der som i andre ordbøger kollokations og eksempelangivelser, først kollokationer, herefter eksempler med nogle af de faste vendinger:

- aben sidder nu på LO
- altid lade andre stå med aben
- ende med at stå med aben
- risikere at komme til at stå med aben
- skubbe aben over på chefens skuldre
- Det er da jer, der laver reglerne, og det er altså også jer, der **får aben**, når det går galt.
- Ingen vil **sidde med aben** og ansvaret.
- Når vi driver jeres IT-systemer, er der ingen tvivl om, hvem der er ansvarlig. Det er vi, og vi **sender ikke aben videre**.
- Som det nævnes i debatten, kunne løsningen snildt være, at det bliver staten, der har ansvaret for sagsbehandlingen – også i forhold til amter. Her er nemlig også et problem, idet borgere i mange tilfælde bliver kastebold imellem stat, amt og kommune: ingen vil **have aben**, hvilket officielt hedder "det er en anden myndigheds ansvar".

Endelig angives de væsentlige grammatiske syntaktiske medspillere ud fra analysen af det brugte materiale. Disse angivelser kan således bruges som udgangspunkt ved tekstproduktion, men ikke som begrundelse for ugrammatisk brug af et idiom:

- nogen giver aben videre
- nogen giver aben videre til nogen
- aben gives videre
- aben gives videre til nogen
- aben bliver givet videre
- aben bliver givet videre til nogen

Endelig oplyses der om synonyme idiomer i form af links til andre synonymgrupper:

- **skulder** (bære på sine skuldre, lægge på hans skuldre, tage på sine skuldre)
- **skulder af** (fjerne fra skuldrene af, hvile på skuldrene af, høre hjemme på skulderen af, ligge på skuldrene af, lægge på skuldrene af)
- **sorteper** (blive sorteper, give sorteper videre, lade sorteper gå videre, overlade sorteper til, overlade sorteper til, sende sorteper til, sidde med sorteper, sidde tilbage med sorteper, skyde sorteper videre, spille sorteper videre, stå med sorteper, stå tilbage med sorteper, være sorteper)

En ordbog er, blev der indledningsvis sagt, et stykke værktøj. For at kunne bruge et værktøj på en sådan måde, at man kan få fuldt udbytte heraf, er det ofte nødvendigt at tage udgangspunkt i en brugervejledning. Til den nye ordbog vil der bl.a. blive oplyst følgende:

En ordbog er et hjælpemiddel, et stykke værktøj. Ligesom med værktøj, hvor der findes samme type værktøj med forskellige udformninger alt efter den forudsete funktion for det pågældende værktøj, findes der ordbøger, som har én funktion, og andre, som har flere. *Ordbogen over faste vendinger* har tre funktioner.

(1) Ønske om oplysning, **når du læser en tekst** KNAP 1: Jeg læser en tekst og ønsker hjælp til at forstå et udtryk bestående af flere ord (vending). Man søger på et eller flere ord indeholdende udtrykket (og får vendingen og betydningsangivelsen hertil).

(2) Ønske om oplysning, **når du skriver en tekst** KNAP 2: Jeg skriver en tekst og ønsker hjælp til at bruge eller finde et udtryk bestående af flere ord (vending): Man søger på et eller flere ord indeholdende vendingen (og får vendingen og alle oplysninger hertil, herunder andre vendinger med samme betydning, kollokationer, eksempler, osv. osv.). Man søger efter flerordsudtrykket ved at angive et eller flere ord, som betydningsmæssigt svarer til eller har associativ relation til betydningen af flerordsudtrykket (og får en eller flere med forklaring, hertil evt. stilangivelse).

(3) Ønske om at vide noget om en eller flere vendinger (**for den, som vil vide mere**) KNAP 3: Man søger på et eller flere ord indeholdende vendingen (og får vendingen og alle oplysninger hertil, herunder andre vendinger med samme betydning, kollokationer, eksempler, osv. osv.). Man søger efter flerordsudtrykket ved at angive et eller flere ord, som betydningsmæssigt svarer til eller har associativ relation til betydningen af flerordsudtrykket (og får en eller flere med forklaring).

Knap 2 og 3 giver i første omgang identiske resultater. De skal dog angives hver for sig, fordi der forudses mulighed for yderligere søgefaciliteter, som skal lette vejen til præcis den information, som en bruger er på jagt efter (når og hvis de selv kan angive det). Derudover skal princippet bruges her for at kunne bruge det til andre ordbøger, som skal bygges op på samme måde. Knap 3 skal derfor i brugervejledningen anbefales til dem, der altid vil have det hele.

Internettet giver mange muligheder for at skaffe sig informationer. Problemet er ikke, at man ikke kan finde oplysninger, men oftere, at man får for mange angivelser, fordi søgemulighederne ikke er så præcise, at man kan "nøjes" med at få færre og helst kun præcist de relevante. Sådan er det også for elektroniske ordbøger. Her har man dog i meget højere grad mulighed for at give brugerne muligheder for det, man i det metaleksikografiske fagsprog kalder en hurtig tilgang. Det vil ved denne ordbog betyde, at der skal tilføjes yderligere søgemuligheder, så

bruger kan vælge at søge i kun et af felterne eller udelukke nogle af felterne. Denne ordbog vil derudover – svarende til praksis ved søgning efter billeder på nettet, give mulighed for at angive associationer, idet der til alle idiomvarianter med aben findes der følgende associationsord (nedskrevet af en leksikograf i løbet af højst 30 sekunder). Ved *aben* drejer det sig om følgende:

- skyldig
- ansvarlig
- skyld
- sorteper
- ansvarsfralæggelse

5. Morale

Som morale på denne fortælling om aber, kan man sige, at en god fraseologisk ordbog er en, der gengiver sprogvirkeligheden på en dækkende måde. Dette bør ske i et samarbejde mellem leksikografer og lingvister på en sådan måde, at der tages højde for de forudsete brugeres antagede forudsætninger i de antagede kommunikative eller kognitive sammenhænge, hvor brugeren har behov for at kunne få oplysninger. Men det bør også ske på en sådan måde, at der bliver givet brugeren mulighed for at kunne påvirke tilgangen og udvalg af de angivelser, som de forudsete brugere med de forudsete forudsætninger i de forudsete kommunikative eller kognitive sammenhænge har behov for at kunne finde. Både salg af trykte fraseologiske ordbøger og hyppigheden af brug af fraseologiske internetordbøger tyder på, at behovet er stort. Man kan fx se, at den i dette bidrag ikke just skamroste Idiomordbogen næsten hver dag ligger på TDC's top10-liste over brugte internetordbøger i Danmark, fx fra den 17.10.2006:

Top 10 – Ordbøger

1. Babel Fish
2. Den Danske Online Ordbog
3. Parlør.dk
4. Den Danske Idiomordbog
5. Leksikon for det 21. århundrede.
6. Skandinavisk ordbog
7. Jysk Ordbog
8. WorldLingo
9. Retskrivningsordbog
10. Almindelige it-ord

Listen over de mest brugte internetordbøger viser dog også, at en manglende leksikografisk kvalitet ikke udelukker en pæn placering, det gælder fx for den næsten informationstomme Den

Danske Online Ordbog og også den leksikografisk set svage Retskrivningsordbog. Dette argument kan dog drejes om til det modsatte argument: Hvis man konciperer ordbøger, der er behov for, og om også bliver brugt, gælder det, at det hverken er sværere eller mere tidskrævende at udarbejde en kvalitativt vellykket ordbog. Tværtimod, der er ikke noget så praktisk som en god teori.

6. Litteratur

Andersen, Stig Toftgaard (1998) *Talemåder i dansk.* København: Munksgaard.

Anker-Møller, Søren/Hanne Jensen/Peter Stray Jørgensen (1996) *Politikens Slangordbog*. København: Politikens Forlag 4. udg. 3. opl.

Bergenholtz, Henning (1995) Leksikografi. Hvad er det? *Nordiske studier i leksikografi 3. Rapport fra Konference om leksikografi i Norden. Reykjavik 7.–10. juni 1995*, red. af Åsta Svararsdóttir/Guðrun /Jón Hilmar Jónsson:. Reykjavik: Nordisk forening for leksikografi, 37-49.

Bergenholtz, Henning/Mia Johnsen (2005) Log Files as a Tool for Improving Internet Dictionaries. *Hermes 34,* 117-141.

Bergenholtz, Henning/Vibeke Vrang (2007) *Ordbogen over Faste Vendinger.* Database, koncept og design: Richard Almind. Århus: Handelshøjskolen i Århus (under udarbejdelse)

Bonser, Wilfried/Thomas Arthur Stephens (1930) *Proverb literature: a bibliography of works relating to proverbs*, edited by Wilfrid Bonser. Compiled from materials left by the late T. A. Stephens. London 1930. Kraus Reprint: Nendeln/Liechtenstein 1967.

Burger, Harald (2005) 30 Jahre germanistischer Phraseologieforschung. *Hermes 35*, 17-43.

de Schryver, Gilles-Maurice/David Joffe/Pitta Joffe/Sarah Hillewaert (2006) Do Dictionary Users Really Look Up Frequent Words? – On the Overestimation of the Value of Corpus-based Lexicography. *Lexikos 16*, 67-83.

Den Danske Ordbog (2003-2005) = *Den Danske Ordbog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab/Gyldendal.

Farø, Ken (2006) *Idiomatizität – Ikonizität – Arbitrarität. Beitrag zu einer funktionalistischen Theorie der Idiomäquivalenz.* København: Københavns Universitet.

Fellbaum, Christiane/Undine Kramer (2006) *Idiombibliographie* http://kollokationen.bbaw.de/htm/team_de.html (november 2006)

Idiomordbogen (2003-2006) = Vibeke Vrang med bidrag af Henning Bergenholtz og Lena Lund: *Den Danske Idiomordbog.* Database og design: Richard Almind. www.idiomordbogen.dk.

Katlev, Jan/Hanne Steen Spliedt (2001) *Poltikens Hvorfor siger vi sådan?* København: Politikens Forlag.

Leroyer, Patrick (2006) Dealing with phraseology in business dictionaries: focus on functions – not phrases. *Linguistik online* 27, 2/06, 183-194.

Michelsen, Christian (1993) *Idiomordbog. 1000 talemåder.* København: Gyldendal. 2. opl..

Mieder, Wolfgang/George B. Bryan (1996) *Proverbs in world literature: a bibliography*. New York: Peter Lang.

Moll, Otto (1958) *Sprichwörterbibliographie*. Frankfurt a.M.: Klostermann.

Nielsen, Sandro (2002) Overvejelser angående det leksikografiske grundlag for en elektronisk bilingval regnskabsordbog. *LexicoNordica 9,* 173-194.

Nudansk Ordbog (2005) = *Politikens Nudansk Ordbog.* 19. udg., 1. opl. København: Politikens Forlag.

Ordbogen over Faste Vendinger (2007) = Henning Bergenholtz/Vibeke Vrang: *Ordbogen over Faste Vendinger.* Database, koncept og design: Richard Almind. Århus: Handelshøjskolen i Århus (under udarbejdelse)

Pilz, Klaus Dieter (1978) *Phraseologie. Versuch einer interdisziplinären Abgrenzung, Begriffsbestimmung und Systematisierung unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Gegenwartssprache.* Göttingen: Kümmerle.

Røder, Allan (1998) *Danske talemåder.* København: Gad.

Schemann, Hans (1989) Das phraseologische Wörterbuch. *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. An International Encyclopedia of Lexicography. Encyclopédie internationale de lexicographie. Erster Teilband,* hrsg. von Franz Josef Hausmann, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand, Ladislav Zgusta. Berlin/New York: de Gruyter, 1019-1032.

Schemann, Hans 2000 *"Bild" und "Bedeutung" in linguistischer, sprachgenetischer und philosophischer Perspektive.* Hildesheim/Zürich/New York: Olms.

Schemann, Hans 2003 *"Kontext – "Bild" "idiomatische Synonymie".* Hildesheim/Zürich/New York: Olms.

Szczepaniak, Renata (2006) *The Role of Dictionary Use in the Comprehension of Idiom Variants.* Tübingen: Niemeyer.

Tarp, Sven (1998) Leksikografien på egne ben. Fordelingsstrukturer og byggedele i et brugerorienteret perspektiv. *Hermes 21,* 121-137.

Tarp, Sven (2006) *Leksikografien i grænselandet mellem viden og ikke-viden. Generel leksikografisk teori med særlig henblik på lørnerleksikografi.* Doktorafhandling. Århus: Handelshøjskolen i Århus.

Wiegand, Herbert Ernst (1990) Die deutsche Lexikographie der Gegenwart. *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. An International Encyclopedia of Lexicography. Encyclopédie internationale de lexicographie. Zweiter Teilband*, hrsg. von Franz Josef Hausmann, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand, Ladislav Zgusta. Berlin/ New York: de Gruyter, 2100-2246.

Peter Widell & Ulf Dalvad Berthelsen (udg.)
11. Møde om udforskningen af dansk sprog
Århus 2006

Om attitudeadverbialernes semantik

Af Ulf Dalvad Berthelsen (Aarhus Universitet)

1. Indledning

Efter George W. Bushs noget omdiskuterede valgsejr i 2000 er det ikke vanskeligt at forstille sig følgende lille optrin: tre ærværdige borgere i den lille flække Nothing Gulch mødes på gaden og får sig en passiar:

(1)	Borgmesteren:	*Bush vandt **ærgerligt nok** ikke valget*
(2)	Bedemanden:	*Jo han gjorde – fintællingen i Florida faldt **heldigvis** ud til hans fordel*
(3)	Sheriffen:	*Så lykkedes det **desværre** ikke for vicepræsidenten i denne omgang*

De tre fremhævede adverbialer i (1), (2), og (3) har det til fælles, at de udtrykker talerens holdning til det sagsforhold, der præsenteres i den ytring, hvori de hver især er indlejret. Denne adverbial-type, i det følgende benævnt attitude-adverbialer, udgør set fra et formelt semantisk perspektiv lidt af en gordisk knude. Problemet er, at det på ingen måde er klart, hvilken semantisk værdi disse adverbialer skal tilskrives inden for rammerne af modelteoretisk semantik. I det følgende vil jeg forsøge at hugge knuden over ved at vise, hvordan vi, hvis vi accepterer ækvivalens mellem adverbial og parafrase, kan give en relativt simpel semantisk analyse af attitude-adverbialerne inden for rammerne af *Discourse Representation Theory* (DRT).

2. Semantiske problemer

Brøndal og Diderichsen er ofte blevet citeret for deres beskrivelse af adverbierne som de udtryk, der alene har det tilfælles, at de ikke passer ind i andre og mere veldefinerede ordklasser. Dette er naturligvis ikke en forkert definition, men den er, som så mange andre negative definitioner, ikke videre informativ. Siden hen er synet på adverbier og adverbielle led ganske vist blevet mere raffineret (se fx Andersen 1987 og Togeby 2003), men mange af dem, herunder attitude-adverbialerne, udgør ikke desto mindre stadig et problem set fra et semantisk syns-

punkt. Ved nærmere eftersyn viser det sig, at der knytter sig en række logiske mærkværdigheder til attitudeadverbialerne.

For det første unddrager attitudeadverbialerne sig, modsat fx tids- og stedsadverbialerne, benægtelse. Dette bliver tydeligt, hvis vi for en stund gransker (1) og (2). I (1) tjener 'ikke' kun som benægtelse af 'Bush vandt valget', hvorimod den ærgrelse, der udtrykkes ved adverbialet 'ærgerligt nok', ikke benægtes, men derimod gælder hele sagsforholdet inklusive benægtelsen. Ønsker vi at benægte indholdet af adverbialet, er vi nødt til at benytte omskrivninger i stil med 'det er *ikke* ærgerligt, at Bush ikke vandt valget'. Det samme kan iagttages ved (2). Indsættes 'ikke', medfører dette ikke en benægtelse af indholdet af 'heldigvis'. Benægtelsen angår alene det forhold, at fintællingen faldt ud til Bush's fordel. Bemærk desuden, at stedsadverbialet 'i Florida' ikke unddrager sig benægtelse. Som i det forrige eksempel gælder det her, at en benægtelse af attitudeadverbialet resulterer i en omskrivning: 'det var *ikke* heldigt at, … '. I en let formaliseret notation bliver denne skopus-forskel mellem attitudeadverbial og benægtelse tydelig. Benægtelsens skopus markeres med runde parenteser, og attitudeadverbialets skopus markeres med kantede parenteser:

(4) ærgerligt nok [ikke (Bush vandt valget)]

(5) ærgerligt nok [Bush vandt valget]

(6) ikke (ærgerligt nok) [ikke (Bush vandt valget)]

(7) heldigvis [fintællingen faldt ud til hans fordel]

(8) heldigvis [ikke (fintællingen faldt ud til hans fordel)]

(9) ikke (heldigvis) [ikke (fintællingen faldt ud til hans fordel)]

Attitude-adverbialerne har således skopus over hele indholdet, inklusive benægtelsen, af de sætninger, de er indlejret i og kræver en selvstændig benægtelse.

Vender vi atter blikket mod Nothing Gulch, viser det sig for det andet, at Borgmesterens ærgrelse ikke anfægtes af, at han modsiges af bedemanden. Borgmesteren hævder p, og bedemanden hævder $\neg p$. Vi kan ikke fastholde begge dele uden at havne i en kontradiktion, og da bedemanden synes at ligge inde med pålidelig information angående udfaldet af fintællingen, vælger vi at acceptere $\neg p$. Dette giver os imidlertid ingen anledning til at antage, at borgmesterens ærgrelse ikke er ægte eller sågar slet ikke er der, i det øjeblik han ytrede (1). Vi kan højst sige, at den er ubegrundet.

For det tredje viser det sig, at en tilfældig forbipasserende, lad os sige Mr. James, med rimelighed vil kunne slutte sig til, at borgmesteren er republikaner. At Mr. James ved at overhøre de tre bedsteborgeres samtale kan få den opfattelse, skyldes naturligvis adverbialet i (1). Borgmesteren udtrykker med 'ærgerligt nok' ærgrelse over det formodede valgnederlag. På baggrund af denne tilkendegivelse er det ikke vanskeligt for Mr. James at bestemme borgmesterens politiske observans. Mr. James' ræsonnement kunne se således ud:

(10) Givet min viden om valgsystemet, begrundelsen for fintællingen i Florida etc., kan jeg slutte følgende:

(P1) Hvis nogen synes det er ærgerligt, at Bush ikke vandt valget,
så er vedkommende republikaner.

(P2) Borgmesteren synes det er ærgerligt, at Bush ikke vandt valget.

(K) Derfor er Borgmesteren republikaner

I denne forbindelse er det interessant, at konklusionen ikke falsificeres af, at bedemanden kan oplyse at Bush faktisk vandt valget. Mr. James ræsonnement er således ikke afhængigt af sandhedsværdien af den sætning, 'ærgerligt nok' er indlejret i.

Endelig viser det sig for det fjerde, at konklusionen til gengæld er afhængig af, at brugeren af et bestemt attitude-adverbial faktisk har den attitude, vedkommende giver udtryk for. Dette bliver tydeligt, hvis vi igen betragter (2). For sæt nu bedemanden i virkeligheden er glødende demokrat og kun tilkendegiver begejstring for at tækkes borgmesteren, på hvis kontor der ligger en ansøgning om byggetilladelse til en større og mere tidssvarende bedemandsforretning. Hvordan skal vi da betragte bedemandens brug af 'heldigvis'? Forkert eller måske ligefrem løgnagtigt? Forkert kan vi næppe kalde den. Hans brug af adverbiet tjener som al anden kommunikation et formål, og opnår bedemanden sit mål i form af en byggetilladelse til en større og mere tidssvarende bedemandsforretning, må vi snarere sige, at han har brugt 'heldigvis' hensigtsmæssigt. Løgnagtigt forekommer mere passende. Bedemanden har givet udtryk for en attitude, han ikke har, og har således i en eller anden forstand talt usandt. At spørgsmålet om sandhed er på spil, understreges desuden af, at Mr. James, i fald han også forsøger et ræsonnere sig frem til bedemandens politiske overbevisning, sandsynligvis vil nå til den forkerte konklusion, hvis han alene baserer sit ræsonnement på bedemandens brug af attitude-adverbialer. Ræsonnementet kunne se sådan ud:

(11) (P1) Hvis nogen synes det er heldigt, at fintællingen falder ud til Bushs fordel, så er vedkommende republikaner.

(P2) Bedemanden synes det er heldigt, at fintællingen faldt ud til Bushs fordel

---

(K) Derfor er bedemanden republikaner

Hvis bedemanden har handlet fordægtigt og ytret 'heldigvis' uden at mene det, er (P2) falsk og dermed falder argumentet til jorden.

Disse fire eksempler peger alle på, at vi set fra et semantisk synspunkt ikke bare kan betragte attitudeadverbialerne som simple konstituenter i en sætning. Vi har set, at de kræver en selvstændig benægtelse, og at de tilsyneladende ikke påvirkes af, at den sætning, hvori de er indlejret falsificeres. Vi har også set, at attitude-adverbialerne kunne indgå som selvstændige præmisser i logiske slutninger, og at de i kan bruges uhæderligt. Tilsammen mere end antyder dette, at spørgsmålet om sandhed er på spil i forbindelse med brugen af attitude-adverbialerne, og det er således nærliggende at antage, at attitude-adverbialerne i en eller anden forstand repræsenterer et propositionelt indhold. Hvis et udtrykselement, der ikke har form som en sætning, repræsenterer et propositionelt indhold[1], må der også findes en parafrase, der ekspliciterer alle betydningsbærende elementer[2], og som dermed tillader en entydig semantisk tolkning.

3. Adverbial og parafrase

Hermed er vi tilbage ved det, jeg indledningsvis pegede på som en afgørende betingelse for, at forsøget på at hugge knuden over lykkes: Ækvivalens mellem attitude-adverbialerne og deres respektive parafraser. Ækvivalens vil i denne sammenhæng sige, at adverbial og parafrase tilskrives præcis samme semantiske værdi. Mere præcist kan vi sige, at de elementer fra vores semantiske model[3], der relateres til de udtrykselementer, der konstituerer parafrasen, må have samme relation til attitudeadverbialet. Vi må med andre ord sikre, at fx adverbialet 'heldigvis' gives samme modelteoretiske tolkning som dets parafrase 'jeg synes det er heldigt at'.

---

[1] Et lignende eksempel findes i form af imperativformerne: *Gå!* kan parafraseres *Jeg beordrer dig at gå*. Her kommer spørgsmålet om sandhed også på tale, idet metabemærkningen *Jeg beordrer dig* kan være falsk, hvis den, der udsteder ordren, ikke har den rette bemyndigelse.

[2] Betydningsbærende elementer vil i denne sammenhæng sige elementer, der tilskrives en entydig semantisk værdi inden for rammerne af den model-teoretisk semantik. Dette gælder fx subjekter, prædikater, operatorer og de logiske konnektiver.

[3] *Model* anvendes her i teknisk forstand:$M_L = \{U, F\}$, hvilket vil sige, at en model M består af en mængde U (universe of discourse) og en interpretationsfunktion F, der relaterer udtryk fra et givet sprog L til elementer u i U.

Parafrasen kan med fordel betragtes som en eksplicitering af attitude-adverbialets logiske form, og det er derfor nødvendigt at være præcis mht. formuleringen af parafrasen. Adverbialer som 'ærgerligt nok' og 'heldigvis' parafraseres ofte som 'det er ærgerligt at, …' og 'det er heldigt at'. På denne måde får vi ganske vist erstattet det adverbielle led med en sætning, men det er ikke præcist nok. Mr. James' ræsonnementer viste os jo, at der gennem brugen af attitude-adverbialerne blev specificeret en relation mellem taleren og det sagsforhold, der blev præsenteret. Det er med andre ord afgørende, om lige netop vedkommende, der ytrer adverbialet, har den pågældende attitude. Jeg vil derfor foreslå, at attitude-adverbialerne altid parafraseres på en sådan måde, at subjektet i den sætning, der erstatter adverbialet, altid udgøres af det personlige pronomen 'jeg'.

Hvis dette semantiske projekt lykkes, betyder det naturligvis, at attitude-adverbialerne reduceres til en art elliptiske eller måske rettere sprogøkonomiske udtryk, hvilket ud fra en ren semantisk betragtning ville være et udmærket resultat. Det ville det, fordi udtrykselementer, der ikke kan gives en en-til-en-tolkning i modellen, ikke kan håndteres, og derfor må udelades af det fragment af sproget, man forsøger at give en modelteoretisk tolkning.

4. Attitude-adverbialerne i DRT

Udgangspunktet for den løsning, jeg vil foreslå, er, at ytringer, der indeholder attitude-adverbialer, er særtilfælde af det, der i den engelsksprogede litteratur omtales som *attitude reports*. Attitude rapporter er udsagn om relationen mellem folks mentale tilstande (håb, tro, frygt, etc.) og sagsforhold, reelle så vel som forestillede. Denne type udsagn har den generelle form [$x\ \beta\ p$], hvor x står for et subjekt, β står for et attitude-verbum og p står for en sætning, der repræsenterer det sagsforhold, attituden er rettet imod. I min analyse følger jeg Asher (1986), hvis analyse af *belief reports* inden for rammerne af DRT giver os et hensigtsmæssigt udgangspunkt for beskrivelsen af relationen mellem attitudeadverbiet og den sætning, det er indlejret i.

4.1. Konstruktionsalgoritmen

I DRT[4] arbejder man med såkaldte *discourse representation structures* (DRSer). Disse strukturer kan betragtes som ekspliciteringer af dagligsprogets logiske struktur og skal sikre en entydig dynamisk semantisk tolkning. På baggrund af en input-sætning genereres et parsetræ.

[4] Da rammerne ikke tillader en grundig præsentation af DRT, henvises læserne til Kamp & Reyle (1993) og Kadmon (2001).

Dette træ omsættes efterfølgende via en konstruktions-algoritme til en DRS, der endelig evalueres relativt til en given model. Lad os tage et eksempel:

(12) Bush vandt valget. Fintællingen faldt ud til fordel for ham.

Lad os antage at borgmesteren i stedet for (1) har ytret (12), og at denne sætning er vores input-sætning. Efter en tur gennem parseren[5] ender vi med (13) og (14), der ekspliciterer den syntaktiske struktur for hver af de to sætninger, der tilsammen konstituerer (12):

(13)

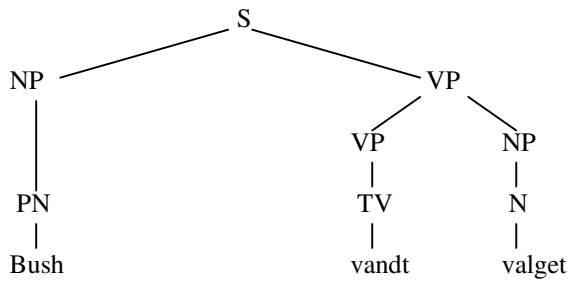

(14)

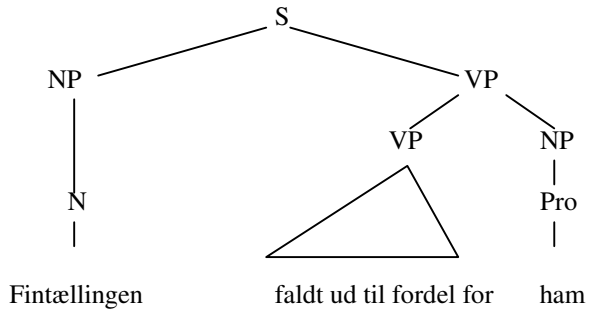

DRSer består af to elementer: (i) en mængde indeholdende diskurs-referenter (discourse referents) og (ii) en mængde indeholdende såkaldte betingelser (conditions). DRSer afbildes som bokse, hvor diskurs-referenterne indføres i den øverste linie, og betingelserne listes nedenunder.

Vejen fra parsetræ til boks går via en konstruktions-algoritme, og algoritmen består af en række regler, der groft sagt omsætter NPer til diskurs-referenter med tilhørende betingelser og VPer til betingelser, der knytter sig til allerede indførte diskurs-referenter. Diskurs-referenter omtales derfor ofte som en 'knagerække', der i sig selv er tom. men som, idet der 'hænges' betingelser på, sørger for at holde styr på, hvilke egenskaber der tilskrives hvilke entiteter, når

[5] Da konstruktionen af DRSer tager udgangspunkt i et parsetræ, er det naturligvis ikke ligegyldigt, hvilken syntaktisk teori man vælger. Disse overvejelser har imidlertid ikke direkte betydning for den semantiske analyse af attitude-adverbialerne, og jeg vil derfor blot antage, at der eksisterer en syntaktisk teori, der kan generere de parsetræer, der optræder i det følgende.

boksen efterfølgende evalueres relativt til en given model. Anvender vi nu konstruktionsalgoritmen på (13), bliver resultatet følgende:

(15)

x, y
Bush(x) vandt(x, y) valget(y)

Konstruktionen af DRSer følger parsetræets struktur. S udløser således en tom boks, hvorefter den første NP, egennavnet 'Bush', udløser en referent x i øverste linie samt en betingelse, der specificerer, at den entitet, som x står for, hedder 'Bush'. Herefter splittes VPen i TV og N. Det transitive verbum 'vandt' udløser kun én ny diskurs referent, y, idet 'vandt' hænges på 'knagen' x, der allerede er blevet introduceret. På dette stadie i konstruktionsprocessen optræder y som en fri variabel, da der endnu ikke er knyttet nogen betingelser til den. Det sker først, idet substantivet 'valget' udløser en betingelse, der specificerer, at den entitet, som Bush står i en vinde-relation til, er valget. Hermed er (13) omsat til en DRS, og vi kan efter samme principper også tage fat på at omsætte (14) til en DRS.

I denne proces viser DRT for alvor sin styrke. Modsat første ordens standard-logikkalkyler er DRT nemlig dynamisk i den forstand, at det er muligt inden for rammerne af DRT, at give en sammenhængende repræsentation, af diskurser, der strækker sig over mere end en enkelt sætning. Dette bliver tydeligt i (16):

(16)

x, y, z, v
Bush(x) vandt(x, y) valg(y) fintælling(z) faldt-ud-til-fordel-for(z, v) ($v = x$)

I stedet for at S i (14) udløser en ny og uafhængig boks, udvides den eksisterende boks således, at NPerne og VPen udløser diskurs-referenter og betingelser, der sættes ind umiddelbart efter dem, der blev udløst af (13).

Proceduren for konstruktionen af (16) er med én undtagelse den samme som ved konstruktionen af (14). Denne undtagelse er imidlertid et eksempel på noget af det, der for alvor har

givet DRT gennemslagskraft, nemlig håndteringen af anaforisk reference. Spørgsmålet er, hvordan vi skal håndtere pronomenet 'ham'. Pronominer betragtes normalt som frie variabler, og problemet med dette er, at de værditilskrivningsfunktioner, man bruger i prædikatslogik, ikke fanger det forhold, at 'ham' ikke bare refererer til en eller anden person, men til netop den person, som også egennavnet 'Bush' refererer til. Det må altså sikres, at *x* og *v* tilskrives samme semantiske værdi, når DRSen evalueres i forhold til modellen. Da 'ham' i sig selv blot er en abstrakt pegepind, der ikke rummer nogen form for information, der kan bruges til at identificere dens semantiske værdi, udløser den ingen betingelser, men kun en diskurs-referent *v* i øverste linie. Da vi ikke endeligt kan evaluere DRSer, der indeholder frie variabler, må vi finde en måde, hvorpå vi kan være sikre på, at *x* og *v* tilskrives samme værdi. Dette løser DRT elegant ved simpelthen at tilføje en betingelse, der fastslår identitet mellem *x* og *v*'s semantiske værdi. Fordelen ved denne strategi er, at det i princippet er ligegyldigt, hvor lang diskursen er. Så længe vi kan blive ved med at specificere relationerne mellem diskursreferenterne vha. identitets-betingelser, kan vi sikre, at pronominal reference håndteres korrekt[6]

4.2. Attitudeadverbialerne i DRT

Vi har nu set hvordan simple DRSer konstrueres, og det næste bliver nu, at forsøge at finde en måde, hvorpå også attitude-adverbialerne kan håndteres inden for rammerne af DRT. Ændrer vi en lille smule på vores oprindelige inputsætning og indlejrer 'desværre' i den første af de sætninger, der konstituerer (12), får vi følgende resultat:

(17) Bush vandt desværre valget.

Da konstruktions-algoritmen opererer på resultatet af parsing-processen, er det i første omgang vigtigt at finde ud af hvilket parsetræ vi ønsker. Da 'desværre' ud fra en syntaktisk betragtning opfører sig som visse andre sætningsadverbier, fx 'efterfølgende', kunne det synes naturligt at integrere 'desværre' som en del verballeddet. Parsetræet ville da se således ud:

[6] Hvilke betingelser, der kan hægtes på de forskellige diskurs referenter specificeres genem en såkaldt *tilgængeligheds-relation* (accessbility-relation). For en præcis definition se Kamp & Reyle (1993:120).

(18)

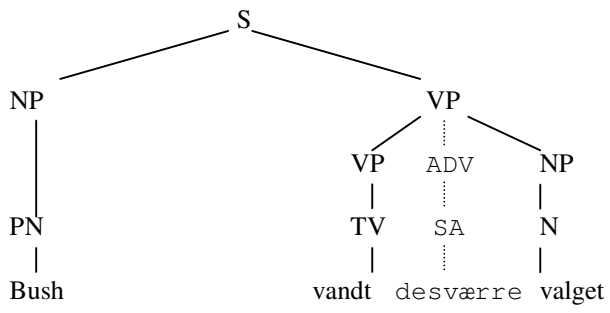

De indledende undersøgelser viste imidlertid, at der ud fra en semantisk betragtning er al mulig grund til ikke at opfatte attitude-adverbialerne som en integreret del af en sætnings verballed. Undersøgelserne viste også, at den eneste måde, hvorpå betydningen af attitude-adverbialerne præcist kan ekspliciteres, er ved at parafrasere dem som en komplet sætning, hvor det personlige pronomen 'jeg' optræder som subjekt, og hvor den sætning, som attitude-adverbialet oprindeligt var indlejret i, optræder som objekt. (17) må altså parafraseres således, at vores transformerede input-sætning kommer til at se således ud:

(19) Jeg beklager, at Bush vandt valget.

Denne sætning giver os følgende parsetræ:

(20)

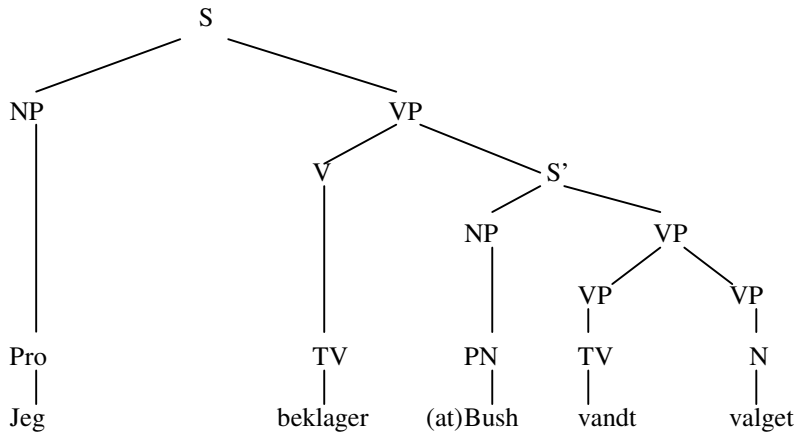

Denne manøvre giver os et parsetæ, der er væsensforskelligt fra det i (18). Hvor SA var en del af VP og dermed af S i (18), er S i (18) nu blevet til S' i (19) og optræder dermed som objekt i (19).

Selvom det er et skridt på vejen, er alle forhindringer dog ikke overvundet ved at acceptere (20). Tilbage er nemlig at forklare relationen mellem S og S'. At denne relation påkalder sig særlig opmærksomhed, skyldes, at parafrasen afspejler, at attitude-adverbialerne betragtes som særtilfælde af de såkaldte attitude-rapporter. Disse er kendt for at give anledning til svæ-

re semantiske vanskeligheder, og det er derfor nødvendigt at finde en konstruktion, der kan fastholde idéen om attitudeadverbialerne som *attitude reports* og samtidig undgå de faldgruber, der følger heraf.

Som nævnt i indledningen vil jeg bruge Asher (1986) som udgangspunkt for dette vovestykke. Hovedtrækkene i Ashers anlyse er følgende: (21) angiver den generelle form på *belief reports,* hvor α står for et subjekt og β står for en sætning, der udtrykker indholdet af α's overbevisning.

(21) [α believes that β]

Dette giver i andre teorier anledning til såkaldte *opake* kontekster, hvilket først og fremmest vil sige, at de normale substitutions-principper ikke gælder. Ashers løsning på dette problem er at betragte *belief* som en relation mellem en *believer* og en proposition. Dette udløser diskurs-referenterne *x* og *p*, der efterfølgende placeres i den øverste linie. Det nye i denne måde at gøre det på er, at vi nu får mulighed for at beskrive indholdet af komplementsætningen på en simpel måde. Da *p* blot er en tom knage, kan vi nu beskrive indholdet af komplementsætningen blot ved at tilføje yderligere betingelser til DRSen:

(22)

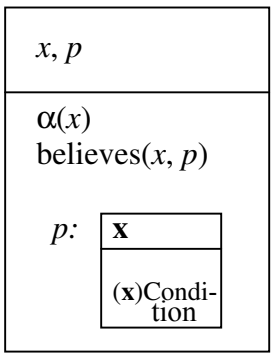

Som det fremgår af (22), er den betingelse, der udløses af komplement-sætningen, speciel. De betingelser, vi hidtil har set, svarer til prædikater i første ordens logik, hvilket vil sige, at de bruges til at tilskrive simple egenskaber til de entiteter, der beskrives. I modsætning til dette udløser komplement-sætningen i Ashers analyse en kompleks betingelse, der indeholder en sub-DRS. Denne konstrueres som de almindelige DRSer og repræsenterer det propositionelle indhold af komplementsætningen. Sub-DRSerne er imidlertid ikke-sandhedsfunktionelt relateret til den oprindelige DRS på samme måde som, hvis der havde været tale om fx negation

eller implikation[7]. Det, betingelsen angiver, er i stedet, at den proposition, som *p* står for, må have præcis den struktur og det indhold, der specificeres gennem sub-DRSen. Dette betyder efterfølgende, at når den samlede DRS evalueres relativt til en given model, så er det ikke afgørende, om indholdet af *x*'s overbevisning er sand eller falsk. Det, der er afgørende, er, om *x*'s overbevisning har den struktur og det indhold, der er specificeret i sub-DRSen.

Skridtet fra rapporter om folks overbevisninger til rapporter om folks øvrige mentale attituder er ikke langt, idet verber som 'formoder' og 'håber' opfører sig på præcis samme måde som 'tro'. Skridtet fra attitude-rapporter til attitude-adverbialer er heller ikke langt, idet parafraserne af attitude-adverbialerne netop indeholder disse attitude-verber (jeg *formoder*, at Bush vandt valget – Bush vandt *formodentligt* valget; jeg *håber*, Bush vandt valget – Bush vandt *forhåbentligt* valget). Parafraserne af attitudeadverbialerne har således samme struktur som attitude-rapporterne og dermed også som Ashers belief reports, blot med den ene restriktion, at pladsen i parsetræets øverste NP altid skal optages af 'jeg'.

Vender vi atter blikket mod den parafraserede input-sætning, kan vi nu på baggrund af Ashers forslag konstruere en DRS ud fra (20):

(23)

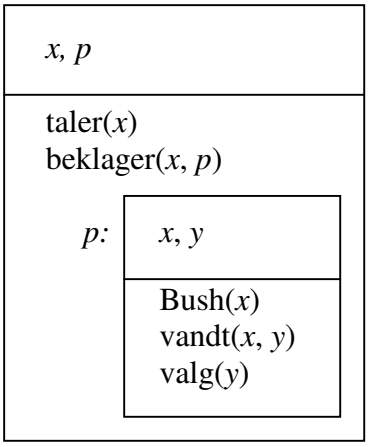

Vi har nu en DRS, der repræsenterer (19), og som er konstrueret på baggrund af parsetræet i (20). Dette parsetræ var resultatet af en principiel beslutning om at indføre en transformationsregel, der for hvert attitude-adverbial udløser en konstruktion magen til den generelle form på attitude-rapporter, blot med den restriktion, at det kun er taler selv, der kan optræde som subjekt.

[7] Med *sandhedsfunktionelt relateret* mener jeg det forhold, at sandhedsværdien af hele sætningen er afhængig af sandhedsværdien af delsætningerne.

5. Konklusion

Vi har nu set, hvordan attitude-adverbialerne kan håndteres inden for rammerne DRT. Det er derfor tid til for sidste gang at vende blikket mod Nothing Gulch for at se, i hvilket omfang denne analyse løser de semantiske problemer, der blev præsenteret i afsnit 2.

For det første kan vi nu svare på spørgsmålet om, hvorfor attitudeadverbialerne unddrager sig benægtelse. Det gør de, fordi de ikke er en del af verballeddet, men derimod et led, der udtrykker et selvstændigt propositionelt indhold og derfor kræver en selvstændig benægtelse.

For det andet kan vi svare på, hvorfor en benægtelse af, at Bush ikke vandt valget, (se (1) og (2)) ikke fortæller os noget om beskaffenheden af borgmesterens ærgrelse. Som vi så i (22) og (23) giver DRT os muligheden for at vise, at relationen mellem adverbialet, der repræsenterer talerens attitude, og sætningen, der repræsenterer det sagsforhold, som attituden er rettet imod, ikke er sandhedsfunktionel. Vi kan derfor evaluere sandhedsværdien af talerens ytring af attitudeadverbialet (den yderste boks) uafhængigt af sandhedsværdien af den ytring, der repræsenterer sagsforholdet (den inderste boks).

Hermed har vi også så godt som givet svaret på, hvordan en analyse inden for rammerne af DRT løser de to sidste semantiske problemer. Hvis det accepteres, at attitudeadverbialerne repræsenterer et selvstændigt propositionelt indhold, er det uproblematisk at lade dem indgå som præmisser i logiske slutninger. Det bliver desuden klart, at bedemanden i forsøget på at indsmigre sig hos borgmesteren slet og ret talte usandt. At ytre et attitude-adverbium svarer til at hævde, at man har en given attitude. Det havde bedemanden ikke, og hans ytring var dermed falsk.

Litteratur

Andersen, J. E. (1987) ”Adverbier – sprogvidenskabens stedbørn.” i *Selskab for Nordisk Filologi. Årsberetning 1985/86*:45-54. København.

Asher, N. (1986) “Belief in Discourse Representation Theory.” i *Journal of Philosophical Logic vol.15*:127-189. Dordrecht-Holland: D. Reidel Publishing Company.

Kadmon, N. (2001) *Formal Pragmatics*. Oxford: Blackwell Publishers.

Kamp, H. & Uwe Reyle (1993) *From Discourse to Logic*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Togeby, O. (2003) *Fungerer denne sætning?* Funktionel dansk sproglære. København: Gads Forlag.

Peter Widell og Ulf Dalvad Berthelsen (udg.):
11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2006

FOKUS I DANSK SKRIFTSPROGLIG SPROGBRUG

af Simon Borchmann (Nordisk Institut, Aarhus Universitet)

Den pragmatiske kategori fokus svarer til en prioritering af information. Sådan en prioritering spiller efter alt at dømme også en rolle i sprogforståelsen. Analyserer man imidlertid de foci der realiseres med brugen af dansk skriftsprog, rejser der sig et spørgsmål til med hensyn til på hvilket grundlag denne prioritering foregår; det er nemlig ikke alle foci der kan fastlægges alene på et sprogligt grundlag. Det er ganske særligt det spørgsmål denne tekst er koncentreret om. Via en kritik af det traditionelle grundlag for beskrivelsen af naturlige sprogs informationsstruktur opstilles en skemateoretisk funderet heuristik for fastlæggelsen af det ikke-kodede fokus. Antagelsen er at dette fokus repræsenterer den information der kan tilfredsstille det informationsbehov modtageren læser sætningen med henblik på at tilfredsstille. På grundlag af denne heuristik kan bestemte morfemer, ord og led tilordnes en funktion som fokusindikatorer.

1. Fokustyper

Man skal ikke læse sig ret langt ind i litteraturen om informationsstruktur før begrebet fokus åbenbarer sig som lidt af et definitionsspektakel. Terminologien der anvendes i beskrivelserne, er da også mangfoldig: *goal of discourse, psychologische Prädikat*, *rhema, nucleus* (jadro), *comment*, *new*, *logical predicate*, *notional predicate*, *forgrund* og så selvfølgelig *fokus*. Nogle forskere betvivler endog at man kan give en universel karakteristik af fokus. Og selv dem der forsøger sig med en kandidat til et fokus-universalia, fremhæver at der hverken er konsensus om fokus' rolle i universalgrammatikken eller fokus' funktionelle egenskaber (Roberts 1998).

Den grundlæggende uenighed om hvordan fokus skal defineres, synes i vid udstrækning at kunne forklares som et resultat af to forskellige tilgange til beskrivelsen: de semantiske tilgange (f.eks. Jackendoff 1972, von Heusinger 1999) og de lingvistiske, psykologisk funderede (f.eks. Chafe 1976, Valduvi 1992). Ifølge de semantiske tilgange interagerer relevansstrukturen med det udsagnmæssige indhold og påvirker udsagnets sandhedsbetingelser. I disse

tilgange er fokus først og fremmest kendetegnet ved at være præsuppositionsbærende, f.eks.([...]F angiver fastlagt fokus):

(1) Peter inviterer [*Anne*]F i biografen.
(2) Peter inviterer Anne [i *biografen*]F.

Her er den informationsstrukturelle forskel også en forskel med hensyn til sætningernes sandhedsbetingelser; hvis Peter inviterer Sophie i biografen, er 1 falsk, mens det ikke gælder for 2.

Ifølge de psykologisk funderede tilgange er relevansstrukturen en selvstændig struktur der opererer "ovenpå" det udsagnmæssige indhold og organiserer det med hensyn til vigtighed/relevans. I disse tilgange er fokus kendetegnet ved at være information der er genstand for en særlig opmærksomhed. F.eks.:

(1) Hvornår kommer Peter? Peter kommer [i morgen]F.
(2) Hvem kommer i morgen? I morgen kommer [Peter]F.

Denne uenighed kan imidlertid – som Valduvi og Vilkuna foreslår - opløses ved simpelthen at skelne mellem to fokustyper: kontrast der har en operatorlignende funktion, og rhema der har en saliensorienteret funktion (Valduvi & Vilkuna 1998).

De to fokustyper adskiller sig ganske særligt med hensyn til deres forudsætningsstrukturelle kendetegn. Kontrast er præsuppositionsbærende og indebærer et fastlagt fokusalternativ. Den procedure der realiseres med konstrast, svarer således til en erstatning af fokusalternativet med fokus. Rhema er ikke præsuppositionsbærende og indebærer en principielt åben mængde af fokusalternativer. Den procedure der realiseres med rhema, svarer således til en tilføjelse i form af en konstruktion af repræsentationer. Dette fokus kaldes i det følgende *konstruktionsfokus*.

På dansk (og givetvis også på andre sprog) synes det endvidere muligt at udskille en tredje fokustype, nemlig et fokus der ganske vist også er præsuppositionsbærende, men som begrænser sig til at indebære en relativt afgrænset mængde af eksklusive fokuskandidater. Med fokus identificeres én mængde i den afgrænsede mængde. Den procedure der realiseres med dette fokus, svarer således ikke til en erstatning, men til en indskrænkning ved fastlæggelse. Dette fokus kaldes her *identifikationsfokus*. Vi får således følgende tre typer der adskiller ved i hvilken udstrækning fokusalternativet er begrænset:

Kontrast: *Peter* kommer i morgen.
Præsupposition: en eller anden kommer i morgen
Fokus: Peter
Fokusalternativ: Anne

Fokusimplikatur: og ikke den du troede

Identifikation: Det er Peter der kommer i morgen.
Præsupposition: en eller anden kommer i morgen
Fokus: Peter
Fokusalternativ: Anne eller Ole eller Peter
Fokusimplikatur: hvis du skulle være i tvivl om hvem

Konstruktion: I morgen kommer Peter.
Fokus (bredt -> snævert): I morgen kommer Peter -> Peter kommer -> kommer -> Peter
Fokusalternativ: principielt åben mængde
Fokusimplikatur: og det vidste du ikke

Som det vil fremgå af det følgende afsnit, adskiller disse fokustyper sig endvidere med hensyn til deres lingvistiske status.

2. Fastlæggelse af fokus i skriftsproglig sprogbrug

Kontrastfokus har sit udspring i den mundtlige sprogbrug. Her udtrykkes det ved markeret betoning i forhold til grundtonen (Grønnum 1992). I skriftsproget udtrykkes kontrast typisk med funktionsord som *derimod*, *frem for, ikke, men, i modsætning til* og *i stedet*. Kontrastfokus forekommer dog i skriftsproget, især hos mindre skolede skribenter og hos skribenter der bevidst imiterer mundtlig sprogbrug. Den typiske skriftsproglige pendant til markeret højtone er kursivering, men også akut, understregning og versaler anvendes:

(A) og det er [*lerduer*]F, man skal øve sig på og ikke *levende vildt.* (*Politikens jagtbog*).
(B) Derved peger analysen dog ikke på den [*egentlige*]F mening, (*K&K 62*).
(C) For det var naturligvis [*hende*]F jeg holdt med. (Jan Sonnergaard. *William*).
(D) [Dér]F varierer vandets temperatur ikke så hastigt. (Hans Pedersen. *Fugl og Fisk*).

Markering af kontrastfokus kombineres ofte med det-kløvning; men fastlæggelsen af fokusalternativet hidrører vel at mærke ikke fra kløvningens semantik.

Identifikationsfokus fastlægges i skriftsproget især ved det-kløvning, pseudokløvning og operatorer som *kun*, *også* og *især*:

(A) Det er [temperaturen]F, der dikterer, hvor rødfisken er. (Hans Pedersen. *Fugl og Fisk*).
(B) Det er [her]F, der er brug for dem. (TDC-pjece).
(C) Her er det imidlertid [skeletmuskulaturen]F, vi er interesseret i. (*Idrættens Træningslære*).
(D) Når spørgsmålet er, hvor meget de forskellige hagltyper slider på bøsseløbet, er det altså [disse faktorer]F, vi skal interessere os for. ("Stål, bly og trangboringer", *Jæger* 6/7 2003).

(E) Det som er meget mystisk ét sted er [såre konventionelt]F et andet. (Michael Rothstein. *Bedst af alle verdener*).
(F) Det som Adorno her prøver at sige er noget i retning af at [øret må anstrenge sig for at finde sammenhæng i Weberns musik, der samtidig er så koncentreret som en aforisme]F. (*Det spekulative øre*. Torben Sangilds intellektuelle Weblog).
(G) Ikke engang [Charlottenborg]F ville antage dem (Hans Scherfig. *Den døde mand*).
(H) Kun [hver fjerde opkald]F udløser en ambulance. (*1-1-2 Kun for alvor.* Hjemmeside for Nordjyllands Amt).
(I) Men også [søstjerner, slangestjerner og snegle]F udgør en del af edderfuglenes kost (Hans Pedersen. *Fugl og Fisk*).
(J) Mandag vil især [pasningen]F være strejkeramt. (www.dr.dk. Regioner, Østjylland, Nyheder 29.09.06).
(K) Selv [mine minder]F står til karakteren 6. (Jan Sonnergaard. *Immatrikuleret 1.9. 1982, spøgelse*).

Konstruktionsfokus kan muligvis fastlægges i mundtlig sprogbrug på grundlag af betoning, prosodi og lignende. I den skriftsproglige sprogbrug er det imidlertid lingvistisk underspecificeret, dvs. man kan ikke fastlægge fokus alene på grundlag de sproglige valg. F.eks. gælder det for følgende sætninger at endog hele sætningen kan realisere fokus:

(A) Peter løb hurtigt i vinterturneringen.
(B) Nye huse skal udluftes 0,5 gange i timen.

Mens kontrast og identifikationsfokus kan fastlægges sprogligt både i den mundtlige og den skriftlige sprogbrug, så gælder det altså ikke for konstruktionsfokus i skriftsproget.

I forlængelse af denne konstatering er det rimelig at spørge om det skriftsproglige konstruktionsfokus i det hele taget findes. Her kan man svare at hvis konstruktionsfokus består i en prioritering af information med hensyn til saliens, så er der i hvert fald indikationer på at den foregår. For det første er der eksperimentel evidens (i form af øjenbevægelsesdata) for at vi i læsningen allokerer mere opmærksomhed til noget information end til andet, herunder mere til ny information end til gammel (Scinto 1978), og mindre til forudsigelig end til ikke-forudsigelig (Ehrlich og Rayner 1981). For det andet kan man i den skriftsproglige sprogbrug observere en relation mellem antagede konstruktionsfoci og brobygningsinferenser (Togeby 1993 & 2003). F.eks. ([...]f angiver antaget fokus):

Den 13. december 1995. Den dato [ser]f de sidste tre fængslede i Blekingegadesagen [frem til]f. (Betina Bendix & Lene Løvschall. Blekingegade 2, 1.th.).

Hvis den information der fokuseres, er af typen egenskab eller tilstand som ovenfor, så afskydes en forventning om en kausal brobygningsinferens, dvs. en forventning om at der med den efterfølgende sætning vil blive givet svar på spørgsmålet og hvorfor det? (eller og derfor?).

Og det forekommer ofte at der med den efterfølgende sætning netop gives svar på dette spørgsmål.

Lad os altså antage at der findes konstruktionsfokus i den skriftsproglige sprogbrug. Spørgsmålet er nu: Hvis det findes, på hvilket grundlag fastlægges det så - hvis ikke alene på et sprogligt?

3. Det traditionelle grundlag for beskrivelsen af naturlige sprogs informationsstruktur

Der er en lang og stærk tradition for at fundere beskrivelsen af naturlige sprogs informationsstruktur på udsagnsemantik. Det gælder både de semantiske (såvel formelle som moderne FSP (Hajicová og Sgall 2004)) og de mere psykologisk orienterede som Information Packaging (Chafe 1976, Ravnholt 1996) og funktionelle tilgange (Heltoft 1996). Denne fundering indebærer at meddelelsesstrukturen modelleres over subjekt prædikat-distinktionen således at dens relater svarer til et logisk/psykologisk subjekt og et logisk/psykologisk prædikat. Meddelelsesstrukturens funktion bestemmes så som den at fremhæve et argument/en logisk rolle som det logiske subjekt, f.eks.([...]LS angiver logisk subjekt):

[Peter]LS gav Anne bogen

I udsagnet er der tre argumenter der kandiderer til at være logisk subjekt, og Peter bliver fremhævet som den sætningen handler om.

Denne fundering indebærer også at aboutnessrelationen tolkes som relationen mellem en referent og et udsagn. Dermed bliver det kriterielt for emnet at det er en referent, og at emnet således realiseres med et refererende udtryk (Lambrecht 1994, Gundel & Fretheim 2005, Chafe 1976, Ravnholt 1996, Heltoft 1996). F.eks. ([...]E angiver emne):

[Peter]E løb hurtigt i vinterturneringen.

For et eksempel som det ovenstående gælder det altså at emnet fastlægges som Peter. Resten bestemmes så som kommentaren der svarer til et fokusdomæne ([...]K angiver kommentar):

[Peter]E [løb hurtigt i vinterturneringen]K.

I denne analyse er konstruktionsfokus således meddelelsesstrukturelt underspecificeret. Og det er faktisk en konsekvens af referentkriteriet for emnet.

Der er flere problemer med den udsagnsemantiske fundering af beskrivelser af informationsstruktur (se Borchmann 2007 (under udgivelse)). I sammenhængen med beskrivelsen af fokus kunne man fremhæve at det logiske prædikat ikke er lingvistisk veldefineret (von Heu-

singer 1999). Men her risikerer man at stille krav til andre man ikke selv kan indfri. I stedet kan man pege på at en række informationsstrukturelle udtryksformer synes at være fuldstændig uafhængige af det grundlæggende udsagnsemantiske skel. Det gælder kontrastmarkering, som vi allerede har set. Og det gælder så basale spørgsmål som Hvornår skal I af sted? Hvor bor Peter? Hvordan går det? Hvor mange skruer skal der til? o.l. Her spørges der hverken til subjekt eller til prædikat.

Men det logiske prædikat synes heller ikke at være en pragmatisk kategori. Det viser sig hvis man anvender en kombination af referentkriterier og de forudsætningsstrukturelle kriterier i en analyse af en sætning i en kontekst, f.eks. sætningen *Nye huse skal udluftes 0,5 gange i timen* i følgende kontekst:

> **Tætning og udluftning**
> Et utæt hus er dyrt at varme op. Derfor skal huset være lufttæt. En familie producerer ca. 15 liter vand i døgnet i form af fordampning fra vask, madlavning, bad og udånding. For at undgå luftgener, skal luften udskiftes jævnligt gennem ventiler og vinduer. Ved et luftskifte i timen forstås, at luften i huset skiftes én gang i timen.
>
> **Hvordan slipper man af med rumfugten**
> Nye huse skal udluftes 0,5 gange i timen.
> (*Den lille lune*. Rockwool Brochuretjeneste.)

Den udsagnsemantisk funderede analyse fordrer at vi – i henhold til referentkriteriet - fastlægger emnet som nye huse (i overensstemmelse med Ravnholt 1996 kan generiske udtryk også realisere emne). Således er resten fokusdomæne. På grundlag af den forudgående tekst kan vi nu - i henhold til fokussets forudsætningsstrukturelle kriterier - udelukke informationen om at huse skal udluftes som fokuskandidat og bestemme en halv gang i timen som den fokuserede information. Ved denne analyse spaltes det logiske prædikat, og vi står tilbage med en informationsrest. Hvilken funktion har den information 'skal udluftes' repræsenterer, og hvorledes adskiller den sig fra den information 'Nye huse' repræsenterer?

Disse problemer giver anledning til i det mindste at overveje et alternativt grundlag.

4. Et alternativt grundlag for beskrivelsen af naturlige sprogs informationsstruktur

Robert Schank forskede i en årrække i kunstig intelligens med henblik på at udforme computerprogrammer der kunne forstå tekster. På et tidspunkt begyndte forskellen på computere og mennesker imidlertid at nage ham. Mennesker læser ikke den samme tekst flere gange, og de bliver irriterede hvis du anmoder dem om at genlæse en tekst. Det gjorde de computere

Schank arbejdede med, imidlertid ikke; de læste den samme tekst om et jordskælv igen og igen og igen. De kedede sig aldrig. De reagerede heller ikke ved at oplyse at der da vist var sket en hel del jordskælv på det seneste. Problemet med computerne var ifølge Schank at de udelukkende beskæftigede sig med den mekaniske del af forståelsen; de brugte ikke informationen til noget. Schanks konklusion på sit arbejde var: Man kan ikke lave et tekstforståelsesprogram der ikke har en grund til at læse. Sproget er en hukommelsesbaseret proces; det ændrer på og forstås på grundlag af den viden vi har lagret i hukommelsen (Schank 1999).

På grundlag af Schanks refleksioner antager jeg følgende: 1) Vi ankommer til sprogbrugen med en meget stor mængde viden. 2) Sprogbrugen opererer på og forstås på grundlag af denne viden. 3) Sprogbrugssituationer opstår meget ofte som en følge af at denne viden er kendetegnet ved mangler i forhold til løsningen af bestemte opgaver. Dvs. som følge af et informationsbehov.

Den viden vi lagrer i hukommelsen og genkalder i forståelsen af nye tilfælde, er organiseret. Den term der netop dækker over dette forhold, er 'skema' (Bartlett 1932). Et skema er en dynamisk hukommelsesstruktur. Det dannes ved gentagne oplevelser f.eks. af restaurationsbesøg, trafik, tordenvejr, myggestik og personer. Og det genkaldes i forståelsen af nye tilfælde der ligner de hidtil oplevede. Det er således på én gang en lagringsstruktur og en processeringsstruktur. Dets primære funktion er at organisere information i hukommelsen (Schank 1999). Et givet praktisk problem kan være forbundet med et bestemt skema således at skemaet fungerer som procedure for konstruktionen af den mentale model løsningen af det pågældende problem kræver. Det skema der er forbundet med løsningen af et givet problem, er kendetegnet ved et bestemt specifikationsniveau (Level-band) (Minsky 1985).

Et informationsbehov kan nu beskrives således at et skema er utilstrækkeligt i forhold til løsningen af et givet problem. Et skema kan være utilstrækkeligt på to måder. Enten er pladserne til specifik information ikke udfyldt med konkrete informationer, eller også er pladserne ikke specifikke nok. I det første tilfælde har proceduren ikke tilstrækkeligt materiale at operere på i konstruktionen af den mentale model løsningen af et konkret problem kræver. I det andet er skemaet utilstrækkeligt som begrebslig model (Johnson-Laird 1983), dvs. som procedure for at konstruere en mental model.

5. Fokus som pladsfylder

Min hypotese er nu at processeringen af information ved tilfredsstillelsen af et informationsbehov foregår efter en procedure der omfatter to komponenter:

(1) Pladsfyldningsproceduren har den funktion at udfylde en plads i et skema. Den noteres SFP (Slot Filling Procedure).

(2) Pladsspecifikationsproceduren har den funktion at specificere hvilken plads der skal udfyldes. Den noteres SSP (Slot Specification Procedure).

Denne procedure kalder jeg INNSAP (Information Need Satisfaction Procedure). INNSAP kan anskueliggøres særlig tydeligt ved en spørgsmål-svar-sekvens; i sådan en udveksling kan de nemlig optræde hver for sig:

S1: Hvor hyppigt skal nye huse udluftes?
S2: 0,5 gange i timen

S1 specificerer med sin ytring hvilken plads der ønskes udfyldt i det skema der bruges i konstruktionen af en mental model af udluftning af nye huse, nemlig den plads der kan udfyldes af information om frekvensen. S2 udfylder så denne plads med sin ytring. Den første ytring, spørgsmålet, realiserer en pladsspecifikations-procedure, mens den anden, svaret, realiserer en pladsfyldnings-procedure.

Når sprogbrugen er monologisk, må afsenderen realisere en komplet INNSAP med sin ytring. Det er det en afsender gør med følgende sætning:

Nye huse skal udluftes 0,5 gange i timen.

Med denne sætning vil afsenderen kunne tilfredsstille det informationsbehov S1 giver udtryk for i udvekslingen ovenfor. Sætningen kan således også analyseres i de to komponenter:

[Nye huse skal udluftes §FREKVENS[0,5 gange i timen]SFP]SSP.

Og det gælder for alle sætninger der bruges til at meddele information.

Postulatet er så at INNSAP er et bedre grundlag for at beskrive naturlige sprog informationsstruktur end udsagnssemantikken.

6. Lingvistisk korrelation

Jeg antager følgende lingvistiske korrelation: Fokus realiserer udfyldningen af en plads i et skema over et vidensområde. Emnet realiserer specifikationen af hvilken plads der skal udfyldes. På det skemateoretiske grundlag tolkes aboutnessrelationen således som en plads-pladsfylder-relation. Relationen kan anskueliggøres ved en lagdeling der omfatter et pladsspecifikationsniveau og et pladsfylderniveau, f.eks.:

Nye huse skal udluftes 0,5 gange i timen.

Pladsfylderniveau: EN HALV GANG I TIMEN

Pladsspecifikationsniveau: NYE HUSE SKAL UDLUFTES [ ]

De to niveauer kan nu siges at være relaterede til hinanden ved en proces således at pladsfylderen indsættes på den plads der specificeres. Plads-pladsfylder-relationen skal forstås som dynamisk; med forståelsen af sætningen udfyldes pladsen.

Som det fremgår af lagdelingen, omfatter emnet faktisk to funktioner: Det både specificerer en plads og realiserer den, dvs. åbner den så den kan fyldes med noget. Specificeringen beror dels på det semantiske materiale (i dette tilfælde indholdet af 'Nye huse skal udluftes'), dels på viden om tekstens genre og målgruppe (i dette tilfælde at det er en produktbeskrivelse for byggefagfolk). Realiseringen beror derimod på de styrede og frie kombinationsmuligheder det semantiske materiale indebærer (i dette tilfælde at man bl.a. kan hæfte et hyppighedsangivende adverbial på verbet *udlufte*). Emnet ovenfor kan altså semantisk set formaliseres sådan (hvor § angiver den tomme skemaplads):

NYE HUSE SKAL UDLUFTES [§FREKVENS]

Da meddelelsesstrukturen er en dobbeltlaget struktur, kan man ikke som i de traditionelle analyser adskille fokusset fra emnet på udtrykssiden. Udtrykssiden må analyseres på følgende vis hvor fokusudtrykket så at sige skygger for den plads som emneudtrykket har realiseret (de kantede parenteser angiver elementet):

[Nye huse skal udluftes [0,5 gange i timen]Fokus]Emne
Emne: hvor hyppigt nye huse skal udluftes
Fokus: en halv gang i timen

Bemærk at denne analyse ikke efterlader en informationsrest; alt repræsentationelt indhold der ikke realiserer fokus, tilordnes emnefunktionen, dvs. fungerer som specifikation.

7. Konstruktionsfokusheuristikken

På den skemateoretisk funderede redegørelse for fokus som en pladsfylder kan man dels udelukke, dels fremhæve informationer som fokuskandidater:

(1) Princippet om kendt information. Man kan udelukke informationer for hvilke det gælder at der ikke er mulige alternativer til dem. Dvs. al nævnt eller angiveligt kendt information.

(2) Princippet om defaultværdier. Mængden af mulige alternativer er begrænset af den almene viden. Informationer som svarer til defaultværdier, og som kan afledes ud fra lagret viden, har lav informationsværdi og kan således udelukkes som fokuskandidater. Det gælder ikke mindst hvis sætningen omfatter sproglige valg der repræsenterer informationer der *har* umarkerede alternativer.

(3) Princippet om informativitet. Jo lavere specifikationsgrad en information repræsenterer, jo færre alternativer er der til den, og jo mindre sandsynlighed er der således også for at den er fokus. Og omvendt.

(4) Princippet om specifikationsniveau. Et skema har forskellige specifikationsgrader afhængigt af hvilket problem den mentale model konstrueres med henblik på at løse. Et informationsbehov er således også kendetegnet ved et bestemt specifikationsniveau. Dermed er de mulige alternativer begrænset til dem der har samme specifikationsgrad.

På grundlag af skemateori kan konstruktionsfokus således bestemmes mere præcist som 'den fremsatte information der har flere mulige, umarkerede alternativer på samme specifikationsniveau'.

Givet disse konstruktionsfokuskriterier kan man udpege en række fokusindikatorer, dvs. sproglige udtryksstørrelser der typisk realiserer fokus.

Ubestemt form markerer at informationselementet introduceres og således ikke er tilgængeligt. Derfor vil denne markør være en stærk indikation på fokus. F.eks.:

(A) Der lå <u>en lang tynd pakke</u>, og <u>en stor firkantet</u>.

Sandsynligheden for at information er relevant, stiger jo højere specifikationsgraden er. Derfor er ord eller led der realiserer egenskaber og modifikatorer, dvs. adjektive adled, prædikater, mådesadverbialer og gradsadverbier, stærke indikationer på konstruktionsfokus; for disse gælder det nemlig at de informationer de repræsenterer, har en lang række umarkerede alternativer. F.eks.:

(A) Jobbet gav en <u>pæn</u> løn, (Betina Bendix & Lene Løvschall. *Blekingegade 2. 1. th.*).
(B) Stemningen er <u>spændt</u> i lejligheden i Blekingegade 2, 1. th. (Ss.).
(C) Thorkild Frandsens farfar var <u>sømand</u>. (Ss.).
(D) og han så <u>godmodigt hoverende</u> på min far, da han ved kapitalens hjælp havde kristnet hans hedning af en søn. (Hans Kirk. *Skyggespil*).
(E) Den 22-årige betjent er <u>hårdt</u> såret af skuddet i Købmagergade. (*Blekingegade 2.1.th.*).
(F) Niels Jørgensen var <u>tæt</u> knyttet til sin faster og onkel. (Ss.).

Når der ovenfor er brugt understregninger i stedet for kantede parenteser, er det fordi der netop ikke er tale om markører, men om indikatorer. Således kan fokusset – afhængig af kontek-

sten – også omfatte andre informationer. Der findes imidlertid konstruktioner der fremhæver et enkelt led. Det er konstruktioner med direkte objekt, indirekte objekt, middelbare rolleled, prædikativ eller mådesadverbialer i fundamentfelt. Sådanne konstruktioner er markerede på dansk (Hansen & Heltoft 1999), og de er stærke indikationer på snævert konstruktionsfokus – især når det led der står i fundamentfeltet, er en fokusindikation. Er det tilfældet, er fokus fastlagt. F.eks.:

> (A) Men [en central rolle]F spiller det 'vidundernet', som blodforsyner luftkirtlen. (Hans Pedersen. *Fugl og Fisk*).
> (B) [200 forskellige afgrøder]F bliver det til på en sæson. (Camilla Plum. *Grønt*).
> (C) [Lav åndingsmodstand]F er den vigtigste egenskab ved en regulator. (*PADI Open Water Diver Manual*).
> (D) Men [mæt]F bliver hun aldrig. (*Politiken* 25.11.06).
> (E) [Særlig hurtigt]F breder heden sig fra omkring år 1600 frem til år 1800, (Artikel om hede. *Wikipedia*).

Da processeringen af en pladsfylder forudsætter at den plads den skal udfylde, er specificeret, er der en tendens til at specifikationen realiseres før pladsfylderen. Således er fundamentfeltet typisk antifokus når der ikke er tale om markerede konstruktioner. Men det er ikke en regel.

Man kan sagtens støde på tilfælde hvor den informationsmængde fokusset kan indsnævres til ved hjælp af heuristikken, stadig er relativt stor. Sådanne tilfælde vil til gengæld ofte kunne problematiseres fra et retorisk synspunkt som uhensigtsmæssig sprogbrug.

Litteratur

Bartlett, Frederick C. (1932) *Remembering*, Cambridge: Cambridge University Press.

Borchmann, Simon (2007 under udgivelse)) Hvad skriver vi om – topik på sætningsniveau.

Chafe, Wallace (1976) Givenness, Contrastiveness, Defineteness, Subjects Topics, and Point of View, i Charles N. Li (ed.) *Subject and Topic* London: Academic Press.

Ehrlich, Susan F. og Rayner, Keith (1981) Contextual Effects on Word Perception and Eye Movement during Reading. *Jounal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, nr. 20: 641-655.

Von der Gabelentz, Georg (1869) Ideen zu einer vergleichenden Syntax. *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*. Vol.6. Berlin.

Grice, Paul (2001 (1975)) Logic and Conversation, i Carol Henriksen (red.) *Can you reach the salt?* Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.

Grønnum, Nina. (2004) Revideret kapitel 9 fra *Fonetik og Fonologi – Almen og Dansk,* 2.udg., København: Akademisk Forlag.

Gundel, Jeanette K. & Fretheim, Thorstein (2005) Topic And Focus, i Laurence R. Horn & Gregory Ward (eds.) *The handbook of pragmatics*, Malden MA: Blackweel Publishing.

Hajicová, Eva & Sgall, Petr (2004) Degrees of Contrast and the Topic-Focus Articulation. I Anita Steube (ed.) *Information structure: Theoretical and Empricial aspects*, Berlin/New York: Walter de Gruyter.

Hansen, Erik & Heltoft, Lars (1999) Udkast til *Grammatik over det Danske Sprog*, Roskilde: Roskilde Universitetscenter, Afdelingen for Dansk og Public Relations.

Haviland, Susan E. & Clark, Herbert H. (1977) Comprehension and the Given-New Contract, i R. Freedle (ed.) *Discourse Production and Comprehension*, Norwood, New Jersey: Ablex Publishing Corporation.

Von Heusinger, Klaus (1999) *Intonation and Information Structure. The Representation of Focus in Phonology and Semantics*, habilitationsschrift, Universität Konstanz.

Heltoft, Lars (1996) Topics in Danish and in Universal Pragmatics, i Lars Heltoft & Hartmut Haberland (eds.) *Proceedings of the Thirteenth Scandinavian Conference of Linguistics*, Roskilde: Department of Languages and Culture, Roskilde University.

Jackendoff, Ray. S. (1972) *Semantics Interpretation in Generative Grammar*, Cambridge: The MIT Press.

Johnson-Laird, Philip. N. (1983) *Mental Models*, Cambridge: Harvard University Press.

Lambrecht, Knud (1994) *Information structure and sentence form*, Cambridge: Cambridge University Press.

Mathesius, Vilém (1975 (1961)) *A Functional Analysis of Present Day English on a General Linguistic Basis*, The Hague/Paris: Mouton.

Miyake, Naomi & Norman, Donald A. (1979) To Ask a Question, One Must Know Enough to Know What is Not Known. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, nr.18: 357-364.

Minsky, Marvin 1985 *The Society of Mind*, London: Heinemann.

Paul, Hermann (1898) *Prinzipen der Sprachgeschichte*, Halle A.S., Max Niemeyer.

Ravnholt, Ole (1996) Information Packaging in Æelta, i Laila Dybkjær (ed.) *Proceedings of the Second Spoken Dialogue and Discourse Workshop*, Roskilde: Centre for Cognitive Informatics, Risø National Laboratory/Roskilde University.

Roberts, Craige (1998) Focus, Information Flow, and Universal Grammar, i Peter Culicover & Louise McNally (eds.) *Syntax and Semantics, the Limits of Syntax* 29, London: Academic Press.

Schank, Roger C. (1999) *Dynamic Memory. Revisited*, Cambridge: Cambridge University Press.

Scinto, L.F. (1978) Relations of eye fixations to old-new information of texts, i D.F. Fischer & R.A. Monty (eds.) *Eye movements and the higher psychological functions*, Hillsdale, N.J.: Lawrence Earlbaum Associates.

Strawson, Peter Frederick (1974) *Subject and Predicate in Logic and Grammar*, London: Methuen & Co ltd.

Togeby, Ole (1993) *PRAXT – pragmatisk tekstteori*, Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Togeby, Ole (2003) *Fungerer denne sætning?*, København: Gads Forlag.

Vallduví, Enric (1992) *The Informational Component*, New York: Garland.

Vallduví, Enric & Vilkuna, Maria (1998) On rheme and kontrast. *Syntax and semantics, the limits of syntax* 29, i Peter Culicover & Louise McNally (eds.) London: Academic Press.

Weil, Henri (1978 (1887)) *The Order of Words in the Ancient Languages compared with that of the Modern Languages*, Amsterdam: John Benjamins B.V.

Peter Widell og Ulf Dalvad Berthelsen (udg.):
11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2006

PETRUS JACOBI VON ALßLEF – LIDT OM NEDERTYSK, HØJTYSK OG ISÆR DANSK I TØNDER I 1600-TALLET

Af Birgit Christensen (København)

1. Orientering om projektet

I middelalderen var der som bekendt sket det, at administrationssproget i Sønderjylland, det daværende hertugdømme Slesvig, var blevet nedertysk. Også kirke- og skolesproget var i de sydlige dele blevet nedertysk. Derom kan henvises til H.V. Gregersens disputats, Plattysk i Sønderjylland, fra 1974. Han bruger termen *kultursprog* om administrations-, kirke- og skolesprog. Samtidig var det almindelige daglige talesprog sønderjysk, jf. Anders Bjerrums forskning, se især *Folkesproget i Tønder gennem Tiderne,* 1943 (1971).

I Tyskland går grænsen mellem nedertysk mod nord og højtysk mod syd groft sagt fra området ved Köln mod øst og passerer syd om Berlin, dog sådan, at grænsen ikke alle steder er så skarp; omkring Köln er der et område, der kaldes den rhinske vifte, fordi isoglosserne danner en vifte.

I løbet af 1500-tallet og 1600-tallet skete der det, at højtysk fra sydøst bredte sig mod nordvest ind over det nedertyske område.

Da nu hertugdømmet lå i udkanten af det område, hvor nedertysk blev brugt, kom det med i denne udvikling.

I årene 1996-98 havde jeg et stipendium fra forskningsrådet til undersøgelse af dette for Tønders vedkommende, og jeg har siden da haft en hel del mere eller mindre færdige manuskriptsider liggende i computeren. Det er et par af disse, jeg gerne vil fremlægge her. Oplysninger om tidligere publikationer i forbindelse med projektet findes på litteraturlisten ndf.

Egentlig burde man jo undersøge sagen for hele Sønderjyllands vedkommende, men det vil kræve så lang tid, at det er bedst at gå frem skridt for skridt. Jeg valgte at beskæftige mig med Tønder, fordi det er denne bys byarkiv, der er det bedst bevarede og det, der rækker længst tilbage i tiden, nemlig et godt stykke ned i 1500-tallet med enkelte dokumenter, der er endnu ældre. Det var vigtigt, da jeg jo ikke på forhånd kunne vide, hvornår sprogskiftet begyndte. Det kunne godt tænkes at være begyndt i 1500-tallet, da det er almindeligt i tyske byer.

Til en begyndelse var det vigtigt at få overblik over kronologien i udviklingen. Der var ingen vej udenom: jeg måtte gennemgå alt materialet og skrive ned, på hvilket sprog de enkelte dokumenter er skrevet, hvem der har udstedt og/eller skrevet dem hvornår, og for en sikkerheds skyld også lidt om, hvad de handler om, hvis det skulle vise sig, at der skulle være forskel på, på hvilket sprog man skrev om forskellige emner. Det er nemlig desværre ikke så enkelt, at arkivalierne ligger i streng kronologisk orden, så man bare kan blade sig frem. Jeg kunne ikke nøjes med stikprøver, for jeg kunne ikke risikere, at der muligvis i en af de pakker, jeg så ikke gennemgik, lå dokumenter, der kunne forrykke kronologien. Det viste sig, at skriftsprogsskiftet skete usædvanlig sent i Tønder. Kun i Emden skete det lige så sent, og det skete ingen steder senere. Det viste sig også, at sprogskiftet skete til forskellig tid på forskellige domæner. I en længere årrække var det sådan, at højtysk blev brugt til korrespondance med hertugen, nedertysk indenbys til regnskaber og pengesager; højtysk var hertugsprog, nedertysk pengesprog og det sønderjyske talesprog hjemmesprog, privatsprog, kan man sige.

Som måske bekendt har historikerne siden Kristian Erslevs dage skelnet mellem brug af kilderne som *beretning* og som *levn* (Erslev (1926) 1987, 5. Jeg bruger først og fremmest de gamle breve, regnskaber og kvitteringer mv. i byarkivet som *levn*. Det, vi kalder *metasproglige oplysninger,* ville Erslev have kaldt *beretninger.*

Metasproglige oplysninger havde det været dejligt at få, men dem er der ikke mange af. Jeg fandt to, men de er til gengæld interessante. Og det var en overraskelse, at de drejede sig om dansk sprog. Det var i det hele taget en stor overraskelse, at jeg fandt dansk skriftsprog eller tegn på kendskab til dansk skriftsprog i Tønder. Se herom Christensen 2006a, hvor den ældste af de to metasproglige oplysninger findes s. 219.

Det er en erklæring fra Benedikt Rantzau, tidligere lensmand på Møgeltønder.[1] Den er på højtysk, dateret 1609 6/5 (Tønder byarkiv pk. 811), og vedrører en dom afsagt i Viborg. Benedikt Rantzau lader her skrive, at han gerne havde set den afsagt på tysk, men at den ikke behøver at oversættes, for borgmester og råd i Tønder forstår jo begge sprog, *"de Hernn Burgermeister vnnd Rath der denischen jo so wol kundich dann der duttschen sprache"*. Borgmester og råd i Tønder har altså i begyndelsen af 1600-tallet kunnet læse dansk. Hvad Benedikt Rantzau mener med tysk og dansk er jo helt klart: tysk er det sprog, han selv lader skrive, dansk er det, man skrev ved retten i Viborg.

[1] *Danmarks Adels Aarbog* 1930, s. 110. Han var fra 1573 lensmand på Møgeltønder, som han fik tilskødet i 1583 og afhændede i 1599.

2. Petrus Jacobis brev

Den anden metasproglige oplysning findes i et brev på højtysk fra 1634 3/3 til borgmester og råd (Tønder byarkiv pk. 513, Sager vedr. Præsterne 1612 - 1732).

Brevet har udskriften:

Denen Ehrenvesten, Grosachtbaren, Hoch- und Wolweisen Herren, hh. Burgermeister und Raths Verwandten dero stadt Tundern. Meinen besonders großgünstigen, Hochgeehrten Herren, und mächtigen Beforderern allerdienstlich zuüberreichen

Med anden hånd: Tundern

Brevet lyder[2]:

Ehrenveste, Grosachtbare, Hoch- und Wolweise, besonders Grosgünstige, Hochgeehrte Herren, und mächtige Beforderer, nechst Zuentbietung meiner, wiewol geringen, doch aller müglichen dienste, werde Jhren H. Und W.Weißheiten ich die Zeit meines lebens nicht gnugsam danckbar sein können, für die besonders hohe Gunst und ehre, die Sie mir unwirdigen angethan, mit geneigter *affection* so wol Jhres ansehenlichen schreibens mich Zuwirdigen, als auch, do ich derer Zuversicht nach *qvalificirt*, in Jhres Capellan dienstes *vacir*ende stelle für einen andern Zu *promovir*en. Wolte nur wünschen, das, in dem so daZu *riqvirir*et wird, ich aniezo mochte genughafft befunden werden. Alldieweil aber ich vor weniger Zeit der Dänischen sprache halber mich anhero begeben, und demnach eine Zimliche unvollkommenheit derselben bey mir noch empfinde: Jnmaßen sie mir die geraume Zeit, welche ich unter Teudschen Zugebracht, so gar in vergeßenheit gestellet worden, das fast wenig übrig geblieben, und daßelbe der sprachen *purität* nicht in allem gemäß. Dannenhero mir Zu dero Vollenziehung noch 1 Jahr nöhtig sein wolle; Bin auch deswegen, ehe und dan ich solch Vorgestecktes Ziel durch Gottes gnade erreichet, Heimzukommen noch niemahls gesinnet gewesen. Dofern Jhr. H. und W.W. ich umb die Zeit, oder dermahl einst, mit denen mir von Gott verlihenen *qvalität*en, mochte Zubedienen gewirdiget werden, wolte ichs für eine hohe gunst erkennen, mich auch dienstlich in allen müeglichen dingen, gern einstellen. Womit J. H. Und WW. ich Göttlicher obacht Zu lanckwiriger glücklicher regierung getrewlich empfehle, allerdienstlich bittend, meine wenigkeit ferner in ihre *favor* günstiglich Zunehmen. Datum Kopenhagen den 23. *Martij anno* 1634.

J. H. V. W. W.

[2] De latinske bogstaver i teksten gengives her med kursiv.

bereitwilliger diener

Petrus Jacobj.

På bagsiden har byskriver Jurgen Thimsen skrevet: "Petrus Jacobi von Alßlef".

Petrus Jacobi hed jo på dansk Peter Jacobsen, men vi fortsætter her med, lige som byskriveren, at omtale ham som Petrus Jacobi for at undgå forveksling med en af byskriverens forgængere, måske hans læremester, der også hed Peter Jacobsen (Andresen 1937, 126; Christensen 2000, 119-121). Petrus Jacobi skrev altså, at han var glad for at være kvalificeret til kapellantjenesten. Han opholdt sig i København for det danske sprogs skyld. Han havde opholdt sig så meget blandt tyske, at kun lidt var blevet tilbage af hans dansk. Han var endnu ikke tilfreds med sit dansk og behøvede endnu et år i København. Før han havde nået sit mål mht. danskkundskaber, havde han ikke i sinde at komme hjem. Men så til den tid ville han gerne være til tjeneste.

3. Hvem var Petrus Jacobi?

Han var fra Alslev. Der er to landsbyer i nærheden af Tønder, der hedder Alslev, en i Højst sogn i det gamle Tønder amt (Danmarks Stednavne nr. 5, Sønderjyske Stednavne III, s. 545), der ligger lidt sydøst for Løgumkloster ved vejen mod Ravsted, og en i Hjordkær sogn i det gamle Aabenraa amt (Danmarks Stednavne nr. 6, Sønderjyske Stednavne IV, s. 279); den ligger lidt sydvest for selve Hjordkær ved vejen fra Aabenraa mod Bylderup-Bov. Hvilken af dem, han var fra, fremgår ikke af brevet. Det, at han taler om at komme hjem, kunne jo måske tale for, at det er den Alslev, der ligger nærmest Tønder, altså den i Højst sogn, han var fra.

Det er så heldigt, at kirkebøgerne fra både Hjordkær sogn og Højst sogn er bevaret fra den tid, da Petrus Jacobi levede. Hjordkær kirkebog, der begynder i 1573, er Danmarks ældste kirkebog, og Højst kirkebog er næsten lige så gammel; den begynder i 1589 (Gregersen 1982, 211; Worsøe 1999, 53-54).

I Hjordkær kirkebog, der er på latin og nedertysk, har præsten nummereret sine indførsler. Under nr. 580 står der: *Peder filius Jacob Peterß æditurj baptizatur die 15 Maij Ao 614.* Om denne Peter var født i Alslev i Hjordkær sogn, oplyses ikke, og han er nok også lidt for ung til at have skrevet brevet.

Højst kirkebog er på nedertysk. Den er påbegyndt af sognepræsten Johannes Prætorius og videreført af hans søn og hans sønnesøn, begge af samme navn (jf. ndf.). Den originale kirkebog er tabt, men den findes bevaret i en afskrift, foretaget i 1694 af Nicolaus Ewald. Det

har ført til, at der er lidt højtysk i teksten (Gregersen 1982, 211). Nicolaus – eller Niels – Ewald, der var fra egnen, nemlig fra Bylderup, blev kapellan i Højst i 1693 og var sognepræst i Højst fra 1702 til 1732. Han var gift med en datter af sin forgænger i embedet (Arends 1932, I, 231).

Iflg. Højst kirkebog er Jep Petersens søn Peter døbt nytårsdag 1604: *Am Nien jahres Dage is Jep Petersen sin Sön Peter gedofft.* Der står desværre ikke, hvor familien boede. Nogle gange har præsten noteret, at en person er fra Alslev, men det er ikke tilfældet her. Men man kan heller ikke forvente, at han har gjort det konsekvent. Jeg har derfor søgt tilbage i tiden i kirkebogen for at finde flere oplysninger om forældrene. Under 1598 under *Dma 1 Adventi,* [*Dma* er forkortelse for lat. *Dominica*, dvs. første søndag i advent, i 1598 var det 3. december.] står der: *Jep Petersen tho Alsle sin Sön begrawen,* og i 1597 *Dma oculi* [dvs. 3. søndag i fasten, i 1597 27. februar] … *Eod.* [eodem] *die Jeb Petersen tho Alsle Sin Sön gedöfft Mads genömet; i* 1594 *Pridie Dmi Petri* [dvs. dagen før 22. februar, i 1594 var det en torsdag] *iß Jacob Petersen ein Dochterlein Ellen genömet gedöfft.* Under *d. 21. 8ber*, dvs. 21. oktober, 1592 står der: *Jacob Petersen und Mett Mads dochter verehlickt.* Det må være Petrus Jacobis familie. Petrus Jacobi har altså været fra Alslev i Højst sogn. - Om *Jep, Jeb,* kortform af *Jacob,* se Knudsen & Kristensen 1936-1964 (1979-1980) I, sp. 599. - I kirkebogen veksles der mellem den gamle måde at angive datoerne på med de gamle betegnelser for helligdagene, jf. Bauer 1868 (1991), og den moderne måde. Men da kirkebogen jo er en afskrift, kan man ikke vide med sikkerhed, om det samme har været tilfældet i originalen. Den sønderjyske udtale af *Alslev,* [*aˑlsłə*], jf. Danmarks Stednavne nr. 5, Sønderjyske Stednavne III, s. 545, er meget ofte gengivet, men heller ikke her kan man vide med sikkerhed, om det skyldes Johannes Prætorius eller Nicolaus Ewald. Da jeg ikke har gennemgået hele kirkebogen, kan jeg ikke sige, om der findes andre sønderjyske stednavneformer i den. -

Grænsen mellem sønderjysk og nedertysk talesprog gik på den tid sydligere (se kort hos Skautrup 1944-70, II, 1947, 164). Petrus Jacobis førstesprog har efter al sandsynlighed været sønderjysk. Og man glemmer jo ikke sådan lige sit førstesprog, så det, Petrus Jacobi mener med *dansk,* må være rigsmålet. Det har været det, han var i København for at lære. Den skik, at man i Sønderjylland omtaler rigsmålet som *dansk,* som Karen Margrethe Pedersen, Skærbæk, har skrevet om (Pedersen 1997) havde man altså allerede den gang.

Petrus Jacobi forventede tydeligvis en positiv holdning til dansk (rigsmål) hos borgmester og råd, at de ville mene, at det var godt, at han gjorde sig umage for at lære dansk, inden han kom hjem, og han har jo nok kendt dem lidt, så det kan godt være rigtigt, at de – eller nogle af dem - mere eller mindre har haft den holdning. Han forventedes så åbenbart ikke at

tale samme dialekt som sine sognebørn, men at tale et bedre sprog end dem. Og da han jo også skulle være forbillede for dem, ville det kunne medvirke til, at de kom til at ringeagte deres egen dialekt.

Man bemærker, at Petrus Jacobi ikke oplyser, om det er talt dansk eller skrevet dansk, han er ved at lære i København, og så er det måske snarest begge dele.

Den tidlige morgengudstjeneste, fromessen, var i Tønder altid på dansk, dog med salmesang på tysk (Bjerrum 1943 (1973) 448-449, 453-454 (59, 63-64)). Det må have været den, Petrus Jacobi har forventet at skulle forrette på rigsmål. Hidtil må det være sket på sønderjysk, for den kapellan, som man havde tænkt sig, at Petrus Jacobi skulle efterfølge, og som var død i 1633, Richard Bennichius, var født i Rinkenæs (Andresen 1937, 129). Bjerrum skriver (1943 (1973) 448, (59)), at ”Fromessens danske Prædikener vel især blev holdt for Landsognets Skyld; fra selve Byen gik formodentlig kun den fattigste Del af Befolkningen til dansk Gudstjeneste”. Dette bygger Bjerrum på en ”noget senere Efterretning”, nemlig J. Fr. Hansen: Staatsbeschreibung des Herzogthums Schleswig fra 1758. Denne efterretning er altså mere end 100 år yngre end Petrus Jacobis brev. Spørgsmålet er så, om borgmester og råd i Tønder i 1634 blot ville have prædiken på dansk rigsmål for folk, der kom ind fra landsognet, eller om de også selv ville høre den. Under alle omstændigheder tyder det, Petrus Jacobi skriver her, på en interesse for og en positiv indstilling til dansk rigsmål hos borgmester og råd. Men sagen har måske også et videre perspektiv. Ca. fire år inden Petrus Jacobi skrev sit brev, var Richard Bennichius begyndt at prædike på højtysk i stedet for nedertysk, men det måtte han holde op med, fordi borgmester og råd bad ham bruge ”die Sechsische Sprache”, fordi det var mere forståeligt ”denne enfoldige Menighed” (Bjerrum 1943 (1973), 447 (57-58). Her har borgmestre og råd måske været beskedne og regnet sig selv med? Richard Bennichius vendte så tilbage til nedertysk, og kirkesproget blev antagelig først højtysk i 1652, det år, da både provst Stephan Kenckel kom til byen og en tysk skolemester nede fra Thüringen kom til byen, et år, der er betydningsfuldt mht. højtyskens fremtrængen (Bjerrum 1943 (1973) 448 (58); Christensen 2006b og 2007a). Kirkesproget må have været et debatemne i Tønder i 1630’erne, og måske var det ikke alene ved den tidlige morgengudstjeneste, man ønskede dansk prædiken?

Men hvor i København opholdt Petrus Jacobi sig? Det kan der ikke siges noget sikkert om, men man kan have visse formodninger. I København levede netop på den tid den sønderjyskfødte præst Niels Heldvad. Han døde 25. august 1634 (Gregersen 1957 (1967), 177 (248); Sandersen 1997, 285), altså samme år, som Petrus Jacobi om foråret skrev sit brev. Niels Heldvad har navn efter sognet Hellevad. I 1590 havde han arvet sin fars præstekald i Hellevad og Egvad vest for Åbenrå. Han blev afsat fra sit embede på grund af stridigheder i 1609, gen-

indsat 1610 og endeligt afskediget i 1612. Efter hans eget udsagn blev han sidste gang afskediget, fordi calvinisterne modsatte sig, at hertugen af Gottorp havde genindsat ham; han var ivrig tilhænger af Luther (Dansk historisk Almanak 1775). Efter at have boet nogle år i Svendborg flyttede han til København, hvor han snart blev velset ved hoffet og nød Christian IV.s gunst. Han var kongelig kalendariograf fra 1615 til sin død i 1634. Allerede i sin præstetid i Sønderjylland havde han været en flittig skribent. Fra 1591 udgav han hvert år "Almanach" oc "Prognostica" både på dansk og tysk (Gregersen 1957 (1967), 179-180 (250-251); Sandersen 1997, 285). Han udsendte i 1624 en formularbog, "En Ny oc Skøn Formular Bog" (indgående behandlet af Sandersen 1997). Det fremgår af dens fortale, at den var skrevet til vejledning for ungdommen, så han har altså haft interesse for at vejlede unge. Heldvads anliggende var også at opdyrke det danske skriftsprog, og han gjorde det helt bevidst ved at indføre latinske og tyske fremmedord. Vibeke Sandersen skriver, at Heldvad giver udtryk for beundring for tysk sprog og tradition, "så man føler sig fristet til at tro, at det er der, man skal søge hans forbilleder." (Sandersen 1997, 291).

Heldvad havde haft en del af sin skolegang ved tyske skoler, og af særlig betydning var det, at han kom i Lübeck Lærde Skole, hvor Bugenhagen var rektor. Der lagde man stor vægt på tysk sprog. Heldvad tog sin afsluttende teologiske eksamen i Rostock, hvor han studerede 1588-89 (Gregersen 1957 (1967) 35-38 (47-50); Sandersen 1997, 292). Da Petrus Jacobi må have været en ung mand i 1634, har Niels Heldvad have været på alder med hans forældre, som udmærket kan have kendt ham.

Sognepræsten i Højst må naturligvis også have kendt sin kollega i nabosognet. Den sognepræst i Højst, der påbegyndte den gamle kirkebog, var som nævnt Johannes Prætorius (Gregersen 1982, 211-220). Han var fra egnen, nemlig fra Bedsted. Gregersen (1974, s. 349-340 og 1982, 212) korrigerer Arends oplysning (Arends 1932, II, s. 175) om, at han skulle være fra Bredsted; Arends oplysning bygger på en fejlskrivning i universitetsmatriklen.). Bedsted ligger mellem Hellevad og Højst. Johannes Prætorius, der blev kapellan i Højst i 1589 og sognepræst i 1592 (Arends 1932, II, 175), var søn af herredsfoged Jens Jepsen i Bedsted, og på grundlag af det og af, at hans forgænger var født i Hee ved Ringkøbing, slutter Gregersen (1974, s. 350): "På denne baggrund kan der ikke være tvivl om, at de to præsters prædikensprog har været dansk [med *dansk* mener Gregersen ikke alene rigsmål, men også dialekterne vestjysk og sønderjysk], men som udtryk for det sprogligt-kulturelle klima på den tid i Højst og i sognene deromkring har Johannes Prætorius ført sin kirkebog på plattysk, kun hist og her isprængt nogle sætninger og ord på latin. Derimod har han ikke efterladt sig så meget som et

meget som et eneste ord på dansk!" Det er dog muligt, at den sønderjyske stednavneform *Alsle* kan skyldes ham, men som ovenfor nævnt kan man ikke vide det med sikkerhed.

Johannes Prætorius havde venner i Tønder. Det var købmanden Berend Ubbing, og præsten Johannes Mauritius, der stod faddere til hans søn og efterfølger i embedet, der også hed Johannes Prætorius (Gregersen 1982, 215). - Berend Ubbing, fik i 1610 borgerskab i Tønder, i 1635 blev han rådmand der og døde 1652 (Andresen 1937, 120, 214 & passim). Johannes Mauritius var førstepræst i Tønder. Han var søn af Eckernsfördes reformator Bernhard Mauritius, der stammede fra Westfalen, og han døde 18.2.1634 (Andresen 1937, 128, 214 & passim). - De to tøndringer kan have hørt om både Niels Heldvad og Petrus Jacobi fra Johannes Prætorius, og det kunne tænkes, at det er ham, der har anbefalet Petrus Jacobi til Tønder, og at de to har givet anbefalingen videre til byens råd, som Berend Ubbing blev medlem af det følgende år. Måske er det især Berend Ubbing, der har haft indflydelse på sagen, for Johannes Mauritius døde, en måned inden Petrus Jacobi skrev sit brev. Berend Ubbing har formodentlig været beslægtet med en familie Ubbing i Flensborg, og denne familie stammede også fra Westfalen (Andresen 1937, 214). Selv skrev han nedertysk; der findes et egenhændigt[3] brev fra ham, skrevet på nedertysk 1646 6/11 (Tønder byarkiv pk. 114). På grund af Johannes Mauritius baggrund må man regne med, at også han har været nedertysksproget. Men det forhindrer jo ikke, at de samtidig har været interesseret i dansk. De har måske været flersprogede, og selvfølgelig kan Petrus Jacobi også have haft andre kvalifikationer, som de har syntes om.

Johannes Prætorius oplyser i øvrigt i kirkebogen, at han var til stede ved den gottorpske hertug Philips bisættelse i 1590, hvor han var blandt dem, der stod vagt ved hertugens sarkofag i det fyrstelige gravkammer, og ved efterfølgeren Johan Adolfs hyldning i Tønder i 1592 (Gregersen 1982, 217). I forbindelse med omtale af hertug Johan Adolfs død i 1616 og den derpå følgende hyldning af hertug Fridrich skriver Prætorius: "Geve de barmh. und getrue Gott, dat it möge sin in der stunde, dat Gott sin Ehr, F.G. en gut geweten, und de underdahnen nefenst F.G. alle gedielicke wolfart lives und in der Seelen hier tidlick und in jenem levend ewiglick beholden möge. Amen." [Give den barmhjertige og trofaste Gud, at det må være i den tid [dvs. at det må være sådan i den nye hertugs regeringstid], at Gud evigt må beholde sin ære, Hans Fyrstelige Nåde en god samvittighed, og både undersåtterne og Hans Fyrstelige

[3] Skriften og underskriften kan genkendes fra underskrifter med egenhændighedsangivelser, *Berendt Wbbinck myn handt,* skrevet 3.11.1635 og igen 19.7.1637 på "Register van Dickes vncosten" Tønder byarkiv pk. 1310

Nåde al trivsel og velfærd til liv og sjæl her timeligt og i hint liv.][4] Det er ord, det har faldet en præst i datiden naturligt at bruge. At Gregersen tolker dem og det, at Johannes Prætorius var til stede ved hertug Philips bisættelse og hyldningen af hertug Johan Adolf, som udtryk for "en gottorpsk fyrstetroskab" er nok lidt for vidtgående (Gregersen 1982, 217). Prætorius kan have fået opfordring fra højere sted til at indfinde sig til de to begivenheder.

Johannes Prætorius studerede i Königsberg 1582 og i Rostock i 1588. Begge steder er han fundet i universitetsmatriklen (Arends 1932, II, s. 175). Iflg. Arends 1932, I s. 340 (Gregersen 1957 (1967), 30-35 (41-47)), studerede Niels Heldvad i Riga i 1587, og også han var, som ovf. nævnt, i Rostock 1588-89; begge steder er han nævnt i matriklen. Johannes Prætorius og Niels Heldvad har altså været studiekammerater og kan derfor tænkes have været optaget af de samme tanker. Og da de var opvokset i nabosognene Bedsted og Hellevad, er det muligt, at de har kendt hinanden allerede som børn. Det er derfor sandsynligt, at det var hos Niels Heldvad, Petrus Jacobi opholdt sig i København.

Johannes Prætorius blev som nævnt efterfulgt af sin søn af samme navn, der var født 21. 5. 1611, blev kapellan i Højst i 1637 og var sognepræst der fra 1645 til sin død 4.12.1686 (Arends 1932, II, 176; Gregersen 1982, 215-217). Og han blev igen efterfulgt af sin søn, der også hed Johannes Prætorius, var født 19.7.1640, blev kapellan i Højst 1667 og var sognepræst der fra 1686, er måske trådt tilbage fra embedet 1702 og døde 3.10.1703 (Arends 1932, II, 176; Gregersen 1982, 216). Den yngste Johannes Prætorius studerede ved det i 1665 oprettede universitet i Kiel, hvor han var blandt de første studerende; han blev indskrevet 9.10.1665 (Arends 1932, II, s. 176).

Hvor den mellemste Johannes Prætorius studerede, kan Arends ikke oplyse; Gregersen har overvejet muligheden af Königsberg, men kalder det selv "en luftig hypotese" (Gregersen 1982, 215). Københavns Universitets matrikel er bevaret fra og med 1611, og et håndskrevet register dertil, uden år, udarbejdet af H. Friis Pedersen, findes i Rigsarkivet. (Det var tidligere i Det kgl. Bibliotek, Ny kgl. Samling nr. 3729, 4°, og Det kgl. Biblioteks Håndskriftafdeling har venligt oplyst, at H. Friis Pedersen har skrevet andre lignende ting i 1950'erne.) I dette findes fol. 111 v en Johannes Johannis Prætorius, indskrevet 26.4.1634 og dimitteret fra gymnasiet i Odense. Fol. 112 r er der tilføjet om ham: "? Sgp. Hoist (i Slesvig); 1637 Kapl. hos Faderen der (Jensen S. 410)". - I den originale matrikel, der ikke er ikke pagineret, omfatter listen over de studenter, der blev immatrikuleret 26.4.1634, tre sider; Johannes Johannis Prætorius findes lidt over midten på den anden af disse sider, en venstreside. I Birket Smiths ud-

[4] Her gengivet efter originaltekst på mikrokort i Rigsarkivet. Gregersen har normaliseret substantiverne på den måde, at han skriver dem alle med stort begyndelsesbogstav. *getrue* er af Gregersen læst *getruve*.

gave af matriklen (1890-1912) findes han s. 121. - Spørgsmålstegnet i Rigsarkivets register er ikke nødvendigt, for alle oplysningerne stemmer overens. Den mellemste Johannes Prætorius har altså nået at komme til København, inden Niels Heldvad døde. Der havde i årene omkring 1600 været konflikter mellem Niels Heldvad og denne Johannes Prætorius farbror, faster og farfar (Gregersen, 1982, 213-214), men det har åbenbart ikke hindret ham i at tage til København i 1634. Det har været meget vigtigere, at faderen og Niels Heldvad var studiekammerater. Det skyldes sikkert familietradition, at han kom på Odense Katedralskole. Hans morfar var faderens forgænger i embedet, Peter Thomsen, der som nævnt var født i Hee, og han havde også gået på Odense Katedralskole (Gregersen 1982, 211; Arends 1932, II, 175, 315).

Prætorius-familien synes således at have haft rollen som kontaktformidler for Petrus Jacobi, både til Niels Heldvad og til Tønder.

En anden, Petrus Jacobi kan være påvirket af, er Søren Poulsen Gotlænder eller Judichær, der levede 1599-1668. Iflg. hans egen oplysning begyndte han i 1634 - netop samme år, som Petrus Jacobi fra Alslev skrev sit brev til borgmester og råd i Tønder - arbejdet med sin "Prosodia Danica", som udkom i 1671, men hvoraf han i 1650 udgav en ekstrakt, "Synopsis prosodiæ Danicæ". Han skrev, her refereret og citeret efter Skautrup 1944-70, bd. II, 1947, 316-317: "Skal man oversætte fra andre sprog til dansk, siger han, "da bør det icke at skee med end groff oc gemeen Bondetale, eller Pladder-Verck, men med en prydelig Tale", og ved "reen og siirlig Danske" forstår han "dend Danske Stiil, som her i Siæland iblant de Lærde brugelig er, oc vore Danske Bøger med tryckis." Endskønt der som forhen hos grækerne også er mange dialekter hos os "Dog alligevel beskrifvis vore Bøger paa Siælands Maal, som er hos os, ligesom Dialectus communis var hos Grækerne."" De øvrige dialekter, deriblandt jysk, kan ikke bruges, "... det vilde falde heel Ureent i vort Spraag", undtagen i komedier til replikker af "saadanne slags gemeene Folck". Petrus Jacobi taler også om sprogets renhed, "purität". Sprog kan altså både for Søren Poulsen Gotlænder og for Petrus Jacobi fra Alslev være rent eller urent. Skautrup refererer også udtalelser om, at sjællandsk er det bedste sprog, af andre grammatikere: Pontoppidan, Laurids Kok og Peder Syv, og desuden københavneren Henrik Thomsen Gerner, som kom til det resultat, at *"det beste Sprock, rensed fra alle Dialekter,"* er at finde i København, hos indfødte københavnere eller folk, der har fået deres uddannelse ved universitetet der (Skautrup 1944 -70 bd. II, 1947, s. 316). Men fælles for disse sidstnævntes udtalelser er imidlertid, at de først er fra anden halvdel af 1600-tallet. Det er så et spørgsmål, om Søren Poulsen Gotlænder og Petrus Jacobi fra Alslev var først herhjemme med de nye tanker, eller om de i virkeligheden var mere udbredt i første halvdel af 1600-tallet, end det

hidtil har set ud til. Det, at Petrus Jacobi synes at forvente, at borgmester og råd i Tønder var af samme opfattelse som han selv, kunne pege i den retning.

I Tønder kunne man ikke vente på, at Petrus Jacobi følte sig klar til at komme hjem.

Lorenz Wieding fra Flensborg blev kapellan i 1634 og var det indtil 1672 (Andresen 1937 s. 129). Selv om Lorenz Wieding kom til Tønder fra Flensborg, tyder navnet på, at han kom fra eller havde familieforbindelse til Hvidding sogn på Vestkysten lidt syd for Ribe. Hvidding er også navn på herredet, hvor sognet Hvidding ligger (Danmarks Stednavne nr. 5, Sønderjyske Stednavne III, s. 63 og 122). Evt. kan der være tale om Vidding herred syd for Tønder. Men et sognenavn er nok mere sandsynligt som tilnavn end et herredsnavn. Hvidding sogn er ikke et af enklavesognene, der blev regeret på dansk (kort hos Gregersen 1974, s. 393). Men sognet ligger så tæt på Ribe, at det ikke er helt utænkeligt, at Lorenz Wieding kan have gået i skole der og lært at skrive dansk.

4. Hvad blev der af Petrus Jacobi?

Hos Tønder-historikeren Ludwig Andresen har han ingen steder kunnet findes. Han nævnes ikke på listerne over præster hos Andresen 1937, Arends 1932 og Achelis 1966-67. Så han er måske aldrig kommet hjem? At han skulle være identisk med den Peder Jacobsen, der var indskrevet ved universitetet i Rostock 1639 under navnet Cimber, der viser, at han har været fra Slesvig eller Holsten, indskrevet ved Københavns Universitet 1640 3/6 og måske døde i København i Vor Frue sogn 1654 2/8 (Helk 1987, 263, om navnet Cimber 111), er måske ikke umiddelbart så sandsynligt, da han i så fald skulle være draget ud igen, selv om brevet netop giver indtryk af, at det var attraktivt for Petrus Jacobi at blive i København. Men på den anden side: efter at Niels Heldvad var død i august 1634, var det måske alligevel ikke så attraktivt?

I det ovennævnte register til Københavns Universitets matrikel findes fol. 193v den Petrus Jacobi, som Helk nævner, som havde tilnavnet Cimber, var i Rostock 1639 og blev indskrevet i København 1640. Det nævnes ikke, hvor han er dimitteret fra. Fol. 194r er der en blyantstilføjelse: ”? P. J. Aslac. Kpl. Vodder, † 1646 (Wiberg) P.J. Aslacus Holsatius (Treschow 326).”

Wibergs oplysning står gemt under sognepræsten Claus Ostesen (Wiberg, bd. III, 1871 (1960), s. 610).: ”hans Cap., Peder Jacobsen Aslac, døde for Alteret anden Paaskedag 46; T. 326”

Med *T.* og *Treschow* menes Treschou 1753 (1980). Her læser man s. 326 under sognepræsten i Vodder, Claus Osteri Spandeth:

> ”Han havde en Adjunctum ved Navn Petrus Jacobus Aslacus Holsatus, som anden Paske-Dag faldt død ned for Alteret, da han messede Evangelium, og Hr. Spandeth overlevede ham.”

N.H.A. Jensen (1840-42) skriver s. 1535 om præsterne i Vodder: ”Claudius Osteri Spandeth, v. 1594 bis 1648, also 54 Jahr. Propst. Sein Adj. Peter Jacobsen Aslac starb 1646 am zweiten Ostertage, als er vor dem Altar stand und das Evangelium sang.“

Det er altså herfra, årstallet 1646 stammer. Hvor har N.H.A. Jensen det fra? S. XIII-XV findes en redegørelse for kilderne. Han takker forskellige personer, der har ladet ham se dokumenter og håndskrifter, men oplyser intet om, hvilke dokumenter, det var.

Der findes en ”Liber Daticus skreven i begyndelsen af Aaret 1777 … af N G Overbeck, h.t. Past.” (Vodder præstearkiv). Heri findes en præstefortegnelse, der iflg. overskriften gengiver teksten på en sort tavle på nordsiden i kirken, sat op af hr. Søren Bjørn. Søren Bjørn var præst i Vodder fra 1730 til 1758. Petrus Jacobi nævnes som nr. 5: ”Hr. Peder Jacobsen Alslev Cappellan døde anden Paaske Dag for Alteret.” Det er den ældste bevarede præstefortegnelse fra Vodder. I kirken findes hr. Søren Bjørns sorte tavle ikke mere. Den ældste præsterækketavle i Vodder kirke er fra o. 1880 (Danmarks Kirker s. 1214), og det er tænkeligt, at teksten på den bygger på hr. Søren Bjørns. Petrus Jacobsen Aslacus må være identisk med Petrus Jacobi Alslevus.

Aslacus må være en gammel læsefejl. Det kan ikke være teksten i Liber Daticus, der er blevet læst forkert, for der er navnet skrevet med meget tydelige, latinske bogstaver. Læsefejlen må stamme fra et andet nu tabt dokument med gotisk skrift, hvor det er nemt at fejllæse *l* og det lange *s*.

Det kan altså konkluderes, at Petrus Jacobi kom tilbage til sin hjemegn. Desuden, at han ikke var identisk med den Peder Jacobsen, der studerede i Rostock 1639.

Det er, så vidt vides, ikke ualmindeligt, at man i hertugdømmet ansatte præster, der var fra egnen, og – med Gregersens ord (1974, 348) – ”passede ind i sognets særlige sprogligt-kulturelle situation”. Gregersen (1974, 348-349) skriver videre: ”Så vidt vi er i stand til at bedømme det, ser det ud til, at de sydslesvigske landsogne med dansk-sønderjysk talesprog i det første efterreformatoriske århundrede overvejende haft præster, der var landsdelens egne børn”, og Gregersen antager, at det samme er sket i de nordslesvigske landsogne. Det er ovenfor omtalt, at den ældste Johannes Prætorius i Højst var fra nabosognet Bedsted, og Claus

Osteri Spandeth må have været fra Spandet, nabosogn til Vodder. Det stemmer godt overens med dette, at Petrus Jacobi fra Alslev i Højst sogn kom til Vodder.

Danmarks kirker oplyser ikke noget om en gravsten over Petrus Jacobi i Vodder. Men s. 1205 oplyses flg: "Ved reformationstiden er kirken kommet under landsherren, fra 1544 hertug Hans, og efter dennes død 1580 kongen, som senere besatte kaldet umiddelbart gennem danske kancelli." - Det var kun kirken, der hørte under kongen, ikke selve sognet; Vodder sogn hørte ikke til de kongerigske enklaver (se kort hos Gregersen 1974, 393). - Det er altså Christian IV, der har indsat Petrus Jacobi i Vodder. Niels Heldvad stod jo i kongens gunst, og måske har han, inden han døde, nået at anbefale Petrus til kongen. Koncept til et kaldsbrev til Petrus Jacobi eller anden dokumentation er forgæves eftersøgt.

5. Afsluttende kommentar

Petrus Jacobis brev viser – sammen med de andre belæg på brug af dansk i Tønder – at der var større interesse for dansk skriftsprog og dansk rigsmål i Tønder på den tid, end man umiddelbart ville have ventet.

Og dertil kan føjes, at der også i Højst var præster med interesse for dansk skriftsprog og rigsmål, og at Christian IV ansatte en præst med samme interesse i Vodder.

Tønder-projektet handler således ikke alene om, hvordan skiftet fra brug af et fremmedsprog til brug af et andet foregår, og hvordan højtysk trængte frem, lige som engelsk trænger frem i dag. Det handler også om, hvordan grænsen mellem dansk rigsmål og højtysk standardsprog dannedes.

Det har fra tysk side været hævdet, at det, at højtysk fortrængte nedertysk som skriftsprog, var til fordel for dansk; fra dansk side har historikeren Johanne Skovgaard i 1940'erne fremført tanken (Skovgaard 1940-42, 151). Bjerrum var noget i tvivl, fordi efterretningerne fra den følgende tid er mangelfulde (Bjerrum 1943 (1971) s. 454 (64). Måske skulle man alligevel tage den op til genovervejelse.

Utrykte kilder

Landsarkivet for Sønderjylland:
Hjordkær Kirkebog (benyttet i mikrofilm i Rigsarkivet).
Højst kirkebog (benyttet i mikrofilm i Rigsarkivet).
Tønder byarkiv pk. 114. Indkomne breve 1650-1680.
Tønder byarkiv pk. 513, Sager vedr. Præsterne 1612 – 1732.
Tønder byarkiv pk. 1310, Register van Dickes vncosten 1631-36.
Vodder præstearkiv, Liber Daticus skreven i begyndelsen af Aaret 1777 … af N G Overbeck, h.t. Past.

Rigsarkivet:
Kjøbenhavns Universitets Matrikel 1611-1667, Register, bd. I.
Københavns Universitets arkiv, Konsistorium, nr. 12.16.01-05, Studentermatrikel 1611-1667.

Litteratur

Achelis, Thomas Otto: Matrikel der Schleswigschen Studenten 1517-1864. I-III. København 1966-1967.

Arends, Otto Fr.: Gejstligheden i Slesvig og Holsten fra Reformationen til 1864. I-III. København 1932.

Bauer, R. W.: *Calender for Aarene 601 til 2200 efter Christi Fødsel.* Kjøbenhavn 1868. Genoptrykt 1977 og 1991.

Birket Smith, S.: *Kjøbenhavns Universitets Matrikel 1611-1829,* 1 - 3, København 1890 - 1912.

Bjerrum, Anders: "Folkesproget i Tønder gennem Tiderne" *Tønder gennem Tiderne. Skrevet af danske forfattere.* Red. af M. Mackeprang. *Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland,* Nr. 3, 1943. Bd. II, s. 440-464. I engelsk oversættelse med titlen "The language of the people of Tønder through the ages" i Anders Bjerrum, *Linguistic papers.* Published on the occasion of Anders Bjerrum's 70th birthday, 12th March 1973, by Selskab for nordisk Filologi, Copenhagen. 1973.

Christensen, Birgit: „Einige Handwerkerbezeichnungen in den Rechnungen aus Tønder (Tondern) aus dem 17. Jahrhundert." *Festskrift til Märta Åsdahl Holmberg. Germanistische Schlaglichter* 4. Göteborg 1999. 34-55.

Christensen, Birgit: „Die Stadtschreiber und der Wechsel von niederdeutscher zu hochdeutscher Schriftsprache in den Gerichtsprotokollen der Stadt Tondern." *Beiträge zur nordischen Philologie* Band 28. 117-141. Tübingen - Basel 2000. (Christensen 2000a)

Christensen, Birgit: "Ortsnamen in den Kämmereirechnungen der Stadt Tondern beim Wechsel von Niederdeutscher zu Hochdeutcher Schriftsprache im 17. Jahrhundert." *Niederdeutsches Wort* 40, 105- 118. 2000 (Christensen 2000b)

Christensen, Birgit: "Kopiering i 1600-tallet." *Arkiv. Tidsskrift for arkivforvaltning og arkivteknik.* Udg. af Statens Arkiver. Nr. 07, 2002, s. 28-35.

Christensen, Birgit: „Stadtschreiber in Tondern während des 17. Jahrhunderts und der bei ihnen zu beobachtende Schriftsprachenwechsel vom Niederdeutschen zum Hochdeutschen" Osloer Beiträge zur Germanistik 2005. (Christensen 2005).

Christensen, Birgit: "Private skolemestre i Tønder i 1600-talet. Underviste de i at læse og skrive dansk?" I: Harald Gustafsson & Hanne Sanders (red.): *Vid gränsen. Integration och identiteter i det förnationella Norden.* S. 204-229. Göteborg 2006. (Christensen 2006a)

Christensen, Birgit: „Schriftsprachenwechsel Nd. - Hd. in der Stadt Tønder (deutsch Tondern) im deutsch-dänischen Grenzgebiet. Eine Phaseneinteilung." *Stuttgarter Arbeiten zur Germanistik* 2006. S. 135-155. (Christensen 2006b).

Christensen, Birgit: „Zum Schriftsprachenwechsel Niederdeutsch – Hochdeutsch der Handwerker in der Stadt Tondern." *Stuttgarter Arbeiten zur Germanistik* 2006. S. 59-87. (Christensen 2006c) .

Christensen, Birgit: „Hd./nd./dän. Schriftsprachgebrauch der Vertreter verschiedener sozialer bzw. soziofunktionaler Gruppen in Tønder/Tondern. Ein Überblick." *Stuttgarter Arbeiten zur Germanistik* 2007. [under trykning] (Christensen 2007a).

Christensen, Birgit: „Zum Kopialwesen in Tonderner Urkunden des ausgehenden 16. und des 17. Jahrhunderts – eine quellenkundliche Studie." *Niederdeutsches Wort* 47. Münster. [under trykning] (Christensen 2007b).

Danmarks Kirker, udgivet af Nationalmuseet. Sønderjylland ved Erik Moltke og Elna Møller under medvirken af Vibeke Michelsen. Bd. XXI Tønder amt. København 1957.

Danmarks Stednavne nr. 5, Sønderjyske Stednavne III, Tønder amt, udgivet af Stednavneudvalget, København 1933

Danmarks Stednavne nr. 6, Sønderjyske Stednavne IV, Aabenraa amt, udgivet af Stednavneudvalget, København 1936

Dansk historisk Almanak for Aaret 1775. Udgiven af det Kongelige Videnskabernes Societet.

Erslev, Kr.: *Historisk Teknik. Den historiske Undersøgelse fremstillet i sine Grundlinier.* København 1926. Anden udgave, tiende oplag med en efterskrift af Kai Hørby og Hans Vammen. København 1987.

Gregersen, H.V.: *Niels Heldvad. Nicolaus Heluaderus. En biografi.* Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland 17. København 1957

I tysk oversættelse:

Niels Heldvad. Nicolaus Helduaderus. 1564-1634. Flensburg 1967.

Gregersen, H. V.: *Plattysk i Sønderjylland.* En undersøgelse af fortyskningens historie indtil 1600-årene. Deutsche Zusammenfassung. Odense 1974.

Gregersen, H. V.: "Johannes Prætorius (I.)" *Sønderjysk Månedsskrift,* 58. årgang, 1982, s. 211-220.

Helk, Vello: *Dansk-Norske Studierejser fra reformationen til enevælden 1536-1660. Med en matrikel over studerende i udlandet. Odense University Studies in History and Social Sciences vol. 101.* Odense 1987.

Jensen, N.H.A.: Versuch einer kirchlichen Statistik des Herzogtums Schleswig, Flensburg 1840-42

Knudsen, Gunnar, og Marius Kristensen: (udg.) *Danmarks gamle Personnavne,* under medvirkning af Rikard Hornby. I-II. København 1936-64, genoptrykt 1979-80.

Mackeprang, M., "Tønder under Hertugstyre indtil 1713" *Tønder gennem Tiderne. Skrevet af danske forfattere.* Red. af M. Mackeprang. *Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland,* Nr. 3, 1943. Bd. I, s. 45-118

Pedersen, Karen Margrethe: "Han vedblev at tale – sønderjysk". *Pluk fra forskning i Sønderjylland* 2, 1997, s. 1-7.

Sandersen, Vibeke: "Niels Heldvads Formularbog. En genre i en tradition". I: *Ord, Sprog oc artige Dict. Et overblik og 28 indblik. Festskrift til Poul Lindegård Hjorth.* Redigeret af Flemming Lundgreen-Nielsen, Marita Akhøj Nielsen og John Kousgård Sørensen. 1997. S. 281-302.

Skautrup, Peter: Det danske Sprogs Historie, bd. I-IV, København 1944-70.

Sprogforhold i Sønderjylland, sproggrænse, nedertysk, overgang til højtysk behandles i bd. II, 1947, s. 162-166 med kort over sprogforhold i Sønderjylland i 1500-tallet s. 164.

Skovgaard, Johanne: Tidsrummet c. 1600-1660. I: la Cour, Vilh., Knud Fabricius, Holger Hjelholt og Hans Lund (red.): Sønderjyllands Historie fremstillet for det danske Folk. Bd. III. Tidsrummet c. 1600-c. 1805. København 1940-42. S. 3-152.

Treschou, Gerhard: Danske Jubel-Lærere elle Historisk Berætning Om de Lærere, Som, efter Reformationen i Dannemark og Norge, i offentlige Embeder ved Skole, Academie, og Kirken have tient i 50 Aar og derover. Kiöbenhavn 1753. Reprografisk genudgivet Lyngby 1980.

Wiberg, S. V.: En Almindelig Dansk Præstehistorie I-IV. Odense 1870-1873. Genoptrykt København 1959-1960

Worsøe, Hans H.: *Slægtshistorie i Sønderjylland – en vejledning.* 2. reviderede udgave. Skrifter udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland Nr. 80. Aabenraa 1999.

Peter Widell og Ulf Dalvad Berthelsen (udg.):
11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2006

FASEVERBET *BEGYNDE*: DETS SYNTAKS OG SEMANTIK I DANSK

Af Volkmar Engerer (Statsbiblioteket Århus)

1. Indledning

Begrebet ”faseverbum”, eng. ”phase verb”, ty. ”Phasenverb”, er ikke særlig udbredt i lingvistikken. Lingvistiske opslagsværker nævner slet ikke begrebet, og der er kun nogle få grammatikker, der bruger dette begreb i deres terminologi. Undtagelser, jeg kender til, er den østtyske gren af den germanistiske lingvistik, som har præget ”Phasenverb” som betegnelse for en verbal underkategori i én række sidestillet med fx hjælpe-, modal- eller kopulaverber (se fx Helbig/Buscha 1984:50), måske påvirket af den slaviske tradition, hvor faseverber ligefrem danner en etableret ordklasse (sml. Mulisch et al. 1985 i forbindelse med russisk). Også den forholdsvis nye store ”Grammatik der deutschen Sprache”, en rød moppedreng i tre bind (Zifonun et al. 1997), omtaler faseverber i et mindre afsnit, hvor forfatterne går ind for en meget snæver definition af faseverbum. Flere steder har jeg argumenteret imod denne begrænsning (Engerer 1999, 2000a, 2000b, 2001).

En karakterisering af et nyt begreb som ”faseverbum” kan ske ekstensionalt, gennem beskrivelsen af mulige referenter, eller intensionalt, hvad der indebærer en eksplikation af begrebets indhold. I betragtning af, at ”faseverbum” er et relativt nyt koncept, vil jeg forsøge at introducere konceptet både ekstensionalt og intensionalt.

Ekstensionalt set kan faseverberne grupperes omkring tre centre, begyndelsesdenoterende (”ingressive”, fx *begynde*), slutdenoterende (”egressive”, fx *holde op*) og intervalmidtdenoterende verber (”kontinuative”, fx *fortsætte*). Sml. Engerer (2000b) og Fabricius-Hansen (1975). Faseverber er dermed en tredelt gruppe af indholdssvage leksemer, som fokuserer på enten start-, slut- eller midtintervallet af et sagsforhold. Der findes mig bekendt ingen sprog, som konceptualiserer flere intervalpunkter. Teoretisk kunne der uden videre tænkes flere, fx en kognitiv lokalisering ”tæt på startpunkt” eller ”afbrydelse i den sidste tredjedel af intervallet”. De tre kategorier ingressiv, egressiv og kontinuativ synes derfor at være velforankret i kognitionen.

Et andet spørgsmål, som kan diskuteres allerede her, er, om det er hensigtsmæssigt at indskrænke faseverber på morfologiske verber. Det er tænkeligt, at det viser sig, at gruppen

skal udvides til en større kategori ”faseudtryk” med medlemmer som sammensatte udtryk (*komme i gang med*), tempusbrug (*Han har læst bogen* vs. *Han læste bogen*), brug af præpositioner (*begynde på/med noget*), adverbialer og tidsudtryk (*Pludselig grinte han*, *Han gik kl. 5*) og andre. Følger man denne forskningsstrategi, er man ude i en ordfeltanalyse (ty. Wortfeldanalyse), hvor der spørges, hvilke sproglige midler et sprog stiller til rådighed for at udtrykke bestemte betydninger eller betydningsområder, idet udtryksformerne kan lokaliseres på alle grammatiske lag, intonationen, morfologien, syntaksen eller på det tekstuelle plan. Et forsøg herpå i forbindelse med det tyske har Engerer (2006) præsenteret. I dette bidrag vil jeg dog foreløbigt holde fast ved grammatiske verber, da disse, som centrale medlemmer af faseudtryk, meget tydeligt viser, hvordan fasesemantikken betinger deres syntaktiske optræden.

Den intensionale karakterisering af faseverber, som jeg nu kommer til, er i hvert fald tilstrækkeligt bred til, at der ikke ligger nogen forhindring i også at inddrage faseudtryk i en bred forstand. Forslag hertil har jeg lagt frem i Engerer (2000b, 2002), hvor jeg bl.a. diskuterede følgende eksempel:

(1) *Han* [*begyndte*$_{PV}$ [*at forberede sig til eksamen*]$_{IU}$]$_{PVU}$
PV = faseverbum, PVU = faseverbum-udtryk, IU = indlejret udtryk

Det kan for det første konstateres, at faseverber indgår i kontrolkonstruktioner, dvs. at det ikke realiserede subjekt ved det indlejrede udtryk IU i (1) leveres af referenten ved matriks-subjektet *han* (afgrænsning til raising-konstruktioner, fx *Han hørte/lod broderen komme*, ved faseverber volder nogle problemer, som er diskuteret i Engerer 1999; dette problem skal jeg lade ligge her). For det andet er faseverbernes semantik tidsligt-abstrakt og grammatisk, da den ikke bidrager til konstituering af selve sagsforholdet, som denoteres af sætningen, ud over det tidslige: En sætning som (1) er sand på tidspunkt t, hvis (a) den implicerer IU på et tidspunkt umiddelbart efter t, og (b) hvis den præsupponerer -IU på et tidspunkt umiddelbart før t. I almindeligt sprog kan det formuleres sådan: Sætning (1) er sand, fx kl. 12, hvis han forberedte sig til eksamen kl. 12.01 og det samtidig forudsættes, at han ikke forberedte sig til eksamen kl. 11.59.[1] De to resterende kategorier af faseverber, egressive og kontinuative, bliver konstitueret på samme måde, ved en enkel variation af negationen ved IU i henholdsvis implikations- og præsuppositionsbetingelsen.

[1] Denne semantiske beskrivelse tager i øvrigt ikke højde for tempusmarkering ved PV *begyndte*, men det er ikke svært at indbygge tempussemantikken i (1) via Reichenbachs tre analysetidspunkter (sml. Engerer 2003), som jeg har demonstreret i Engerer (2000b, 2002). Min eksplikation af faseverbum-semantikken ignorer tempus for at holde fremstillingen simpel.

Den ekstensionale og den intensionale karakterisering af faseverbum-gruppen, som jeg her antydede, viser, at disse verber skal analyseres syntaktisk i verbalkomplekser og andre konstruktionstyper, hvor de ellers måtte forekomme. En leksikalsk tilgang tager ikke højde for deres fattige, grammatikalske betydning, som er henvist til semantisk input fra andre konstituenter. Da faseverber har en udelukkende tidslig funktion, som overføres til syntaktisk afhængige konstituenter i den pågældende konstruktion, skal semantikken af disse levere en tidslig grundstruktur, som er egnet til at arbejde sammen med faseverbet på det semantiske plan. Ikke alle syntaktiske medspillere kan det, hvad der til dels skyldes faseverbernes syntaks. Disse formalsyntaktiske restriktioner, som kan begrundes i semantiske forhold, er genstand af resten af min fremstilling.[2]

Før jeg begynder med *begynde*, vil jeg lige gøre opmærksom på et syntaktisk kendetegn, der gælder alle faseverber, nemlig at ingen af dem tager et sætningskomplement. Sætninger som **Han begyndte, at han/Peter skrev et brev* er ikke mulige. Hvorfor det? Man kunne fx argumentere for, at, da sætninger denoterer sandhedsværdier, og sandhedsværdier ingen tidsstruktur har, kan faseverber ikke forbindes med disse, eftersom sidstnævnte kun tager komplementer med tidsstruktur. Men denne argumentation er ikke særlig lingvistisk. En anden, mere vedkommende begrundelse er måske, at der i faseverbernes semantik er en klausul om, at der ikke må indføres en anden aktant ved siden af den, der denoteres af faseverbets subjekt. Det ville det også gøre nemmere at forstå, hvorfor de fleste af ovennævnte verber forbinder sig let med infinitivkomplementer, som danner en kontrolkonstruktion, der rent grammatisk udelukker et åbent subjekt, men standardmæssigt har en underforstået subjektreferent, som er identisk med faseverbets subjektsdenotat. Men dette spørgsmål må jeg lade ligge.

---

[2] En foreløbig samling danske faseverber må bl.a. omfatte *begynde*, *starte* (ingressiv), *holde op*, *(af)slutte*, *ende*, *ophøre (*høre *op)* (egressiv) og *fortsætte*, *afbryde* (kontinuativ). Det er selvfølgeligt ikke en lukket liste, og man kan da overveje, om verber som *udbryde* (fx krig, sygdom) eller *opsige* (fx abonnement) skal være med i denne elitære gruppe. Jeg mener nej, med den begrundelse, at begge verber indfører delbetydninger ud over det rent tidsligt-fasesemantiske. I tilfældet af udbryde er der som første delkomponent en intensivering af det ingressive element og som anden komponent den svage præsupposition, at subjektsdenotatet også fandtes før udbrydelsestidspunktet, hvad der tilfører verbet den yderligere betydning af 'tilsynekomst af noget, der latent var der allerede'. Når vi ser på *opsige* som mulig kandidat for faseverbgruppen, må vi konstatere noget lignende: Verbet indebærer ikke kun to komplementære tilstande før og efter et tidspunkt t, altså 'der er abonnement' på t-1 og 'der er ikke abonnement' på t+1. Verbets semantik implicerer en handling, der går ud over det, at agens blot lader være med at gøre noget: Han skal, hvis vi fx snakker om et avisabonnement, ringe det rigtige sted hen, afgive den rigtige erklæring i telefonen og muligvis skrive under på et stykke papir, avisen sender ham. Sådan nogle betingelser impliceres ikke af betydningssvage faseverber.

2. *Begynde* med nominale og infinitivkomplementer

Verbet *begynde* tager, som allerede flere gange demonstreret, infinitivkonstruktioner (2a), nominale objekter i transitiv brug (2b), herunder *–ning*-nominaliseringer fra handleverber (2c) og ergativlignende kodering ved intransitiv brug (2d; sml. *Ole ruller bolden* vs. *Bolden ruller*). Alle eksempler er taget fra Korpus 2000 (http://korpus.dsl.dk/korpus2000/indgang.php, søgninger gennemført 22. juni 2006).

(2a) *Boris Beresovskij* ***begyndte at tjene penge i 1989*** *med firmaet LogoVAZ,* […]

(2b) *Om den private Straarup må vi nøjes med at vide, at han bor […] på Vemmetofte Allé i Gentofte. At han blev født i Fredericia som søn af en bureauformand i postvæsenet, og* ***begyndte sin elevtid i banken i fødebyen som 17-årig****.*

(2c) […] *Søværnet krævede derfor i fjor, at parterne omsider fandt en sikkerhedsmæssigt forsvarlig teknisk løsning, og GEC Marconi* ***begyndte i efteråret udskiftning af bl.a. kabler****, der skulle sikre bedre transmission af radarsignaler.*

(2d) […] ***For et par år siden begyndte overvejelserne*** *om, hvordan kommunen kunne høste frugterne af teleliberaliseringen.*

I (2a), infinitivkomplementet, er det tidsadverbialet *i 1989*, som markerer tidspunktet t – adskillelsestidspunktet mellem den positive implikation 1989 og senere: 'Boris Beresovskij tjente penge' og den negative præsupposition før 1989: 'Boris Beresovskij tjente ikke penge'. Det er efter min mening iøjnefaldende, hvor tit i Korpus 2000 faseverber går sammen med tidsudtryk for at verbalisere dette tidspunkt, som er så afgørende for den semantiske interpretation af faseverber. På eksemplet (2a) kan også ses, at faseverber restringerer det indlejrede udtryks aktionsart, som i vores tilfælde er tilladt: *at tjene penge* er en aktivitet. Tvivlsomme er fx komplementer, der denoterer en tilstand, der ikke kan kontrolleres (fx ?*Peter begynder at være syg*) eller et eksisterende kendskab, fx til et sprog (fx ?*Peter begynder at kunne tysk*). Mere om det i Engerer (2002). Eksempel (2b) demonstrerer et nominalt komplement af *begynde*, nemlig *elevtid*, som allerede på det morfologiske plan gennem den anden konstituent *-tid* denoterer tid og dermed leverer den semantiske tidskomponent, der kræves af alle faseverber. Overhovedet er tidsintervaldenoterende udtryk som *ugen* i *Obligationsmarkedet* ***begyndte ugen*** *i et adstadigt tempo* hyppige som syntaktiske objekter. Det er selvfølgeligt ikke normalt tilfældet. I de fleste tilfælde skal objektsnominalet bare levere de semantisk-konceptuelle forudsætninger for, at recipienten er i stand til at forarbejde nominalsemantikken som tidsstruktureret. Jeg fandt i korpusset ikke nogen nominale objekter, der virkeligt krævede en kognitiv

krævende omfortolkning. I nedenstående eksempel (3) er *behandlingen* et afledt substantiv fra et verbum – en morfologisk konstellation, der plejer at garantere et minimum af tidsstruktur.

(3) […] *Ikke overraskende greb Khamenei ind, da* ***parlamentet begyndte behandlingen*** *af lovforslag, der ville lette de skrappe presselove i landet.*

Der skal bemærkes, at også i den transitive konstruktion (2b) er indbygget et tidsligt anker, nemlig aldersbestemmelsen *som 17-årig*, som hjælper til at fastlægge tidspunktet t i forbindelse med faseverbum-semantikken, ligesom i det foregående eksempel. Det samme gælder eksempel (2c), hvor igen et tidsadverbial, *i efteråret*, står i konstruktion med en verbal afledning, *udskiftning*, hvad der igen støtter faseverbets interpretation.

Eksempel (2d) demonstrerer intransitiv brug af *begynde*, en konstruktion, der minder om et ergativisk mønster. Igen findes der en tidslig lokalisering af faseverbets adskillelsestidspunkt med hjælp af et tidsadverbial (*for et par år siden*), og her kan også ses, at faseverbernes tidsbetingelse, som jeg lige har været inde på i forbindelse med transitive konstruktioner, udvides til subjekterne ved intransitiv brug. Denne semantiske ligebehandling af syntaktiske objekter og subjekter i en intransitiv konstruktion kan nok tydes som argument for et ergativisk valensmønster ved faseverber.

3. *Begynde* med præpositionen *på*

Jeg går nu videre med præpositionelle forbindelser af faseverbet *begynde*. For mig at se kan sådanne syntagmer betragtes som "kvasitransitive konstruktioner", da præpositionelle tilslutninger i dansk betragteligt udvider mulighederne for at kodere objektsfunktionerne ved verberne. Den fremtrædende præposition i faseverbsammenhæng er *på*. Forbindelser med *på* kan enten tilslutte substantivgrupper (4a) eller infinitivgrupper (4b).

(4a) *I det første Hellige År efter årtusindeskiftet eksploderer festlighederne i Italien. I Venedig er man allerede* ***begyndt på opvarmningen****.*

(4b) […] *Told & Skat er nu* ***begyndt på at udsende opkrævninger på moms****, som selskaberne tidligere har fået refunderet.*

Her, ligesom i alle konstruktioner, hvor *begynde* indgår, gælder tidsbetingelsen, som nu bliver givet videre over præpositionen hen til præpositionalgruppens komplement. *Opvarmning* og *at udsende opkrævninger* er sprogudtryk, som byder på nominal tidsstruktur i tilfælde af *opvarmning* og, i tilfælde af verbale infinitivudtryk, har en aktionsart, der er kompatibel med

faseverber - her en itereret aktivitet (*udsende opkrævninger*, med plural). Det særlige ved *på*-forbindelser er, at tidsbetingelsen er mere liberal end ved direkte objekter ved *begynde*. Det kunne eventuelt begrundes i den syntaktiske struktur, som placerer præpositionelt indlejrede nominaler dybere i konstituentstrukturtræet end nominale objekter. Afstanden mellem det styrende faseverbum og det semantisk og syntaktisk afhængige argument er simpelthen længere ved præpositionelle objekter, hvad der kunne have en afsvækkelse af tidsbetingelsen til følge. For at demonstrere denne store variation ved præpositionelle komplementer ved *begynde*, giver jeg nogle eksempler:

(5a) *Ole Stavad kunne næsten ikke vente med at få sin stilling tilbage som skatteminister og* ***få begyndt på alle sine indestængte ideer****.*

(5b) *På mindre scener* […] *har hun sunget Mozart,* […], *men hun tøver med at kaste sig over Wagner,* […]. *"Jeg har en fornemmelse af, at man ikke kan vende tilbage, hvis først* ***man begynder på Wagner****."*

(5c) *Gustav trækker på skuldrene. "Det er måske lidt tidligt at* ***begynde på Chopin****?" Han vender sig mod mig.*

(5d) *Ejvind Schandemose jonglerer mellem genrerne. Når han* ***begynder på et oliebillede****, aner han ikke, hvor det bærer hen.*

(5e) *Siden 1989 har vores vært redigeret en sprogrubrik i Lolland-Falsters Folketidende, og han er* ***begyndt på endnu en roman****, der skal handle om økonomiske bagmænd med udgangspunkt i ejerforholdet omkring færgen "Scandinavian Star".*

(5f) *"Man kan dog ikke slippe helt for influenza,* […]. *Men jo hurtigere, en person* ***begynder på medicinen****, jo mere effektivt virker den", siger Jan Ussing.*

Eksempel (5a) indlejrer et præpositionelt objekt, som denoterer et abstraktum, altså en semantisk entitet uden egentlig tidsstruktur. Alligevel lykkes interpretationen, nemlig den, at Ole Stavad får begyndt at gennemføre sine ideer – en semantisk enhed, som er kompatibel med et faseverbum. Spørgsmålet er, hvordan den kompetente sprogbruger når frem til denne interpretation. Er det kulturel, ikke-sproglig viden, eller er der nogle sproglige midler i sætningen, der bidrager til den rigtige interpretation? Et delsvar er, at udtrykket *begyndt på alle sine indestængte ideer* er opak, dvs. gennemføre-interpretationen, som jeg har foreslået, er ikke den eneste mulige. Den kunne lige så godt lyde 'han får begyndt at tænke/arbejde videre på ideerne' osv. Men det, vi interpreterer, skal altid have en tidsstruktur, som egner sig til at kombineres med et faseverbum. Resten må leveres af konteksten og viden; selve sprogudtrykket giver ikke nogle eksplicitte henvisninger til en "rigtig interpretation". Eksemplerne (5b/c) kombine-

rer *begynde* med egennavne, deres denotater er personer, som igen ikke har nogen tidsstruktur. Her kan der iagttages en kognitiv omfortolkning af et primært personkoncept ('Wagner', 'Chopin') til de beslægtede koncepter '(synge) Wagnerroller' og '(spille) Chopins værker'. Denne konceptuelle omfortolkningsstrategi i forbindelse med faseverber er meget udbredt og anvendes også i syntaktiske konstellationer uden præpositioner, fx i ergativistiske intransitive konstruktioner:

(6) [A vil høre en klassisk radioudsendelse sammen med B, A siger:] *Skynd dig, Wagner begynder nu (er allerede begyndt)*

Personkonceptet 'Wagner' ominterpreteres her til det tidsstrukturede koncept 'et af Wagners værker'. I *Jeg lægger Wagner på* ville konceptet, under passende omstændigheder, være en 'Wagner-plade'. Det sidste eksempel viser i øvrigt, at disse omfortolkningsstrategier anvendes i alle syntaktiske sammenhænge og selvfølgelig ikke er begrænset til faseverbum-kontekster. *På* er ikke mulig ved subjektet i den intransitive konstruktion. Eksempel (5d) forbinder *begynde* med en ting, et oliebillede, som i den primære resultatinterpretation denoterer en tidsløs ting. Det særlige ved konceptet 'oliebillede' er, at tingen har et processuelt bikoncept, nemlig fremstillingsprocessen, som fører til det tingslige resultat. I (5d) er det også dette tidslige koncept, der aktiveres af forbindelsen med et faseverbum, altså startfasen i maleprocessen. Denne interpretationsstrategi er altså mere eller mindre forprogrammeret i den konceptuelle struktur af det præpositionelle objekt. I forbindelse med 'ideer' i (5a) kan jeg ikke se en lignende sproglig-semantisk prædestination. Et lignende eksempel er *roman* i (5e). Forskellen er bare, at romankonceptet indebærer to mulige resultater, nemlig 'roman som tekst' og 'roman som fysisk bog'. Begge to har igen indbygget to mulige processer, den ene er selve fremstillingen af produktet – altså den samme dimension som i 'oliebillede' i eksemplet (5d) – og den anden dimension er produktets topologiske struktur (tekstens linearitet henholdsvis bogens strukturerede opbygning i kapitler og sidepaginering), som, på metaforisk vis, konceptuelt kan overføres til en tidslig strukturering. Forbindelsen med faseverbet selekterer én af disse komponenter - i tilfælde (5e) fremstillingskomponent af 'roman som tekst', hvad der implicerer, at der er tale om et forfatterskab. At interpretationen 'begyndt at læse på en roman' ikke er den fortrukne i (5e), skyldes bl.a. sproglige henvisninger i konteksten, fx fremtidsreference i relativsætningen (*roman, der **skal** handle om…*), som frembringer den præsupposition, at produktet ikke er færdigt endnu. Resultatfortolkning er dermed udelukket.

Eksempel (5f), *begynder på medicinen*, er særdeles mærkeligt – og for mig i første omgang ikke helt forståeligt. Hvordan kommer man til den ønskede interpretation 'begynde at tage medicinen'? Teoretisk set har vi alle delkoncepter, som jeg har nævnt ved de andre eksempler, med. Men hverken resultatkoncept, fremstillingsproces eller en metaforisk topologisk strukturering giver anledning til den ønskede interpretation. For mig at se kommer her en ny dimension i spil, nemlig et formålskoncept, som forbinder medicin som resultatsting med selve indtagelsen af medicin, som er medicintingens eneste formål. Man kan måske sammenligne denne konceptstruktur med funktionelle konceptualisieringer, som foreligger fx i 'hammer', som har den funktion at blive brugt til at hamre søm i. Jeg har ikke indtryk af, at formålskonceptualiseringer af ovennævnte type er gængse og almindelige – hvad der måske kunne begrunde mine processualiseringsproblemer med udtrykket.

Fra alle de nævnte semantiske forarbejdelsesproblemer, der er forbundet med *på* i konstruktion med faseverbet *begynde*, kan man måske aflede hypotesen, at denne præposition har funktionen at markere semantisk og konceptuelt nødvendige omfortolkningsprocesser i forbindelse med faseverbets tidsbetingelse. Hvorvidt denne tese holder, og om den også kan bekræftes ved andre faseverber, kan jeg ikke endnu give et kvalificeret bud på. For at afslutte diskussionen af *begynde-på*-forbindelser vil jeg nævne et brugsmønster, som er meget hyppigt i dansk, og som har med institutioner, tit uddannelsesinstitutioner at gøre. Her følger nogle eksempler:

(7a) *Dengang jeg* ***begyndte på universitetet*** *- for sjov - var der nogle, der blev forargede.*

(7b) *Han* ***begyndte på sportsredaktionen****, blev senere redaktionssekretær og* […]

(7c) *"Der er sket en fantastisk udvikling inden for kirurgi. Da jeg* ***begyndte på afdelingen*** *i 1996, var korsbåndsoperationer noget, der krævede* […]

Det, der gør disse eksempler interessante, er at brugen af præpositionen *på* synes styret af præpositionalgruppernes nominale kerner (*på* ***universitetet, sportsredaktionen, afdelingen***), hvad der ville gøre dem til lokaladverbialer, som står mere eller mindre uden for verbets – her faseverbets – valensramme. At denne analyse ikke helt er kunstig, viser spørgetesten, hvor der kan spørges efter præpositionalgruppen med *hvor*, altså et interrogativ, som spørger efter en lokal placering (sml. 8a). Andre nominale kerner som de hidtil diskuterede, tillader derimod ikke et lokalt spørgsmål (sml. 8b):

(8a) *Hvor begyndte du? – På universitet (sportsredaktionen, afdelingen)*

(8b) […] *Hendes fingre skælvede en anelse, da hun satte dem på tastaturet og* ***begyndte på arbejdet****. – ??Undskyld, hvor begyndte du? På arbejdet?*

Mellem (8a) og (8b) er der åbenbart en overgangszone, som kan eksemplificeres med et leksem som *studie*:

(9) […] *Studenterne aflagde hornene og dermed den dyriske beskaffenhed, når de* ***begyndte på studiet****. - ?Undskyld, hvor begyndte de? På studiet?*

Er sætningerne i (7) så overhovedet faseverbum-konstruktioner? Ja, det er de i kraft af, at tidsbetingelsen stadigvæk er gyldig via præpositionen *på* og hen til den nominale kerne. *At begynde på universitetet* i (7a) udløser en omkonceptualisering til et sæt af handlinger, forpligtigelser og regler, som institutionen universitet pålægger sine studerende. Og så er disse handlinger tidsligt ordnet (indgangsprøver, mellemeksamen, bifag, speciale, magistergrad), konceptet 'universitet' indebærer altså også en tidsdimension, som er leksikaliseret fx i substantivet *uddannelsesforløb*. Dette semantiske bånd mellem faseverbet og den præpositionelle kerne udelukker ikke en syntaktisk analyse, som bæres af den adverbielle karakter, som tilkommer præpositionalgruppen i gruppen i (7). Faseverbum-analysen er skitseret i (10a), den adverbielt inspirerede analyse ses i (10b):

(10a) [*Jeg* [*begyndte*$_{PV}$ [*på universitetet*]$_{PP}$]$_{PVU}$]$_{S}$

(10b) [[*Jeg begyndte*$_{PV}$]$_{S}$ [*på universitetet*]$_{PP}$]$_{S}$

Analyse (10b) peger på, at aktanter, som denoteret i *jeg*, kan forbindes med faseverber og danne en sætning, hvis konstruktionen ledsages af et præpositionelt adverbial, hvori substantivet denoterer en institution. Men hvad ville semantikken være til et sætningsudtryk som *Jeg begyndte*? Tja, måske betyder *begynde* her en meget personlig nybegyndelse, som det kommer til udtryk i den danske fraseologiske udtryk *Jeg begyndte på en ny*. Jeg vil lade dette spørgsmål stå – og gå til konklusionen.

4. Hvad der ikke kunne komme med i dette bidrag

Jeg slutter med at skrive om alt det, jeg ikke har nået at skrive. Jeg nåede ikke at inddrage præpositionen *med* i min analyse. Ligesom præpositionen *på* tjener *med* til at markere seman-

tiske argumenter af *begynde* (fx *Han er begyndt med bogen*). Inddragelsen af *med* ville have gjort det muligt at afgrænse disse to præpositioner fra hinanden i forhold til faseverbet, de står i konstruktion med. Jeg kunne heller ikke nå at inddrage den anden prominente kandidat i den egressive gruppe, *starte*, som delvis viser en helt andet adfærd end *begynde* i forbindelse med de objekter, *starte* tager (fx *starte motoren* vs. **begynde motoren*), men også har paralleller, fx et ergativisk mønster (*Peter starter motoren – Motoren starter*). *Begynde* sammen med denne analyse, jeg ikke har foretaget endnu, havde åbnet muligheden for at give et samlet billede af ingressive verber i dansk. Der mangler også stadigvæk de andre to grupper, egressive og kontinuative, som ville have kompletteret billedet af de danske faseverber. Men det må vente til næste MUDS.

Litteratur

Engerer, Volkmar (1999) Phasenverbkomplemente. *Studia Germanica Universitatis Vesprimiensis*, 3/2:145–159.

Engerer, Volkmar (2000a) Was lässt sich im Deutschen *aufhören* und *beenden*? Aspekt, Aktionsart und nominale Komplementation intervallabschlussdenotierender Phasenverben. *17th Scandinavian Conference of Linguistics*, ed. Carl-Erik Lindberg og Steffen Nordahl Lund, Odense: Institut for Sprog og Kommunikation:171–186.

Engerer, Volkmar (2000b) Phasenverbsemantik. *Thessaloniker Interkulturelle Analysen. Akten des 33. Linguistischen Kolloquiums in Thessaloniki 1998*, ed. Käthi Dorfmüller-Karpusa og Ekaterini Vretta-Panidou, Frankfurt/M.:Lang:101–110.

Engerer, Volkmar (2001) Phasenverben brauchen Zeit: Die zeitsemantische Verankerung von Satzgliedern. *Studia Germanica Universitatis Vesprimiensis*, 5/1:5–20.

Engerer, Volkmar (2002) Faseverbernes tidsbetingelse. Grundtræk af den semantiske beskrivelse af faseverbkonstruktioner. *Hermes. Journal of Linguistics*, 29:53–71.

Engerer, Volkmar (2003) Indledning til ‚Tid i sprog'. Sproglige tidskategorier - hvad lingvister (måske) kan blive enige om. *Tid i sprog*, ed. Volkmar Engerer, Århus: SB-Tryk:5-20 (= Tidsskrift for Sprogforskning, 1).

Engerer, Volkmar (2006) Variation in Intervallen. Zum Zeitdesign des Deutschen. *Variation in Sprachtheorie und Spracherwerb. Akten des 39. Linguistischen Kolloquiums in Amsterdam 2004*, ed. Maurice Vliegen, Frankfurt/M.: Lang:67-77.

Fabricius-Hansen, Cathrine (1975) *Transformative, intransformative und kursive Verben*. Tübingen: Niemeyer.

Helbig, Gerhard et al. (1984) *Deutsche Grammatik*. Leipzig: VEB.

Mulisch, Herbert et al. (1985) *Die russische Sprache der Gegenwart*. Bd. 2, *Morphologie*. Leipzig: VEB.

Zifonun, Gisela et al. (1997) *Grammatik der deutschen Sprache*. Berlin: de Gruyter.

Peter Widell og Ulf Dalvad Berthelsen (udg.):
11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2006

INTERNORDISK SPROGFORSTÅELSE I ET DIALEKTPERSPEKTIV

af Charlotte Gooskens (Skandinavisk afdeling, Groningen Universitet, Holland)

1. Introduktion

De tre skandinaviske sprog er så nært beslægtede, at nordmænd, svenskere og danskere kan tale med hinanden på deres respektive sprog. Den interskandinaviske kommunikation foregår dog ikke altid lige gnidningsløst. Der er hidtil blevet foretaget flere undersøgelser med det formål at få et indblik i, hvor godt skandinaver forstår hinanden (f.eks. Maurud 1976, Delsing & Åkesson 2005). Det er kendetegnende for disse projekter, at de kun tester forståelsen af standardvarianterne dansk, norsk og svensk. Dette kan især ses som en mangel, når det gælder forståelsen af norsk, eftersom de fleste nordmænd taler dialekt, og det derfor ikke kun er en standardvariant, man konfronteres med, når man hører norsk. Der er desuden et sparsomt kendskab til danskernes forståelse af nationale dialekter.

Den interskandinaviske sprogforståelse kan forventes at afhænge af tre faktorer: a) holdning over for landets sprog og dets indbyggere (attitude), b) erfaring med sproget gennem f.eks. medierne eller personlig kontakt, c) lingvistisk afstand mellem sprogene. De fleste undersøgelser af emnet har først og fremmest søgt at belyse og forklare betydningen af de første to faktorer. Det har dog været svært at finde en direkte sammenhæng mellem sprogforståelse og de ekstralingvistiske faktorer, holdning og kontakt. Der findes mange kontrastive beskrivelser af de skandinaviske sprog, men hidtil er der kun gjort få forsøg på at undersøge det direkte forhold mellem nabosprogsforståelse og lingvistiske afstande. Gooskens (2006, under publicering a, b) fandt en høj korrelation mellem fonetiske afstande og målingerne af sprogforståelse i Delsing og Åkessons undersøgelse (2005). Bezooijen & Gooskens (under publicering) udviklede en metode til at måle afstande på forskellige lingvistiske niveauer og brugte denne metode til at forklare hollænderes forståelse af frisisk og afrikaans, som er nært beslægtede med nederlandsk.

Undersøgelsen, som her skal beskrives, havde til formål at kortlægge forholdet mellem danskeres forståelse af forskellige nordiske dialekter[1] og lingvistiske afstande til disse dialekter. Forskningsspørgsmålene kan formuleres som følger:

(1) Hvor godt kan danskere forstå forskellige nordiske dialekter?

(2) Hvor store er de lingvistiske afstande mellem disse nordiske dialekter?

(3) Hvilken sammenhæng er der mellem sprogforståelsen og lingvistiske afstande?

Figur 1: De 18 dialekters placering i Norden.

2. Materiale

Vi testede forståelsen af i alt 18 forskellige dialekter. En del af materialet, som blev brugt til lytteeksperimentet, var allerede indsamlet. Det drejer sig om optagelser af fablen *Nordenvinden og solen* på mere end 50 forskellige norske dialekter.[2] Jeg valgte otte af disse dialekter til min undersøgelse. Som det fremgår af Figur 1, er dialekterne godt fordelt over Norge, ligesom de er en ri-

[1] I virkeligheden drejede det sig om både dialekter og standardsprog. For nemheds skyld henviser jeg til alle 18 sprogvarianter med termen 'dialekt' i resten af artiklen.

[2] Optagelserne blev lavet af Jørn Almberg og Kristian Skarbø fra NTNU. De er tilgængelige via http://www.ling.ntnu.no sammen med de fonetiske transskriptioner samt oplysninger om informanternes baggrund. Jeg vil gerne takke for tilladelsen til at bruge materialet.

melig repræsentation af den dialektologiske inddeling af landet. Der er to nordnorske dialekter (Tromsø og Rana), to vestlandske (Gaular og Fyresdal), to trønderske (Bjugn og Oppdal) og to østlandske (Trysil og Oslo). Selvom der ikke findes et standardsprog i Norge, betragtes dialekten i Oslo i denne undersøgelse som en repræsentant for norsk standardsprog.

For at kunne sammenligne genkendelsen af de norske dialekter med genkendelsen af andre dialekter i Norden lavede vi ekstra optagelser af færøsk (Thorshavn), rigssvensk (taleren er fra Stockholm) og fire svenske dialekter, som repræsenterer de største svenske dialektgrupper, nemlig Gryttinge (sydsvensk), Lidköping (götamål), Storliden (nordlandsk) og Helsinki (østsvensk), samt rigsdansk (taleren er fra København) og tre danske dialekter, nemlig Høgsted (vendelbomål), Katrad (vestjysk) og Hjordkær (sønderjysk).

Talerne fik forelagt teksten om *Nordenvinden og solen* på standardsproget og fik derefter tid til at tilpasse den til deres egen dialekt. Den danske, svenske og færøske tekst var oversættelser af den norske tekst.

Optagelserne af de 18 dialekter blev brugt til lytteeksperimenterne, som skulle give indsigt i danskernes forståelse af forskellige nordiske dialekter (se Sektion 3.). Derudover blev der lavet fonetiske transskriptioner af alle optagelserne. Disse transskriptioner blev brugt til at udregne de fonetiske afstande (se Sektion 4).

3. Sprogforståelse

Metode

Hver lytteprøve bestod af alle seks sætninger fra fablen *Nordenvinden og solen.* Hver sætning blev præsenteret på en anden dialekt. Eftersom vi ville teste 18 dialekter, og fabelen kun har seks sætninger, blev dialekterne opdelt i tre grupper. Hver gruppe havde seks forskellige rækkefølger af dialekter og sætninger, således at hver sætning på hver dialekt kunne blive testet. Der fandtes altså i alt 18 forskellige versioner af lytteprøven. Inden for hver version blev sætningerne og dialekterne præsenteret i vilkårlig rækkefølge. Hver sætning blev præsenteret to gange. Først fik testpersonerne hele sætningen at høre. Derefter blev den præsenteret i mindre stykker. På den måde havde testpersonerne tid nok til at skrive oversættelsen ned, og det var ikke nødvendigt, at de skulle huske hele sætninger.

Testpersonerne var alle elever fra københavnske gymnasier. I alt deltog 351 elever i undersøgelsen. Jeg var især interesseret i forholdet mellem lingvistiske afstande og sprogforståelse. De

lingvistiske afstande blev målt mellem testpersonernes sprog og hver af de 18 dialekter. Eftersom alle testpersonerne boede i København og havde danske forældre, gik jeg ud fra at de talte en rigssprogsvariant eller i hvert fald havde grundigt kendskab til rigsdansk. Testpersonerne blev bedt om at oversætte de seks sætninger ord for ord.

Resultater

For hvert ord i hver dialekt blev der tildelt et point for en korrekt oversættelse. Delvist korrekt oversatte ord, f.eks. hvis kun den sidste halvdel af ordet *nordenvinden* var korrekt oversat, fik et halvt point. I Figur 2 gengives procentdelen af korrekt oversatte ord pr. dialekt, dvs. gennemsnittet af korrekte oversættelser i alle seks sætninger.

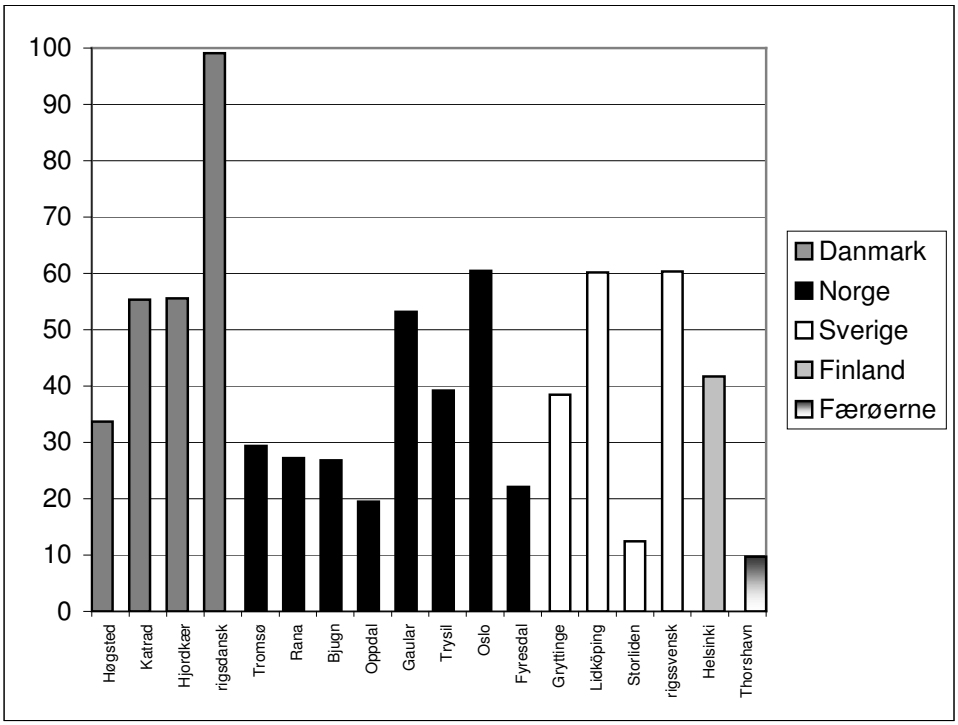

Figur 2: Gennemsnitlig procentdel korrekt oversatte ord pr. dialekt.

Som det fremgår af Figur 2, er der stor forskel på, hvor godt testpersonerne forstår de forskellige dialekter. Rigsdansk oversættes som forventet næsten helt korrekt. Dette viser, at opgaven med at oversætte sætningerne i sig selv ikke var for svær. De danske dialekter har testpersonerne derimod svært ved at forstå. Dette gælder især for den nordjyske dialekt fra Høgsted, hvor kun

34,2% af ordene blev oversat korrekt, men også de to andre jyske dialekter har testpersonerne svært ved at forstå (Katrad 55,3% og Hjortkær 55,5%).

To af de norske dialekter forstår testpersonerne relativt godt, nemlig dialekterne fra Oslo (60,5%) og Gaular (53,2%). De øvrige norske dialekter har de svært ved at oversætte med under 30% korrekte oversættelser for alle dialekter bortset fra dialekten i Trysil (39,2%).

I Sverige er det rigssvensk (60,3%) og dialekten fra Lidköping (60,2%), som testpersonerne har lettest ved at forstå. Storliden-dialekten er så godt som uforståelig (12,5%) og Gryttinge-dialekten er også svær (38,5%). Observationen at '[d]et är en myt att danskar skulle ha lättare att förstå skånska än rikssvenska' (Nordisk Råd 2002) kan altså bekræftes. Af den finlandssvenske dialekt fra Helsinki blev 41,2% oversat korrekt.

Den allersværeste dialekt er den færøske dialekt fra Thorshavn (9,6%). Dette kommer ikke som en overraskelse, eftersom færøsk tilhører en anden gren inden for den nordiske sproggruppe, men der er altså norske og svenske dialekter, som forstås næsten lige så dårligt.

Som nævnt i indledningen er der flere forskellige faktorer, som kan være afgørende for, hvor godt de forskellige dialekter forstås. I denne artikel vil jeg dog koncentrere mig om forholdet mellem sprogforståelse og lingvistiske afstande. I følgende afsnit regnes de lingvistiske afstande mellem rigsdansk og de 18 dialekter ud, og i afsnit 5 korreleres de lingvistiske afstande med resultaterne af sprogforståelsestesten.

4. Lingvistiske afstande

Fonetiske afstande

Fonetiske transskriptioner af de 18 dialekter danner grundlaget for de lingvistiske afstandsmålinger. Kun historisk beslægtede ord (*cognates*) blev inkluderet i målingerne, eftersom det ikke er meningsfyldt at måle afstandene mellem ord, som ikke er beslægtede (*non-cognates*). De ikke-beslægtede ord vil blive brugt til at måle de leksikale afstande (se nedenfor). Levenshtein-afstande mellem rigsdansk og en af de 18 dialekter er omkostningerne ved at ændre et ord på rigsdansk til det samme ord på den pågældende dialekt, jo flere omkostninger jo større er afstanden. Basisomkostningerne er tilføjelser, borttagelser og erstatninger af fonetiske symboler. Der findes flere versioner af metoden (se Heeringa 2004), men i min undersøgelse blev omkostningerne beregnet som følger:

Operation	point
- tilføjelser og borttagelser	1
- erstatninger af identiske symboler	0
- erstatninger af en vokal med en vokal eller af en konsonant med en konsonant	0,5
- erstatninger af en vokal med en konsonant eller omvendt	1
- diakritiske tegn (regnes sammen med det foregående symbol)	0,25

Afstanden mellem f.eks. [a] og [a:] var altså 0,25, mellem [a] og [o] 0,5 og mellem [o] og [a:] 0,75. Der blev kompenseret for ordenes længde ved at dele summen af omkostninger med antallet af symboler. Her gives et eksempel på, hvordan man kan regne Levenshtein-afstanden ud mellem det danske ord *gade* og det tilsvarende svenske ord *gata.*

	1	2	3	4
Dansk	g	:		
svensk	g	:	t	a
omkostninger	0	0,5	0,5	0,5

De totale omkostninger (0,5 + 0,5 + 0,5 = 1,5) divideres med antallet af symboler (4). Dette giver en afstand på 37,5%. Afstanden mellem de to sprogvarieteter er gennemsnittet af afstandene mellem alle ordparene i en tekst. Afstandene udtrykkes i procent. Resultaterne af afstandsmålingerne præsenteres i Figur 3. Afstanden til rigsdansk er i sagens natur nul og vises ikke.

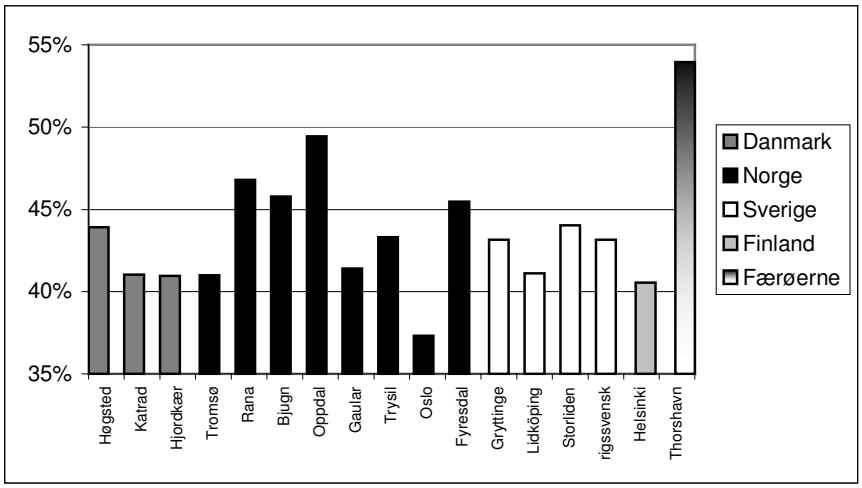

Figur 3: Levenshtein-afstanden fra rigsdansk til de øvrige 17 dialekter i undersøgelsen.

Som forventet er afstanden til den færøske dialekt størst (54,0%), men der er også et par norske dialekter som er meget afvigende. Fire af de norske dialekter har en afstand til rigsdansk på over 45%. På den anden side er Oslo-dialekten den dialekt i undersøgelsen, som ligner rigsdansk mest (37,2%). De svenske og de danske dialekter ligger mellem 40 og 45%.

Leksikale afstande

Ofte er dialekter afvigende på flere lingvistiske niveauer. I denne undersøgelse har jeg koncentreret mig om de to niveauer, som jeg går ud fra har størst betydning for forståelsen af de nordiske dialekter, nemlig det fonetiske og det leksikale niveau. Ofte vil dialekter, som er fonetisk meget afvigende fra dansk, også have mange ord, der ikke er genetisk beslægtede med de tilsvarende ord på dansk, og som derfor er uforståelige for en dansker. I sådanne tilfælde vil de to lingvistiske niveauer forstærke hinanden og gøre det endnu sværere at forstå dialekterne, end hvis afvigelserne kun findes på det ene niveau. Der er dog ikke nødvendigvis en sammenhæng mellem fonetiske afstande og leksikale afstande. Det er muligt, at dialekter fonetisk set ligner rigsdansk, men at der alligevel er mange ikke-beslægtede ord i dialekten. Det omvendte kan også være tilfældet. Eftersom et enkelt uforståeligt ord kan være meget forstyrrende for forståelsen af en hel sætning, er det vigtigt også at måle leksikale afstande. Disse afstande måles ved at regne ud, hvor stor del af ordene i dialektteksten, der ikke findes i en genetisk beslægtet form på rigsdansk (Figur 4).

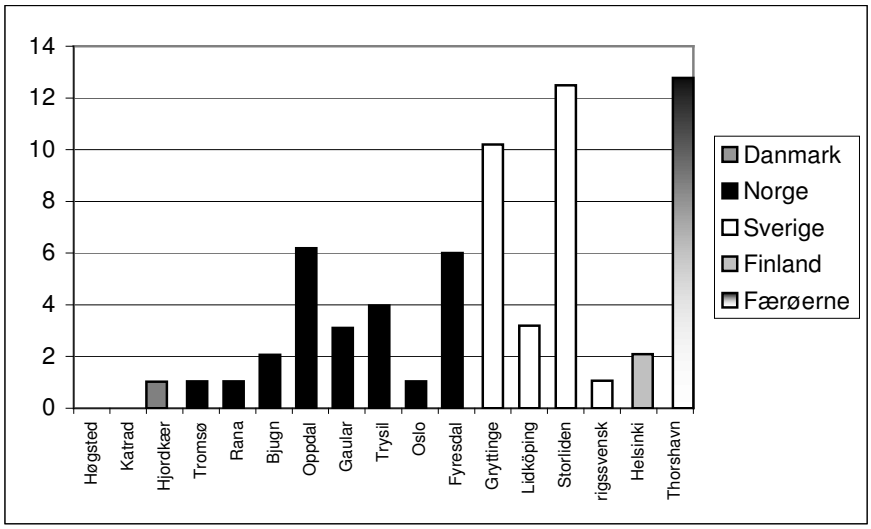

Figur 4: Leksikale afstande mellem rigsdansk og de øvrige 17 dialekter udtrykt som procentdelen af ord pr. dialekt, som ikke findes i en genetisk beslægtet form på rigsdansk.

Som det fremgår af Figur 4, er den leksikalske afstand til færøsk stor (12,8% ikke-beslægtede ord). I modsætning til de fonetiske afstande er det to svenske dialekter (Storliden 12,5% og Gryttinge 10,2%), som har de største leksikale afstande til rigsdansk, mens de norske dialekter har en betydelig mindre leksikal afstand. De øvrige tre svenske dialekter samt alle de danske dialekter har også en meget lille leksikalsk afstand til dansk. Korrelationen mellem leksikalske og foneti-

ske afstande er signifikant (r=.55, p=.02), hvilket viser, at der er en vis sammenhæng mellem de to niveauer, men at de i en del tilfælde er uafhængige af hinanden.

5. Sammenhængen mellem sprogforståelse og lingvistiske afstande

Fonetiske afstande

Sammenhængen mellem sprogforståelse og fonetiske afstande kan man undersøge ved at regne korrelationskoefficienten ud mellem den gennemsnitlige procentdel korrekt oversatte ord pr. dialekt (Figur 2) og de tilsvarende fonetiske afstande (Figur 3). Korrelationen er høj og signifikant på 1% niveauet (r= 0,82 , p=.00 og r=0,80, p=.000 hvis rigsdansk udelades).

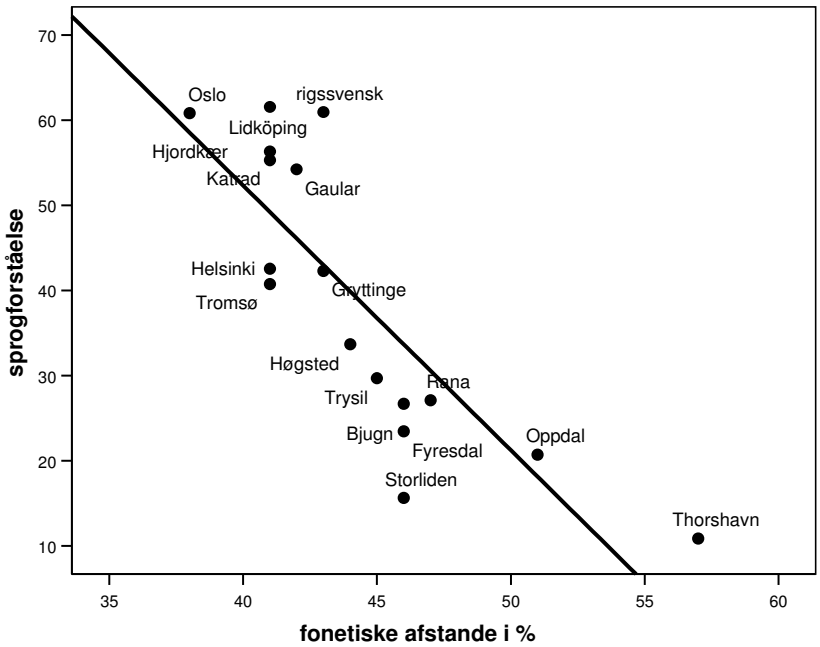

Figur 5: Punktdiagram som viser forholdet mellem sprogforståelsesresultaterne fra Figur 2 og de fonetiske afstande fra Figur 3 (r=.80). Rigsdansk er udeladt.

I Figur 5 vises sprogforståelsesresultaterne og de fonetiske afstande i et punktdiagam. Som det fremgår af heraf, kan forståelsen af de fleste dialekter i høj grad forudsiges ud fra de fonetiske afstande. F.eks. kan man se, at forklaringen på, at de to jyske dialekter fra Hjordkær og Katrad forstås bedre end dialekten fra Høgsted, efter al sandsynlighed er, at den vendsysselske udtale er mere afvigende fra rigsdansk end den vestjyske og den sønderjyske. Storliden ligger lidt længere under regressionslinjen end de andre dialekter. Man kunne ud fra de fonetiske afstande altså forvente, at testpersonerne havde været bedre til at forstå denne dialekt, end de i virkeligheden var.

På den anden side blev rigssvensk samt dialekten fra Lidköping forstået bedre end forventet. Jeg kommer ind på dette nedenfor.

Leksikale afstande

Korrelation mellem sprogforståelse og leksikale afstande var lavere end med de fonetiske afstande og ikke signifikant (r= .582, p=0,07). Hvis rigsdansk udelades, er korrelationen lavere (r=0,47, p=0,11).

Det er altså ikke i så høj grad muligt at forudsige sprogforståelsen på basis af leksikale afstande. Sandsynligvis hænger dette sammen med, at det er meget varierende, hvor vigtige forskellige ord er for sprogforståelsen. Hvis et ord ikke har et særligt vigtigt semantisk indhold, har det ikke så store konsekvenser, hvis det er uforståeligt. I andre tilfælde kan et enkelt uforståeligt ord bevirke, at resten af en sætning bliver uforståelig, hvis det drejer sig om et centralt begreb. De leksikale afstande kan dog være med til at give indsigt i, hvorfor nogle af dialekterne blev forstået dårligere, end man skulle forvente ud fra de fonetiske afstande, mens andre blev forstået bedre.

Især Storliden-dialekten blev noget dårligere forstået end forventet ud fra de fonetiske afstande. I Figur 4 kan vi se, at det også er den dialekt, som, bortset fra Thorshavn-dialekten, indeholder de fleste ikke-beslægtede ord. Gryttinge har en næsten ligeså stor leksikal afstand, men forstås dog efter forventningerne. Det er muligt at en ikke-lingvistisk faktor spiller en rolle her. Gryttinge ligger nemlig tæt på København, så det er større chance for at testpersonerne har erfaring med denne dialekt end med den nordlige dialekt fra Storliden. De andre to dialekter i Sverige indholder meget få ikke-beslægtede ord og forstås også bedre end forventet. Det er altså muligt at de leksikale afstande kan forklare en del af de svenske resultater. På den anden side ser der ikke ud til at være nogen tydelig sammenhæng mellem de leksikale afstande og sprogforståelse ved de øvrige dialekter.

6. Konklusion

Resultaterne af undersøgelsen viste, at der er stor forskel på, hvor godt de forskellige dialekter i Norden forstås af unge danskere fra København. Det er påfaldende, at testpersonerne har næsten ligeså svært ved at forstå jyske dialekter som nogle af de svenske og norske dialekter. Generelt set forstås standardvarianterne bedst. Når det drejer sig om interskandinavisk kommunikation, er det derfor måske værd at følge rådet i Nordisk Råds rapport (2002) om at undgå udtalevarianter,

som kun findes i dialekter. Forklaringen på, at standardvarianterne forstås bedst, ser ud til bl.a. at have en lingvistisk basis, men kan også hænge sammen med, at det er disse sprogvarianter, som testpersonerne oftest hører, hvis de konfronteres med nabosprogene. De nordligste dialekter i Norge og Sverige forstås generelt set dårligst, hvilket også kunne betyde, at kontakt er en vigtig faktor, eftersom det er rimeligt at forvente, at testpersonerne har haft størst chance for at komme i kontakt med de sydligste dialekter.

Sprogforståelsen kan i høj grad forudsiges ud fra fonetiske afstande til de forskellige dialekter. Selvom korrelationen med de leksikale afstande er lav, kan undtagelser ofte forklares ved hjælp af procentdelen af ord som ikke er genetisk beslægtede. Resultaterne viser altså en tydelig sammenhæng mellem sprogforståelse og fonetiske afstande, men det er en vigtig fremtidig opgave at analysere de fonetiske forskelle i nærmere detaljer, så man kan få et dybere indblik i, hvilke fonetiske faktorer der især virker hindrende på sprogforståelsen.

Litteraturliste

Bezooijen, Renée van & Gooskens, Charlotte (under publicering) Interlingual text comprehension: linguistic and extralinguistic determinants In: Jan D. ten Thije & Ludger Zeevaert (eds.). *Receptive Multilingualism and intercultural communication*. Hamburger Studies in Multilingualism. Amsterdam: Benjamins.

Delsing, Lars-Olof & Lundin Åkesson, Katarina (2005) *Håller språket ihop Norden? En forskningsrapport om ungdomars förståelse av danska, svenska och norska.* København: Nordiska ministerråd.

Gooskens, Charlotte (2006) Linguistic and extra-linguistic predictors of Inter-Scandinavian intelligibility.I Jeroen van de Weijer & and Bettelou Los (red.). *Linguistics in the Netherlands* 23. Amsterdam: John Benjamins:101-113.

Gooskens, Charlotte (under publicering a) Contact, attitude and phonetic distance as predictors of inter-Scandinavian communication. *Proceedings Collateral languages 2, Limerick June 2005*. Paris: L'Harmattan.

Gooskens, Charlotte (under publicering b) The contribution of linguistic factors to the intelligibility of closely related languages. *Journal of Multilingual and multicultural development.*

Heeringa, Wilbert (2004) *Measuring Dialect Pronunciation Differences using Levenshtein Distances.* Groningen: Groningen dissertations in linguistics (Grodil).

Maurud, Øyvind (1976) *Nabospråksforståelse i Skandinavia: en undersøkelse om gjensidig forståelse av tale- og skriftspråk i Danmark, Norge og Sverige*. Stockh: Skandinavisk råd.

Nordisk råd (2002) *Att förstå varandra i Norden: språkråd till nordbor i nordiskt samarbete: en handledning*. Stockholm: Nordiska Rådet. http://www.nordisk-sprakrad.no/folder_att_forstaa/att_forstaa.doc.

Peter Widell og Ulf Dalvad Berthelsen (udg.):
11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2006

INTERCORP – PARALLELT DANSK-TJEKKISK KORPUS

Af Kateřina Haušildová (Aarhus Universitet)

1. Indledning

Korpuslingvistikken, som er sprogvidenskabens spædbarn, har oplevet en svimlende udvikling i de seneste år. Siden de første usikre skridt i 60'erne, hvor tjekken Henry Kučera og amerikaneren Nelson Francis byggede et computerbaseret korpus over moderne amerikansk engelsk[1], *Brown Corpus* (efter Brown University i USA), har korpuslingvistikken taget et stort spring mod avancerede og multifacetterede elektroniske tekstkorpora med en bred vifte af anvendelsesmuligheder.

2. Begrebet *korpus*

En hurtig udvikling af korpuslingvistikken har selvsagt medført etablering af et specifikt terminologisk apparatus med *korpus* som det centrale begreb. I forhold til en generel forståelse af begrebet korpus som en hvilken som helst samling af tekster, hvad enten den er elektronisk eller trykt, definerer korpuslingvistikken *korpus* som en „afgrænset mængde af tekster som er indsamlet efter klart definerede kriterier, beskrevet efter en given standard og som er tilgængelige i elektronisk form." (Kirchmeier-Andersen 2002:12)

3. Opdeling af tekstkorpora

Tekstkorpora kan variere både i størrelse og indhold afhængigt af, hvilke formål korpusset skal tjene og hvilke undersøgelser man ønsker at foretage.

Man kan således skelne mellem *specielle tekstkorpora*, der opfylder visse forudbestemte og meget specifikke kriterier, fx. korpus over en bestemt dialekt eller Shakespeares værker, og *almene tekstkorpora*, der på den anden side skal dække hele sprogområdet, herunder diverse genrer og tekstyper, for at gøre det muligt at beskrive sproget i dets helhed.

Det aldersmæssige kriterium gør sig gældende ved opbygning af synkrone og diakrone korpora. Mens de *synkrone tekstkorpora* viser nutidens sprog og således tjener som en vigtig

[1] Kucera, H., and Francis, W.N. Computational Analysis of Present-Day American English. Brown University Press, Providence, R.I.. 1967

informationskilde om forskellige igangværende sproglige fænomener og processer, afspejler de *diakrone korpora* sprogets tidligere stadier, og deres omfang er som regel betydeligt mindre end de synkrone korporas på grund af en møjsommelig digitalisering.

De fleste tekstkorpora er *skriftsprogskorpora* bestående af elektroniske tekstuddrag fra bøger, aviser, blade og andre skriftlige tekster. *Talesprogskorpora* indeholder derimod transkriberet talesprog, og netop den besværlige transkription har indtil videre gjort sig skyldig i mindre udbredelse af talesprogskorpora til trods for talesprogets ubestridte primat som kommunikationsmiddel. Udvikling af nye programmer til automatisk transkription af talesproget (et sådant program for tjekkisk bliver aktuelt testet ved Det Tekniske Universitet i Liberec, Tjekkiet) vil imidlertid uden tvivl styrke talesprogets position inden for korpuslingvistikken.

Et vigtigt potentiale for oversættervirksomhed, fremmedsprogspædagogik, udvikling af værktøjer til maskinstøttet oversættelse og kontrastiv lingvistisk forskning ligger i anvendelse af parallelle tekstkorpora. Disse korpora indeholder indholdsmæssigt identiske tekster forfattede på forskellige sprog (parallelle tekster, dvs. tekster og deres oversættelser til andre sprog).

4. Standarder for beskrivelse af tekster

Det fremgår af ovenstående, at kendskab til kriterierne for sammensætning af korpora og mulighed for stor præcisering af søgekriterierne under arbejdet med korpusset er afgørende for, hvorvidt en undersøgelses resultat kan betragtes som repræsentativt, pålideligt og validt. Af denne grund er råteksten forsynet med yderligere information, den ekstra-lingvistiske og den lingvistiske opmærkning. Den *ekstra-lingvistiske opmærkning*, også kaldt ”header”, indeholder blandt andet oplysninger om tekstens omfang, oprindelse, indhold, medium, sprog osv. Den *lingvistiske opmærkning* eller ”tags” rummer information, ”som knytter sig til de enkelte enheder i teksten” (Kirchmeier-Andersen 2002:15), dvs. oplysninger om ordklasser, syntagmegrænser, semantiske informationer osv.

5. Det Tjekkiske Nationale Korpus

På trods af Henry Kučeras store indsats på området slår den tjekkiske korpuslingvistik ikke igennem som et selvstændigt forskningsområde før i 1994, hvor der oprettes Institut for Det Tjekkiske Nationale Korpus ved Karlsuniversitetets Filosofiske Fakultet i Prag. Siden oprettelsen har instituttet været beskæftiget med opbygning og udvikling af diverse korpora, herunder det almene korpus SYN2000 med 100 mio. ord, der tilsammen udgør Det Tjekkiske

Nationale Korpus, og med andre korpusrelaterede aktiviteter som undervisning og dyrkning af faget *korpuslingvistik*.

6. Projekt *Intercorp*

Et af delprojekterne afviklet under Det Tjekkiske Nationale Korpus hedder *Intercorp*. Projektet, der blev bevilliget af det tjekkiske Ministerium for Skolevæsenet, Ungdom og Sport som MSM 0021620823, blev sat i gang i januar 2005 med to overordnede ambitiøse målsætninger: opbygning af parallelle synkrone tekstkorpora med tekstmateriale fra 25 sprog[2], heriblandt dansk, med tjekkisk i centrum (som atomkerne omgivet af elektroner) og efterfølgende korpusbaseret sammenlignende lingvistisk forskning[3] med fokus på kvantitativ undersøgelse af sproglige fænomener i parallelle tekster og identifikation af centrum og periferi. Projektet afvikles i to faser, en konstruktionsfase, hvor der fokuseres på indsamling og digitalisering af skønlitterære, samfundsvidenskabelige og naturvidenskabelige tekster fra perioden efter 1950 og deres fremmedsprogede udgaver, og en forskningsfase. Forståeligt nok overlapper begge faser hinanden, idet opbygning af korpora er en langtrukket og i princippet uendelig proces. Ifølge planen skal korpusset indeholde mindst 2,5 mio. ord inden 2010, og i 2011 afsluttes projektet med en konference om parallelle tekstkorpora, deres metodik og anvendelsesmuligheder. Uafhængigt af projektets enkelte faser udvikles og testes løbende søgeværktøjet Bonito 2, der skal foreligge i løbet af 2007.

7. Et parallelt korpus bliver til

Opbygning af parallelle tekstkorpora sker under ledelse af eksperter fra filologiske fag med tilknytning til Det Filosofiske Fakultet. De enkelte koordinatorer har overordnet ansvar for anskaffelse, digitalisering og alignering af tekster, og de skal sørge for en prompte opdatering af den fælles tekstdatabase med ekstra-lingvistiske informationer om tekster og med den aktuelle status for tekstbearbejdningen. Koordinatorerne har også mulighed for at hyre studenter eller kolleger til projektarbejdet, primært til digitalisering og alignering af tekster, der aflønnes pr. kB i henhold til præcist definerede kriterier.

[2] Følgende sprog skal være repræsenteret i korpusset: engelsk, tysk, fransk, russisk, slovakisk, spansk, italiensk, arabisk, bulgarsk, dansk, finsk, litauisk, ungarsk, makedonsk, norsk, polsk, portugisisk, slovensk, svensk og evt. japansk og kinesisk

[3] Som *tertium comparationis* anvendes tjekkisk som netværkets kerne.

7.1 Anskaffelse af tekster

Det er projektledelsens bestræbelse at anskaffe elektroniske tekster frem for tekster i papirform, fordi en manuel digitalisering af teksternes papirudgaver er en tidskrævende og møjsommelig proces, der sker på bekostning af korpussets samlede størrelse. Der er blevet identificeret en række elektroniske kilder med bl.a. juridiske tekster (EUR-Lex og Korpus Acquis Communautaire) samt elektroniske biblioteker som eksempelvis The Oxford Text Archive, mulighederne er imidlertid begrænsede. Årsager dertil er af forskellig art, og jeg vil kun nævne de vigtigste:

Et alment synkront korpus skal indeholde vidt forskellige teksttyper og genrer, men dette kriterium er praktisk umuligt at imødekomme, især når det gælder små sprog som dansk og tjekkisk. EU's tekstdatabaser ligner ganske vist et overdådigt tag-selv-bord, men det er begrænset, hvor mange juridiske tekster der kan indgå i et alment korpus. Et andet problem er oversættelsernes sproglige og faglige kvalitet. Langt de fleste internetsider foreligger på engelsk og tysk, de største virksomheder og organisationer kan endda pryde sig med en hjemmeside på samtlige EU-sprog, men teksternes kvalitet er tit tvivlsom. Mange oversættelser fra tjekkisk til dansk bliver eksempelvis udført i Tjekkiet af tjekkiske oversættere med mangelfuldt kendskab til dansk fagterminologi, men selv de danske oversættere har tit problemer med tekniske oversættelser fra tjekkisk til dansk, dels på grund af manglende ordbøger (både tekniske og almensproglige) og dels på grund af manglende erfaring inden for de forskellige fagområder.

Den mest pålidelige kilde til tekster og deres oversættelser er skønlitteraturen. Oversættelsernes ophavsmænd og –kvinder er som regel kendt og kan i bedste tilfælde direkte stille deres oversættelser til rådighed i elektronisk form. Desuden er en del vigtige eller opsigtsvækkende værker blevet oversat til de fleste europæiske og nogle ikke-europæiske sprog og kommer således i betragtning som fælles kerne i et potentielt parallelt korpus. Mange tekster forfattet på engelsk, fransk og tysk kan opdrives elektronisk på internettet (The Oxford Text Archive er et uvurderligt hjælpemiddel på dette punkt), men små sprog som dansk er sjældent repræsenteret, især når det gælder oversættelser fra andre sprog. *Intercorp* har derfor henvendt sig til en række forlag med henblik på at få tilsendt tekster i elektronisk form. Samarbejdet foregår som regel på grundlag af en samarbejdsaftale, hvori det fastslås, under hvilke vilkår teksterne frigives til brug i forbindelse med projektet *Intercorp*.

7.2 Indscanning af tekster

Hvis de relevante tekster ikke foreligger i elektronisk form (som det er tilfældet for størstedelen af ældre oversættelser fra tjekkisk til dansk og omvendt), skal teksterne scannes ind og konverteres til en tekstfil. Dette sker normalt ved hjælp af en almindelig scanner og programmet FineReader, der kan udføre OCR[4] og eksportere filen til WORD. FineReader har mange praktiske funktioner, bl.a. fejldetektion, men netop denne funktion kan være meget upålidelig ved tekster af ældre dato trykt på papir af ringe kvalitet med gammeldags skrifttyper eller ved tekster, der viser tydelige tegn på brug som pletter, fingeraftryk osv. Disse defekter bliver typisk genkendt som skrift, og det er derfor vigtigt at rense teksten for alle uønskede elementer og fejl forud for konverteringen.

7.3 Editering forud for alignering[5]

Forud for alignering skal den elektroniske tekst i Word-format konverteres til en tekstfil med passende kodning for at sikre korrekt visning og forsynes med opmærkning af afsnit, sætninger og skrifttyper ved hjælp af HTML-tags for at opnå kompatibilitet med XML-standarden. Ændringerne udføres automatisk gennem to macro-løsninger.

7.4 Alignering i ParaConc

Til sidst foretages alignering af begge parallelle tekster i programmet ParaConc. Dette sker gennem manuel splitning, sammenfletning og sletning af enkelte segmenter eller afsnit og indsættelse af tomme segmenter eller afsnit i den fremmedsprogede udgave af teksten efter den tjekkiske, kanoniske udgave. Den tjekkiske tekst indgår i Det Tjekkiske Nationale Korpus' tekstdatabase og står således til rådighed for alle projektdeltagere. Af denne grund er den tjekkiske tekst låst for editering i ParaConc. Når antallet af afsnit er identisk og de ækvivalente afsnit står side om side, udfører programmet automatisk alignering på segmentniveau. Koordinatoren har herefter mulighed for at tjekke teksten for uoverensstemmelser, inden den færdige tekst eksporteres fra ParaConc og afleveres.

7.5. Tekstdatabase

Eftersom de enkelte aktører i projektet arbejder mere eller mindre selvstændigt og uafhængigt af de andre hold, er det væsentligt at holde hinanden opdateret om anskaffelse af nye tekster,

[4] Optical character recognition

[5] Parallel opstilling af de ækvivalente tekstenheder (afsnit, segmenter) og efterfølgende oprettelse af link mellem disse

der kan have interesse for andre hold og om status for arbejdet. Kommunikation mellem holdene foregår hovedsageligt gennem en database, der indeholder aktuelle oplysninger om alle tekster, der søges anskaffet, der er anskaffet i papirform, der er blevet digitaliseret og der er afleveret i aligneret form til servicecentret ved Instituttet for Det Tjekkiske Nationale Korpus. Derudover udskifter projektdeltagere deres erfaringer på et forum, der er tilgængeligt fra *Intercorp*s hjemmeside https://trnka.ff.cuni.cz/ucnk/intercorp.

8. Anvendelse af parallelle tekstkorpora

De parallelle tekstkorpora kan med fordel anvendes af både oversættere, undervisere og sprogforskere og som et vigtigt redskab til systematisk bearbejdning af flersproglig terminologi og ordbøger samt til udvikling af værktøjer til maskinstøttet oversættelse. Selv om den endelige version af søgeværktøjet Bonito 2 ikke foreligger endnu, lader forsøgsundersøgelser i ParaConc ane, at de parallelle korpora potentielt har en stor betydning for den sammenlignende sprogvidenskab.

En hyppighedsundersøgelse i den danske og den tjekkiske version af Jan Otcenaseks efterkrigsroman ”Romeo, Julie og Mørket” viser for eksempel, at det hyppigste ord i den tjekkiske tekst er det refleksive personlige pronomens akkusativform *se* efterfulgt af konjunktionen *a* (*og*) og præpositionen *na* (på, i), hvorimod det personlige pronomen *han* er hyppigst i den danske udgave af teksten, efterfulgt af *og* på andenpladsen og præpositionen *i* på tredjepladsen.

En søgning på kopulaverbet *budu* (1. pers. sg. indikativ futurum af verbet *být* - at være), der indgår i det perifrastiske futurum af tjekkiske imperfektive verber, og på ækvivalente danske former i samme tekst afslører, at den tjekkiske imperfektive fremtidskonstruktion ikke har en kanoniseret ækvivalent i dansk, men oversættes med både *skulle, ville, vil, blive* (+ infinitiv) og almindelig præsens. En parallel søgning på *skal* og *budu* derimod giver ingen resultater, dvs. ingen fremtidsform med *budu* bliver oversat med det danske modalverbum *skal* og infinitiv, hvilket er overraskende i betragtning af, at modalverbet *skal* tit beskrives som fremtidsmarkør (fx Mikkelsen 1911).

9. Perspektiver

Projekt *Intercorp* har endnu langt til målet, men korpussets vækst og de foreløbige resultater tyder på, at arbejdet vil bære frugt. Det næste skridt bliver at forsyne korpusset med morfosyntaktisk opmærkning med henblik på bedre udnyttelse af korpussets potentiale, men dette mål ligger indtil videre uden for projektets ramme.

Litteratur

Čermák, František, Schmiedtová, Věra (2004) Český národní korpus – základní charakteristika a širší souvislosti. *Národní knihovna. Knihovnická revue,* årg. 15, nr. 3:152-168.

Černý, Jiří (1996) *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia.

Kirchmeier-Andersen, Sabine (2002) Dansk korpusbaseret forskning. *NyS*, nr. 30:11-26

Mikkelsen, Kristian (1911) *Dansk Ordföjningslære*. København: Hans Reitzels Forlag.

Det Tjekkiske Nationale Korpus'hjemmeside http://ucnk.ff.cuni.cz/

Peter Widell & Ulf Dalvad Berthelsen (udg.)
11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2006

VISSE VRANGFORESTILLINGER OM ORDET *"SPROG"* – ELLER HVORDAN VOR BRUG AF ORDET "SPROG" FORHINDRER VI FORSTÅR[(note)]

Af Jesper Hermann (Københavns Universitet)

> "… hvad det virkelig er, der foregaar i eller foretages af de talende og hørende Mennesker." (Jespersen 1905)

Abstrakt

Når vi taler almindeligt om *sprog* som 'en ting' eller som 'en struktur', så bruger vi i virkeligheden det Gilbert Ryle døbte "systematisk misvisende udtryk". For (alt sprogligt) findes altid så at sige påklistret med usynlige adresser, både på dig der lige nu læser dette og på mig der har skrevet det. Og hvis en tredje læste dig over skulderen, ville også han have en adresse. Dem alle kender vi i princippet, og vi ved hvad de er. Men vi er tilbøjelige til at se hen over de konkrete personer som er på banen. Hver gang vi derfor forstår og handler ud fra noget sprogligt, påstår jeg det sproglige må skulle beskrives *hos os* i sin psykologiske sammenhæng. – Vi møder beslægtede, fænomenologiske synsvinkler hos psykologen William James og Turing–prisvinderen fra 2006, Peter Naur.

1. Indledning

"See saa! nu begynde vi. Naar vi ere ved Enden af Historien, veed vi mere, end vi nu vide, for det var en ond Trold, det var en af de allerværste, det var "Dævelen"." – Ham ved vi bedst selv hvem er, han er også den *åndelige ugidelighed* som holder os tilbage fra at gå ombord i nye forestillinger – de er jo besværlige. Før jeg udfolder en af vore almindelige vrangforestillinger, må jeg vedgå at den egentlig unddrager sig beskrivelse, for så meget som strider den mod hele det kompleks af tilvante forestillinger som den indgår i.

Denne tekst rummer – som en anden *science fiction*-fortælling – et tilbud til sin læser: Sæt nu det hængte sammen med vore ord og det de betegner, på nye måder som vi ikke tænker over? Sådan at *vores* forventninger og holdninger til ordene bliver lige så vigtige for at ordene fungerer som det de betegner i omverden? Sådan at der for hvert ord vi bruger, findes *et treleddet forhold* mellem ordet, verden og os hvor alle tre led indgår med lige stor vægt som allerede påpeget af Bühler (1934) og Ogden & Richards (1945). At det altså ikke kun er forholdet mellem ordet og noget i verden der betyder noget når det er i funktion. For: Hver gang spiller vi også selv med. Hvornår opdager vi det? Det kan vi gøre hvis vi vender blikket mod det sprogundervis-

ningsområde som jeg har i sigte, og mod vores forestillinger om hvad '*sprog*' er når vi vil lære det for at bruge det i praksis.

Flyvegrillerne her fremturer jeg med tanke på de mange skoletimer som jeg selv og andre elever indtil i dag bare har opbrugt – og i lange tider vil fortsætte og blive ved med at spilde – hvis ikke nogen forsøger at give sprogundervisningens kejsere virkelighedstøj på! Derfor prøver jeg lykken for at få at vide om det nu bare *er* en fiks idé, det som jeg har været besat af nogle år. En af mine kammerater har en kusine der vil

> **…**lære noget engelsk. Derfor har hun meldt sig til engelsk på den lokale aftenskole.
>
> Og nu ringer hun så og spørger ham hvad et adjektiv og et adverbium er, og hvordan kan man kende dem fra hinanden? Det vil han gerne forklare hende, men hvad i alverden skal hun med det, var det ikke engelsk hun skulle lære?
>
> Ja, det ved hun heller ikke selv, men det er hendes engelsklærer magtpåliggende at eleverne forstår denne centrale forskel. Det er noget med endelsen *-ly*. Man kan vist nærmest ikke lære engelsk uden. Faktisk har hun heller ikke lært noget videre. Hun er nok ikke så god til sprog, måske er hun ved at være for gammel. Og hun har helt medlidenhed med den stakkels lærer. Alle de forgæves anstrengelser han dér hopper rundt og gør for at de skal forstå grammatikken. Og var hun så blot den eneste. (Frit efter Andersen 1994; se også Arndt 2005 og Henriksen 1995a).

Det er hun jo ikke. Den samme frustration over traditionel sprogundervisning greb mig, da jeg mødte de franskmænd jeg gennem et barns giftermål pludselig var kommet i familie med: Tre år i gymnasiet satte mig nok i stand til at læse *Le Monde* eller Sartres *Critique de la raison dialectique* med udbytte, – men ude af stand til at spørge hvor skraldespanden står i Paris.

Hvor kan det være vi har svært ved at lære udlændinge dansk eller danskere udenlandsk? For det er det fænomen jeg går ud fra: Det med at 'lære-nogen-sprog' (det være sig udlære til nogen andre personer, eller selv indlære nogen sprog), det er svært for os alle. Der må enten være noget i vejen med os der vil lære noget, *eller* være noget i vejen med det vi vil lære. Det kan enten være fordi vi er for dumme til selv at lære noget, eller også fordi det er det forkerte vi lærer, hvad enten vi lærer ud eller vi indlærer.

Er dette nu ikke bare anekdoter om pædagogisk uheldige helte jeg tilfældigvis kender? Det er det nok, men der er mere på spil. Vores vigtigste 'vrangforestilling om ordet sprog' er den at ordet *'sprog'* betegner noget bestemt (jf. Naur 1965:110). Men vrangforestillingen om '*sprog'* som noget bestemt noget sløres for os når det gælder *dansk – for det kan vi jo*.

Vi tror at *'det sproglige'* er noget der findes dær, helt uden for os, noget som vi kan tale om og beskrive mens vi holder det ud i strakt arm*, objektivt og ganske uafhængigt* af os som hører eller ser det.[1]

Men sådan forholder det sig ikke. For hvis ikke du eller jeg står bi, så *findes* der intet sprogligt nogen steder. Vi forstår ikke blot ordene lidt forskelligt, vi er tilmed nødvendige for *at de overhovedet findes og kan blive forståede* af nogen. Men, ord uden betydninger som nogen forstår: Det er jo bare streger på papiret eller lydbølger i luften, de rene såkaldte udtryksstørrelser. Ord betyder ikke noget i sig selv, dvs. ord der er sagt eller skrevet betyder ikke noget, uden der er nogen til at give dem betydning ved at lytte eller læse og forstå dem.

Dette er den største selvfølge og har været formuleret i 101 år (så nu er 101 ude) – men mange konsekvenser er der ikke blevet draget af det. Selv tør jeg dårligt se dem i øjnene. For '*sproget* ' må jo – for at kunne fungere mellem os – også være noget der er (delvis) fælles. Hvordan lever vi med denne modsigelse, at det sproglige både er noget som lever af at hver af os bringer det til live – og *samtidig* noget fælles vi tror findes uden (for) nogen personer, og som vi kan studere ved at holde ud i strakt arm og måle på?

For femten år siden skrev jeg en bog om det sprogpsykologiske. Jeg husker hvordan jeg diskuterede hvad vi skulle kalde bogen. Skulle den nu hedde: "Sproget i mennesket" eller "Mennesket i sproget" – det kunne vel være hip som hap? Der har skullet gå femten år før jeg nu kan begrunde hvorfor det tilfældige valg dengang af sidstnævnte titel var misvisende forkert!

Det var det fordi jeg derved først senere fik øje for hvad de forskellige trofæcitater fra Otto Jespersen (især det fra1905) jeg her støtter mig til, indebærer af konsekvenser.

2. Forhistorie

Denne fortsættelse på min gamle artikel om ""Sprog" som upraktisk bevidsthed i undervisningen" (Hermann 1975) kunne så tilsvarende hedde "Hvordan sprogundervisning vildledes af ordet "*sprog*"". Nemlig hvis det ord *sprog* fejlagtigt får denne sprogundervisning til at *handle om* noget

[1] Jævnfør "How could language come first? It is not possible for a system of expression to come first and cause the very thing - awareness - that has, on the contrary, looked for expression. Language, either in its origin among humans, or in each individual, is impossible without the individuals knowing the things they want to convey." (Gethin 1990:197).

man kalder *"sprog"*, i stedet for at være *indøvning af vaner* med sprog (jf. Jespersen 1935).[2]

Ved at bruge et eksempel fra kemiens tidlige historie, kan der kastes et skævt lys over *"sprog"*-undervisningen. Jeg tænker på dengang i 16-1800-tallet man søgte efter det man kaldte for *flogiston*. Det var betegnelsen for

> " ...det stof, man antog var indeholdt i brændbare emner som træ, og som man i 17.-tallet antog blev afgivet ved enhver forbrænding af dem." (Den Store Danske Encyklopædi 1996).

Ved forsøgsvis at betragte sprogvidenskab som en nutidig udgave af en teori om flogiston, fås nyt blik for moderne sprogvidenskabs spekulative og i grunden u-empiriske beskaffenhed (jf. Dixon 1965 og Gethin 1990[3]).

Ved beskrivelser af forbrændingsprocesser blev flogistons rolle for 200 år siden overtaget af grundstoffet ilt. Men for den term "sprog" vil vi ikke på samme måde skulle lede efter et 'afløsningsord' (som Knud Hjortø navngav dem). For det er selve det at tale om sproglige vaner *uafhængigt af de personer som har dem*, det er en misvisende og vildledende vrangforestilling:

> "Det [Otto]Jespersen udpeger som det væsentlige er at enhver ytring er knyttet til en bestemt person i et bestemt øjeblik." (Naur 2006).

Derfor får vi ikke brug for noget andet udtryk i stedet for *"sprog"*, når vi er blevet klar over de indbyggede vildfarelser der kan ligge i at bruge det ord. Med tanke på millioner foreliggende bind sprogforskning kan vi finde at Den Danske Encyklopædi trøstende fastslår at

> "Forkastelse af flogistonteorien blev betragtet som den moderne kemis begyndelse, men

[2] Ideen med at se det sproglige som vaner stammer fra Otto Jespersen. Pointen med det følgende citat herom – som er en udskrift af en båndoptagelse – er også at illustrere hvordan vanerne virker i praksis når noget bliver formuleret. Otto Jespersen – (1941, JH) …han siger det udtrykkeligt – at sprog altid betegner vane – hvor hyppigt det end siges af flere sprogforskere kan sprog aldrig blive til en substans – er det et system så er det et system af vaner – det er altså de to opfattelser – mængdedefinitionsopfattelsen og den anden – sproget som aktivitet – den kan også kaldes for den fænomenologiske opfattelse – og det karakteristiske og væsentlige for den fænomenologiske opfattelse er at man lægger vægt på at en ytring ikke har nogen tyd før den er i en situation og en sammenhæng – man nægter ikke at det der siges har en tyd – vi ved det betyder noget – for os – men vi nægter at en forelagt tekst uanset hvor smukt velformet den er i følge grammatikbøgerne – at den på det stadium har en tyd – den får kun en tyd i sammenhængen (...) det er først når situation og sammenhæng foreligger at det giver nogen mening at tale om hvad de sproglige ytringer betyder (=>for hvilke personer, JH). (Naur 1988:12f. med mine udeladelser og tilføjelser, JH).

[3] The basic truth to be realized about language, though, is that studying it cannot tell us anything about the basic nature of thought (Gethin 1990:193).

> der blev faktisk foretaget megen god kemisk forskning inden for flogistonteoriens rammer." (Naur1996).

Så med ordet "sprog" står vi måske over for en af de 'Systematically Misleading Expressions', som Gilbert Ryle i en artikel med samme titel hængte ud som "Quasi-Platonic statements" (Ryle 1951:20f.).

Til illustration af mine påstande findes der en skråsikker formulering af *Ole Togeby,* som jeg er ham tak skyldig; for den har forfulgt mig i mere end 30 År som en anstødssten med langtidsvirkning, og giver stadig inspiration. Den lyder således:

> "…verdensmesteren i skak i Stefan Zweigs Skaknovelle, har tilegnet sig reglerne uden at kunne formulere dem. Sådan har vi det faktisk alle sammen med reglerne i sprogspillet. Regler, det er noget man følger, ikke noget man taler om." (Togeby 1973:50).

Min første indvending mod Togebys udsagn går på at det er de færreste sproglige udsagn der tæller som træk i noget spil. Den anden indvending er en instinktiv uvilje mod at vi skulle følge regler som vi ikke kender, endsige (som der stod i Togeby-citatet) "..., har tilegnet ((os)) (...) uden at kunne formulere dem"! Hos hvem ligger mon bevisbyrden for sådanne angivelige regler? Min tredje indvending udgøres af resten af denne artikel, men vedrører særlig forholdet mellem benævnelser og fænomener som blev nævnt ovenfor, og som strejfes nedenfor i afsnittet om abstrakter. Se også denne svensker:

> "Några forskare, inklusive jag själv, hävder rentav att den språkliga kunskapen i grunden *inte* är regelbaserad." (Gärdenfors 2005:79).

3. Ytringer er ikke kopier af tanker

Det vi har på hjerte hænger sammen med den indsigt vi har i noget. Hvis vi prøver at sige noget om det der ligger os på sinde, hvilket forhold står så det sagte i til den indsigt vi udtrykker? Det kan nok kun formuleres metaforisk. Et af de bud som findes, er det følgende forsøg. Det konkrete billede af skumsprøjt over et gyngende hav er ikke så vigtigt som selve den idé at vor indsigt omfatter meget *mere* end det vi har mulighed for at komme frem med sprogligt.

> "Metafor 3: *Et menneskes ytringer har samme forhold til menneskets indsigt som sprøj-*

> *tet over bølgerne har til det gyngende hav under dem.* Denne metafor sigter mod at angive vore verbale ytringers forbigående karakter, dette at de formes, ikke som en kopi af indsigt der allerede har verbal form, men som resultatet af en formuleringsaktivitet der finder sted i det øjeblik ytringen fremkommer." (Naur 1999:89).

Vi jager lygtemænd hvis vi foregøgler os at studier af udsagn siger noget bestemt om udsigeren. Han rummer altid et hav af andre momenter end de artikulerede. Et andet udtryk for afstanden mellem det vi forestiller os, og så de ord vi bruger om det, finder vi hos Harald Høffding. Han var Danmarks internationalt berømte, meget oversatte filosof omkring forrige århundredeskifte. Han havde besøgt og henviste til William James i sine egne skrifter.

> "Jo mere Erindringen og Forestillingen forny Virkeligheden for os og nærme sig til Anskuelsen, des mere uafhængige blive de af Ordet." (Høffding 1892:194).

Psykologihistorikeren Richard L. Gregory hævdede (Gregory 1987) at en tids videnskabelige metaforer altid søger næring i tidens nyeste teknologiske landvindinger. Fra begyndelsen af 1800-tallet var det dampmaskinen, dernæst i slutningen af 1800-tallet blev det elektricitet og hydraulik (jf. Freud). De seneste tredive år har computerne måttet holde for.

Men en af dem der fra begyndelsen var med til at udforme computere og programmeringssprog (Naur 1988a), advarer utvetydigt mod at maskinbilledgøre (mekanopomorfisere) talen om menneskers mentale fungeren med metaforer fra de menneskeskabte computeres verden. Han har udtrykt det mundtligt således:

> " (...) – at det hævdes jo jævnlig – at opfindelsen og udviklingen af vores datamater har befordret en ny og værdifuld forståelse af menneskets væsen og væremåde – jeg mener det er helt forkert – jeg mener tværtimod at forestillingen om at menneskets bevidsthed og tankevirksomhed skulle ligne en datamat jeg mener det bevirker en afsporing af forståelsen – en forblændelse over for selv meget iøjnefaldende forhold – for eksempel – at datamaterne jo de er nyttige – de er jo nyttige – i høj grad – de kan gøre ting for os – som vi er er meget dårlige til at gøre – men de er helt elendige til at gøre det som mennesker er gode til – det er højst beklageligt hvis vores interesse for dem blænder vores forståelse af os selv. (Naur 1988:31; se også Hermann 2006).

Mellem computermetaforikken, og så den menneskelige omgang med sproglige størrelser, ligger der til forskel alt det som størrelserne *betyder for os*. Derfor er det vigtigt at advare mod den forførende moderne måde at tale om mennesker og deres sprogligt forvoldte forståelser metaforisk

på, som noget med harddiske, lager og det hele. Vi vil så gerne opfatte os i den nyeste og smarteste teknologis billede – det er imidlertid en vildvej hvad angår øget sand indsigt i os og verden.

4. "Abstrakter" snyder

Hvis vi vil tale med folk i England må vi lære at gøre som dem; det kan vi godt uden at få en hel masse at vide om det der kaldes 'det engelske sprog'. *Sprog* 'sui generis' er en lygtemand (Naur 1995:110). Ved ordet "sprog" står vi over for en af de fejlkilder i psykologi William James udtrykkelig nævner, nemlig dem som stammer fra "...talens vildledende indflydelse" (James 1890:195f. i kapitel VII, "Psykologis metoder og snarer"; som alle engelske citater oversat af JH). Afhængig af hvor i forholdet mellem benævnelse og fænomen vi er, findes der ifølge William James mindst to slags sproglige vildledelser: For den ene slags gælder at de vildleder fordi de får os til at overse at *vi mangler nuancerede udtryk på et område.*

Det drejer sig om *udtryk for subjektive sansninger*, hvor vi savner fint graduerede, nøjagtige udtryk for smags- eller lugtindtryk, men tit i stedet må betjene os af det som har givet os fornemmelsen, som "en pæresmag" eller " en violduft". Denne type sproglig vildfarelse har derfor at gøre med *fravær* af et særligt ordforråd (James 1890).

En anden slags vildfarelse kommer fra den stik modsatte vildledning. Hver gang vi har skabt *et ord som fælles betegner en særlig gruppe fænomener*, bliver vi tilbøjelige til at antage at der så også findes *en selvstændig enhed* som det ord betegner. Ved synet af mange smukke mennesker eller boligindretninger (som i *Bo Bedre* eller *Skønne Hjem*-bladene) kan vi forledes til at mene at *'skønhed'* må være noget som findes i verden som andet end en sammenfattende talemåde så der ikke nødvendigvis skulle behøve findes et eller andet som har egenskaben skønt. Det sproglige fører os på vildspor hvis vi tror at hver gang vi har en term, at så må der også findes *et noget* som den betegner.

5. Hvordan foregår det sproglige?

Når vi bliver interesseret i et fænomen og spørger nogen om det eller slår det op i leksikonet, så får vi at vide hvor det hører hjemme: planeter på himlen, prydplanter i haven og sygdomme i samspil mellem mennesker og deres omgivelser. Her i artiklen er der brug for en samlebetegnelse for fænomener i forbindelse med at vi bruger ord så vi forstår hinanden. Dem vil jeg benævne "sproglige fænomener", " sproglige udsagn" eller "tekster". Hvis vi nærmer os sproglige udsagn

eller tekster for at få mere at vide om udsagnene eller teksterne, får vi ofte at vide hvor de først har lydt eller stået. Men dette er bibliotekarisk viden (viden om hvor noget kommer fra, dets proveniens).

I Salmonsens Leksikon fra begyndelsen af forrige århundrede hævdes det i Otto Jespersens artikel om ”Sprog” at

> ”Ordene eksistere ikke i og for sig uden for Mennesket, men kun i det øjeblik de tænkes og siges.” (Salmonsen 1905, bd. XVI:552).

Hvis dette Jespersen-citat tages helt bogstaveligt, får det interessante følger: Pludselig må vi holde regnskab med *hvilken* person det nu er som taler eller hører, skriver eller læser noget. I forbindelse med noget sprogligt betyder det meget *hvem* der er tale om. Over for ethvert sprogligt udtryk der mødes, medbringer hver person jo hele sin egen tidligere erfaring og forhistorie med udtryk som minder om det.

Dette har at gøre med de sammensatte forhold ved sproglige udsagn. For at vi kan bruge sproglige størrelser til noget (fx når vi fortæller hinanden om vort helbred) må vi med de ord vi bruger forbinde forestillinger der i nogen udstrækning svarer til hinanden. Men på den anden side bruger vi “de samme ord” over for vidt forskellige personer og i ganske forskellige sammenhæng. Dette fungerer fordi ordenes vægt og de betydninger vi tillægger dem, *skifter* efter hvad vi lige nu er i færd med. Ordenes vægt, man kunne også kalde det vores ’værdiopfattelser’ af dem, afhænger af omstændighederne vi befinder os i, både vi selv og dem vi taler med. De samme komplekse forhold sigtes der til i en artikel af Peter Naur om “Tegnvaner og sprog”,

> ”Det der gør et bestemt sæt af tegn nyttige under samvær i et bestemt samfund er at en del af den betydning der i samfundsmedlemmernes tankestrømme ved association knyttes til hvert tegn stemmer sammen. Her er det vigtigt at betone *en del af* i denne forklaring. Da det handler om tankeobjekter i de enkelte personers tankestrømme kan betydningernes samstemmighed kun være delvis.” (Naur citeret efter Hermann et al. 2005:157).

Forankringen af noget sprogligt hos nogle helt bestemte personer får virkning på al forskning som har at gøre med “sproglige betydninger”, også kaldet ”semantik” (Hall 1972). Den indsigt som vi finder på side 140 i Hanne Ruus’ disputats *Danske Kerneord* (Ruus 1995) om at *fisk* kan være et ord om noget fra fisketuren i søndags eller have en astrologisk betydning eller en helt

tredje, kan derfor *generaliseres* så den gælder al normal brug af sproglige størrelser. De sproglige betydninger opfylder som nævnt i Naur-citatet ovenfor to betingelser når de virker for os.

De må nødvendigvis for størstedelens vedkommende være fælles og delte, ellers kunne vi slet ikke bruge dem til noget. Men det er ligeså vigtigt at en vis del af dem, nemlig *det de lige netop nu* tæller som, er op til de personer som bruger dem. For hvis dette ikke var tilfældet kunne vi jo ikke sprogligt udtrykke præcis hvad vi har på hjerte – som det af og til lykkes for os. Vi kommer da til den paradoksale og banale konklusion, at når der ingen sproglige betydninger findes "uden for Mennesket", men "betydninger" altid udspiller sig i bestemte enkeltpersoners tankestrømme, så bliver det *sprogligt vigtigt* at vide hvordan mennesker fungerer psykologisk. Men om menneskers psykologiske fungeren på forskellige områder kan vi få sammenhængende viden fra William James' *The Principles of Psychology* (James 1890).

Bearbejdningen af sproglige impulser finder sted i det som William James døbte vor *tankestrøm*, den uophørlige vekslen af forestillinger, tanker, NB *og* følelser som vi hele tiden har i vort mentale liv. Den vekslen har at gøre med hvordan vi i tankelivet kommer fra det ene tankeobjekt til det andet, hvor tankelivets *dynamik* kommer fra. Det sker ved *association*, eller 'tankeknytning' som Otto Jespersen kaldte det (Jespersen 1941). Dette er – selv i 2007 – en helt *ny* måde at tale om hvad der sker når vi taler eller hører noget, dvs. når der udspiller sig sproglige begivenheder i vort sind (Hermann 2004).

Det vigtigste ved association er at det sker mellem *ting vi tænker på* (tankeobjekter); det er ting og ikke ideer vi associerer med hinanden (James 1890, bd. I:554). Lovmæssigt, uvilkårligt og vanemæssigt sker associationer af sig selv, men vi kan også *ville* associere til eller fra noget bestemt (som når vi vil huske Mozarts fødselsdag (Naur 2006)). Association blev i forrige århundrede betragtet som et pudsigt psykologisk randfænomen og havde dengang ikke den centrale placering jeg mener det indtager. Måske fordi fænomenet association havde været koblet sammen med en opfattelse af at det kun kunne foregå mellem såkaldte enkelt-ideer, og ikke mellem vores forestillinger om ting. Og forestillingen om enkelt-ideer blev allerede grundig aflivet med udgangen af det 19. århundrede.

Ved at føre os mellem tankeforbindelser vi vanemæssigt har tilegnet os, holder associationerne os mentalt kørende. En anden fejlopfattelse har at gøre med at fænomenet tankestrøm som det sted hvor associationerne viser sig, indtil omkring 1960 var helt undertrykt under behaviorismens eneherredømme (hegemoni) over vestlig, psykologisk videnskab. Men det er et psykologisk

spørgsmål hvordan vi omgås sproglige fænomener. Det falder ind under hvordan vi mentalt har med noget at gøre.

Vi perciperer sproglyd ligesom vi perciperer al anden lyd. Og bogstaver perciperer vi ligesom alt andet vi ser, nemlig på forskellige måder, ligesom vi ser forskelligt på fx blomster. Vore synsvaner med blomster eller med bogstaver kan være udviklet forskelligt, men som vaner betragtet forbliver de ensartede. Derfor må vi interessere os for vanemæssige, psykologiske fænomener.

I hundrede år har de samfundsmedlemmer som med Roy Harris' ord i 1993 (citeret i noten til undertitlen, nedenfor), professionelt "are looking after language", haft en helt legitim interesse i at fastholde ideen om at der fandtes noget "sprog" som netop de skulle tage sig af. Efter min opfattelse karakteriserede Otto Jespersen imidlertid det interessante i den forbindelse ved at tale om

> " (...) det der virkelig foregår i de talende og hørende mennesker." (Jespersen 1905)

eller hos de skrivende og læsende personer. Følgelig findes 'det sproglige' i de personers tankestrøm som er optaget af det givne sproglige fænomen. Jeg taler for at den videnskabelige interesses fokus flyttes fra det påståede fænomen *'sprog'* over til de personers *sind* som netop nu er optaget af det sproglige!

Hverken det vi siger, det vi hører, eller det vi ser der står på skærmen, kan behandles

> " (...) som om de var ting eller naturgenstande med egeneksistens, en opfattelse som i stor udstrækning kan være fremdrevet gennem en alt for ensidig beskæftigelse med skrevne eller trykte ord, men som er fundamentalt forkert, som man let kan indse ved lidt eftertanke." (Jespersen 1924:17; oversat af JH; se som parallel hertil Per Linell 1982: *The Written Language Bias in Linguistics*).

Før vi kan beskrive sproglige vaner som vaner, må vi revidere den måde *"sprog"* traditionelt gribes an. Nemlig som noget der videnskabeligt kan beskrives helt for sig selv (med Louis Hjelmlevs ofte citerede slagord 'sui generis'), og uden forbindelse med de mennesker som lige nu frembringer eller forstår det.[4] I stedet skal menneskers omgang med sproglige udtryk beskrives

[4] "Writers on linguistic matters often tend to treat language as if it existed outside its speakers, as a "superorganic" phenomenon. Saussure 1916 was the worst offender in this respect, with his unfounded distinction between "langue"

ligesom andre psykologiske funktioner:

> ”Det er således klart at det at opfatte talte ytringer eller skrevne tekster forgår ved perception og at det der derved fremkommer er tankeobjekter i tankestrømmen.” (Naur 2002:48).

> ”At skrive og læse handler om tegnvaner hvori tegnene er grafiske.” (Naur 2005b:30).

For hundrede år siden gav Otto Jespersen i Salmonsens leksikon en væsentlig rolle til disciplinen ’sprogpsykologi’ i artiklen om *sprogvidenskab*. I den artikel hedder det om udviklingen i den sidste del af 1800-tallet

> I denne Periode kom ogsaa Fonetikken (...) til at blive alle Sprogforskeres Almeneje og farve hele Opfattelsesmaaden, ligesom ogsaa Sprogpsykologien blev dragen med ind som nødvendigt Grundlag for Sprogforskning, navnlig i Hermann Pauls hovedværk “Prinzipien der Sprachgeschichte” (1880). (Salmonsen 1905, bd. XVI:559).

Det er på tide vi sprogpsykologer udfører det ”nødvendige grundlagsarbejde” som Otto Jespersen tildelte os![5]

* * *

Efterskrift: Ovenstående kunne ikke være blevet skrevet uden Oxford-professoren i lingvistik Roy Harris’ bøger og lectures i København gennem årene. Jeg anfører i flæng *The Language Myth* (1981), foredrag i lingvistkredsen i København (1993) ”Why there are no Rules of Grammar”, *The Language Connection* (1996), *Introduction to Integrational Linguistics* (1998),

---

and ”parole”, which has bedeviled linguistics ever since he made it. Sapir 1917 long since demonstrated the unnecessary nature of such an assumption.” (Fodnote fra Hall 1972).

[5] Som et nutidigt eksempel på en Jespersensk tilgang kan det følgende læses: ”Det var en lille dreng der engang lærte mig det. Vi sad og kiggede i en skolebog hvor der ind i mellem dukkede et svært og ukendt ord op. På et tidspunkt, da jeg i forvejen havde fået øje på et, sad jeg og funderede over hvordan han ville tackle at skulle bruge metasprog, og jeg regnede med at han ville spørge: hvad betyder det ord? Men nej. Da han kom til ordet kiggede han op på mig og sagde: “hvad mener de med det ord?” Og sådan er det jo. Det vi abstrakt og tingsliggjort kalder *betydning* er at nogen mener eller har ment noget. Men vi kommer til at udelukke menneskeinstansen fra sproget. Men sproget er ikke en ting. ...Ordene er oplevelsespotentialer...” (Lars Henriksen in *Tidsskrift for sprogpsykologi*. 1995b, 2. Årgang nr. 2:27; se også Henriksen 2005).

Forelæsning på Københavns Universitet ”Why we don’t use language” (1999).

* * *

Note til undertitlen

“It is the professionals, not the laymen that are in need of grammar.” (Harris 1993 iflg. mit referat, JH). Ved den samme lejlighed sagde han bl.a.: “Where does the idea that there are rules of grammar come from? It is connected with the advent of writing and with the existence of a class of professionals that are looking after language on behalf of the language community. … By the end of the 19’th century the expression ’rule of grammar’ was in established use, and therefore it must mean something.” (Harris 1981, 1999).

Litteratur

Andersen, Hanne Leth (2005) *Cultural Language Learning*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Andersen, Ole Stig (1994) ”Grammatosaurus Rex”. I Information 14 jan. (se OSAs hjemmeside).

Arndt, Hans (2005) Essayet “Sprog som sprog” på internettet til det nye gymnasiefag “Almen sprogforståelse” (fundet under ”http://www.uvm.dk/”).

Bühler, K. (1934) *Sprachtheorie*. Jena: Fischer.

Den store danske Encyklopædi (1996). København: Gyldendal, bd. 6:433.

Dixon, R.M.W. (1968) *What is language*. London: Longman.

Gethin, Amorey (1990) *Antilinguistics*. Oxford: Intellect.

Gregory, Richard L. (1987) ”The Development of Technology and Explanations of Mind”; foredrag ved konferencen *Computers, Cognition and Epistemology* på Sandbjerg Slot, arrangeret af Psykologisk Institut, Aarhus Universitet 24.-26. april.

Grue-Sørensen, Knud (1975) *Almen Pædagogik*. København: Gjellerup.

Gärdenfors, P. (2005) *Tankens vindlar*. Nora: Nya Doxa.

Hall, Jr. Robert A. (1968) *An Essay on Language*. Chilton Books: Philadelphia.

Hall, Jr. Robert A. (1972) ”Why a Structural Semantics is Impossible” in *Language Sciences*, August 1972 No. 21, Indiana, Bloomington.

Harris, Roy (1981) *The Language myth*. Curzon: London

Harris, Roy (1993) ”Why there are no Rules of Grammar”. Foredrag på Københavns Universitet 12/3.

Harris, Roy (1999) Fredagsforskningsforelæsning 29/4: “Why we don’t use language”. Københavns Universitet (tilgængelig via Sproglaboratoriet, KU).

Henriksen, Lars (1995a) ”GRAMMATIK? – Så har vi balladen!” i *MÅL OG MÆLE* nr. 2.

Henriksen, Lars (1995b) ”Skriftens socialpsykologi” i *Tidsskrift for Sprogpsykologi* nr. 2.

Henriksen, Lars (2005) “Sprogparanoia” i Hermann (red.) *På sporet af sprogpsykologi*. København: Frydenlund:39-52.

Hermann, Jesper (1975) ““Sprog” som upraktisk bevidsthed i undervisningen” i Gregersen et al (red.) *Børn, sprog og undervisning*. København: Gyldendal.

Hermann, Jesper (2004) ”How acquainting shows verbally”, in *Language Sciences*, vol. 23. CapeTown.

Hermann, Jesper et al (red.) (2005) *På sporet af sprogpsykologi*. København: Frydenlund.

Hermann, Jesper (2006) “Fra programmeringssprog til tankestrøm og oplevelser.” Kronik da Peter Naur tildeltes datalogiens Nobelpris, Turing-prisen, *Information* 20/5.

Høffding, Harald (1892) *Psykologi i Omrids*. København: P.G. Philipsens Forlag.
James, William (1890) *The Principles of Psychology*. New York: Dover (optryk 1950, Volume I, Chapter IX:224ff).
Jespersen, Otto (1905) "Sprog" i *Salmonsens Konversationsleksikon*, 1893-1911. København: Brødrene Salmonsen.
Jespersen, Otto (1922 (1964)) *Language*. London: George Allen & Unwin Ltd.
Jespersen, Otto (1924) *The Philosophy of Grammar*. Chicago: The University of Chicago Press (optryk 1992. Særlig s. 133-139, "Abstracts").
Jespersen (1935) *Sprogundervisning*. Anden, stærkt omarbejdede udgave. København: Gyldendal.
Jespersen, Otto (1941) *Sproget; Barnet, Kvinden, Slægten*. Gyldendal: Kbh.
Jespersen, Otto (1946 (1954)) *Mankind, Nation and Individual*. London: George Allen and Unwin.
Linell, Per (1982) *The written language bias of linguistics*. SIC 6: Linköping Universitet: Linköping.
Hans Lipps (1977) *Die Verbindlichkeit der Sprache*: Frankfurt am Main Vittorio Klostermann. (genoptryk fra1927-1941).
Naur, Peter (1988a) "Programmeringssprog er ikke sprog; hvorfor *progammeringssprog* er en vildledende betegnelse" i *MÅL & MÆLE*, 12. årgang nr. 2.
Naur, Peter (1988b) "FESTFOREDRAG, Datalogisk Institut, lille auditorium i stuen, tirsdag den 25. Oktober 1988, Viden, kunnen, sprog, og datastrukturer". "(...) nedskrevet så vidt muligt ordret fra en båndoptagelse, med pauser markeret med tankestreg (...)"
Naur, Peter (1995) *Knowing and the Mystique of Logic and Rules*. London: Kluwer.
Naur, Peter (1999) *Antifilosofisk Leksikon*. Gentofte: naur#com.publishing (www. naur. com).
Naur, Peter (2002) *Psykologi i videnskabelig rekonstruktion*. Gentofte: naur#com.publishing.
Naur, Peter (2005) *An anatomy of human mental life.* naur#com.publishing.
Naur, Peter (2005b) Interview i sprogpsykologbladet *Spindet*, marts. ISSN 1603-7979.
Naur, Peter (2006) privat brev til JH 8/8.
Ogden, C. & Richards, I.A. (1946) *The Meaning of Meaning. A Study of the Influence of Language upon Thought and of the Science of Symbolism*, 8.th ed. New York: Harcourt, Brace & World, 1946).
Pahuus, Mogens (1983) "Fænomenologisk Sprogfilosofi" in *NyS 13*. København: Akademisk Forlag.
Rosenthal, Robert & Jacobson, Lenore (1968) *Pygmalion in the classroom*. Chicago: Holt, Rinehart and Winston, Inc.
Ruus, Hanne (1995) *Danske Kerneord 1-2*. København: Museum Tusculanum, sidetal til bd. 1.
Ryle, Gilbert (1951) "Systematically Misleading Expressions" i A. Flew (ed.) *Essays on Logic and Language*. Oxford: Basil Blackwell:11-36.
Salmonsen, J. (1905) *Salmonsens store illustrerede Konversationsleksikon*. Kjøbenhavn: Forlagt af Brødrene Salmonsen.
Sapir, Edward (1917) "Do we need a superorganic?" i *Am. Anthropologist* n.s. 19:441-47.
de Saussure, Ferdinand (1916) *Cours de linguistique gènèrale*. Lausanne: Payot.
Togeby, Ole (1973) "Hvis det går galt, bliver du ikke alene" in *Kritik* nr. 26. København: Fremad.

Peter Widell og Ulf Dalvad (udg.):
11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2006

DANSK SPROGHISTORIE PÅ NY

Af Ebba Hjorth (Det Danske Sprog- og Litteraturselskab), Henrik Galberg Jacobsen (Syddansk Universitet) og Bent Jørgensen (Københavns Universitet)

1. Hvorfor skal vi have en ny dansk sproghistorie?

Svarene på dette spørgsmål er

- for at beskrive det danske sprogs udvikling fra de tidligste runeindskrifter til det nutidige mangfoldige sprogsamfund
- for at skabe og viderebringe ny erkendelse om og indsigt i det danske sprogs historie
- for at bidrage til den sproglige refleksion i Danmark
- for at stimulere interessen for sproget
- for at øge kendskabet til de påvirkninger det danske sprog har været og er udsat for, og til de forandringer det har undergået og undergår som følge af disse påvirkninger
- for at udforske og beskrive hvordan det danske (rigs)sprog har påvirket andre sprog, og hvad det danske sprog har betydet uden for Danmark
- for at udforske og beskrive ikke-danske sprogs historie, position og indflydelse i Danmark
- for at give indsigt i den danske identitetsdannelse gennem den historiske tid

2. Korte spørgsmål og svar vedrørende Dansk Sproghistorie

Hvilket sprog?

Dansk Sproghistorie beskriver det danske sprogs historie i Danmark og i de lande eller landområder hvor dansk har spillet eller spiller en rolle. Desuden behandler Dansk Sproghistorie sprogenes historie i Danmark, dvs. de sprog og det ordforråd m.m. som

indvandrere gennem tiden har tilført Danmark og det danske sprog.

Hvilken periode?
Dansk Sproghistorie dækker perioden fra de ældste runeindskrifter fundet på dansk grund til den nyeste sproglige situation med påvirkning fra engelsk/amerikansk, med indslag af mange nye indvandrersprog og med stigende krav om danskernes beherskelse af engelsk.

Hvor omfattende?
Dansk Sproghistorie er planlagt til godt 2000 sider fordelt på fire bind. Bogværket får en illustrationsgrad på 25 %. Dertil kommer en hjemmeside hvor supplerende kildemateriale, illustrationer, lydoptagelser og videoklip kan studeres.

Hvilke emner?
Emnerne præsenteres på Dansk Sproghistories hjemmeside (se nedenfor).

Hvilken struktur?
De tre første bind, som hvert er på ca. 575 sider, er emneopdelt. Hvert behandlet fænomen beskrives fra start til slut, mens det fjerde bind bliver en kronologisk beskrivelse af sprogets udvikling på ca. 350 sider.

Hvem skriver?
Vi bestræber os på at knytte de forskere til værket som er eksperter på et bestemt område. Det bliver til en samling af skribenter på 75, som er bredt fordelt på landets forsknings- og uddannelsesinstitutioner, og som spænder vidt mht. sprogsyn og alder.

Hvilken målgruppe?
Dansk Sproghistorie skrives til den alment interesserede med grundlæggende sprogligt-grammatiske kundskaber, til forskere og universitetsstuderende og til brug for undervisningen i sprog i de gymnasiale uddannelser. Det er ambitionen at denne brede gruppe skal kunne dækkes ved at den enkelte skribent tilstræber en lettilgængelig og ukomprimeret sprogform.

Hvem redigerer?
Redaktionen består af Ebba Hjorth, Henrik Galberg Jacobsen og Bent Jørgensen. Foruden egentligt redaktionsarbejde forfatter de tre redaktører fjerde bind i fællesskab på baggrund af afsnittene i de første tre bind.

Hvem betaler?

Værket finansieres af Carlsbergfondet.

3. Yderligere beskrivelse af Dansk Sproghistorie

På Dansk Sproghistories hjemmeside (www.sproghistorien.dsl.dk) kan man læse mere om værkets struktur og indhold, og når værket nærmer sig sin færdiggørelse, vil der hér også kunne findes tekster, billeder, lyd- og videoklip som supplerer dokumentationsmaterialet i det trykte værk.

Peter Widell og Ulf Dalvad Berthelsen (udg.):
11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2006

IMPERATIVENS TELICITET

Af Eva Skafte Jensen (Roskilde Universitetscenter)

1. Indledning

I dansk har vi et særligt paradigme som udmærker sig ved at nogle ord parvis følger to (under)paradigmer efter forholdsvis faste regler. Det drejer sig om de velkendte ordpar:

	intransitive	*transitive*
	stærktbøjede	*svagtbøjede*
(1)	a. sidde	b. sætte
(2)	a. ligge	b. lægge
(3)	a. stå	b. stille
(4)	a. hænge	b. hænge
(5)	a. springe	b. sprænge

Fællestrækkene for ordene i a.-kolonnen er 1) at de er intransitive, 2) at de er stærktbøjede. Fælles for ordene i b.-kolonnen er 1) at de er transitive, og 2) at de er svagtbøjede. For de første (i hvert fald) 3 af de pågældende ordpar kunne man desuden sige at de semantisk set består af ord der er statiske i a.-kolonnen, mens de er teliske (dvs. overgangsverber) i b.-kolonnen:

	statiske (betegner tilstand)	*teliske (betegner overgang)*
(6)	a. sedlen sidder på døren	b. hun sætter sedlen på døren
(7)	a. hun ligger i sengen	b. hun lægger sig i sengen
(8)	a. vasen står på bordet	b. hun stiller vasen på bordet

I mindst et tilfælde har jeg undervist et hold studerende i at det forholder sig sådan.

Jeg har en flok små (og efterhånden ikke så små) børn. Når man har med helt små børn at gøre, lærer man hurtigt at indirekte direktive sproghandlinger ikke nytter noget. Man skal ikke sige *vil du i seng nu?* hvis man faktisk mener *du skal i seng nu*. Man lærer at bruge direkte sproghandlinger, og ved direktiverne kommer de særligt til udtryk ved hjælp af de deontiske

modalverber, som fx *skal*, og ved hjælp af imperativer. De sidste 10 års tid har jeg derfor ytret en stadig strøm af imperative sætninger, og når man mange gange har sagt:

(9) sid stille!

til børn som absolut ikke sidder stille, bliver opfattelsen af *sidde* som statisk i sin grundbetydning sat kraftigt på prøve. Det har inspireret mig til den undersøgelse som fremlægges her.

2. Betydningspotentiale og konstruktionelt betinget entydiggørelse (monosemiering)

I de senere år har der været en stor og livlig forskning i ordenes (herunder verbernes) semantik, og man har efterhånden arbejdet sig frem til den indsigt at man dårligt kan sige at de enkelte ord har én grundbetydning (med en eller flere afledte/overførte betydninger). En mere rimelig beskrivelse af ordenes (/leksemernes) semantik er at de har et betydningspotentiale, og at dette betydningspotentiale så kan snævres ind (monosemieres) i selve aktualiseringen, i den konkrete ytring (jf. fx Togeby 2003:229ff). Det er denne erfaring der i virkeligheden i mange år er kommet til udtryk i vendinger som: *det kan man læse ud af konteksten* og *det fremgår af sammenhængen*. I en grammatisk undersøgelse er det særligt de systematiske sammenhænge af lingvistisk karakter der kan have indflydelse på monosemieringen, der er interessante, og som sagt har man i senere år arbejdet ihærdigt på netop dette projekt. Der er vældig mange artikler om emnet, her vil jeg nøjes med at pege på en enkelt som kan bruges til illustration, nemlig Durst-Andersen & Herslund (1996). I Durst-Andersen & Herslunds artikel vises det hvordan selve den syntaktiske konstruktion har indflydelse på et givet verbals endelige betydning. For eksempel falder en række verber forskelligt ud, rent semantisk, afhængigt af om de optræder transitivt eller intransitivt, jf. (10)-(11). I transitiv version har det også indflydelse på den samlede konstruktions betydning om substantivet bøjes i bestemthed eller ej, jf. (12):

(10)	a. hun læste **bogen**	b. hun læste (*fx* på RUC)
(11)	a. hun spiste **hele den store portion**	b. hun spiste (*fx* i 30 minutter)
(12)	a. hun læste **en** bog for sin søn i går	b. hun læste bog-**Ø** for sin søn i to timer i går

I (10)-(12) bidrager de morfo-syntaktiske omstændigheder til at verberne *læse* og *spise* betegner overgange (teliske situationer) i a.-eksemplerne, mens de betegner tilstande eller aktiviteter (statiske/ateliske situationer) i b.-eksemplerne. Verbalsemantikken er altså konstruktionelt

betinget. Mit ærinde i dette indlæg er at fremlæggge hvordan imperativen konstruktionelt bidrager til telisk betydning.

3. Verbalsemantik

På dette sted er det på sin plads at præsentere den verbalsemantiske kategorisering jeg tager udgangspunkt i. Kategoriseringen her er taget fra Hansen & Heltoft (2003:31f), men man kan finde tilsvarende tredelinger andre steder, fx hos Durst-Andersen & Herslund (1996).

Figur 1.

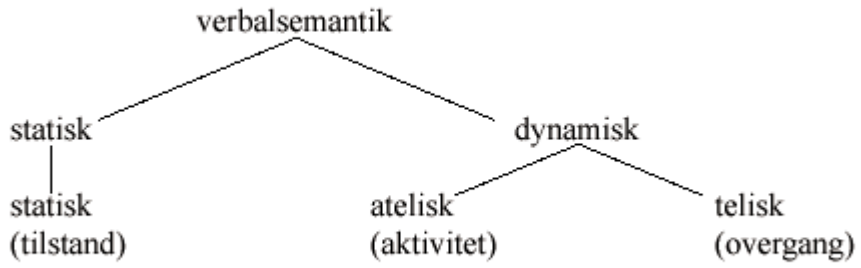

Overordnet kan man skelne mellem statisk og dynamisk, og det dynamiske kan i sig selv underinddeles i hhv. atelisk og telisk betydning. For at illustrere de forskellige betydninger kan man tegne tidslinjer som i figur 2.

Figur 2.

statisk _____ (*fx* hun sover, ligger, sidder)

atelisk - (*fx* hun hopper, kører, maler)

telisk _____|_____ (*fx* hun dør, vågner, ankommer)

(tilstand) (overgang) (tilstand)

Det interessante her er fremstillingen af det teliske. Det teliske kan illustreres ved hjælp af *hun dør*. Denne sætning indeholder på én gang en tilstand (er-levende), en overgang (dør) og en ny tilstand (er-død):

(13) hun dør

er-levende *dør* *er-død*

_____|_____

(tilstand) (overgang) (tilstand)

Nedenfor vil jeg vise hvordan imperative sætninger kan analyseres på samme måde som en klassisk telisk sætning som *hun dør*.

4. Eksempler på telisk betydning ved imperativ

Jeg vil nu fremlægge eksempler på imperative sætninger med telisk betydning, eksempler som jeg har samlet sammen gennem flere år. Eksemplerne er ikke så mange i antal, og det har formodentlig noget at gøre med at den typiske brugssituation sjældent forekommer på skrift.[1]

(14) sov godt/sov nu

siger man til nogen som ikke sover. Det kan altså fremstilles på samme måde som ved de prototypiske teliske verber, som noget i tre faser: tilstand (ikke-sove) - overgang (falde-i-søvn) - tilstand (sove).

(15) 'stå 'op[2]

siger jeg jævnligt til et barn som jeg for eksempel hjælper i bukserne. På et tidspunkt kommer man til den del hvor selve buksebenene er kommet på de to ben og trukket forbi hælene, og nu skal det øverste af bukserne trækkes helt op. Det kan ikke ske mens barnet sidder ned, altså siger jeg *'stå 'op* (som alternativ til *rejs dig op*). Igen kan denne situation fremstilles som ved de teliske verber som tilstand (ikke-stå) - overgang (rejse-sig) - tilstand (stå).

Jeg har ladet mig fortælle at *stå* også er en almindelig eksercitsordre:

(16) stå!

siger man til soldater og springgymnaster der er i bevægelse, og man siger det med det formål at få dem til at stoppe.

Eksempel (17) er citeret efter min søn og hans kammerat (begge 11 år). De spillede playstation inde på stuegulvet, og det var et meget actionpræget spil. Det føg omkring med

[1] De fleste eksempler er selvhørte (snarere end selvlæste). Søgninger i elektroniske korpora har ikke bidraget noget særligt mht. types, heller ikke i skønlitterære genrer. Til gengæld er der for visse typers vedkommende særdeles mange - næsten utælleligt mange - tokens. Læseren kan selv gætte hvilke.

[2] Nb. ikke *₀stå 'op*, skønt denne faste vending også etablerer telisk situation.

imperativer som *giv ham der én, giv ham en granat, gå over og tag en granat* osv. På et tidspunkt udspilledes følgende replikskifte:

(17) a. 'flash $_{o}$bang

b. det hedder ikke "'flash $_{o}$bang", det hedder "$_{o}$flash 'bang", **forstå det!**

Også dette eksempel lader sig analysere ud fra mønstret tilstand (ikke-forstå) - overgang (komme-til-at-forstå) - tilstand (forstå)

I lægens konsultationsværelse har jeg jævnligt hørt eksempler som (18) og (19) som opfordringer til at sætte sig hhv. lægge sig:

(18) sid ned

(19) lig ned

I (20)-(28) har jeg givet en række eksempler som jeg mener alle lever op til denne konstruktionelt betingede telicitet. I a.-kolonnen gives en række eksempler der ikke nødvendigvis har dynamisk betydning i indikativ, i b.-kolonnen gives en række eksempler hvor det pågældende verbum også har dynamisk betydning i indikativ:

(20)	a. kvinde kend din krop	b. kør
(21)	a. se her	b. løb
(22)	a. vid det er en ære	b. rejs
(23)	a. vær hilset	b. skrid
(24)	a. fat det	b. kast
(25)	a. stå	b. giv mig den
(26)	a. hold du bare (*sagt i en bil*)	b. smid
(27)	a. tro mig	b. spring
(28)	a. stol på mig	b. spis, min gris (i morgen skal du slagtes)

Eksemplerne i b.-kolonnen er på ingen måde påfaldende. De har almindeligvis noget dynamisk i deres betydningspotentiale, det er ikke mærkeligt at de også har noget dynamisk, endda telisk i imperative sætninger. Eksemplerne i a.-kolonnen er derimod påfaldende fordi de i andre former, fx i præsens ofte betegner tilstande (statiske situationer), jf. *han ved det, jeg kender ham, den står der* etc.

5. Særlige forhold: negerende overgangsverber og verber med telisk adverbial

Ved visse verber og konstruktioner gør særlige forhold sig gældende. Det drejer sig først og fremmest om de såkaldt negerende overgangsverber og om den konstruktion som udgøres af verbum i imperativ kombineret med telisk adverbial.

5.1. Negerende overgangsverber

Negerende overgangsverber (jf. Hansen & Heltoft 2003:32) kalder man en særlig gruppe verber der ytrer sig ved at betegne overgange (i infinitiv og indikativ) der *ikke* finder sted:

(29) hun bliver hjemme
(30) hun beholder den

er-hjemme	*ikke-ud*	*er-hjemme*
har-den	*giver-den*	*har-den*
	-ikke-fra-sig	
_____	|	_____
(tilstand)	(overgang)	(tilstand)

Som det fremgår, er matricen for de negerende overgangsverber den samme som for andre teliske situationer. I sammenligning med andre teliske situationer (jf. fx (13)) er ordlyden af parafrasen dog den samme på hver sin side af den lodrette streg i stedet for forskellig, og den negerede parafrasering står ikke til venstre for den lodrette streg, men i stedet ved selve den streg der illustrerer overgangen. Eksempler på negerende overgangsverber i imperativ er:

(31) bliv hjemme
(32) bliv oppe
(33) bliv her
(34) behold du den bare

Bemærk at disse kun kan kombineres med statiske adverbialer. Kombination med teliske adverbialer er ikke mulig:

(35) *bliv herhen

(36) *bliv hjem

At teliske adverbialer ikke er kompatible med negerende overgangsverber, kan ses som et symptom på at det der befinder sig på hver sin side af den lodrette streg, er én og samme tilstand uden ændring. Det der står ved den lodrette streg, finder netop ikke sted.

5.2. Konstruktion med telisk adverbial

Særlige forhold finder man også ved den type konstruktion hvor imperativ netop ledsages af et dependensbundet adverbial med telisk betydning:

(37) sid ned
(38) lig ned
(39) 'stå 'op
(40) hold ind til siden

Det særlige består her i at andre typer adverbialer, fx statiske, ikke varierer frit med de teliske adverbialer. Som frie tilføjelser kan sådanne adverbialtyper dog godt forekomme i sætninger der indeholder konstruktionen imperativ-telisk adverbial, jf. *hold ind til siden derhenne*.[3]

Eksempler som (37)-(40) gør det rimeligt at overveje om imperativen overhovedet har nogensomhelst indflydelse på de pågældende ytringers telicitet - måske er det i stedet selve det teliske adverbial der er den udløsende faktor? De øvrige eksempler i denne artikel vidner dog om at den imperative konstruktion i sig selv er udslagsgivende faktor, og når eksempler som (37)-(40) konstrueres med telisk adverbial, er det således et udtryk for konsistens mellem samlet konstruktion og enkeltdele.

6. Er teliciteten kodet eller situationelt betinget?

Spørgsmålet er nu om imperativ altid udløser telisk betydning. Det korte svar er *ja*, det lange svar lyder som følger.

Som nævnt i begyndelsen var det blandt andet eksempler som (41)-(43) der fik mig til at undersøge imperativens telicitet nærmere.

(41) sid stille
(42) lig stille

[3] I lidt ældre sprog finder man *hold inde* i betydningen *hold op*. Præcis hvordan denne form er opstået, og hvorfor den ikke bruges mere, har jeg ikke undersøgt nærmere.

(43) stå stille

Det var netop den observation at ytringer som (41)-(43) altid blev sagt til børn som *ikke* sad, stod, lå stille i ytringsøjeblikket, der overhovedet fik mig til at se en mulig sammenhæng mellem imperativen og telisk betydning. Tilsvarende har jeg hørt (44) sagt som opfordring til et barn som netop *ikke* holdt fast (fx i gyngesnorene eller i brættet der skulle saves over), og ytringen i (45) er blevet sagt mange, mange gange til børn som *ikke* var stille:

(44) hold (godt) fast
(45) vær stille

Men det forhindrer ikke at man kan sige de pågældende ytringer til nogen som faktisk allerede sidder, ligger, står, er stille hhv. holder fast som opfordring til at *blive ved med* det de gør. Det kunne altså umiddelbart se ud som om det ikke undtagelsesløst gælder at imperativen fremkalder telisk betydning. I tilfældene med *stille* (jf. (41)-(43)) kunne det for eksempel se ud som om det er den videre kontekst, altså situationen i ekstralingvistisk forstand, som bidrager til monosemieringen, snarere end selve den strukturelle kodning. Dog vil jeg hævde at eksempler som (41)-(45) er lige så teliske når de skal tælle som opfordringer til at blive ved med noget, og dermed betegner overgange der *ikke* ønskes foretaget, som når de skal tælle som opfordringer til at ændre tilstand. I den henseende passer opfordringerne til *ikke* at bevirke tilstandsændringer til den samme beskrivelse som den man ser ved de såkaldt negerende overgangsverber i (29) og (30). I den udstrækning der er en ekstralingvistisk faktor, ligger den i den del af fortolkningsprocessen hvor man ud fra situationen afgør om der er tale om en telisk situation af prototypisk karakter, jf. (13), eller om der er tale om den negerende variant, jf. (29) og (30).

Imperativen etablerer således altid teliske situationer, enten efter det prototypiske mønster i (13), eller efter mønstret for negerende overgangsverber, jf. (29)-(30).

7. Hvor kommer imperativens telicitet fra?

Som sidste punkt i denne fremstilling skal jeg anskueliggøre hvor imperativens telicitet stammer fra, nemlig fra de sproghandlinger imperative sætninger prototypisk realiserer, dvs. direktiver. Det er karakteristisk for direktive sproghandlinger at de handler om (ønskede) fremtidige handlinger og tilstande. Blandt direktivernes vellykkethedsbetingelser finder man for eksempel de følgende to: *S wants H to do A (sincerity condition)* og *S predicates a future act A of H (propositional content condition)* (jf. Searle 1975:185; se også Durst-Andersen

1995). Af begge disse vellykkethedsbetingelser fremgår det at de drejer sig om noget der kan eller bør ske på et senere tidspunkt end ytringstidspunktet, og det er således indbygget i direktiven at den ønskede situation er forskudt i tid i forhold til selve ytringstidspunktet. *Ytringstidspunktet* foregår så at sige i en før-tid i forhold til *den ønskede situations tid*. Lidt firkantet sagt befinder afsender sig ved ytringstidspunktet på venstre side af den lodrette streg i den teliske situation, og fra dette udkigspunkt siger han/hun noget om hvad der kan eller bør ske for at tilstanden på højre side af den lodrette streg opnås. Det er således i fuldstændig overensstemmelse med sproghandlingstypen direktiv at imperativen har både før-tidens tilstand, overgangen og efter-tidens tilstand som dele af sit betydningspotentiale. Dette kan grafisk fremstilles således:

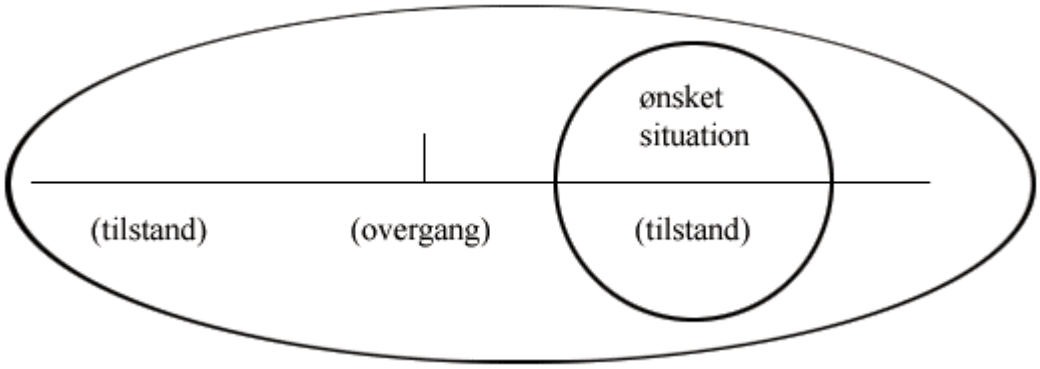

Eftersom imperativens telicitet synes at stamme fra sproghandlingstypen direktiv, vil det være oplagt at også andre direktive sproghandlinger aktiverer teliske situationer i verbaliseringen, og dette ser faktisk også ud til at gøre sig gældende. Som direktiver tæller således følgende sætninger i indikativ:

(46) nu sidder du ned!
(47) du har bare at stå stille!
(48) du skal saftsuseme holde fast!
(49) du må altså forstå det!

Bemærk at valensverberne i (46)-(49) er sådanne som i imperativ ville passe ind i a.-kolonnen i (20)-(28).

8. Konklusion

Sproghandlingstypen direktiv relaterer sig til flere tidspunkter på én gang: Ytringstidspunktet og den ønskede situations tidspunkt. Derfor aktiverer direktiver ytringer der semantisk set er opbygget som teliske situationer. Dette gælder alle direktiver, både dem der realiseres i indikativ, og dem der realiseres i imperativ. Men hvor indikativen er den umarkerede modus som kan bruges til alle sproghandlingstyper (ikke kun til direktiver), er imperativen en markeret modus der kun bruges ved direktiver. På denne baggrund konkluderer jeg at direktiver altid etablerer teliske situationer, og at det er denne egenskab der slår igennem i imperative sætninger.

Litteratur

Durst-Andersen, Per & Michael Herslund (1996) The syntax of Danish verbs. Lexical and syntactic transitivity. In: Engberg-Pedersen, E., M. Fortescue, P. Harder, L. Heltoft and L. Falster Jakobsen (eds.) *Content, Expression and Structure. Studies in Danish functional grammar.* Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins:65-102.

Durst-Andersen, Per (1995) Imperative frames and modality. Direct vs. indirect speech acts in Russian, Danish, and English. *Linguistics and Philosophy 18*:611-653.

Hansen, Erik & Lars Heltoft (2003) O*rdklasserne. Grammatik over det Danske Sprog*. Foreløbig udgave, RUC-kompendium.

Searle, John R. (1975) Indirect speech acts. I: Henriksen, C. (red.): *Can you reach the salt? Pragmatikkens klassiske tekster*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag 2001:171-198.

Togeby, Ole (1980) Negation and aspect. In: Hovdhaugen, E. (ed.): *The Nordic Languages and Modern Linguistics. Proceedings of the Fourth International Conference of Nordic and General Linguistics in Oslo 1980*. Oslo: Universitetsforlaget:64-80.

Togeby, Ole (2003) *Fungerer denne sætning? Funktionel dansk sproglære*. København: Gad.

Peter Widell og Ulf Dalvaad Berthelsen (udg.):
11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2006

SAMTALE I INSTITUTIONELT REGI – INSTITUTIONALITET OG UOVERENSSTEMMELSE I NARRATIVER

Af Susanne Kjærbeck (Roskilde Universitetscenter)

1. Indledning

I det følgende vil jeg fokusere på narrativer i institutionel ansigt-til-ansigt-interaktion og se nærmere på hvordan uoverensstemmelse mellem samtalens deltagere tager form og håndteres. Desuden vil jeg forsøge at indkredse det institutionelle (institutionaliteten) i håndteringen af uoverensstemmelse og i brugen af det narrative format.

Uoverensstemmelse synes jeg er interessant som interaktionelt fænomen, fordi det udfordrer de forventede strukturer og samtalemønstre, og samtidig er det gennem samtaledeltagernes håndtering af det ikke-præfererede, eller det usædvanlige, at man kan blive klogere på deres normative orientering i kommunikationen.

Jeg vil vise et par eksempler fra to forskellige institutionelle samtaler, nemlig fra et møde mellem forældre og pædagoger i et fritidshjem og fra en interviewsamtale fra ungdomsprogrammet 'Rundfunk'.

De spørgsmål jeg vil forsøge at finde svar på, er følgende:

- Hvordan kan narrativer anvendes til specielle formål i de institutionelle situationer der er tale om? Og hvilke handlinger og aktiviteter udføres i narrativt format?
- Kan vi se en institutionel orientering i den måde hvorpå deltagerne administrerer fortæller- og modtageraktiviteter (og dermed identiteter) og håndterer uoverensstemmelser?

2. Metode

Mit metodemæssige afsæt for at belyse disse spørsmål er den etnometodologiske samtaleanalyse som har fokus på hvordan samtaledeltagerne i fællesskab, og helt lokalt, etablerer forståelse ved hjælp af de handlinger og aktiviteter de udfører. Det er ligeledes aktørernes handlin-

ger der etablerer de relevante situationelle identiteter der er i spil i materialet, altså pædagog og forældre eller interviewer og interviewperson.

Som udgangspunkt for min analyse vil jeg referere til en handlingsbaseret model over fortæller- og modtageraktiviteter som min kollega, Birte Asmuss, og jeg har udviklet (Kjærbeck & Asmuss 2005).

Sequence	*Activity*	*Interactional achievement*
Punchline sequence	**Teller: suggesting punchline**	**Negotiation of modality (establishing a frame of understanding)**
	Recipient(s): addressing modality	
	Teller: acknowledging modality	
Post punchline sequence	**Recipient(s): display of understanding**	**Negotiation of understanding**
	Teller: acknowledging understanding	

Figure 1: Organization of the punchline and the post punchline sequence

Modellen består af to trin. Første trin kalder vi pointe-sekvensen (punchline sequence) – her fortælles og forhandles historiens klimaks, og andet trin kalder vi så post-pointe-sekvensen (postpunchline sequence) – her forhandles deltagernes forståelse af det fortalte. Pointe-sekvensen indeholder normalt 3 aktiviteter: Først fortælles historiens klimaks, og den handling udtrykker og lægger op til en bestemt måde at forstå historien på. Dernæst anerkender modtager historiens format og dens modalitet, og modtager udtrykker derved overensstemmelse (alignment) med fortælleren. Og som den 3. ting anerkender fortælleren modtagers forståelse. Disse gensidigt anerkendende aktiviteter foretages ofte ved hjælp af minimale tilkendegivelser, fx latter. Det der foregår i pointe-sekvensen, kalder vi samlet 'forhandling af modalitet' (negotiation of modality). Det er her deltagerne etablerer den overordnede ramme for forståelse, fx om det er en morsom, en sørgelig eller en overraskende historie.

I næste trin finder man post-pointe-sekvensen. Den pointe-etablerende aktivitet lægger op til at deltagerne efterfølgende skal eksplicitere deres forståelse, og det sker ofte gennem vurderinger. Man kan sige at den foreløbige rammesætning har foregrebet, og gødet jorden for, en eksplicitering. Den aktivitet kalder vi overordnet 'forhandling af forståelse' (negotiation of understanding). Det er helt systematisk at det er modtager som indleder post-pointe-

sekvensen (se også Schegloff 1997), og at fortælleren også bidrager og derved anerkender modtagers bidrag.

Som det fremgår, er deltagerne orienteret mod overensstemmelse i de nævnte aktiviteter. Det skal også nævnes at der eksisterer en særlig handlingstvang mellem trin 1 og trin 2 – altså man fortæller noget for at nogen skal mene noget om det og reagere på det. Vi finder det oplagt at behandle post-pointe-sekvensen som del af narrativen, på trods af at den udføres i et andet turtagningsformat end selve fortællingen af begivenheden (Sacks 1992, Jefferson 1978).

3. Analyse

Uddrag 1

I det følgende vises og analyseres eksempel 1, 'Det er stort'. Uddraget stammer fra et forældremøde i en fritidsordning. Deltagerne er 3 pædagoger (hvoraf den ene kun er med som observatør) og forældrene til det handicappede barn som samtalen handler om. Det overordnede samtaleemne er barnets trivsel og udvikling i fritidsordningen.

Deltagere:
P1: pædagog 1
P2: pædagog 2
M: moderen
F: faderen

1. P1: hun er glad for de andre børn og det: er [tydeligt]
2. M: [okay]
3. P1: nu (0.8) øh:: faktisk øh: (0.6) selv i dag (.) strøg hun
4. ham sådan lige over håret inden hun går hjem ik (.)
5. M: mm:
6. P1: altså sådan nogen- (0.4) det er stort for XX for det har
7. hun bare ikke kunnet før det er stort (.) og det kan hun
8. også nogen gange gøre når børnene de sidder (ovre eller her)
9. (0.6) XX sidder her og (han) går forbi ik (.) så kan hun godt
10. lige stå op og lige give ham en aer og så gå [videre]
11. M: [°okay°]
12. P1: (0.6) [øh::]

13: F: [xxx]

14. P1: de er begyndt at sige farvel til hinanden

15. M: mm

16. P1: i går (0.6)

17. M: [mhh hh.]

18. P1: [ø:hm:] jamen det er stort fordi [DET ER faktisk]

19. M: [mm det er det da]

20. P1: stort i og specielt i [hendes verden]

21. M: [ja ja] præcis

22. P1: som (.) som hun har så svært ved ved ved overhovedet

23. at ha' de andre

24. M: ja

25. P1: ha' dem

26. M: ja

27. P1: tæt på sig (0.6)

28. P2: jah.

29. P1: ø:m: men der kan hun de ting der- de betyder altså noget for

30. M: hende de børn herinde (0.4)

31. P2: °.hjah°

I uddraget herover rapporterer pædagogen (P1) i narrativt format. Men selvom moderen (M) anerkender P1's engagerede forklaringer og vurderinger, er uoverensstemmelsen i de to deltageres bidrag tydelig. M viser en minimal form for enighed, men det behandles som uenighed af pædagogen.

In linje 1 udtrykker P1 en generel vurdering af barnet i relation til andre børn i fritidshjemmet. Det gør hun i et rapporterende format: "hun kan lide de andre børn og det er tydeligt", og i linje 3-4 begrunder hun sin generelle vurdering, ved at fortælle i et narrativt format: "hun strøg ham sådan lige over håret før hun gik hjem". Det P1 fortæller her, formgiver hun som en uventet begivenhed, en pointe i min terminologi, og hun adresserer pointens modalitet ved at bruge de adverbielle former 'faktisk' og 'selv i dag'. Men M accepterer ikke den foreslåede modalitet. Ved at ytre en minimal respons i linje 5 (mm:) viser hun uoverensstemmelse med P1's begejstrede fortælling. I linje 6 udtrykker P1 så sin forståelse af det fortalte; det gør hun i form af en vurdering som reaktion på M's minimale respons: "det er stort for X" (barnets navn). Men M deltager ikke i vurderingen som modtagere plejer at gøre i denne sekventi-

elle kontekst. Og P1 begynder derfor at begrunde sin vurdering: ”for hun har bare ikke kunnet før”, og hun forsøger at fremkalde modtagers reaktion ved at genfremsætte sin vurdering i linje 7: ”det er stort”, men M deltager heller ikke denne gang. Så P1 fortsætter sine detaljerede begrundelser, fortsat i et narrativt format, linje 7-10: ”og det kan hun også nogen gange gøre når børnene de sidder (ovre eller her) XX sidder her og (han) går forbi ik (.) så kan hun godt lige stå op og lige give ham en a’er og så gå videre” I linje 11 svarer M med et ”okay” med lav volumen, og på den måde anerkender hun minimalt hvad P1 har fortalt. Og P1 forlænger igen sin fortælling i et forklarende format.

I linje 17 ler M (behersket), og hendes latter giver anledning til en voldsom reaktion fra P1 i linje 18 hvor hun endnu en gang viser sin forståelse. Hun gentager sin tidligere vurdering, og denne gang i et dispræfereret format med emfase og ekstra volumen ”ø:hm: jamen det er stort DET ER faktisk stort’. I de her linjer ser vi uoverensstemmelse i forhandlingen af forståelse. Modtageren, M, anerkender P1’s vurdering med ordene ”ja ja præcis”, men undlader at give en egentlig medvurdering, evt. i et opgraderet format som man kunne vente i denne sekventielle position (se Pomerantz 1984, Goodwin & Goodwin 1987). Det får P1 til at fortsætte sine begrundelser: ”og specielt i hendes verden” i linje 20. Det foregår i resten af uddraget, mens moderen anerkender og bekræfter pædagogens forklaringer.

I forhold til modellen har vi set at moderen afviser den foreslåede modalitet i pointesekvensen, og pædagogen går så over til at eksplicitere sin egen forståelse.

På trods af P1s omfattende modtagerorienterede bestræbelser, får hun ikke den efterspurgte medvurdering fra moderen, men snarere minimal anerkendelse. Pædagogen behandler det tydeligvis som et udtryk for ikke-enighed og manglende engagement fra moderens side. Om moderens reaktioner kan man konkludere at hun udtrykker sig meget forsigtigt og i minimale ytringer.

Uddrag 2

Næste eksempel stammer fra ungdomsprogrammet Rundfunk der vises på DR 1. Udsendelsen har hash som tema og består af en blanding af videounderholdning, musik og samtale om temaet. Den struktureres af 3 interviews med unge mennesker. Interviewpersonerne er først en ung kvinde som kan lide at ryge hash, dernæst en musiker som bruger hash i sit arbejde, og til sidst et offer for hash. Uddraget stammer fra interviewet med den unge kvinde som kan lide at ryge.

Deltagere:

I: interviewer

G: gæst

Rundfunk 'Hash' med Sascha:

1	I:	Hvordan skete det første gang
2		(.)
3	G:	øh:: jeg var til en fest hvor at øh der: var nogle der spurgte om jeg ville ↑prø↓ve (.) og
4		øh: (.) >det gjorde jeg så<
5	I:	uhuh
6	G:	men første gang kunne jeg ikke rigtigt mærke det men øh: (.) så prøvede jeg igen
7		(.)
8	I:	og hvad så ((smiler))
9	G:	og så blev det sjovt (.) altså så grinede jeg helt vildt og: (.) så ville jeg så blev jeg bare
10		bidt af det
11	I:	hvad oplevede du når du siger du grinede helt vildt hvad skete der
12	G:	jamen øh: det ved jeg faktisk ikke altså du griner bare helt vildt over nogle
13		platte ting altså
14	I:	okay
15	G:	du bliver bare du griner bare et kvarter eller sådan noget

Efter en kort præsentation af interviewpersonen opfordrer intervieweren gæsten til at fortælle en historie ved at spørge: "Hvordan skete det første gang"? (linje 1). Interviewpersonen går i gang med sin fortælling: "øh:: jeg var til en fest hvor at øh: der: var nogle der spurgte om jeg ville prøve (.) og øh: (.) det gjorde jeg så (hurtig udtale)".

Måske foreslår taleren gennem sin hurtige udtale af den sidste sætning afslutning af narrativen, men intervieweren svarer med en fortsættelsesmarkør i linje 5, og interviewpersonen fortsætter så sin fortælling: "Men første gang kunne jeg ikke rigtigt mærke det men øh: (.) så prøvede jeg igen". Efter en mikropause, stiller intervieweren spørgsmålet "og hvad så"' (linje 8) som opfordrer gæsten til at fortsætte sin fortælling, og som også bygger op til pointen.

I linje 9 foreslås så pointen med ytringen: “og så blev det sjovt”, mens pigen smiler. Den følges af en mikropause, men der er ingen hørlig reaktion fra intervieweren sådan som man kunne forvente udfra modellen – den er bemærkelsesværdigt fraværende (noticeably absent). På dette sted deltager modtageren som regel i forhandling af modalitet hvorved der etableres en forståelsesramme i samarbejde med fortælleren. Det som interviewpersonen så gør, er at hun opgraderer den foreslåede pointe i et forklarende format: ”altså så grinede jeg helt vildt og:”. Her opstår igen en mikropause, og det er påfaldende at modtageren, altså intervieweren, stadig ikke foretager sig noget.

Eksemplet giver anledning til at overveje om modaliteten faktisk forhandles ved smil. Videooptagelsen kan bare ikke hjælpe med at afklare den præcise placering af interviewerens smil på grund af kameraføringen. Men en bemærkelsesværdig ting ved den non-verbale kommunikation, som man kan se, er at intervieweren allerede smiler mens hun stiller spørgsmålet ”og hvad så”, hvorved hun nærmest foregriber gæstens svar. Og det kunne være et tegn på den planlagte kommunikationsform det drejer sig om her – hun ved simpelthen hvad gæsten vil svare. Men G’s fortsættelse af taleturen og opgradering af pointen i linje 9 tyder på at hun ikke har fået tilstrækkelig deltagelse fra I.

Fortælleren fortsætter sin taletur idet hun bygger et ekstra element på fortællingen og lægger op til afslutning med ordene: ”så ville jeg så blev jeg bare bidt af det”. Men hun foreslår ikke blot afslutning med denne ytring, hun udtrykker også en vurdering af det som hun lige har fortalt og viser sin forståelse. Dette er, som nævnt, en aktivitet som i hverdagssamtaler udføres af modtageren af fortællingen, men som i mange interviewsamtaler synes at blive overtaget af fortælleren (på grund af modtagerens begrænsede deltagelse), se Schegloff, 1997; Kjærbeck, 2004.

Men i stedet for at anerkende interviewpersonens forståelse, eller deltage i forhandling af forståelse, refererer intervieweren til den opgraderede version af den foreslåede pointe og beder interviewpersonen uddybe. Hun siger: ”hvad oplevede du når du siger du grinede helt vildt hvad skete der” (linje 12)

Interviewpersonen behandler interviewerens spørgsmål som upassende på dette sted – det viser bl.a. hendes forsinkede svar: “jamen øh: det ved jeg faktisk ikke”, hendes besvær med at svare, og det at hendes svar er udformet som en delvis gentagelse af det hun allerede har sagt. Hun siger: “du griner bare helt vildt over nogle platte ting altså”. Interviewerens forsøg på at få interviewpersonen til at udvide beskrivelsen af den følelsesmæssige reaktion lykkes ikke rigtigt, og i næste linje anerkender hun interviewpersonens bidrag og foreslår afslutning af sekvensen med ’okay’.

Til sidst tilføjer interviewpersonen lidt ny information om latteranfaldets varighed. Denne fokusering på interviewpersonens oplevelser og følelser forekommer at være et velkendt institutionelt fænomen. Og når narrativformatet er i spil, foregår denne følelsesmæssige fokusering oplagt i post-pointe-sekvensen, i forbindelse med den eksplicitte forhandling af forståelse.

I uddraget anvendes narrativen som et middel til at lade gæsten fortælle sine personlige oplevelser med hash. I relation til vores narrativmodel kan man bemærke at interviewveren ikke deltager verbalt, men i nogen grad non-verbalt, i forhandling af modalitet. Hun deltager ikke i forhandling af forståelse. Og ved ikke at deltage i gæstens positive fremstilling af hash, viser hun en form for uoverensstemmelse som i andre kommunikationssituationer kan indikere uenighed, som det var tilfældet i eks. 1. Men i dette eksempel vil jeg mene at afvigelsen fra det forventede kommunikative mønster ikke behandles som noget problematisk. Pauserne er der, men gæsten går hurtigt videre med at eksplicitere sin forståelse. Og den viste fordeling af aktiviteter gør netop samtalen til en interviewsamtale og ikke til en 'almindelig' samtale mellem to unge mennesker. Og den understøtter etableringen af de situationelle identiteter, interviewer og interviewperson. Som i andre interviewsamtaler, synes interviewerens manglende deltagelse på visse steder i samtalen at være en strategi til etablering af neutralitet.

Et Rundfunk-interview holdes dog ikke nødvendigvis neutralt hele vejen igennem, det er i den aktuelle udsendelse (april 2004) meget holdningspræget, men det er tydeligvis lagt tilrette således at man indledningsvis får gæstens historie frem uden at interviewveren her giver sin mening til kende.

4. Konklusion

Jeg har vist to eksempler på hvordan narrativer kan anvendes til særlige formål i institutionelle samtaler.

Som svar på spørgsmålet om det narrative format kan jeg konkludere at i uddrag 1 anvendes det narrative format til at præsentere pædagogens oplevelser med og syn på barnet. Samtidig bruges narrativen til argumentation – ved hjælp af narrativen begrunder og forklarer den professionelle sin vurdering af barnets udvikling og trivsel i fritidsordningen. I uddrag 2 og 3 fra ungdomsprogrammet anvendes narrativen til at give interviewpersonens personlige historie form. I uddrag 2 fortælles historien bl.a. for at danne udgangspunkt for interviewerens senere problematisering af interviewpersonens positive erfaring med hash, mens det problematiske i høj grad etableres gennem fortællerens egne vurderinger i uddrag 3.

Med hensyn til det andet spørgsmål om den institutionelle orientering i administrationen af fortæller- og modtageraktiviteter og af uoverensstemmelse har jeg vist nogle eksempler på narrativer hvor modtageren ikke bidrager til den foreslåede modalitet i pointe-sekvensen, altså sådan som fortælleren lægger op til. Når modtager undlader at deltage, eller deltager i et uoverensstemmende format, sker der det at fortælleren går i gang med at vise sin forståelse. Det er altså et handlingsmønster som forekommer, uanset om det er den professionelle i samtalen eller lægpersonen som er fortæller. Det er sandsynligvis ikke et fænomen som er knyttet til en særlig institutionel kontekst eller bestemte institutionelle identiteter.

I eksempel 1 så vi hvordan narrativen forlænges og forstærkes i et forsøg på at opnå modtagerens samkonstruktion af forståelse – her er der tale om uoverensstemmelse såvel i pointe-sekvensen som i post-pointe-sekvensen. Det er i det eksempel påfaldende så forsigtigt moderen udtrykker sin uenighed. Det foregår ved hjælp af minimale responser som minimale anerkendendelsesmarkører, minimale vurderinger eller ikke-deltagelse, hvilket skaber et åbenlyst mismatch med den professionelles bidrag. Det drejer sig her om regulær uenighed, og samtalepartnerens reaktioner viser det. Det er samtidig tydeligt at pædagogen er meget direkte og insisterende i fremlæggelsen af sine synspunkter. Hun 'tromler' moderen i dette uddrag, og det virker meget magtfuldt når den professionelle part i den grad insisterer på at få medhold i sine vurderinger. Det foregår i narrativt format, og de mange forklaringer lægger nydeligt op til, og understøtter, fortællerens vurdering.

I medieeksemplerne så vi at interviewerne undlod at påtage sig de normale modtageraktiviteter, hvilket synes at etablere neutralitet i samtalesituationen og samtidig tage højde for publikum som modtagerinstans. Et andet institutionelt fænomen som findes i disse eksempler, er interviewerens fokus på interviewpersonens følelsesmæssige reaktioner, et fokus som etableres ved hjælp af interviewerens spørgeteknik. I Rundfunk-eksemplerne kan man se at interviewerens spørgeteknik er et effektivt styringsredskab på trods af det narrative format.

Litteratur

Jefferson, Gail (1978) Sequential Aspects of Storytelling in Conversation. *Studies in the Organization of Conversational Interaction,* ed. Jim Schenkein. New York: Academic Press:219-248.

Kjærbeck, Susanne (2004) Historiefortælling i mundtlig kommunikation. Modtageren som medfortæller. *Historiefortælling i praktisk kommunikation,* red. Susanne Kjærbeck, København: Roskilde Universitetsforlag:140-170.

Kjærbeck, Susanne & Asmuss, Birte (2005) Negotiating meaning in narratives: An investigation of the intercultural construction of the punchline and the postpunchline sequences. *Narrative Inquiry,* vol. 15 (1):1-24.

Drew, Paul & Heritage, John (1992) Analyzing talk at work: an introduction. *Talk at Work,* P. Drew & J. Heritage. Cambridge, UK: Cambridge University Press:3-65.

Goodwin, C., & Goodwin, M. (1987). Concurrent operations on talk: Notes on the interactive organization of assessments. *Papers in Pragmatics* 1(1):1-54.

Labov, W. & Waletzky, J. (1967) Narrative Analysis: Oral Versions of Personal Experience. *Essays on the Verbal and Visual Arts,* ed. J. Helm, Seattle/London: University of Washington Press:12-44.

Ochs, E. (1997) Narrative. *Discourse as Structure and Process. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction,* ed. T.A. van Dijk (185-207). London: Sage Publications:185-207.

Pomerantz, A. (1984) Agreeing and disagreeing with assessments: some features of preferred/dispreferred turn shapes. *Structures of Social Action. Studies in Conversation Analysis,* eds. J.M. Atkinson & J. Heritage, Newcastle: Maison de Sciences de l'Homme/Cambridge University Press:57-101.

Sacks, H. (1974) Analysis of the course of a joke's telling. *Explorations in the Ethnography of Speaking,* eds. R. Bauman & J. Sherzer (pp. 337-353). Cambridge: Cambridge University Press:337-353.

Sacks, H. (1992) *Lectures on Conversation*, ed. Gail Jefferson. Vol. I-II. Oxford: Blackwell.

Schegloff, E. A. (1982) Discourse as an interactional achievement: Some uses of 'uh huh' and other things that come between sentences. *Analyzing Discourse: Text and Talk,* ed. D. Tannen, Washington D.C.: Georgetown University Press:71-93.

Schegloff, E. A. (1997) "Narrative analysis" thirty years later. *Journal of narrative and life history*, *7*(1-4):97-106.

Peter Widell og Ulf Dalvad Berthelsen (udg.):
11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2006

SAMMENSATTE ORD I DANSK

Af Elena Krasnova (Sankt Petersborg Universitet)

1. Indledning

Sammensætning som orddannelsesmetode er uden tvivl et meget spændende forskningsområde. Ikke blot fordi der hele tiden dannes nye lejlighedssammensætninger og langt de fleste af de registrerede nye ord er sammensatte, men i lige så høj grad fordi et sammensat ord som både er en leksikalsk og syntaktisk enhed, indtager en særlig plads i sproget.

Substantiviske sammensætninger udgør langt den største del af forskellige sammensætningskorpusser. Denne artikel er en mindre del af et stort projekt, hvor jeg vil undersøge determinative substantiviske sammensætninger, der ikke indeholder et verbalt element, fx *bydel, cykeltaske*. Til forskel fra sammensætninger med verbale substantiver, hvor relationen mellem første- og andetleddet er antydet gennem verbalsubstantivet, er den i rene substantivsammensætninger implicit. Derfor er de rene substantivsammensætninger langt vanskeligere at beskrive.

Det mest interessante ved disse sammensætninger er nok den omstændighed, at man kan iagttage mange forskellige typer af semantiske forhold mellem første og andet led og forskellige typer af forhold mellem det enkelte led og hele ordet.

Der findes mange grundige undersøgelser af komposita i forskellige sprog, men vi står tilbage med nogle ubesvarede orddannelsesspørgsmål. Findes der regler for kompositadannelser? Findes der universelle typer? Hvordan fungerer sammensætningsregler sammen med andre regler? Findes der det, som på engelsk er blevet kaldt *interpretive gaps*, dvs. semantiske lakuner i sammensætninger og betydninger, som man ikke kan udtrykke i sammensætninger (Downing 1977; Warren 1978).

Hvis man prøver at se på, hvad der er blevet skrevet om komposita, og systematiserer det, kan man se, at der findes forskellige fremgangsmåder. Der findes lingvistiske undersøgelser, der findes værker, hvor man bygger computermodeller op, og der findes en psykolingvistisk tilgang. Inden for de lingvistiske undersøgelser kan vi se to forskellige typer af undersøgelser: deskriptive undersøgelser (Jespersen 1909, Hatcher 1960, Marchand 1969, Adams 1973, Warren 1978) og undersøgelser inden for generativ grammatik (Lees 1960, Selkirk 1982, Levi 1978).

Herudover kan vi finde psykolingvistiske undersøgelser (Downing 1977, Gleitman and Gleitman 1970) og computerorienterede undersøgelser (Leonard 1984). I de senere år har kompositaforskningen fået et nyt tilskud i form af arbejder med kognitiv grammatik som teoretisk ramme.

2. Frekvente sammensætningsled

I denne artikel har jeg ikke haft til hensigt at foreslå en løsning på problemerne med analysen af forskellige typer af regelbaserede sammensætninger i dansk eller tage stilling til deres klassifikation. Jeg vil koncentrere mig om en gruppe, der ikke er skrevet meget om, men som efter min mening er meget vigtig for moderne orddannelsesprocesser. Det er en gruppe sammensætninger med hyppigt forekommende led på anden plads. Denne gruppe udgør en stor del af mit materiale og adskiller sig tydeligt fra andre sammensætninger, idet de formodentlig ikke er dannet ud fra regler, men snarere ved analogi. Ved analogi forstår jeg i denne forbindelse orddannelse med et eller flere eksisterende komposita som udgangspunkt. Jeg har samlet iagttagelser om lange rækker sammensætninger med populære elementer, som har fået stor udbredelse i de sidste årtier, sådan at man med fuld ret kan kalde dem for ”modeord”.

Materialet, som indeholder både lejlighedsdannelser og etablerede ord, er hentet fra forskellige kilder: korpus2000, Dansk Sprognævns samling, forskellige ordbøger, aviser, ugeblade, radio- og fjernsynsudsendelser.

Der findes mange sammensætninger, der indeholder frekvente elementer på anden plads, med enkelte af dem har jeg registreret op til flere hundrede komposita. Nogle af disse elementer er allerede noteret som produktive af P. Jarvad (Jarvad 1995, Jarvad 1999). Dette er en alfabetisk liste over frekvente elementer i mit materiale.

affære, aktion, apparat, arbejde, assistent, avis, ballade, bus, bånd, cafe, center, cirkus, debat, demokrati, død, effekt, facilitet, fest, flade, flugt, funktion, ghetto, gruppe, hus, ideologi, imperialist, imperium, kløft, konflikt, kreds, krig, krise, kult, kultur, land, landskab, linje, mafia, miljø, møde, område, pakke, pause, plan, pleje, princip, rapport, regering, safari, sag, samfund, shop, situation, skade, skov, spørgsmål, støtte, syndrom

Ved at forene så forskellige substantiver i en liste har jeg kun fulgt det statistiske princip. Det er dog klart, at sammensætninger med disse konkrete og abstrakte substantiver er meget forskellige mht. semantikken og forholdet mellem første og andet led.

Men alle disse elementer har flere ting til fælles: De har fået en meget stor udbredelse i de senere år, som andet led har mange af dem fået en udvidet eller en metaforisk betydning, og der dannes lange rækker af lejlighedsdannelser med disse elementer. Nogle af lejlighedsdannelserne med disse ord på anden plads er blevet etablerede ord, dvs. de er blevet en del af ordforrådet blandt en større eller mindre gruppe sprogbrugere (*ansvarsflugt*, *bogbus, nærhedsprincip, frostskade, kundepleje*).

En del af disse konkrete substantiver, som f.eks. *arbejde, avis, bus, cafe, center, hus, samfund*, danner mange nye ord (der blev f.eks. registreret op til 500 sammensætninger med andet led *center*), men de gennemgår ikke semantiske ændringer. Andre elementer har fået en ny, udvidet betydning eller har gennemgået metaforiske ændringer, som f.eks. andet led *flade.* Ifølge DDO (Den Danske Ordbog) har ordet flere betydninger: 1. ydre, plan el. krum side af noget som er (næsten) uden forhøjninger el. fordybninger; overflade •. (mat.) sammenhængende, todimensional punktmængde 2. (kendt fra 1973) = programflade. Ud over det kan man iagttage metaforiske ændringer i *berøringsflade, kontaktflade, undervisningsflade.*

Ordet *ghetto* som andet led blev populært i 70-erne, hvor det først fik en udvidet betydning og senere en metaforisk betydning ”isoleret fællesskab hvor mennesker af samme type og med samme interesser mødes” (DDO). Senere fik det øget brug, og man kan registrere følgende dannelser:

alderdomsghetto, badeghetto, børneghetto, elite-ghetto, erhvervsghetto, ferieghetto, filmghetto, handicapghetto, kollegieghetto, kontorghetto, kulturghetto, kønsghetto, ligusterghetto, litteraturghetto, storbyghetto, studenterghetto, trafikghetto, turistghetto, uddannelsesghetto, universitetsghetto, velfærdsghetto, velhaverghetto, yuppieghetto.

Når en sprogbruger danner en sammensætning med et af disse ord, er der tale om en analogidannelse. Analogidannelse adskiller sig principielt fra sammensætninger på baggrund af et sæt produktive regler. Når en sprogbruger danner nye ord ved at bruge analogi, leder han efter en bestemt, passende model, som opbevares i hans hukommelse. Det er andre mekanismer, end ved konventionelt dannede sammensætninger, der træder i kraft i dette tilfælde. Og når en sprogbruger skal ”afkode” sådan en sammensætning, sætter han den i relation til bestemte stereotypiske modeller, som han har til rådighed.

Mange af sammensætningerne bekræfter, at analogidannelse kan ske med et ord som forbillede. Et kendt eksempel er et oversættelseslån fra engelsk *generationskløft*, som har ført

til en lang række analogidannelser: *kulturkløft, kommunikationskløft, informationskløft, forståelseskløft, tillidskløft, troværdighedskløft, uddannelseskløft.*

Sammensætninger med disse hyppigt forekommende elementer kan være gennemsigtige og forudseelige (*fortovscafe* er en cafe, der ligger på fortovet), men i mange tilfælde dannes der forbindelser, hvor første og andet led ikke står i direkte forhold til hinanden (*bogcafe* kan være et sted, hvor man sælger bøger, hvor man snakker om bøger, hvor man præsenterer bøger).

Til forskel fra en regelbaseret orddannelse er det ikke så vigtigt at have direkte semantiske forbindelser mellem leddene ved analogidannelser. Derfor opstår der mange elliptiske dannelser blandt komposita dannet ved analogi. Dog ser det ud til, at disse elliptiske analogimodeller er underlagt nogle begrænsninger.

Det kan man illustrere med sammensætninger, som indeholder *-konflikt* på anden plads (her bruges ordet ”konflikt” i en udvidet betydning ”strid mellem arbejdsmarkedets parter”). Sammensætninger *havnekonflikt, skolekonflikt* kan man betragte som metonymiske dannelser, hvor første led henviser til noget, der er i nærhedsrelation til det betegnede. *Havn* og *skole* betegner STED, selv om det er PERSONER vi taler om. Af lignende eksempler med metonymi kan nævnes *buskonflikt* og *taxikonflikt*. Det ser ud til, at der findes nogle ”tilladte” udeladelser i disse elliptiske sammensætninger, og sprogbrugere er som regel ikke i tvivl om betydningen.

3. Frekvente sammensætninger med proprier

En meget stor gruppe af analogidannelser er sammensætninger med proprier som første led. Det drejer sig om fx følgende elementer på anden plads: *-affære, -ballade, -debat, -effekt, -konflikt, -krise, -kult, -regering, -sag, -spørgsmål, -syndrom, -tid*.

Her kan man skelne mellem to grupper: komposita med proprier, som har typificerende og generaliserende betydning. I disse sammensætninger mister første led ikke relation til den enkelte person eller det enkelte sted, det betegner, men får samtidig en generaliserende betydning. Typiske eksempler i denne gruppe indeholder de meget populære led *-syndrom, -effekt*: *Peter Pan-syndrom*, *Mary-effekt*. Andre sammensætninger med proprier som første led refererer til en konkret person eller et konkret sted: *Putin-regering, Wagner-kult.*

4. Konklusion

Det ser ud til, at analogidannelser især udbredes med de led, som har gennemgået følgende semantiske ændringer: metaforisering og udvidelse af betydning, så der dannes lange rækker

af komposita med produktive elementer. Metonymien spiller også en stor rolle, når der skal dannes nye rækker efter bestemte modeller.

Blandt sammensætninger med de populære elementer findes der mange etablerede ord, men der opstår nye lejlighedsdannelser, som ofte dukker op i aviser.

Mange elliptiske dannelser, hvor der ikke iagttages direkte forbindelser mellem første og andet led, er ofte baseret på en bestemt kontekst og bør i princippet kun være forståelige inden for bestemt kontekst – kataforisk eller anaforisk. Det er almindeligt antaget, at fortolkningen af denne type med manglende direkte forbindelse mellem første og andet led er en vanskelig opgave, at det er svært at forstå betydningen uden en kontekst, som kan hjælpe med at rekonstruere de udeladte elementer. Sprogbrugere plejer dog at interpretere sådanne dannelser uden større problemer. Man kan formode, at det begrænsede antal analogimodeller gør det nemmere at "afkode" elliptiske sammensætninger.

Litteratur

Adams, Valerie (1973) *An introduction to modern English word-formation.* London: Longman.

Downing, Pamela (1977) On the creation and use of English compound nouns. *Language 53,* nr.4:810-842.

Gleitman, Lila R., Gleitman, Henry (1970) *Phrase and paraphrase: some innovative uses of language.* New York: Norton.

Hatcher, Anna (1960) An introduction to the analysis of English noun compounds. *Word 16*: 356-373.

Jarvad Pia (1995) *Nye ord – hvorfor og hvordan?* København: Gyldendal.

Jarvad, Pia (1999) *Nye ord. Ordbog over nye ord i dansk 1955-1998.* København: Gyldendal.

Jespersen, Otto (1909) *A modern English grammar on historical principles.* London: George Allen & Unwin.

Lees, Robert B. (1960) *The grammar of English nominalizations*, Bloomington: Indiana University.

Leonard; Rosemary (1984) *The interpretation of English noun sequences on the computer.* Amsterdam: North-Holland.

Levi, Judith N. (1978) *The syntax and semantics of complex nominals.* New York, San Francisco, London: Academic Press.

Marchand, Hans (1960) *The categories and types of present-day English word-formation.* Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Selkirk, Elisabeth O. (1982) *The Syntax of Words*. Cambridge, Massachusetts, London: MIT Press.

Warren, Beatrice (1978) Semantic patterns of noun-noun compounds. *Gothenburg studies in English 41,* Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.

Peter Widell og Ulf Dalvad Berthelsen (udg.):
11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2006

KUNSTEN AT ANALYSERE EN AT-INFINITIV

Af Susanne Annikki Kristensen og Hans Götzsche (Aalborg Universitet)

1. Introduktion

I den deskriptive tradition er at-infinitiven ofte blevet beskrevet som et verbum i infinitiv + noget andet, hvis syntaktiske funktion er et verbal. Erik Hansen (1971) placerer fx at-infinitiven i sit infinitte verbalskema, hvilket dels indikerer, at Hansen anser at-infinitiven for et verbalt element og dels demonstrerer et andet traditionelt syn, nemlig at verber knytter led til sig, uanset om verberne har funktion som verbaler i en sætning eller ej. Det sproglige element *at* i at-infinitiven er desuden blevet kaldt mangt og meget gennem tiden, fx artikel, partikel og formativ, som det fx ses hos Robert Trask (1993:279). Fælles for fremstillingerne har dog været, at elementet *at* som oftest ikke er blevet defineret, men blot benævnt med en betegnelse, og dermed ved man faktisk ikke, hvilken funktion dette *at* har.

Grundlæggende finder vi det traditionelle syn på at-infinitiven problematisk. Dels finder vi det inadækvat, at elementet *at* ikke defineres, og dels mener vi, at det er kontraintuitivt at anse at-infinitiven som et verbalt element i sætninger som:

(1) a) Peter ønskede at hjælpe
b) Peter kom løbende for at hjælpe Yrsa

Der er ingen tvivl om, at *hjælpe* i de to konstruktioner udgøres af et verbum i infinitiv, men at slutte derfra og til at elementet også syntaktisk har funktion som et verbal, mener vi er fejlagtigt. Der er som bekendt forskel på form og funktion, og vi ser snarere at-infinitiven som en nominal størrelse, der i den første konstruktion udgør sætningens objekt og i den anden udgør kernen i adverbialfrasen *for at hjælpe Yrsa*.

Hos Paul Diderichsen kan vi hente støtte til synet på at-infinitivens funktion som et nominalt led, idet han påpeger:

(2) ”Infinitiven betegner Verbets Betydningsindhold uden Hensyn til Tempus eller Modus i en saadan Form, at det kan indgaa som Substantial.”
(Diderichsen 1946:66-67)

Problemet er dog, at Diderichsen heller ikke definerer det sproglige element *at*.

2. Formal definition

Vi har et foreløbigt teoretisk forslag til, hvilken funktion elementet *at* har i at-infinitiven, men før vi præsenterer det, må vi først give et meget kort oprids af vores syn på fraser, som det kommer til udtryk i Kristensen 2004. En frase udgøres af en struktur af komponenter, der har frasefunktioner:

(3) PHR-functions (categories): structure & components
"The 'standard form' of a phrase (PHR) is a structure of components (CPNs); the structural function of the components are phrasal functions establishing PHR-categories containing categorical units (CPNs); expressions functioning as categorical units are 'stored' in paradigms in the lexicon."
(Kristensen 2004:122)

Ligesom en sætning består af en struktur af konstituenter, består en frase af en struktur af komponenter, og én af frasens komponenter er frasens habitat eller kerne (med symbolet h), mens resten af komponenterne er indekser, der specificerer habitatet:

(4) MPH-relations
g index [specification] (~h, ~hj, ~CST), obligatory MPH [μ] / MPH-paradigm [m]
j index [specification], facultative
hj indexical habitat [specification & notion]
h habitat [notion]
(Kristensen 2004:123)

De såkaldte j-specifikationer kan specificeres af andre j-specifikationer, og i så fald betegnes det specificerede indeks som et indeksikalsk habitat.[1] Det såkaldte g-indeks kan derimod ikke specificeres, og denne specifikationstype betegner obligatoriske komponenter i en frase.

Infinitiven udgør for os at se en nom-komponent (et substantivisk element), når det kombineres med *at*, og *at* er en 'determiner' eller en bestemmer. En bestemmers funktion er enten at angive referentiel afgørbarhed eller at angive syntaktisk afgørbarhed:

(5) det determiner: specification of referential in/determinacy or specification of syntactic determinacy

[1] Det specificerende indeks annoteres i givet fald vha. symbolet hj (indeksikalsk habitat), der danner en sub-frase sammen med den j-specificerende komponent.

Specifikation af den referentielle afgørbarhed sker ved bestemmere som *den* eller *det* eller ubestemmere som *en* eller *et*, mens den syntaktiske afgørbarhed altså sker ved komponenten *at*. Specifikationen af den syntaktiske afgørbarhed indikerer hvilken af to funktioner et syntaktisk element har i en specifik kontekst. I dansk har et verbum i infinitiv mulighed for at optræde uden et *at*, men i så fald indgår infinitiven i en verbalfrase:

(6)	Peter	vil	løbe	til	bageren
	s	v----------		a----------	
		aux	vrb	prp	nom
		j	h	g	h

Hvis infinitiven derimod optræder sammen med en bestemmer, indikerer bestemmeren, at infinitiven ikke optræder som en del af en verbalfrase, men at infinitiven derimod har funktion som et substantivisk element – der er med andre ord sket en derivation, idet infinitiven nu optræder som et verbalsubstantiv:

(1)	a)	Peter	ønskede	at	hjælpe			
		s	v	o----------				
				det	nom			
				g	h			
	b)	Peter	kom	løbende	for	at	hjælpe	Yrsa
		s	v	a	a----------			
					prp	det	nom	nom
					g	g	h	j

3. At-infinitivens brug

Søgeresultater fra Korpus 2000 viser at at-infinitiven som oftest udgør henholdsvis bestemmer-specifikation og nom-habitat i en nominalfrase eller en adverbialfrase med et substantiv som habitat (kerne), fx:

(7)	Byens	autoriteter	har	besluttet	at	arrangere	en	stor
	s----------		v----------		o----------*			
	det	nom	aux	vrb	det	nom	det	adj
	g	h	j	h	g	h	g	j

maleriudstilling	for	amatører	for	om	muligt	at	finde
*----------			a----------*				
nom	prp	nom	prp	prp	nom	det	nom
hj	g	h	g	g	hj	g	h

et	eller	flere	talenter.
*----------			
adq	c	adq	nom
j		j	hj

(eksemplet stammer fra KORPUS 2000; analyserne er egne)

Som det ses i ovenstående, indgår den første at-infinitiv som henholdsvis specifikation og habitat i en objektfrase og i det andet som specifikation og habitat i en adverbialfrase.

At-infinitiven kan ligeledes optræde som indeksikalsk habitat og dermed som sub-frase i en nominal- eller en adverbialfrase:

(8)	Der	er	intern	uenighed	mellem	regeringspartierne	om	holdningen
	fs	v	s----------		a----------		a----------*	
			adj	nom	prp	nom	prp	nom
			j	h	g	h	g	h

til	at	bruge	danske	bistandskroner	i	Kina.
*----------						
prp	det	nom	adj	nom	prp	nom
g	g	hj	j	hj	g	hj

(eksemplet stammer fra KORPUS 2000)

Når at-infinitiven optræder som sub-frase, er sub-frasen altid placeret umiddelbart efter frasens habitat, hvorved den specificerer frasens habitat direkte.

De at-infinitiviske frasehabitater adskiller sig fra andre substantiviske habitater som fx *hund* i *den lille glade hund med de store poter*, hvor frasens habitat specificeres af både foranstillede komponenter, dvs. bestemmere og et i princippet uendeligt antal adjektiviske komponenter, og desuden specificeres habitatet af efterstillede komponenter i form af en sub-frase:

(9)	Den	meget	glade,	lille	hund	med	de	store	poter	fik	et kødben
	s----------									v	o----------
	det	adq	adj	adj	nom	prp	det	adj	nom		det nom
	g	j	hj	j	h	g	g	j	hj		g h

I modsætning hertil bliver de at-infinitiviske habitater som hovedregel specificeret af efterstillede komponenter:

(10)	Peter	ønsker	at	køre	varerne	hjem
	s	v	o----------			
			det	nom	nom	adv
			g	h	j	j
			artl	verb	nomn	advb

I eksemplet specificeres habitatet *køre* dels af den foranstillede bestemmer og dels af to efterstillede komponenter, der hver især specificerer nom-habitatet. Dét, at at-infinitiven som oftest specificeres af efterstillede komponenter, kunne give anledning til at foreslå begrebet *sekundær neksus* brugt om at-infinitiven og de efterstillede elementer. Af flere grunde er vi dog ikke begejstrede for denne løsning. Diderichsen påpeger, at neksus er en relation mellem subjektet og det finitte verbal. Ved at-infinitiven forekommer intet subjekt, og infinitiven er ikke en finit verbalform, så hvis neksus-begrebet bredes ud til også at kunne være sekundært, vil relationen ikke være særegen for subjektet og verbalet – vi vil dermed ikke kunne definere en sætning adækvat. Derimod ser vi de efterstillede elementer som stipulative specifikationer af at-infinitiven. Ved stipulative specifikationer er der tale om begrebsdannelser – i (10) således om dannelsen af et begreb svarende til den form for kørsel, Peter ønsker, nemlig 'varehjemkørsel'. Peters ønske vedrører derimod ikke et propositionelt indhold svarende til konstruktionen:

(11)	Peter	ønsker	at	han	kører	varerne	hjem
	s	v	o----------				
			uc	s	v	o	a

Forskellen mellem (10) og (11) er, udover den (åbenlyse) syntaktiske forskel, også af empirisk art, idet der etymologisk og fonetisk er forskel på anvendelsen af *at* i de to konstruktioner. I (10) er der tale om det såkaldte "infinitivmærke", der oprindeligt udgjorde en præposition (jf. Etymologisk ordbog), og komponenten udtales [c]. I modsætning hertil er der i (11) tale om et konjunktional, der udtales [a], og som indleder en sætning. Både syntaktisk og fonetisk er der altså tale om forskellig brug af *at* i (10) og (11). Når en empirisk forskel kan påvises, er der i og for sig ingen grund til at forudsætte konstruktionsligheder i de to sætninger, hvorfor vi afviser begrebet sekundær neksus brugt om det forhold, at at-infinitiverne specificeres af efterstillede elementer.

At-infinitiven specificeres altså hovedsageligt af efterstillede komponenter, men søgninger i KORPUS 2000 viser, at at-infinitiven kan specificeres af fire typer af foranstillede komponenter. Dels naturligvis af bestemmeren, der er en obligatorisk komponent. Dels af en præposition (prp-komponent), der som en anden obligatorisk komponent er syntaktisk betegnende for enten adverbialfrasen eller en sub-frase til foran- eller efterstillet beskrivelse af enten en adverbialfrase eller en nominalfrase. Dels af adverbier. I (12) ses et eksempel på en foranstillet sub-frase:

```
(12) Det  vil   være  på   kant  med  grundloven      at    sætte dommere  og
     o-------------------------------------------------------------------------------*
     fs   v----------  sp------------------------------  s-----------------------------*
          aux  vrb   prp   nom  prp   nom              det   nom  nom        c
          j    h     g     h    g     hj               g     h    j


     nævninger       sammen   for   i     fællesskab  at    afgøre,     om   de
     *-------------------------------------------------------------------------------*
     *-------------------------------------------------------------------------------*
     nom             nva      prp   prp   nom         det   nom        uc   s--*
     j               j        g     g     hj          g     hj                det
                                                                             g

     tiltalte    i    retten    er    skyldige   eller      ej,   mener     juristerne
     *-------------------------------------------------------------------  v         s
     *-------------------------------------------------------------------
     *--------------------------  v     sp         c          sp
     nom         prp  nom
     h           g    hj
```

Sub-frasen *at afgøre* specificeres i eksemplet af både en foranstillet sub-frase (*i fællesskab*) og af en præposition *for*, som sammen med at-infinitiven danner en sub-frase til specifikation af at-infinitiven *at sætte*, der fungerer som subjektfrasens habitat. Den mest interessante af at-infinitiverne i eksemplet er imidlertid *at sætte*, idet habitatet specificeres af adverbiet *sammen*. I Ph.d.-afhandlingen *Syntagmatiske Strukturer* (Kristensen 2004) advokeres der for, at der i nominalfraser ikke kan forekomme adverbier, idet adverbier anses for at fungere som enten adverbialer eller som specifikationer af verbalhabitater i verbalfraser (Kristensen 2004:119ff.). Det viser sig dog, at der i nominalfraser med at-infinitiver kan optræde adverbier; i ovennævnte eksempel optræder *sammen*, der annoteres som en nva-komponent, dvs. som en *noun verbal adverb,* der er et modifikationsadverbium. Et modifikationsadverbiums funktion i en verbalfrase er at ændre det verbale habitats semantik; i (12) er der ikke tale om at 'sætte' (dvs. 'placere') dommere og nævninge men derimod at *sætte* dem *sammen* dvs. at 'kombinere' disse. I nominalfrasen er nva-komponentens funktion på samme måde at ændre et verbums semantik, og denne forandring tænkes at foregå inden derivationen finder sted ved infinitivens kombination med bestemmeren. Således specificerer nva-komponenten nom-habitatet.

Således kan der forekomme i hvert fald adverbielle nva-komponenter i de nominale fraser, hvis nom-habitatet udgøres af et verbum i infinitiv kombineret med bestemmeren *at*, hvilket udtrykkes gennem følgende forekomstbegrænsning:

```
(13)  nom  °^ det    °>       nva
      h°\hj    g
      verb     artl
      infv
```

Begrænsningen på forekomstreglen skal læses som at en nva-komponent forekommer hvis og kun hvis nom-habitatet eller det indeksikalske nom-habitat udgøres af et verbum i infinitiv kombineret med en bestemmer. Derefter kan den nominale adverbielle specifikation defineres:

(14) nva (noun verbal adverb: specification by modification)

4. Passive konstruktioner

Søgningerne i KORPUS 2000 gav desuden en række passivkonstruktioner, som er besværlige at beskrive, når et af de nominale led er en at-infinitiv. Normalt siges det, at den passive konstruktions subjekt er objekt i den aktive sætning, mens den passive sætnings objekt er dativobjekt eller indirekte objekt i den aktive sætning:

```
(15)  Peter     giver     hende     gaven
      s         v         do        o

      Gaven     gives     hende     (af Peter)
      s         v         o
```

Det forholder sig lidt anderledes, når der i den passive sætning indgår en at-infinitiv, idet den passive sætnings at-infinitiv ved en mulig aktivvending altid vil indgå som verballed i en nominal ledsætning. I (16) – (18) gives et par eksempler på at-infinitiver i passivsætninger samt deres aktive varianter:

```
(16)  EU-Unionen EU  vil   slå   ned   på   sort  arbejde,   som  i     alt   28
      s------------------ v-----------------  a-------------------------------------------------*
                         aux  vrb  vra   prp  adj  nom        oc   s----------------*
                         j    h    j     g    j    h                prp  nom  adq
                                                                    g    hj   j

      millioner  mennesker i    de   15   medlemslande   skønnes   at   udføre.
      *-------------------------------------------------------------------------------------------
      *-------------------------------------------------------------  v          o--------------
      adq        nom       prp  det  adq  nom                        det  nom
      hj         h         g    g    j    hj                         g    h
```

Aktiv: […] sort arbejde, som EU skønner, at i alt 28 millioner mennesker i de 15 medlemslande udfører

(17)

Sagen	er	kompliceret,	fordi	den	rummer	mange	parter	-	
s	v	sp	a----------*						
			uc	s	v	o----------			
						adq	nom		
						j	h		

både	bank,	regering	og	en	særlig	bankfond	-	der	kan	tænkes
----------										
c	o	o	c	o----------				sc	v----------	
				det	adj	nom			aux	vrb
				g	j	h			j	h

at	have	krav	mod	hinanden.
*----------				
o----------				
det	nom	nom	prp	prn
g	h	j	g	hj

Aktiv: sagen rummer mange parter, om hvilke man kan tænke, at de har krav mod hinanden

(18)

Mærket	er	netop	godkendt	i	Forskningsministeriet	og	ventes	at
s	v*	a	*---------	a----------		c	v	o*
	aux		vrb	prp	nom			
	j		h	g	h			

kunne	ses	i	markedet	inden	udgangen	af	april.
*----------		a----------		a----------			
aux	vrb	prp	nom	prp	nom	prp	nom
j	h	g	h	g	h	g	h

Aktiv: Vi venter, at mærket kan ses i markedet inden udgangen af april

Hvis man undersøger at-infinitivens forekomst i passivsætninger, viser det sig, at de kun kan forekomme i sætninger, hvor verbalet indgår i klassen af perceptionsverber eller verber med et kognitivt indhold fx *se*, *tænke*, *vide*, *forvente* osv. Perceptionsverbernes objekter i aktive sætninger udgøres altid af ledsætninger – dvs. objekterne har altid et propositionelt indhold, og det er netop blandt objektledsætningens led, at man skal finde grundlaget for at-infinitivens optræden i passivsætninger; det synes nemlig at være sådan, at den aktive objektledsætnings finitte verbal nominaliseres i passivsætningerne.

Den aktive objektledsætning i (16) består af subjekt, verbal og objekt, og denne ledstruktur kopieres så at sige i den passive konstruktion, dog således at subjektet forbliver

subjektet, mens den passive sætnings objekt består af at-infinitiven samt objektledsætningens objekt. I (17) består den aktive objektledsætning af subjekt, verbal, objekt og adverbial, og når denne sætning passivvendes, kommer passivsætningens objekt til at bestå af at-infinitiven og objektledsætningens objekt. I (18) består den aktive objektledsætning af subjekt, verbal og et antal adverbialer, og også her bevares strukturen i den passive sætning. I (16) - (18) kopieres strukturen mellem aktiv- og passiv-sætningen altså, hvilket er utraditionelt i forhold til traditionelle passivvendinger. Det viser sig dog, at denne passivvending er ganske traditionel, når det drejer sig om at-infinitiver i sætninger med perceptionsverber:

```
(19)  a) Jeg tænker  at  Peter bruger computeren      =>  Peter tænkes at bruge computeren
         s    v         o-------------------------------      s       v        o----------------------
                        uc s       v         o

      b) Jeg ved at  Peter bruger computeren          => Peter vides at bruge computeren
         s    v    o-------------------------------        s       v       o-----------------------
                   uc s       v         o

      c) Jeg forventer at  Peter bruger computeren    => Peter forventes at bruge computeren
         s    v           o-------------------------------    s       v           o-----------------------
                          uc s       v         o
```

Hvis den aktive objektledsætnings objekt skulle gøres til subjekt i en passiv sætning, ville at-infinitiven forsvinde. I (19a) ville den passive ordlyd fx være: *Computeren tænkes brugt af Peter*. Så hvis at-infinitiven optræder i en passiv sætning, vil den passive sætnings struktur være næsten identisk med den aktive sætnings struktur.

De utraditionelle passivvendinger kunne give anledning til at foreslå, at passivformerne i verberne *skønnes*, *tænkes*, *forventes* m.fl. slet ikke er passivformer på traditionel vis, men snarere har funktion som deponente verber – dvs. passive verber med en aktiv betydning, eller snarere passive verber, der medfører samme syntaktiske struktur som i aktive sætninger. Der er således både en transitiv og en deponent form af perceptionsverberne, idet det er muligt at lave en distinktion mellem fx *forvente* og *forventes*, men denne distinktion ses også mellem andre verber, således også mellem *syner* og *synes*. Hvis dette holder stik, får det den konsekvens, at perceptionsverberne slet ikke kan optræde som passive verber men kun som deponente verber.

5. Sammenfatning

Vi har i det foregående beskrevet at-infinitiven som et nominalled. Dette har medført, at vi har måttet definere en ny frasekategori, således at de adverbielle nva-komponenter i nomi-

nalfraser med infinitiver som habitat kan beskrives. Vi har desuden opdaget, at at-infinitiverne kun optræder i passive sætninger, hvor verberne udgøres af perceptionsverber eller verber med et kognitivt indhold, hvis objekt altid har et propositionelt indhold. Dertil kommer, at passive sætninger med at-infinitiver har samme ledstruktur som de modsvarende aktive sætninger, hvorved de adskiller sig fra traditionelle aktiv-passivvendinger. Denne utraditionelle struktur, der viser sig at være ganske traditionel for passive sætninger med at-infinitiver, kan give anledning til at betragte perceptionsverberne som deponente verber snarere end egentlige passive verber.

Litteratur

Hansen, Erik (1971) Sætningsskema og Verbalskemaer. *Glæden ved Grammatik. Udvalgte artikler og afhandlinger*, red. Henrik Galberg Jacobsen og Henrik Jørgensen, København: Hans Reitzels Forlag.

Kristensen, Susanne Annikki (2004) *Syntagmatiske Strukturer. Frasestrukturelle beskrivelser af adverbielle udtryk i dansk og finsk*. Ph.d.-afhandling indleveret og forsvaret ved Aalborg Universitet.

Trask, R. Larry (1993) *A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics*. London: Routledge.

Dansk Etymologisk Ordbog. Gyldendals Boghandel. København: Nordisk Forlag A/S, 4. udgave, 4. oplag.

Diderichsen, Paul (1971 (1946)) *Elementær Dansk Grammatik*. København: Gyldendals Forlag, 3. udgave, 5. oplag.

Peter Widell & Ulf Dalvad Berthelsen (udg.)
11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2006

SPROGFORANDRING I VIRKELIG TID – EN PRÆSENTATION AF DANSK GRUNDFORSKNINGSFONDS CENTER FOR SOCIOLINGVISTISKE SPROGFORANDRINGSSTUDIER (DGCSS)

Af Tore Kristiansen, Københavns Universitet

DGCSS har som opgave i årene 2005–2009 at give et billede af hvordan og hvorfor Danmark i løbet af 1900-tallet forvandledes fra dialektsamfund til standardsprogssamfund. Til løsning af opgaven 'gentager' vi en række af de sociolingvistiske undersøgelser der er blevet gennemført i Danmark fra og med 1970'erne. Det vil sige at vi finder frem til informanter der blev båndoptaget i de tidligere undersøgelser – i seks forskellige 'sprogsamfund' fra Vinderup i vest til København i øst – og indspiller dem på nyt. Dermed kan vi studere sprogforandring i virkelig tid på flere niveauer: fra individerne over lokalsamfundene til det danske samfund som helhed. I tillæg til de sammenlignende analyser af sprogbrug gennemfører vi en omfattende og systematisk indsamling og bearbejdelse af sprogholdningsdata. Og rammen om det hele er naturligvis den generelle samfundsudvikling, hvor vi især inddrager materiale om geografisk og social mobilitet, urbanisering og socialisering.

For yderligere information om DGCSS henvises til centrets hjemmeside: http://dgcss.hum.ku.dk/

Peter Widell och Ulf Dalvad Berthelsen (udg.):
11. Møde om Udforskningen af Dansk sprog
Århus 2006

KONDITIONELL ENTROPI SOM MÅTT PÅ LINGVISTISKT AVSTÅND MELLAN DANSKA OG SVENSKA

Av Jens Moberg & Charlotte Gooskens (Rijksuniversiteit Groningen)

Denna artikel beskriver ett projekt som bedrivs vid universitetet i Groningen. Projektet syftar till att använda konditionell entropi för att beräkna det lingvistiska avståndet [1] mellan de tre fastlandsspråken i Skandinavien (danska, norska och svenska). I denna artikel kommer endast språkparet danska–svenska att diskuteras. Genom att använda konditionell entropi vill vi undersöka vilken roll det lingvistiska avståndet spelar för den interskandinaviska språkförståelsen. Konditionell entropi kan också användas för att mäta asymmetrin i språkförståelse. Vi hoppas därmed få en inblick i huruvida lingvistiska faktorer är en del av förklaringen till varför danskar enligt flera perceptionsexperiment visat sig förstå svenska bättre än svenskar förstår danska.

1. Språksituationen i Skandinavien

Danska, norska och svenska är tre nära besläktade språk. Traditionellt har kommunikation mellan talare av dessa tre språk skett på respektive talares eget modersmål. Denna typ av kommunikation mellan ömsesidigt förståeliga språk har kommit att kallas semikommunikation (Haugen 1966). Ett flertal undersökningar, varav de viktigaste är Maurud (1976), Bø (1978) och Delsing & Lundin-Åkesson (2005), har ägnats detta fenomen och resultaten visar att möjligheten till semikommunikation varierar mellan språkparen. Bland annat uppvisar norrmän den bästa förståelsen av sina grannspråk, medan svenskar tycks förstå talad danska dåligt. En asymmetri i förståelse påvisas mellan svenska och danska, där danska är det språk som förstås sämre. De ovan nämnda undersökningarna föreslår att förklaringen till asymmetrin i den svensk-danska språkförståelsen inte fullt ut kan förklaras av lingvistiska faktorer.

I diskussionsdelen av Mauruds forskningsrapport kommenterar han skillnaden i förståelse mellan danska och svenska:

[1] Termen ”avstånd” används här även då det inte är lika långt från a till b som från b till a.

> "The low understanding of spoken Danish in Sweden can […] be explained by the contrast in sound structure between the two languages, but the Danes should have the same problems from this point of view. Thus we cannot explain from linguistic arguments alone why the Danes got a higher score on the test for spoken Swedish than the Swedes got on the test for spoken Danish."
>
> (Maurud 1976:69)

Maurud menar alltså att lingvistiska faktorer inte kan förklara asymmetrin mellan danska och svenska. Icke-lingvistiska faktorer såsom erfarenhet av det andra språket (via TV, släktingar semesterresor e.d.), geografisk närhet samt attityd tros ha stort inflytande. Maurud visade exempelvis att Sverige var det land som besöktes mest frekvent av andra skandinaver och att det var betydligt vanligare att norrmän och danskar såg på svensk TV än att svenskar såg TV-program från övriga Skandinavien. Delsing & Lundin-Åkesson frågade bland annat sina testpersoner vilket skandinaviskt språk de tyckte lät finast. Här var de svenska testpersonerna betydligt mer negativa till danska än vad de danska testpersonerna var till svenska.

Projektet som beskrivs i denna artikel har dock som syfte att objektivt utröna hur stort det rent lingvistiska avståndet är. Genom att jämföra detta avstånd med resultaten från ovan nämnda perceptionsexperiment hoppas vi få en inblick i vad som orsakar problemen i språkförståelsen.

En metod för att mäta lingvistiskt avstånd har nyligen testats vid universitetet i Groningen (Gooskens 2006). Detta gjordes genom att länka[2] fonetiskt transkriberade ordpar från de skandinaviska språken med varandra. Graden av fonetisk likhet bedömdes därefter med hjälp av den så kallade Levenshteinalgoritmen. Algoritmen går ut på att hitta den kortaste vägen mellan två strängar (i detta fall ordpar). Levenshteinalgoritmen beskrivs mer ingående i Heeringa (2004). Resultaten visar en hög korrelation mellan fonetisk likhet och förståelse. Denna korrelation är signifikant, till skillnad från de uppmätta sambanden mellan förståelse och extralingvistiska faktorer. Slutsatsen i undersökningen blir att det fonetiska avståndet i hög grad kan förutsäga förståelse men att mer precisa studier är önskvärda för att utforska relationen mellan fonetiskt (lingvistiskt) avstånd och språkförståelse. En av bristerna med metoden är att den inte kan uttrycka asymmetriska förhållanden. Avståndet från A till B är alltså alltid detsamma som från B till A, något som inte nödvändigtvis behöver vara fallet (se sektion 2.). Vår förhoppning är att konditionell entropi även ska kunna påvisa asymmetri i avståndet mellan danska och svenska.

[2] Med länkning menas en matchning av motsvarande segment så att det segment i ett språk som motsvarar ett segment i det andra språket hamnar intill varandra.

2. Entropi och konditionell entropi

Begreppet entropi[3] definierades av Shannon (1948) och betecknar graden av osäkerhet för en given sannolikhetsfördelning. Exempelvis kan man utifrån sannolikhetsfördelningen för att en kastad slant ska komma upp som krona beräkna entropin för denna möjlighet. Entropin kommer alltid vara som störst när sannolikheterna är jämnt fördelade, som i fallet med slantsingling där ju sannolikheten för krona är lika stor som sannolikheten för klave. I en lingvistisk kontext betyder detta att ju större valfrihet i val av enhet (bokstav, fonem e.d.) desto högre entropi. En låg entropi är ett tecken på liten osäkerhet, det vill säga liten valfrihet.

I konditionell entropi är variabel X en betingad sannolikhet av variabel Y. Den konditionella entropin för Y givet X uttrycker:

> ”how much extra information you still need to supply on average to communicate Y given that the other party knows X”
>
> (Manning & Schütze 1999:64).

Konditionell entropi är alltså ett mått på mängden information som fortfarande behöver tillföras Y givet vetskap om X. I detta projekt beräknas den konditionella entropin för en svensk talare som försöker hitta det svenska ljudsegment som motsvarar ett givet danskt ljudsegment och vice versa. Variablerna X och Y står här för ett ljudsegment i ett källspråk respektive ett målspråk.

Den praktiska tillämpningen av konditionell entropi inom lingvistik kan tydliggöras med ett exempel. Dagens skrivna danska har endast en vokal i grammatiska ändelser, nämligen *e*. Svenska har förutom *e* också *a* och *o*. Detta innebär att en svensk som påträffar den danska bokstaven *e* i en sådan kontext står inför tre val när denne skall hitta den svenska motsvarigheten. Den danska talare som påträffar den svenska bokstaven *a* eller *e* i en grammatisk ändelse vet däremot att detta alltid motsvarar danska *e*. Därför är entropin högre för svenska givet danska än tvärtom, i detta fall. Relationen är alltså asymmetrisk.

Ett utökat exempel illustrerar mer detaljerat hur den konditionella entropin kan räknas ut mellan två språk. Tabell 2.1 består av fyra ordpar:

[3] Entropi används också som en term inom fysiken men här åsyftas informationsteoretisk entropi.

Danska	Svenska
φ A ɩ (jeg)	φ A⌉γ (jag)
η α ν (han)	η α ν⌉ (han)
ϖ α Δ (hvad)	ϖ A⌉δ (vad)
λ A N ? (lang)	λ N # (lång)

Tabell 2.1. Fyra fonetiskt transkriberade dansk-svenska ordpar.

Ordparen består av tretton ljudsegment som länkas med varandra: [φ] med [φ], [A] med [A⌉], [ɩ] med [γ] och så vidare. I det sista ordparet länkas dansk stød med en utfyllnadssymbol. I det här exemplet blir avståndet asymmetriskt på grund av den femte och elfte länkningen. I den femte länkningen matchas [α] med [α]. Svenska [α] förekommer bara på detta ställe och matchas därför bara med [α]. Danska [α] förekommer däremot på två ställen. Det matchas med [α] i den femte länkningen men med [A⌉] i den åttonde länkningen. Därför är sannolikheten för danskt [α] givet svenskt [α] 1 medan sannolikheten för svenskt [α] givet danskt [α] är 0.5. Samma sak sker med det danska segmentet [A], som motsvaras av [A⌉] i den andra länkningen men med [ ] i den elfte länkningen. Dessa typer av korrespondenser orsakar asymmetri i det lingvistiska avståndet: valfriheten/osäkerheten blir större för den svenska talaren eftersom denne har fler ljudsegment att välja på än den danska talaren.

För samtliga länkningar samlas statistik in för sannolikheterna att dessa länkningar förekommer tillsammans. Utifrån dessa sannolikheter kan den konditionella entropin för svenska givet danska och danska givet svenska beräknas med en formel som vi av utrymmesskäl inte kommer att gå in på här (se Manning & Schütze 1999). Resultatet för de fyra ordparen i exemplet blir:

- 0,15 för danska givet svenska
- 0,31 för svenska givet danska

Entropin blir alltså högre för en svensk som försöker hitta den svenska motsvarigheten till ett givet danskt ljud. Om X är det givna segmentet så måste mer information tillföras när X är ett danskt ljudsegment för att få vetskap om Y (det motsvarande svenska ljudsegmentet) än tvärtom.

3. Material

För att kunna genomföra de olika entropiberäkningarna konstruerades en databas innehållande ordlistor från de tre skandinaviska språken. Databasen är också tänkt att användas för andra experiment och innehåller därför även tyska, frisiska och holländska. Dess innehåll utgörs av de mest frekventa orden från Corpus Gesproken Nederlands, CGN, (http://lands.let.kun.nl/cgn/home.htm, tillgänglig 061204) samt Europarl-korpusen (http://people.csail.mit.edu/koehn/publications/europarl, tillgänglig 061204). CGN är en holländsk talspråkskorpus, ur vilken vi tog de 1 500 mest frekventa orden från den kategori som innehöll informellt tal. Denna del av korpusen innehåller totalt 2 626 172 icke-unika ord. Europarl är en talspråkskorpus som består av utdrag från Europaparlamentets sammanträden. Även där valdes de 1 500 mest frekventa orden ut från ett totalt urval på 889 836 icke-unika ord, denna gång från holländska och svenska. Europarl är översatt till många språk, anledningen till att vi valde att extrahera den holländska och svenska versionen var att dessa språk innehöll ordklassinformation, till skillnad från exempelvis danska. Dessutom representerar dessa språk de två germanska språkområden, nordgermanska och västgermanska, som databasen var tänkt att reflektera.

Databasen kompletterades med funktionsord hämtade från diverse grammatikor, detta i syfte att få en så heltäckande samling funktionsord som möjligt. Egennamn samt interjektioner avlägsnades. Vår motivering till att basera entropiberäkningarna på dels formella, dels informella ord är att vi förväntade oss en skillnad i antalet lånord i dessa två kategorier. Europarl innehåller många ord från de politiska och ekonomiska domänerna. Dessa ord är ofta lånade från latin eller grekiska. CGN:s informella tal är däremot hämtat från vardagliga talsituationer där vi förväntar oss fler arvord. Dessa har haft längre tid att utvecklas och modifieras enligt språkets ljudutveckling, vilket kan förväntas ge större avvikelse från det relaterade språket och därmed uppvisa en skillnad i entropi jämfört med Europarls lånord.

Materialet översattes samt transkriberades efter standardiserat uttal som det angetts i uttalslexikon. Den slutliga versionen av databasen innehåller följande information per ord och språk:

- Vilken korpus ordet hämtats från
- Ordklass
- Funktionsord/innehållsord

- Ordets ursprung (lånord eller arvord)
- Om ordet är ett lånord anges vilket språk ordet lånats in från
- Ordets lexikala representation
- Ordets fonetiska representation
- Kognat/icke-kognat (om ett ord från ett språk är kognat till ett ord i ett annat språk har orden samma siffra i kolumnen Kognat)

Termen *kognat* (eng. *cognate*) brukar beskrivas som två ord från olika språk som har ett gemensamt ursprung och där orden är arvord i sina respektive språk. I vår undersökning används dock termen i en utvidgad betydelse: för ordpar där orden är genetiskt relaterade, d.v.s. delar ett gemensamt ursprung, antingen genom att de båda är arvord eller för att de härstammar från samma språk. I två så nära besläktade språk som danska och svenska är den stora majoriteten ordpar kognater, exempelvis *gammel–gammal* och *direktør–direktör*. Exempel på icke-kognater är *kun–endast*.

Vi valde att dela upp databasen i ett antal kategorier för att se hur stor skillnaden i entropi blev när olika typer av ord testades (se sektion 4). Dessa kategorier samt deras storlek framgår av trädet i figur 3.1. Den grammatiska indelningen i funktionsord/innehållsord gjordes endast för arvord eftersom i stort sett samtliga funktionsord återfinns i den kategorin.

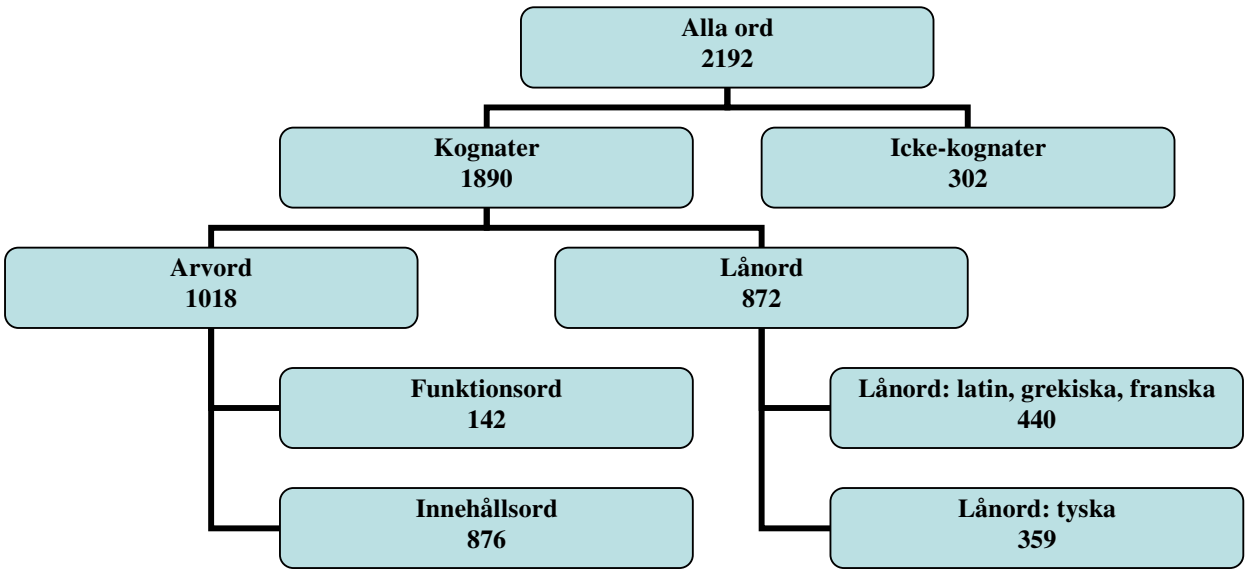

Figur 3.1. Databasens innehåll och storlek.

4. Hypotes

Det vi hoppades få bekräftat var framförallt att entropin för svenska givet danska skulle vara högre än den för danska givet svenska, alltså att det lingvistiska avståndet skulle vara asymmetriskt.

Vi förväntade oss högst entropi för den översta noden i figur 3.1, bestående av samtliga ord. Då även icke-kognater ingår i denna grupp lär andelen regelbundna korrespondenser nämligen vara lägre än för bara kognater. Vi hade även en hypotes om att arvorden skulle uppvisa större skillnader mellan språken än lånord, eftersom de har utvecklats i respektive språk under lång tid. Lånord som kommit in i språket förväntas vara mer lika då de sannolikt inlånats i liknande form och sedan inte hunnit divergera lika mycket. Uppdelningen i dels romanska och grekiska lånord, dels tyska lånord gjordes eftersom vi misstänkte en skillnad i entropi då bland annat tiden för inlåning för dessa båda kategorier skiljer sig åt. Den stora inströmningen av lånord från tyska till svenska och danska skedde framförallt på 1300- och 1400-talet, under Hansans storhetstid. På 1700-talet blev det däremot populärt att importera franska ord (Edlund & Hene 1992). De ord som importerats till svenska respektive danska har möjligen anpassats på ett regelbundet sätt till respektive språks ljudsystem. Ett inlånat ord som innehåller ljudet X har blivit det svenska ljudet Y och det danska ljudet Z så att relationen mellan Y och Z är regelbunden. Då de ursprungligen tyska orden funnits i svenska och danska längre än de franska, har de under längre tid utvecklats enligt det lokala ljudsystemet vilket skulle kunna medföra att regelbundenheterna uppluckras. Tiden för inlåning skulle därmed kunna innebära att kategorin romanska samt grekiska lånord uppvisar lägre entropi.

5. Resultat

Det första vi ville ta reda på var hur mycket antalet ord påverkar entropiresultaten. Eftersom våra kategorier är ojämnt fördelade med avseende på detta (se figur 3.1) var ett sådant test nödvändigt.

Figur 5.1 visar hur den konditionella entropin påverkas av antalet ord.

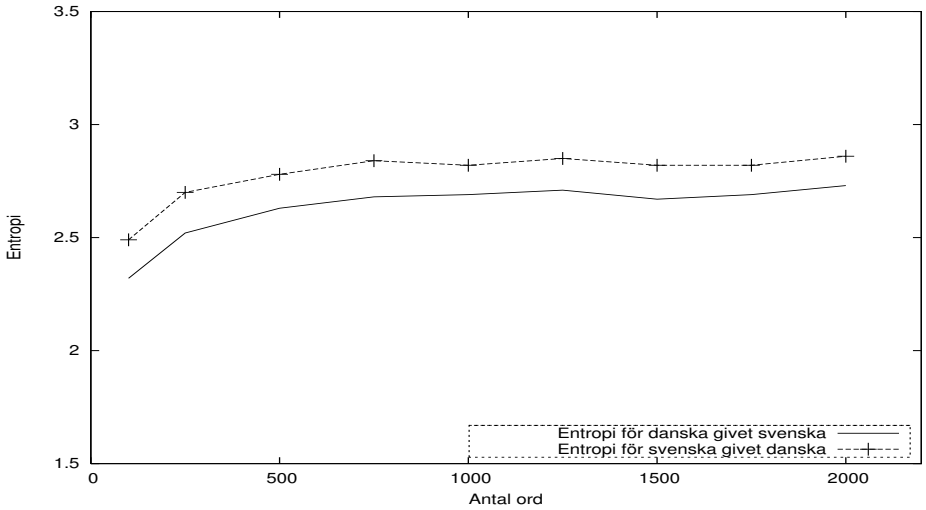

Figur 5.1. Förhållandet mellan konditionell entropi och antalet ordpar.

Diagrammet baseras på 2000 slumpmässigt utvalda[4] dansk-svenska ordpar. Dessa ordpar delades upp i nio grupper, innehållande från 100 till 2000 ordpar. Genom att räkna ut den konditionella entropin för varje grupp kan man studera hur kurvorna ändras allteftersom ordantalet stiger. De två kurvorna har en tämligen likartad utveckling, vilket tyder på att asymmetrin i entropi inte påverkas så mycket av antalet ord. Det största hacket i kurvan dyker upp efter cirka 250 ord men därefter sker en utplaning och entropin håller sig på en relativt konstant nivå.

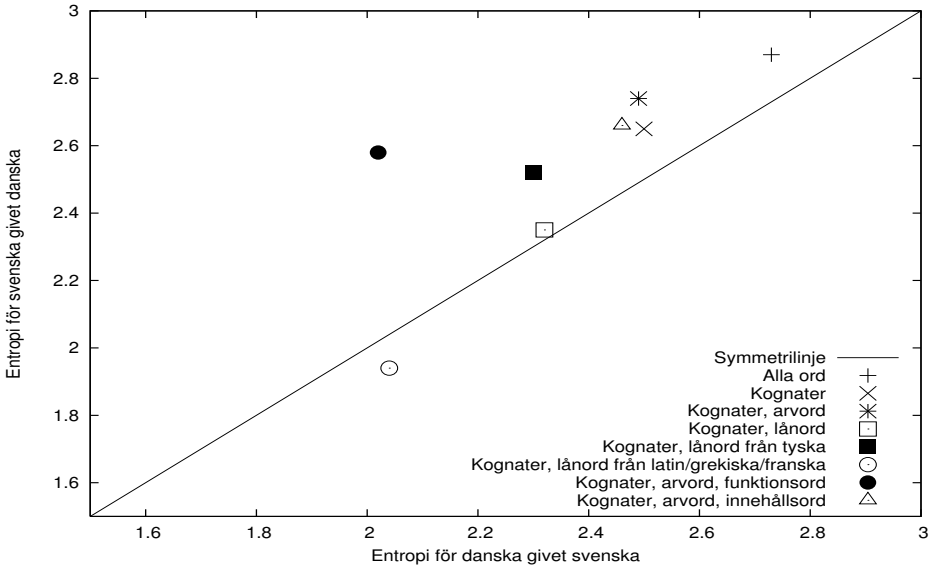

Figur 5.2. Konditionell entropi mellan danska och svenska för hela databasen.

[4] Urvalet gjordes med en slumpgenerator som finns tillgänglig online: http://www.randomizer.org, tillgänglig 22/11-06.

Figur 5.2 visar hur asymmetriska de testade kategorierna är samt hur hög entropin är för varje enskild kategori. X-axeln visar entropin för danska givet svenska, alltså hur svårt det är för en dansk att förutsäga den danska motsvarigheten till ett givet svenskt ljudsegment. Y-axeln visar entropin för svenska givet danska. Den heldragna linjen symboliserar en helt symmetrisk situation, där entropin är lika hög i båda riktningarna. De punkter som är ovanför linjen uppvisar asymmetri i form av en högre entropi för svenska givet danska (större valfrihet/osäkerhet för en svensk) medan punkter under linjen har högre entropi för danska givet svenska. Samtliga testade kategorier rör sig i intervallet mellan 2 och 3 bits[5]. Kategorin innehållande samtliga ord uppvisar den högsta entropin. Förklaringen är sannolikt en kombination av att det är den största kategorin (se figur 5.1) samt att den innehåller ett antal icke-kognater. Det visar sig också att kategorin arvord hamnar högre än kategorin lånord, något som stämmer väl överens med vår hypotes (se sektion 4).

Kategorin kognater bestående av romanska och grekiska lånord är den enda kategori som avviker från trenden och istället uppvisar högre entropi för danska givet svenska. Kategorin ger också den lägsta entropin i båda riktningarna, vilket överensstämmer med hypotesen. Kategorin funktionsord avviker relativt kraftigt från symmetrilinjen men denna kategori består endast av ca 150 ord och några säkra slutsatser kan därför inte dras.

För att kunna slå fast hur stor betydelse antalet ord har gjordes nya beräkningar, där samtliga kategorier innehåller lika många ord. Med utgångspunkt från den minsta kategorin, tyska lånord (kategorin funktionsord valdes bort eftersom den ansågs för liten) valdes 344 ordpar slumpvis ut från de övriga kategorierna, samma antal ordpar som i kategorin tyska lånord. Därefter sattes resultaten in i ett diagram på samma format som ovanstående, men i detta fall är kategorierna alltså lika stora.

[5] Bits är den enhet som entropi mäts i. Bits står för binary digits, alltså binära enheter. Dessa uttrycker ett val mellan två alternativ.

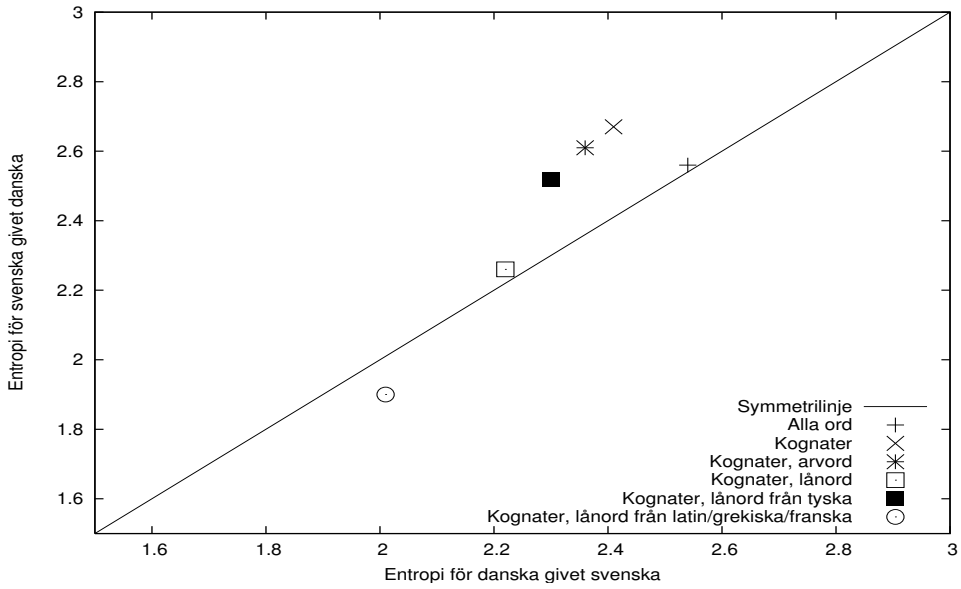

Figur 5.3. Konditionell entropi mellan danska och svenska baserat på 344 ordpar per kategori.

De inbördes relationerna mellan kategorierna är ungefär desamma. Lånord från latin, grekiska och franska ger fortfarande en högre entropi för danska givet svenska medan de övriga kategorierna uppvisar högre entropi för svenska givet danska. En jämförelse mellan figur 5.2 och 5.3 samt tendensen som uppvisas i figur 5.1 ger en sammantagen bild av att antalet ordpar endast har en marginell inverkan på resultatet så länge antalet överstiger 250.

6. Sammanfattning

På basis av en databas bestående av formellt och informellt tal har vi beräknat den fonetiska delen av det lingvistiska avståndet mellan danska och svenska. Detta har gjorts med en formel för konditionell entropi. Entropin mellan danska och svenska har räknats ut på fonetisk nivå för ett antal kategorier innehållande ord från olika språk. Resultaten stämmer väl överens med den på förhand givna hypotesen, liksom det faktum att entropin överlag är högre för svenskar som försöker förstå danska än för danskar som försöker förstå svenska. Det ser alltså ut som om lingvistiska faktorer kan vara en del av förklaringen till den asymmetriska dansk-svenska språkförståelsen.

Vi har även sett att ord som lånats in från latin, franska och grekiska uppvisar en låg entropi i båda riktningarna: svenska givet danska och danska givet svenska. Detta är speciellt intressant

att kontrastera med kategorin lånord från tyska. Där är entropin betydligt högre i båda riktningarna.

Litteratur

Bø, I. (1978) *Ungdom og naboland*. Stavanger: Rogalandsforskning (rapport 4).

Delsing, L-O och Lundin-Åkesson, K. (2005). *Håller språket ihop Norden? En forskningsrapport om ungdomars förståelse av danska, svenska och norska.* Köpenhamn: Nordiska ministerrådet.

Edlund, L-E och Hene, B. (1992) *Lånord i svenskan – om språkförändringar i tid och rum.* Umeå och Stockholm: Förlags AB Wiken.

Gooskens, C. (2006) Linguistic and extra-linguistic predictors of Inter-Scandinavian intelligibility. I: Jeroen van de Weijer & and Bettelou Los (eds.). *Linguistics in the Netherlands* 23, Amsterdam: John Benjamins:101-113.

Haugen, E. (1966) Semicommunication: The language gap in Scandinavia. *Sociological inquiry* 36:280-297.

Heeringa, W. (2004) *Measuring Dialect Pronunciation Differences using Levenshtein Distance.* Groningen: Groningen dissertations in linguistics (Grodil).

Manning, C. och Schütze, H. (1999) *Foundations of Statistical Natural Language Processing*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.

Maurud, Ø. (1976) Reciprocal Comprehension of Neighbour Languages in Scandinavia. An investigation of how well people in Denmark, Norway and Sweden understand each other's written and spoken languages. In: *Scandinavian journal of educational research* 20:49-72.

Shannon, C. (1948) A mathematical theory of communication. *Bell System Technical Journal* 30:50-64.

Peter Widell og Ulf Dalvad Berthelsen (udg.):
11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2006

KAN SPIN UNDERSØGES EMPIRISK?

Af Mie Femø Nielsen (Københavns Universitet)

Dagen efter at folketingsvalget blev udskrevet i januar 2005 meddelte Danish Crown, at 500 medarbejdere skulle fyres fra deres slagteri i Hjørring. Straks valfartede politikere til Nordjylland og kappedes om at komme slagteriarbejderne til hjælp. Regeringen såvel som oppositionen ville hjælpe de fyrede slagteriarbejdere til nye jobs. I medierne blev politikernes pludselige ildhu for at komme nordjyske slagteriarbejdere til hjælp diskuteret som et eksempel på spin. Hvad der ikke diskuteredes var, hvorfor Danish Crown valgte netop dette tidspunkt til at annoncere fyringerne? Havde de håbet på, at denne nyhed ville drukne i valgtumlen, så de ikke fik samme massive, negative presseomtale som de gjorde i forbindelse med annonceringen af fyringen af 213 medarbejdere ved lukningen af Tulip i Ringsted? Nu fyrede de over dobbelt så mange, men medierne faldt ikke over dem på samme måde. Dette spørgsmål lader sig vanskeligt besvare, og dét er netop indbegrebet af de metodiske problemer i forbindelse med afdækning af spin.

I denne artikel vil jeg identificere metodeproblemer i forbindelse med empirisk undersøgelse af spin med henblik på at diskutere disse metodeproblemers konsekvenser for, hvordan man i givet fald ville kunne designe sådan en empirisk undersøgelse af spin. Inden vil jeg imidlertid først ridse op, hvad vi overhovedet taler om, hvordan spin kan defineres og afgrænses. Når dette optager mig, er det naturligvis, fordi jeg gerne vil lave sådan en undersøgelse og i nogen tid har arbejdet med at designe den. Nogle af mine overvejelser redegør jeg for her – dels fordi jeg betragter dem som principielle og interessante, og dels fordi jeg ser det som en hjælp til andre, der vil lave en tilsvarende undersøgelse.

Jeg har haft stor glæde af at drøfte disse problemstillinger med kolleger i efteråret 2006 på første årgang af Forskerkollegiet på Københavns Universitet, hvor interessante bidrag til drøftelsen af

en præliminær udgave af denne artikel har givet stof til eftertanke. Også fremlæggelsen af en knap så præliminær udgave på 11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog har været nyttig.

Hvad er spin?

Tager man afsæt i, at kommunikation kan foregå på det strategiske, det taktiske og det operationelle niveau, så skal spin ses som særlige aktiviteter på det taktiske og det operationelle niveau.

Eksempler på spin på det taktiske niveau er at lave afledningsmanøvrer; flytte fokus; sænke forventningerne for at få en mildere bedømmelse; arrangere pseudoevents; arrangere eller udnytte 'photo opportunities'; sende prøveballoner op; plante historier; servere vinkler og konfliktpotentiale for journalister via medsendte billeder, grafik og dokumentationsmateriale; servere vinkler og konfliktpotentiale for journalister via metaforer, analogier og gendrivelser; bære ved til bålet når modparten har en dårlig sag i pressen; malke historien når man selv har en god sag i pressen osv. I den mere ubehagelige afdeling af spin på det taktiske niveau findes at 'smide ligene over bord' ('throwing out the bodies'), dvs. offentliggøre dårlige nyheder når de kan drukne i noget meget stort der tager al spalteplads og opmærksomhed; føre negative kampagner om modparten; intimidere og true journalister og redaktører, der vil skrive, eller har skrevet, noget der stiller en i et ufavorabelt lys; opdele journalister i A-hold og B-hold, så de mest medgørlige og loyale får bedst og lettest adgang; miskreditere og latterliggøre modstandere osv. (Gabor 2000, Esser 2000, Richards 1996, Jones 1997, Gould 1998, Hegedus & Pennebaker 1993, Bennett 1996, Whaley 1997, Carlsen & Kjær 1999, Sarup Søndergaard 2004, 2001)

Eksempler på spin på det operationelle niveau er at arbejde med forberedte budskaber (også kaldet 'talking points'); fastholdelse af budskabet (også kaldet 'papegøjeteknikken'); at give undvigende svar på ubehagelige spørgsmål; arbejde med gendrivelser, gendrivende analogier, forebyggende gendrivelser (også kaldet 'vaccine') osv.

Andetsteds argumenterer Christian Kock og jeg (Femø & Kock 2007b) for, hvordan der i forbindelse med spin på det operationelle niveau kan identificeres fire grundlæggende funktionstyper af spin: afsenderspin, modpartspin, procedurespin og sagspin. Denne taxonomi vil jeg imidlertid ikke beskæftige mig yderligere med her. Ligesom jeg heller ikke vil komme ind på de fordele og risici, der er ved spin, men af pladshensyn må henvise til Femø & Kock (2007a).

Oplagte datatyper

Da jeg besluttede mig for at ville undersøge spin empirisk, stod det tidligt klart, at formålet med en undersøgelse ville skulle holdes tydeligt for øje. Min ambition ville på ingen måde være at kortlægge den totale mængde spin, ej heller at få indsigt i spin i alskens verserende sager. Ambitionen ville være at afprøve og videreudvikle det begrebsapparatet, som jeg har udviklet sammen med Christian Kock. Dette kunne jeg forestille mig foregå ved at tage afsæt i de gængse dataformer fra antropologisk metode: dokumenter, interview og deltagerobservation.

For at kunne undersøge spin empirisk ville det være relevant at skelne mellem primære og sekundære datatyper. Primære datatyper kunne omfatte:

- Udskrifter af statsministerens pressekonferencer, evt. samtlige af den nuværende statsministers konferencer, evt. i en nærmere afgrænset periode for den nuværende statsminister, evt. punktvise nedslag for den nuværende og den forudgående statsminister, såfremt sådanne ville kunne fremskaffes. Det lader ikke til at være tilfældet, at Poul Nyrup Rasmussens, Poul Schlüters og Anker Jørgensens pressekonferencer er fastholdt for eftertiden og offentligt tilgængelige. Hovedfokus ville derfor være tvunget til at være på Anders Fogh Rasmussen og efterfølgende statsministres konferencer med mulighed for punktvise nedslag i tidligere statsministres pressekonferencer.
- Udskrifter af interviewprogrammer og interviewindslag og -stumper i nyhedsindslag i nyhedsudsendelser og dokumentarudsendelser på tv eller radio med udgangspunkt i en periode eller i form af punktvise nedslag.
- Udskrifter af talkshows, med udgangspunkt i en periode eller som punktvise nedslag.
- Udskrifter af debatprogrammer og debatinterview i tv eller radio med udgangspunkt i en periode eller som punktvise nedslag.
- Evt. adgang til råbånd hos avisjournalisters interview med nøgleaktører.
- Evt. adgang til råbånd hos tv-eller radiojournalisters interview med nøgleaktører.

Sekundære datatyper kunne være:

- Et nærmere defineret antal morgenaviser, indenrigsstoffet og eventuelt erhvervsstoffet, samtlige artikler i en afgrænset periode med udvælgelse af artikler, der viser spørgsmål/svar-sekvenser. Når sådanne data ville skulle betragtes som sekundære, er det fordi gengivelsen af spørgsmål-svar sekvenserne i en avis forudsætter en redigering, hvorfor man ikke kan være ganske sikker på, om ordene nu også faldt præcis som gengivet.
- Et nærmere defineret antal morgenaviser, indenrigsstoffet og eventuelt erhvervsstoffet, med samtlige artikler i en årlig nedslagperiode, fx omkring finanslovsforhandlingerne; et nærmere defineret antal år, evt. på tværs af regeringer igen med udvælgelse af artikler, der viser spørgsmål/svar-sekvenser.
- Deltagerobservation på en nyhedsredaktion, en kommunikationsafdeling i et politisk parti på Christiansborg og evt. på et kommunikationsbureau med politiske sager.
- Et udvalg af berømte dokumenter fra spektakulære sager, jævnfør udstillingen *Forvaltningskunst*, Galleri Asbæk 1998.
- Evt. optagelser af redaktionsmøder og strategimøder mod løfte om senere anonymisering af deltagere og hændelsesforløb.

Selv om en undersøgelse af spin således overfladisk set kunne synes gennemførlig, måtte det tages i betragtning, at selve definitionen af spin har nogle problematiske konsekvenser for design af en given empirisk undersøgelse.

Definitorisk problem

Det grundlæggende spørgsmål ved tilrettelæggelsen af en empirisk undersøgelse af spin er, om en sådan undersøgelse overhovedet er mulig. Dette vil naturligvis afhænge af, hvordan man definerer spin. I nærværende artikel bygger jeg på artiklerne *Hvad er spin?* (Femø & Kock 2007a), *Fire grundlæggende funktionstyper af spin* (Femø & Kock 2007b), samt *Sproglige spinteknikker* (Femø & Kock 2007c). Her definerer vi spin således:

> ”Spin vil sige at nogle af de valg en afsender træffer i sin offentlige kommunikation om et emne, er dikteret af en intention om at stemme modtagerne på en ønskelig måde i forhold til dette emne, snarere end af en intention om at sige det som er redeligt, dvs. det som kommunikatoren oprigtigt anser for rigtigt og retvisende.” (Femø & Kock 2007a)

Spin defineres dermed som det vrid eller skru, man kan give en bold for at sikre, at den lander det rigtige sted. Spin defineres således ikke som bolden, banen, spillerne, boldspillet som sådan eller selve det, *at* man spiller det spil, men som boldens bevidst givne, særlige bevægelse for at 'snyde' modstanderen. Spin er det kommunikative skru, der benyttes for at nå kommunikative mål.

Der er tre punkter i denne definition, som gør det vanskeligt at undersøge spin empirisk.

Det ene er spørgsmålet om intention. Hvis der er tale om spin, hvis det har været en aktørs *intention* at 'skrue bolden', så nytter det ikke noget blot at se på selve bolden og dens foretagne bevægelse. Man må se på motivet bag kastet. Det kan man dybest set ikke, når ikke man har adgang til aktørernes bevidsthed.

Det andet afgørende punkt er spørgsmålet om den retvisende fremstilling af en sag. Dette punkt indebærer, at man godt kan vildlede andre, men hvis det er, fordi man selv er vildledt eller på anden måde oprigtig i sin fejlinformerethed, betyder det, at man ikke spinner. Heller ikke selv om man profiterer af denne ufrivillige vildledning af omgivelserne. Hvis blind høne finder et korn, tæller det altså ikke. Betydningen af dette punkt for en empirisk undersøgelse af spin er ikke blot, at det kan være svært at afgøre, hvad afsender vidste og ikke vidste om en given sag. Det kræver også for forskeren selv en betydelig indsigt i den givne sag for at kunne afgøre, dels hvad der foregår, og dels hvad der er spin. Det vil endvidere næppe være muligt at se kontrafaktisk på et begivenhedsforløb, således at man ville kunne afgøre, hvad der var spin, gennem en viden om, hvordan sagen ville have set ud, hvis den ikke havde været spinnet.

Et tredje, men ikke afgørende, punkt er, om det lykkes kommunikator at stemme modtager på den ønskelige måde. Er det spin, hvis det er tydeligt, at der spinnes? Er det kun spin, når man ikke kan se det? Dette spørgsmål mener jeg handler om effektiviteten af de trufne kommunikationsvalg, ikke om deres kategorisering som spin. Men spørgsmålene har alligevel betydning for en empirisk undersøgelse af spin, for siden man må formode, at den bedste spin er den, man ikke opdager, hvordan så undersøge spin? Ville man ikke først og fremmest få øje på den iøjnefaldende og den mislykkede spin?

Eftersom en del spin foregår på det taktiske niveau, er den hverken synlig eller fastholdt i en karakter, der giver mulighed for forskningsmæssig granskning. Meget vil være drøftet, besluttet og tilrettelagt i mundtlige samtaler, møder og telefonsamtaler, som ikke er fastholdt i optagelser,

hvorfor der ikke er adgang til at se, hvem der sagde og gjorde hvad i forhold til hvem og hvornår og hvorfor. Skulle parterne vitterligt beslutte at ville medvirke i en sådan undersøgelse, så ville undersøgelsen kun skaffe adgang til parternes respektive retrospektive syn på sagen, og dette ville være påvirket af deres gensidige selvfremstilling gennem netop denne retrospektion.

Implikationer for en undersøgelse af spin

Ovennævnte problematik giver anledning til at skitsere følgende 7 muligheder vedrørende det empiriske grundlag for en undersøgelse af spin:

(1) Det kan ikke lade sig gøre at undersøge spin, hvorfor en sådan undersøgelse bør droppes. Undersøgelsen er ikke praktisk gennemførlig.

(2) Spin kan kun undersøges gennem omfattende mulvarpeaktivitet, bestående af et samarbejde mellem flere parter, således at man kan være mange steder på een gang (politiske partier, nyhedsredaktioner, interesseorganisationer, private virksomheder). Det følger heraf, at undersøgelsen bør droppes af etiske og ressourcemæssige grunde.

(3) Spin kan godt undersøges, hvis man tager afsæt i en verserende sag, og hvis man får adgang til at følge sagens udvikling inden for de relevante institutioner og i medierne, samt gennem interview med de relevante parter. Et sådant indblik i processen, mens sagen kører, ville imidlertid kræve, at aktørerne enten ikke mente, at de spinnede, ikke bekymrede sig om at få afsløret deres spin, eller at sagen ingen betydning havde hverken substantielt eller processuelt. Disse forhold får ikke en sådan undersøgelse til at forekomme gennemførlig. Alene den tid, man måtte forvente ville gå med at opnå aktindsigt og adgang til interviews ville formentlig være så lang, at sagen for længst ville være færdigbehandlet, inden man som forsker fik adgang til at undersøge den. Dermed ville det blive født som et historisk projekt.

(4) Spin kan godt undersøges, hvis man tager afsæt i en historisk sag, der allerede er gennemlyst af historikere, der har kunnet fastslå begivenhedsforløbet med specifikation af faktuelle aspekter, aktører, relationer, aktiviteter, beslutninger og intentioner. Man ville måske også lettere kunne få adgang til den fulde medieomtale, afhængigt af sagens alder. Ved at bygge på eksisterende historiske studier ville der imidlertid være

tale om en bagudrettet undersøgelse, knyttet til en enkelt sag og primært fokuseret på tilgængelige skriftlige kilder, delvist revet ud af deres oprindelige kontekst.

(5) Spin vil kunne undersøges ved at interviewe tidligere og nuværende spindoktorer, samt læse disses erindringer. Dette ville være et overkommelig projekt, som imidlertid for det første ville overtage de pågældende aktørers blinde pletter, for det andet ville være påvirket af deres respektive selvfremstilling og åbenlyse interesse i at fremstå redelige, ærlige og oprigtige dengang som nu, samt for det tredje ville lide under kun at give ikke-tekstbaseret og ikke-kontekstuelt indblik i processer, fremgangsmåder, bevæggrunde, taktiske overvejelser og tekstarbejde.

(6) Spin vil kunne undersøges gennem en større interviewundersøgelse blandt nuværende og tidligere politikere, erhvervsledere, journalister og kommunikationsrådgivere. Derved ville forskeren få adgang til 'branchesladder', der ville kunne give mulighed for at kortlægge mulige former for spin. Man ville dog ikke kunne sige noget om spin-formernes forekomst i relation til kontekst, ej heller om frekvensen af de respektive former. Ligeledes ville undersøgelsen overtage de pågældende aktørers blinde pletter, være påvirket af deres respektive selvfremstilling og åbenlyse interesse i at fremstå redelige, ærlige og oprigtige, lige som den kun ville give et ikke-tekstbaseret og ikke-kontekstuelt indblik i processer, fremgangsmåder, taktiske overvejelser og tekstarbejde.

(7) Spin kan godt undersøges, hvis man begrænser sig til at ville undersøge en bestemt form for synlig spin i en bestemt type medier gennem en nærmere afgrænset periode. Stadig er problemet med at afgøre, hvorvidt noget er spin eller ej imidlertid ikke løst. Man ville måske kunne komme om ved dette metodeproblem ved ikke at ville sætte sig for at bedømme, om noget var spin eller ej, men i stedet blot have fokus på undvigemanøvrer og andre ikke-svar på journalistiske spørgsmål. Det ville kræve at forskningsinteressen ikke bestod i at kunne afsige normative domme, men i at kunne beskrive særlige kommunikative manøvrer, der ville kunne fungere som spin, uanset om dette var kommunikators intention eller ej.

For at rekapitulere: Mulighederne 1, 2 og 3 indebærer en afblæsning af projektet. Mulighederne 3 og 4 består i casestudier. Mulighederne 5 og 6 vil først og fremmest egne sig til en eksplorativ

forundersøgelse. En sådan er allerede lavet (Søndergaard Sarup 2004, 2001). Videreudviklingen af det definitoriske arbejde og den begrebsmæssige kortlægning i Femø og Kocks artikel, anført ovenfor, inddrager Sarups litteraturstudier og eksplorative forundersøgelse.

Mulighed 7 er ikke blot empirisk mulig og etisk forsvarlig, men også fagligt interessant. I det følgende vil jeg derfor gå videre med overvejelserne vedrørende design af en sådan undersøgelse.

Der vil være stor forskel på muligheden for afdækning af spin på det taktiske henholdsvis det operationelle niveau. Derfor forestillede jeg mig fra første færd, at deltagerobservation først og fremmest ville kunne bruges til at give mig selv et større indblik i det taktiske niveau, evt. med tilføjelse af et par spinformer til 'listen', men jeg ville intet kunne sige om udførelse, frekvens, kontekst osv. Derimod ville tekst- og konversationsanalytiske studier af svar på journalistiske spørgsmål i interview, debatter og ved pressekonferencer kunne føre til at give et bud på arten og omfanget af undvigemanøvrer i de svar, der produceres for et overværende publikum: seere, lyttere eller læsere. Resultaterne af den sidste type undersøgelse ville især være interessante.

Det var for mig ironisk at nå frem til, at den mest interessante mulighed for at undersøge noget, der kunne ligne spin, empirisk, ville være via en konversationsanalytisk undersøgelse. Lige med dette projekt havde jeg sådan set regnet med at skulle lave en anden type undersøgelse, og tilmed glædet mig til det. Der er altså ikke tale om den klassiske situation refereret af en hedengangen metodelærer: "Hvis man har en hammer, er man tilbøjelig til at tro, at alle problemer er søm." Jeg kunne derfor ikke straks gøre op med mig selv, om jeg skulle være skuffet over at miste udsigten til at lave en undersøgelse med afsæt i en kombination af antropologiske og tekstanalytiske metoder, eller om jeg skulle glæde mig over at se den konversationsanalytiske metodes legitimitet og anvendelighed styrket.

Sampling

Afgrænsning af datamængden ville være afgørende for et sådant projekts gennemførlighed. Omvendt ville det rette mix af datakilder og analysemetoder oplagt styrke projektet. Ergo ville samplingen kræve grundig overvejelse. Alt efter hvad der ville vise sig at være ressourcer til, ville følgende sampling være relevant at foretage:

- 10 (eller samtlige) af Statsministerens pressekonferencer 2002-200?
- 10 (eller fx 100) nyhedsudsendelser (DR1, DR2, TV2), med udgangspunkt i en periode eller i form af nedslag, og med samtlige interviewindslag som analyseobjekt
- 10 debatter
- 10 dokumentarudsendelser med interviewstumper som analyseobjekt
- 10 interviewprogrammer
- 10 talkshows (fx Clement Direkte)
- 10 debatinterview (Go' Morgen DK's første time, eftersom denne del er mest orienteret mod igangværende politiske debatter)

Hertil kunne komme nedslag i interviewprogrammer, interviewindslag og –stumper, samt nedslag i debatprogrammer og debatinterview.

Forskningsspørgsmål

De forskningsspørgsmål, som en sådan undersøgelse med afsæt i den netop skitserede sampling, ville kunne besvare, ville fx kunne være følgende:

- Hvordan relaterer svarene sig til spørgsmålene?
- Hvilke undvigemanøvrer i svar på journalistiske spørgsmål kan identificeres?
- Hvilken opfølgning fra journalistens side fører de respektive undvigemanøvrer til?
- Hvilken relation kan identificeres mellem social handling, sekventialitet, turdesign, sproglig teknik og taktisk funktion?
- Hvilke lokale identiteter konstruerer deltagerne for sig selv og hinanden?
- Hvilket samarbejde kan identificeres mellem journalist og interviewede, eller mellem ordstyrer og debattører?
- Hvordan kan konversationsanalyse, tekstlingvistik og retorisk analyse spille sammen?

Spørgsmål til diskussion

Man kan indvende, at det at ville definere spin svarer til at ville definere, hvad der er 'sjovt', 'overdrevet' eller 'uklart'. Med andre ord vil man kunne hævde, at spin er født som et normativt

begreb, mens en empirisk undersøgelse har et deskriptivt sigte. Med brug af data som optagelser af autentisk interaktion skulle man imidlertid mene, at det ville lykkes at undslippe problemerne med at identificere 'intentionen', det 'rigtige' og det 'retvisende', samt hvorvidt modtager ville blive 'stemt' på en bestemt måde eller ej. Løsningen af de indbyggede metodiske problemer i at undersøge spin empirisk ville derfor kunne løses gennem tilrettelæggelsen af en undersøgelse, der fokuserede på undvigemanøvrer og ikke var optaget af at definere spin.

Litteratur

Bennett; Lance W. (1996) *How Politicians make the News*. 3rd. edition, Longman.

Carlsen E.M. m.fl. (1999) *Magt og fortælling. Hvad er politisk Journalistik?* Århus: CFJE.

Carlsen, Erik Meier og Pedersen, Ove K. (2000) *Politisk journalistik*. CFJE.

Carlsen, Erik Meier og Peter Kjær (1999) Diagnoser af den politiske journalistik – indtryk af en interviewrunde, i: Carlsen, Kjær og Pedersen (red.) *Magt og fortælling*. CFJE: 44-59.

Esser, Frank og Carsten Reinemann og David Fan (2000) Spin Doctoring in British and German Elections Campaigns, i: SAGE, vol. 15 (2): 209-239.

Faucheux, Ron (1997/98) Strategies that win! *Campaigns and Elections*; 19, 1.

Femø Nielsen, Mie & Christian Kock (2007a) Hvad er spin?, i: Høybye, Anne, Brit Buchhave, Martin Lund og Signe Wagner (red.) (2007) *Politisk spin*, København: Akademisk Forlag.

Femø Nielsen, Mie & Christian Kock (2007b) Fire grundlæggende funktionstyper af spin, i: Høybye, Anne, Brit Buchhave, Martin Lund og Signe Wagner (red.) (2007) *Politisk spin*, København: Akademisk Forlag.

Femø Nielsen, Mie & Christian Kock (2007c) Sproglige spinteknikker, i: Høybye, Anne, Brit Buchhave, Martin Lund og Signe Wagner (red.) (2007) *Politisk spin*, København: Akademisk Forlag.

Gabor, Ivor (2000) Government by spin: an analysis of the process, *Media Culture & Society*: 507-518.

Gingrich, Newt (1990) Language: A Key Mechanism of Control, internt dokument.

Gould, Philip (1998) *The unfinished revolution: How the modernisers saved the Labour Party*. London: Little, Brown.

Hegedus, Chris & P.A. Pennebaker (1993) *The Warroom*, Pennebaker Associates, Inc.

Jones, N. (1997) *Campaign 1997. How The General Election was won and lost*. London, Indigo.

Jønsson Rasmus & Ole Larsen (2002) *Professionel politisk kommunikation*. Akademisk Forlag.

Kjøller, Klaus (2001) *Spindoktor*, Aschehoug.

Press, Bill (2001) *Spin this! All the Ways We Don't Tell the Thruth*, Pocket Books.

Richards, Pau. (1998) *Be your own spin doctor – A Practical guide to Using the Media*. Harrogate, Take That.

Søndergaard Sarup, Thomas (2004) Spindoctoring: Hvad er det, og findes det i Danmark?, i: Mie Femø Nielsen (red.): Spin, selvfremstilling og samfund - public relations som reflekterende praksis, København: Samfundslitteratur.

Søndergaard Sarup, Thomas (2001) *Spindoctoring i Danmark – en analyse af professionel mediehåndtering i moderne dansk politik*, Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet.

Whaley, Bryan B. (1997) Rebuttal Analogy in Political Communication: Argument and Attack in Sound Bite, I: *Political Communication*, 14: 293-305.

Peter Widell og Ulf Dalvad Berthelsen (udg.):
11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2006

DANNET – ET LEKSIKALSK-SEMANTISK WORDNET FOR DANSK

Af Sanni Nimb (Center for Sprogteknologi, Københavns Universitet) og Nicolai Hartvig Sørensen (Det Danske Sprog- og Litteraturselskab)

1. Indledning

"*[En grundlæggende hypotese inden for psykolingvistikken] er at menneskers viden om enkelte ords betydning, deres semantiske hukommelse, har form af et* ***netværk*** *der omfatter samtlige de semantiske relationer der kan påvises mellem et givent ord og andre ord i sproget. Man inddrager her [mange relationsarter], hvilket resulterer i ét stort flerdimensionalt netværk, som kæder alle ord i sproget sammen "på kryds og tværs"* " (Herslund og Smith 2003).

DanNet-projektet har som sit ambitiøse mål at opbygge et sådant netværk for de danske almensproglige ord. Projektet der foregår i et samarbejde mellem Center for Sprogteknologi på KU og Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, er støttet af Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation og løber som udgangspunkt i perioden 2005-2007.

Målet for projektet er konkret at udvikle et såkaldt wordnet for dansk på mindst 40.000 'begreber',[1] lagret i en bestemt databasestruktur som sikrer at nettet er kompatibelt med både Princeton WordNet (Fellbaum 1998) og med EuroWordNet (Vossen 1998). Af de 40.000 begreber vil cirka 5.000 blive kædet til det såkaldte InterLingual Index (se afsnit 3).

I det følgende vil vi først beskrive hvad et wordnet er, dernæst vil vi beskrive hvordan det danske wordnet, DanNet, opbygges og tre særlige udfordringer vi er blevet stillet over for i forbindelse med at benytte en eksisterende ordbog som udgangspunkt for DanNet. Til sidst vil vi give eksempler på hvordan en ressource som DanNet kan anvendes.

2. Wordnets, synsets og nedarvningshierarkier

Det første wordnet, Princeton WordNet, blev udviklet ved Princeton universitet af blandt andre Christiane Fellbaum og George A. Miller fra 1985 og frem (Fellbaum 1998). Der bliver

[1] Hvad der i denne sammenhæng forstås ved et 'wordnet' og et 'begreb' beskrives i næste afsnit.

stadig udviklet på projektet, og en version 2.1 udkom i 2005.

Grundprincippet for et wordnet er at det skal afspejle det mentale leksikon som antages at være organiseret i begreber, og at det er begreber, og ikke leksikalske udtryk (fx lemmaer), der er forbundet gennem semantiske relationer. Et begreb kaldes i wordnets for et "synset", der er udledt af "a set of synonyms", dvs. "en mængde af synonymer", fordi det samme begreb (synset) kan udtrykkes ved mange forskellige leksikalske udtryk. For eksempel kan begrebet MOTORCYKEL, dvs. "større tohjulet motorkøretøj med kraftig motor og med en egenvægt på højst 400 kg", udtrykkes med lemmaet 'motorcykel', men også med lemmaerne 'mc' og 'kværn' (i en af dette lemmas betydninger). Brugen af 'kværn' om en motorcykel tilhører naturligvis et andet stilleje end de to andre, men dette ser man bort fra i synset-sammenhæng med den begrundelse at udtrykkene henviser til samme begreb i verden. På samme måde kan begrebet HOVED udtrykkes med lemmaerne: 'hoved', 'knop', 'kasse', 'bold', 'byld', 'bøtte' m.fl. (oplysningen om stilleje findes dog i DanNet således at lemmaer kan frasorteres ud fra dette om nødvendigt).

Når et lemma har flere betydninger, kan det tilknyttes flere begreber, som i Figur 1. Figuren er forenklet idet både 'hoved' og 'bold' i DanNet har flere betydninger og dermed er tilknyttet flere synsets end vist, og tilsvarende er der flere lemmaer der peger på de to stiliserede synsets i figuren.

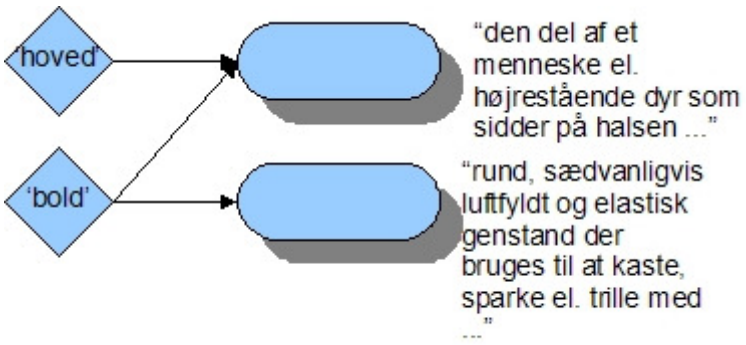

Figur 1 Flere begreber til et lemma

I DanNet har vi fået tilladelse til at tage udgangspunkt i Den Danske Ordbog (Hjort og Kristensen 2003-5), og vi følger nøje betydningsopdelingen i denne ordbog. DDO er korpusbaseret, og vi opnår derved, indirekte, at begrebsopdelingen i DanNet tilsvarende har belæg i korpusforekomster.

Et synset beskrives med relationer, fx relationerne *Has_meronym* som angiver om et begreb er en del af et andet begreb (fx er 'næse' en del af et 'hoved'), og *Has_holonym* som angiver at et begreb har et andet begreb som en del af sig (fx har 'motorkøretøj' nødvendigvis

en ‘motor’ som en del af sig). Som værdi for disse relationer angives altid et andet begreb (et synset), og wordnet'et bliver på den måde kædet sammen på kryds og tværs. Den mest betydningsfulde relation er dog relationen *Has_hyperonym* som angiver overbegrebet til et synset, idet det er grundliggende for wordnet-tankegangen at begreber er organiseret i et nedarvningshierarki i kraft af over-/underbegrebsstrukturen (Miller 1990:10f). Alle begreber – undtagen et abstrakt synset ‘øverst’ i hierarkiet – siges at have et overbegreb,[2] som angives som et andet synset. På den måde opstår et ordnet nedarvningshierarki hvor synsets ‘længere nede’ arver deres ‘forældres’ egenskaber (dvs. semantiske relationer): Hvis begrebet MOTORKØRETØJ beskrives med relationen *Has_meronym* ‘motor’, vides det umiddelbart at det må gælde at alle dets underbegreber (fx ‘bil’ og i næste led fx ‘flugtbil’ og ‘jeep’) også må have en motor.[3] Det er ikke centralt for begrebet FLUGTBIL at det indeholder en ‘motor’, men den viden *nedarves* gennem over-/underbegrebshierarkiet (det er derimod helt centralt for FLUGTBIL at den bruges til at ‘flygte’ i, og denne information nedarves ikke fra noget overbegreb – den relation *(For_purpose_of)* må tilføjes på selve begrebet FLUGTBIL).

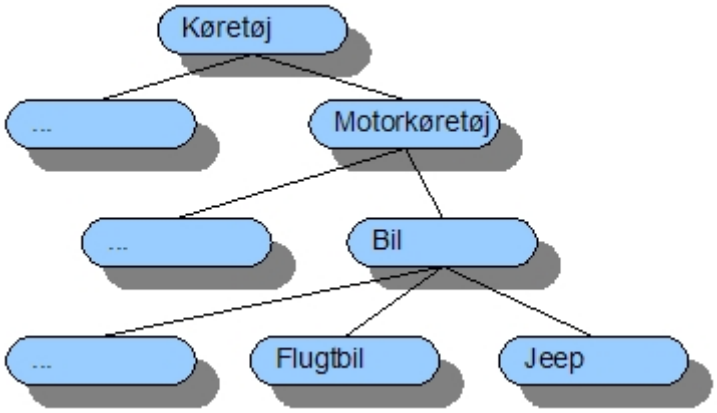

Figur 2 Uddrag af over-/underbegrebshierarki

3. EuroWordNet

I slutningen af 1990'erne blev der etableret wordnets i stil med Princeton WordNet for seks europæiske sprog: Hollandsk, italiensk, spansk, tysk, fransk og estisk. Dette skete i projektet EuroWordNet. Ud over de monolingvale net blev de seks sprog kædet sammen gennem det såkaldte Inter-Lingual Index (ILI). Grundidéen i ILI’en er meget simpel: Begreber (synsets)

[2] I sjældne tilfælde kan det synes relevant at angive to overbegreber til et synset, fx er begrebet HAVESTOL både en slags STOL og en slags HAVEMØBEL.

[3] Det kan naturligvis være nødvendigt at *blokere* en relation, således at hvis 'fugl' beskrives som værende i stand til at 'flyve', så kan man ved underbegrebet 'pingvin' forhindre denne relation i at gælde for dette begreb.

med samme betydning i de forskellige sprog knyttes til samme knudepunkt i ILI'en. På den måde kan begreber i det ene sprog – løseligt – oversættes fra et sprog til et andet, som skitseret i Figur 3.

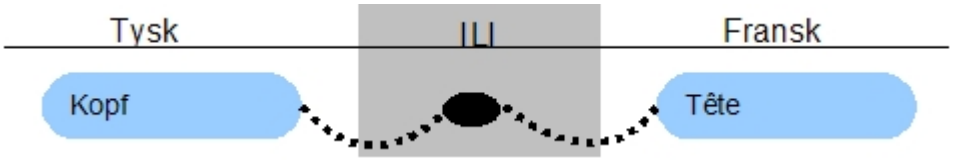

Figur 3 Oversættelse af tysk 'Kopf' til fransk 'tête' vha. InterLingual Index

Det velkendte 'uoverenstemmelsesproblem' ved en sådan Interlingua-agtig tilgang til oversættelse, dvs. at der for eksempel ikke er nogen direkte, entydig oversættelse af det engelske begreb WALL til dansk (det skal oversættes til enten 'mur' eller 'væg' afhængig af konteksten), løses ikke, men omgås ved at sammenkædningen mellem et begreb i et sprog og ILI'en ikke behøver at være direkte: Man kan angive at det synset man hægter på ILI'en er et overbegreb eller et underbegreb til knuden i ILI'en. Idet ILI'en i realiteten består af synsets fra Princeton WordNet (fordi dette wordnet var det eneste der fandtes da man påbegyndte udviklingen af EuroWordNet), og der derfor findes en knude for engelske WALL, men ikke for MUR og VÆG, vil det være nødvendigt at kæde de to danske begreber til knuden for WALL, men som underbegreber.

Det er dog vigtigt at bemærke at det langtfra er alle synsets i et sprog der på denne måde knyttes til ILI'en. Oprindeligt blev der udvalgt en række begreber som fandtes i de monolingvale net i alle seks sprog. Det blev til cirka 1000 såkaldte Base Concepts i alt, så der er nødvendigvis tale om temmelig løst sammenkædede leksikalske net hvor det kun er muligt at foretage direkte oversættelse af begreber i relativt få tilfælde, som illustreret i Figur 4. Men ved at udnytte over- og underbegrebsnavigation er det muligt i det mindste at få en hjælp til en oversættelse. I Figur 4 er begrebet A ikke tilknyttet ILI'en, og der findes derfor ikke en direkte oversættelse i sprog 2. Men ved at gå et niveau *op* i hierarkiet finder vi at dets overbegreb som vi her kalder B, *er* oversat. Vi kan nu forvente oversættelsen af A skal findes blandt C's underbegreber i sprog 2. Vi har ikke fundet en oversættelse af begrebet A ved hjælp af ILI'en, men vi har fundet information om oversættelsen.

Antallet af Base Concepts i ILI'en er siden blevet udvidet i flere omgange af andre projekter, blandt andet af BalkaNet (Sofia et al. 2002) der har arbejdet med at etablere wordnets for sprogene bulgarsk, tjekkisk, græsk, rumænsk, tyrkisk og serbisk. I DanNet regner vi med at bruge disse udvidede Base Concepts, dvs. at vi vil knytte knap 5.000 synsets til ILI'en.

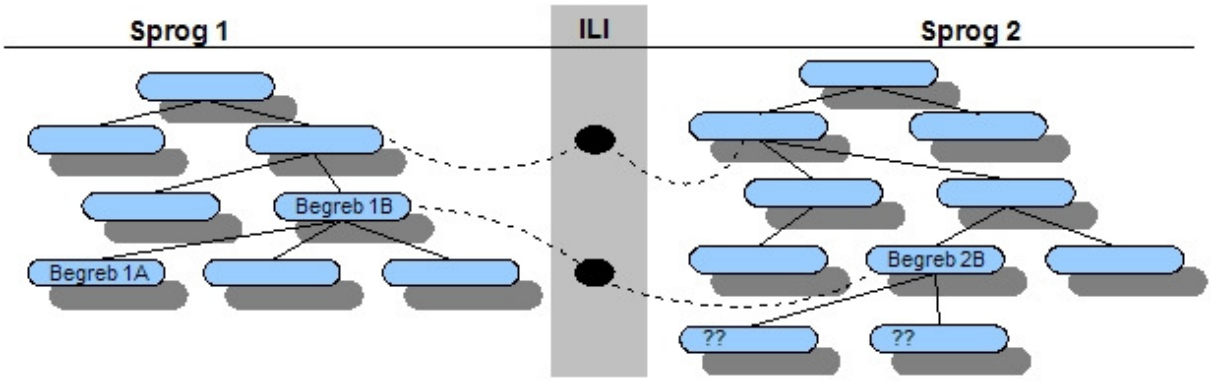

Figur 4 To monolingvale net knyttet til ILI'en

4. DanNet

Det danske wordnet-projekt DanNet bygger som tidligere nævnt på Den Danske Ordbog (DDO) som blev udarbejdet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 1992-2004 (Hjort og Kristensen 2003-5) og som i alt indeholder ca. 100.000 betydninger. Inden for DanNets treårige projektperiode skal der opbygges et ordnet bestående af 40.000 synsets hvis tilhørende lemmaer til dels udvælges efter frekvens i DDO's korpus.

De fleste af de 100.000 betydninger blev i forbindelse med udarbejdelsen af DDO forsynet med et overbegreb (genus proximum) som ikke er synligt i den trykte ordbog. Overbegrebet indgår som hovedregel også som del af selve ordbogsdefinitionen. Fx har lemmaet 'fluestang' i DDO definitionen "lang fiskestang der bruges ved fiskeri med flue" og overbegrebet 'fiskestang'. Overbegreberne er ikke entydiggjort i tilfælde af homografi og polysemi, men altså blot en tekststreng. Fx er ordene 'milt' og 'magistrat' i DDO begge angivet med genus proximumet (tekststrengen) 'organ', men der sigtes til to vidt forskellige betydninger. Alligevel er det i høj grad informationen om disse overbegreber der udnyttes i opbygningen af wordnet'et for dansk. Vi har i DanNet-projektet udviklet et it-værktøj der benytter oplysningen fra DDO til at foreslå et eller flere begreber som mulige overbegreber til et synset som derefter kan udvælges og godkendes.

Hyponymirelationerne mellem begreberne udgør som tidligere nævnt grundstrukturen i ordnettet og er de semantiske relationer der i første arbejdsgang fastlægges for det udvalgte ordforråd. Det kunne umiddelbart fremstå som et forholdsvis enkelt stykke arbejde når man på denne måde ved hjælp af et værktøj får adgang til DDO's overbegreber, men der ligger stadig et meget stort arbejde i at udvælge det helt rigtige overbegreb. Dette skyldes først og fremmest at der er rigtig mange polyseme overbegreber. Der skal i disse mange tilfælde for det første træffes en beslutning om præcis hvilken betydning af lemmaet det drejer sig om blandt de (ofte mange) mulige i DDO. For det andet får man i den automatiske søgning på alle

underbegreber til et lemma, i tilfælde af polysemi, en lang række forkerte betydninger med som efterfølgende skal frasorteres. Sidst kan også nævnes at flere forskellige synonyme udtryk kan være brugt som overbegreb. Disse skal i DanNet slås sammen og indgå i det samme synset.

Grundlæggende skyldes mange af vanskelighederne at DDO og DanNet bygger på to forskellige og i princippet modsatrettede leksikalske anskuelser. Ordbogen er naturligt nok udarbejdet efter den semasiologiske metode (Dirven og Verspoor 1998; Herslund og Smith 2003), dvs. med fokus på det enkelte lemmas interne betydningsstruktur og udvisning af polysemi (omend der selvfølgelig i definitionerne relateres til andre begreber i sproget, fx et overbegreb). Det er derimod den onomasiologiske beskrivelsesmetode (Dirven og Verspoor 1998; Herslund og Smith 2003) der anvendes i DanNet-projektet. Her har man udelukkende fokus på hver enkelt betydnings eksterne relation til sproget øvrige begreber. DDO's definitioner har derudover et præcist formidlende formål; et formål der, naturligt nok, af og til er tilgodeset på bekostning af angivelsen af det strukturelt set nærmeste overbegreb i sproget. Lemmaet 'budcykel' angives fx i DDO til at have overbegrebet 'cykel' og ikke 'ladcykel' selv om 'ladcykel' i en formaliseret struktur er det nærmeste overbegreb når man nærlæser betydningsdefinitionerne for de to ord. Dette skyldes udelukkende formidlingsmæssige aspekter samt det faktum, at leksikografen skulle udvælge overbegrebet blandt ordene i definitionen. På grund af disse faktorer skal det automatisk foreslåede overbegreb derfor forholdsvis ofte forkastes og et nyt tildeles: Enten skal der peges på en af de andre betydninger som det foreslåede lemma har, eller på et helt nyt lemma som er mere præcist når det gælder opbygningen af et begrebshierarki for dansk.

Ud over i første omgang at opbygge et ordnet ud fra ordbetydningens relation til det nærmeste sproglige overbegreb skal det enkelte begreb (synsetet) også i samme ombæring tildeles en såkaldt 'ontologisk type'. På den måde indplaceres de danske ord i en ontologi, dvs, en standardiseret struktur der inddeler alle begreber i verden i bestemte klasser med særlige egenskaber. Efterfølgende kan man udtrække alle ord fra samme klasse, fx alle 'instrumenter'. Disse ord deler nemlig ontologisk type 'Instrument+Artifact+Object' selv om de har forskellige overbegreber, såsom fx VÆRKTØJ, INSTRUMENT eller MASKINE. Den ontologi der anvendes, er fastlagt af EuroWordNet-projektet, og de enkelte klassers (typers) navne er komponeret på en struktureret måde ud fra de betydningselementer som de tilknyttede begreber indeholder (oprindelse (fx 'Natural' eller 'Artifact'), fysisk udforming (Fx 'Substance' eller 'Object'), eventuel komposition (dvs. om de iboende er en del af noget

(som fx BORDBEN – angives med 'Part'), eller om de modsat udgøres af dele eller medlemmer (som fx FLOK – angives med 'Group') og endelig funktion (fx 'Instrument', 'Vehicle' eller 'Container'). Begrebet CYKEL har fx den ontologiske type 'Vehicle+Object+Artifact'.

I anden runde af den leksikalske beskrivelse, dvs. når alle hyponymirelationerne er etableret i wordnet'et, skal flere relationer tildeles de enkelte betydninger (fx meronymi), og betydningerne skal sammenkædes med ILI'en (InterLingual Index), jf. ovenfor (afsnit 3).

5. Ikke-taksonomiske hyponymer, systematisk polysemi og abstrakte betydninger

Vi er i arbejdet med at opbygge hyponymirelationer i DanNet-projektet stødt på en række udfordringer som vi her kort vil beskrive.

For det første har vi konstateret at der bag hyponymirelationen gemmer sig to ret forskellige relationer mellem under- og overbegreb som vi i det danske wordnet ønsker at kunne skelne imellem, bl.a. for at komme referenceproblemer til livs. Den ene hyponymirelation er den prototypiske overbegrebsrelation som vi vil betegne den taksonomiske hyponymirelation. Den angiver med et sprogligt udtryk at 'X er en bestemt type Y'. Fx er LADCYKEL en bestemt type CYKEL, og RACERCYKEL er en anden bestemt type CYKEL, og de to ko-hyponymer udelukker gensidigt hinanden: En LADCYKEL kan ikke samtidig være en RACERCYKEL. Den anden hyponymirelation vil vi sprogligt definere som relationen 'X er en hvilken som helst type Y om hvilken det gælder at Z'. Et eksempel er begrebet HAVELÅGE ("gammel cykel i dårlig stand"). Om denne type underbegreb gælder det at et hvilket som helst af ko-hyponymerne i princippet samtidig kan være en sådan X, modsat hvad der er tilfældet for de taksonomiske underbegreber. Både en LADCYKEL og RACERCYKEL kan godt samtidig være HAVELÅGER. I princippet skal egenskaber derfor kunne nedarves eller overføres fra et ikke-taksonomiske hyponym til dets taksonomiske ko-hyponymer. Underbegreber der har den særlige egenskab at de ikke udelukker deres ko-hyponymer, får tildelt et særligt træk i databasen. Det vil dog udelukkende være førsteordensentiteter i DanNet – de konkrete entiteter – der vil blive beskrevet på denne måde (jf. Pedersen og Sørensen 2006).

Det andet problem er systematisk polysemi, altså samme slags flertydighed der går igen for mange ord inden for samme betydningsområde. Systematisk polysemi er i DDO af pladsmæssige hensyn behandlet meget forskelligt, alt efter om der er tale om et højfrekvent eller et lavfrekvent lemma. I DanNet skal de derimod behandles ens, uanset frekvens. Fx er lemmaet 'bog' i Den Danske Ordbog udfoldet helt i ordbogsindgangen, således at der er

angivet to særskilte betydninger: en for ’bog’ som konkret genstand (”trykte el. skrevne blade af papir” etc., som i eksemplet *der står en bog på reolen*) og en for ’bog’ som tekstrepræsentation (”tekst der står på disse blade”, som i eksemplet *bogen var meget underholdende*). Langt de fleste af ‘bog’’s mange underbegreber har derimod kun én betydning i DDO der så ved at referere til ‘bog’ som overbegreb muliggør begge fortolkninger hos læseren. Dette gælder fx i de to ordbogsartikler ’digtsamling’: ”bog der indeholder digte, som regel skrevet af samme forfatter” og ’debatbog’: ”bog der sætter et aktuelt emne til debat”. Da man i DanNet til enhver tid skal kunne fremfinde en bestemt betydnings under- og overbegreber, er det nødvendigt at lave to synsets i de mange tilfælde hvor der i DDO indirekte peges på to mulige overbegreber. DEBATBOG og andre underbegreber til ’bog’ vil således få to synsets, et med overbegrebet BOG_1 (genstandsbetydningen) og et med overbegrebet BOG_2 (tekstbetydningen). Andre eksempler på udbredt systematisk polysemi i dansk er fx ord for bygninger der ofte også har betydningen ’gruppe personer’ og ’institution’, dette ses fx ved begreberne HUS og SKOLE og alle deres underbegreber. Vi følger SIMPLE-projektets (Lenci et al. 2000) retningslinjer for behandlingen af systematisk polysemi i datamatiske semantiske ordbøger og beskriver de grupper der findes i det danske SIMPLE-leksikon.

Størrelse, sb.
1.Fysisk udstrækning som noget el. nogen har i én, to el. tre dimensioner SYN: omfang
1.1. Hvert af flere mål som noget, især tøj, fremstilles i, og som udtrykker hvor meget el. hvor stor en enhed det kan rumme
2. Omfang af et forhold, et fænomen el. en faktor
2.1. Grad hvori noget forekommer el. gør sig gældende, sådan som graden kan måles og udtrykkes i tal bl.a. om økonomiske forhold
2.2.Grad af vigtighed, betydning, storslåethed e.l.

omfang, sb.
1. En masses el. et legemes udstrækning i bredde, længde, tykkelse, omkreds el. rumfang SYN: størrelse
2. det som noget fylder el. rummer; det som noget omfatter, indbefatter, indebærer e.l. SYN: udstrækning
2.1.en vis mængde, udstrækning el. grad

udstrækning, sb.
1. En vis mængde el. grad af noget SYN: omfang
1.1. det som noget omfatter, indbefatter, indebærer e.l. SYN: omfang
2. Den størrelse, længde, masse e.l. som noget har JF: omfang

Figur 5 Betydningerne i Den danske Ordbog for ’størrelse’, ’omfang’ og ’udstrækning’

Et tredje, ikke overraskende, problem gælder opbygningen af hyponymirelationerne for de abstrakte begreber. Mange abstrakte begreber er beskrevet med adskillige hoved- og underbetydninger i DDO, og det er svært at holde de mange betydningsnuancer ude fra hinanden når ordnettet skal opbygges, ligesom det er svært at gennemskue hvornår begreberne er synonyme udtryk. Man kan få en ide om vanskelighederne ved at kigge på betydningerne beskrevet i DDO for substantiverne 'størrelse', 'omfang' og 'udstrækning' (Figur 5 forrige side).

En mulig simplificering som overvejes, er at se helt bort fra underbetydninger og nøjes med at lave synsets og semantiske relationer for hovedbetydningerne samt at lave en meget flad hierarkisk struktur hvor mange abstrakte betydninger deler samme overbegreb.

6. Mulige anvendelser af DanNet

DanNet-ressourcen vil i sig selv udgøre en elektronisk begrebsordbog for dansk. Men først og fremmest vil den kunne understøtte en lang række sprogteknologiske værktøjer inden for fx informationssøgning, leksikografi og NLP (dvs. "natural language processing"). Ved informationssøgning tænker vi fx på søgemaskiner som Google og Jubii der finder relevante hjemmesider baseret på et eller flere søgeord. Hver søgemaskine har sin metode til at udvælge hvilke hjemmesider der anses som mest relevante, men fælles for dem er at mindst ét af de ord man angiver, skal optræde som tekst på hjemmesiden. Søger man på 'hund', findes hjemmesider som indeholder netop det ord.[4] Men i praksis behøver hjemmesiden ikke indeholde ordet 'hund' for at være interessant ved en sådan generel søgning. Typisk vil man også være interesseret i hjemmesider der handler om schæfere, gravhunde eller pitbullterriere. Det er næppe hensigtsmæssigt at opremse alle de hunderacer der findes i verden, men med en leksikalsk ressource som DanNet er det muligt automatisk (og eventuelt skjult for brugeren) at udvide søgningen til også at omfatte alle underbegreber – og evt. synonymer – til et søgeord. Man kan også forestille sig søgemaskiner der udnytter andre relationer i DanNet og gør det muligt for eksempel at søge efter alle redskaber (dvs. underbegreber til begrebet REDSKAB) der har et skaft (dvs. har relationen *Has_meronym* SKAFT) eller bruges til at skære med (dvs. har relationen *For_purpose_of* SKÆRE).

Sammenkædningen med ILI'en (InterLingual Index) gør derudover at det bliver muligt

[4] Nogle søgemaskiner har dog indbyggede ordbøger som sørger for at søgningen også leder efter bøjningsformer af søgeordet.

at søge på flere sprog samtidig. En søgning på 'hund' vil uden videre kunne finde engelske dokumenter hvor 'dog' indgår (og underbegreber), franske dokumenter hvor 'chien' indgår (og underbegreber) osv.

Vi forestiller os desuden at et dansk tekstkorpus på sigt kan annoteres automatisk med semantiske oplysninger der bygger på DanNet-ressourcen på samme måde som korpora i dag annoteres automatisk med bl.a. ordklasse. Hvis korpusset for eksempel annoteres med ontologisk type (jf. afsnit 4 ovenfor), vil man kunne foretage specifikke søgninger på fx verbet 'køre' efterfulgt af et objekt hvor kernen er angivet som Vehicle, eller – for at lede efter overførte betydninger – hvor kernen *ikke* er angivet som Vehicle. På længere sigt vil sådanne udbygninger af korpusser, mener vi, kunne være første spæde skridt til en egentlig automatisk betydningsdisambiguering af korpusmateriale og en automatisk tildeling af seletionsrestriktioner for verber.

Litteratur

Dirven, Rene & Marjolijn Verspoor (1998) What's in a word: Lexicology. *Cognitive Exploration of Language and Linguistics.* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin Publishing Company.

Fellbaum, Christiane, red. (1998): *WordNet: An Electronic Lexical Database*. MIT Press.

Herslund, Michael og Viktor Smith (2003). Semantik. M. Herslund & B. Lihn Jensen, red. *Sprog og sprogbeskrivelse.* København: Samfundslitteratur, 83-126.

Hjort, Ebba & Kjeld Kristensen (2003-5): *Den Danske Ordbog.* København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab/Gyldendal.

Lenci, A, N. Bel, F. Busa, N. Calzolari, E. Gola, M. Monachini, A. Ogonowsky, I. Peters, W. Peters, N. Ruimy, M. Villegas, A. Zampolli (2000) SIMPLE: A General Framework for the Development of Multilingual Lexicons. *International Journal of Lexicography,* XIII (4):249-263.

Miller, George A. (1990) Nouns in WordNet: A Lexical Inheritance System. *International Journal of Lexicography* 3 (4):245-264.

Pedersen, Bolette S. og Nicolai Sørensen (2006) Towards sounder taxonomies in Wordnets. Alessandro Oltramari, Chu-Ren Huang, Alessandro Lenci, Paul Buitelaar, Christiane Fellbaum (eds.) *Ontolex 2006*, pp. 9-16. Genova, Italien.

Sofia, S, O. Kemal, P. Karel, C. Dimitris, C. Dan, T., Dan, K. Svetla, T. George, D. Dominique og G. Maria (2002) Balkanet: A multilingual semantic network for the balkan languages. *Proceedings of the 1st Global WordNet Association conference*.

Vossen, Piek, red. (1998) *EuroWordNet: A Multilingual Database with Lexical Semantic Networks.* Dordrecht, Holland: Kluwer.

Peter Widell og Ulf Dalvad Berthelsen (udg.):
11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2006

INKORPORERING – NOGLE SÆRTILFÆLDE

Af Karen Margrethe Pedersen (Københavns Universitet)

Konstruktioner med inkorporeret objekt er konstruktioner som *pudse vinduer* og *dække bord*. Konstruktionerne betegner mere eller mindre konventionelle handlinger. Det er naturligvis kulturspecifikt, hvilke handlinger der er konventionelle, og man har eller havde i det bondesamfund, som jeg beskæftiger mig med som dialektforsker, et stort antal inkorporeringsforbindelser, der er fremmede for moderne byboer: *skære hakkelse, bære avner, køre mælk, trille tørv, klæde lig, gemme ild, lukke gærde, gøre dage* og mange hundrede andre. De hører til det, man i ordbøgerne kalder "faste forbindelser".

Konstruktionerne har enhedstryk: Det hedder *pudse 'vinduer* med inkorporering, men *'pudse 'vinduerne* uden inkorporering. Det inkorporerede objekt er i nøgen form, det er non-referentielt, og objekt og verbum udgør en begrebsmæssig enhed. Med *pudse vinduer* refereres ikke til bestemte vinduer, men til den aktivitet, der består i vinduespudsning.

Forbindelserne er som regel leksikaliserede mht. udtryk. Det hedder *pudse vinduer*, ikke *pudse vindue*, fordi det er almindeligt, at man pudser flere vinduer. Men omvendt *dække bord*, ikke *dække borde*, fordi man normalt kun dækker ét bord.

Forbindelserne er også tit leksikaliserede mht. indhold. *Køre mælk* refererer ikke til en hvilken som helst mælkekørsel, men til det bierhverv at køre mælk fra gårdene til mejeriet.

Konstruktionerne har på alle disse punkter lighed med sammensætninger med verbalsubstantiver – som *vinduespudsning* og *borddækning*. Sammensætningerne udgør også en trykgruppe, de har også non-referentielt "objekt", de udgør også en begrebsmæssig enhed, og de er tit leksikaliserede.

Alt dette er beskrevet udførligt i en række store artikler af Michael Herslund og Ole Nedergaard Thomsen, som jeg kan henvise til. Jf. litteraturlisten.

Det, jeg her vil præsentere, er nogle afvigelser fra normen – nogle sære konstruktioner, hvor intransitive verber og reciprokke verber har tilknyttet et inkorporeret led "umiddelbart", uden præposition, som i fraserne *hoppe paradis* og *rykkes tov*.

Man kan anskue inkorporering som verbets måde at danne sammensætning på. Det danner "løse sammensætninger" med Mikkelsens terminologi (Mikkelsen 1911:354ff), og det kan normalt ikke danne "faste sammensætninger". *At vinduespudse* og *at borddække* er umulige. Omvendt danner verbalsubstantiverne faste sammensætninger, *vinduespudsning* og *borddækning*, og de kan ikke danne løse sammensætninger. *Pudsning vinduer* og *dækning bord* er umulige.[1] Og man kan anskue løs sammensætning for hensigtsmæssig, fordi verbet herved kan bevare sine valensrelationer. Man kan fx skelne mellem *fiske sten* og *fiske efter sten*. Det kan man ikke i sammensætningerne *stenfiskeri* og *stenfisker*.

Men i de konstruktioner, der skal præsenteres her, er valensrelationerne umarkerede – ligesom i sammensætningerne.[2]

Mit materiale stammer først og fremmest fra samlingerne til Ømålsordbogen, men jeg har også inddraget jysk materiale, fra Jysk Ordbogs samlinger, og jeg har set på norsk og svensk, ved hjælp af Norsk Ordbok og SAOB. Med en enkelt mulig undtagelse findes alle de typer, jeg analyserer, både i ømål og i jysk, og både i dansk, norsk og svensk. Der er altså ikke tale om særdialektale konstruktioner. Men de enkelte fraser kan naturligvis være særdialektale.

Typen hoppe paradis

Typen *hoppe paradis* har intransitivt bevægelsesverbum. *Hoppe paradis* hedder det hos nogle, mens andre har *hoppe i paradis* eller *hoppe til paradis* med præposition.[3] Jeg har nedenfor noteret konstruktioner med præposition i højre spalte, hvis jeg har fundet belæg på dem. Alle fraserne betegner varianter af samme leg:

hoppe paradis	hoppe i paradis, til paradis
hoppe himmerig	hoppe i himmerig, til himmerig
hoppe snegl	hoppe i snegl, til snegl
hoppe mølle	hoppe i mølle, til mølle
hoppe måne	hoppe til måne
hoppe hul	

[1] En undtagelse er verbalsubstantiver på *–en*, der normalt danner løse sammensætninger, fx *hans pudsen vinduer*. De tilsvarende dialektale verbalsubstantiver på *–ende* danner faste sammensætninger i sønderjysk, fx *hans vinduespudsende*, men løse sammensætninger i resten af landet, fx *hans pudsende vinduer* (Pedersen 1996). De løse sammensætninger har non-referentielt, inkorporeret objekt.

[2] Valensrelationerne i sammensætninger med verbalsubstantiver er beskrevet i Baron 1994 og 1995.

[3] Man hopper *i* paradis, hvor *paradis* er betegnelse for hele figuren, men *til* paradis, hvor det er betegnelse for det sidste felt. Det samme gælder for fraserne med *snegl*, *mølle* og *måne*.

hinke paradis

hinke snegl

Der kan være variation mellem de to varianter af samme frase (fx *hoppe paradis / hoppe i paradis*) inden for samme geografiske område, men det er ikke givet, at varianten med præposition er den primære – hverken lokalt eller generelt. *Hoppe i paradis* kan være dannet sekundært, som en "normalisering" af *hoppe paradis*.

Paradis, himmerig, snegl osv. kan ikke tolkes som patiens. Man kan ikke *hoppe paradiset*. Substantivets semantiske rolle må være lokativ. Det samme gælder for substantivet i de følgende forbindelser:

hoppe, springe reb eller tov	hoppe i reb, i tov (dvs. sjippe)
rende, løbe bugneis	rende, løbe på bugneis (is der bugner, gynger)
rende, løbe svejteis	rende, løbe på svejteis (is der svejter, gynger)
springe våge	springe på våge (dvs. på isflager)[4]
ride hærdetop	ride på hærdetop (på skuldrene af en voksen)
ride højskulder	ride på højskulder (på skuldrene af en voksen)
ride akselsadel[5]	ride på eller i akselsadel (på skuldrene af en voksen)
løbe kongerække[6]	
løbe spidsrod[7]	løbe gennem spidsrod
løbe, feje, hale skred	løbe, feje, hale på skred (på glidebane)[8]
glide, skride ise	glide, skride på ise
løbe skøjter	løbe på skøjter
løbe tridsko	løbe på æ tridsko (dvs. på skøjter)

Det er umarkeret, at substantivet har den semantiske rolle lokativ. Det svarer til, at førsteleddet i tilsvarende faste sammensætninger med verbalsubstantiv er umarkeret for semantisk rolle. Man har sammensætningen *skøjteløb*, og man kan danne ad hoc-sammensætninger som *paradishopperi, rebspring, skulderridning, vågespring*, der har samme umarkerede valensrelationer. Typen *hoppe paradis* viser således lighed med faste sammensætninger.

---

[4] Man springer over vågerne, så frasen *springe på våge* i højre spalte er sær.

[5] *Ride hærdetop, højskulder, akselsadel* udtømmer ikke materialet. Der er omkring 25 synonymer hertil.

[6] En leg, hvor man løber gennem en række af par, der danner port med armene (som i *bro, bro, brille*).

[7] *Løbe spidsrod* bestod oprindelig i at løbe gennem en række par, der var bevæbnede hver med en spidsrod, som de slog med. Det var en militær form for afstraffelse. Og man kunne dø af den.

[8] *Skred* (med sideformerne *skrede, skredt*) betyder 'glidebane'. *Løbe, feje, hale* betegner hurtig bevægelse af sted.

Hvilke konsekvenser får det, at den semantiske rolle er umarkeret? I de fleste tilfælde får det nok ingen konsekvenser. Man kan ud fra verbets semantik slutte sig til, at der er tale om lokativ. Man kan selvfølgelig ikke forstå, hvad *hoppe paradis* og *rende bugneis* betyder, hvis man ikke kender legene. Men det gælder til en vis grad alle leksikaliserede udtryk. Man kan heller ikke tolke *lukke gærde* og *køre mælk* uden at kende udtrykkene og det, de betegner.

Men det er klart, at der ligger mindre information i *hoppe paradis* og *rende bugneis*, end der gør i *hoppe i paradis* og *rende på bugneis*. Det lokative er uspecificeret i de første, og *hoppe paradis* svarer både til *hoppe i paradis* og *hoppe til paradis*.

Typen kigge stjerner

Typen *kigge stjerner* har også intransitivt verbum, men verbet er kun i metaforisk forstand et bevægelsesverbum.

kigge stjerner
kigge nytårsny
kigge ål
lyse gnoste (dvs. spurve)[9]

Man kunne spørge, om *kigge* og *lyse* kan tolkes som transitive, med betydningen 'bekigge' og 'belyse'. Så ville der være tale om normale konstruktioner med inkorporeret objekt betegnende patiens. Men det ville være en ad hoc-tolkning, for man kan ikke sige *kigge stjernerne* og *lyse gnostene*, og der er heller ikke andre transitive forbindelser med *kigge* og *lyse*.[10]

Substantivet må have den semantiske rolle lokativ. *Kigge ål* betyder 'kigge efter ål', *kigge stjerner* betyder 'kigge efter stjerner' (således VSO) eller 'kigge på stjerner', og *lyse gnoste* betyder tilsvarende 'lyse efter gnoste' eller 'lyse på gnoste'. Det er netop uspecificeret, om det er 'efter' eller 'på'.

Pointen er igen, at den semantiske rolle er umarkeret, og at de inkorporerede forbindelser herved ligner faste sammensætninger. *Stjernekiggeri* og *gnostelysning* ville være helt regelrette dannelser.

---

[9] *Lyse gnoste* er en fornøjelse, der betår i at lyse med en lommelygte ind i tagskægget på stråtaget for at se spurvene, der sidder dér, og eventuelt tage dem i hånden.

[10] Ordbøgerne tolker undertiden de intransitive verber i inkorporeringsforbindelser som transitive, se fx Norsk Ordbok under *hoppa* 2. Man redigerer de enkelte ord ved hjælp af ad hoc-tolkninger, fordi man ikke kender det grammatiske system. De store ordbøger burde have tilknyttet grammatikere, der kunne rådgive og undervise redaktørerne.

Typen løbe fastelavn

En tredje type med intransitivt verbum er typen *løbe fastelavn*:

gå, rende, løbe, ride, synge fastelavn

gå, rende, løbe helligtrekonger

løbe nytår

buldre fastelavn

buldre jul

Det vil sige fejre fastelavn, helligtrekonger osv. ved at gå, rende, løbe, ride og synge (i optog eller flere sammen) eller ved at buldre 'holde larmende gilder'.

Alternative fraser med præposition er ikke belagt – fx *ride om fastelavn* eller *ride i fastelavn* – og man har derfor ingen hjælp til at bestemme den semantiske rolle. Man kan måske kalde den "occasionalis" – betegnende anledningen.

Men pointen er igen, at rollen er umarkeret, og at de inkorporerede konstruktioner ligner faste sammensætninger, fx *fastelavnsridt, -løb, -bulder* og *fastelavnsløber, -rider.* (De nævnte sammensætninger er alle eksisterende, jf. Ømålsordbogen).

Springe buk

I de foregående typer har jeg bestemt substantivets rolle ud fra verbets og substantivets semantik. Men der findes tilfælde, hvor man ikke kan bestemme rollen éntydigt. *Springe buk* er et af dem.

I de fleste ordbøger tolkes *springe buk* som 'springe over buk'. Bukken er den person, man springer over, og har den semantiske rolle lokativ. Men bukken kan lige så godt være ham, der springer. Så er *buk* subjektsprædikativ og har den semantiske rolle agens.

I mit materiale har jeg omkring 50 forskellige fraser med inkorporeret subjektsprædikativ, og typen er ikke helt uproduktiv. Det er fraser med placeringsverber eller ateliske bevægelsesverber som fx:

stå vagt - sidde vagt - gå vagt

bo nabo til nogen - stå nabo med nogen

springe soldat - ligge soldat - gå soldat

hoppe hare

stå buk - løbe buk - ?springe buk

Stå buk siger man mange steder om ham, der står bøjet i legen. *Løbe buk* siger man i Vendsyssel om ham, der tager tilløb og springer over. *Springe buk* ville passe hertil.[11]

Men pointen er, at frasen *springe buk* er semantisk tvetydig. Og det er den, fordi det er en mulighed, at et intransitivt verbum kan forbindes direkte med et substantiv, der betegner lokativ.

Reciprokke konstruktioner

I ældre dansk – og dermed i de traditionelle dialekter – var den reciprokke form en levende bøjningsform. Og de reciprokke verber kunne knytte et substantiv til sig – med eller uden præposition – fx *rykkes krog* og *rykkes i krog.*

De reciprokke konstruktioner er præsenteret af Skautrup i en festskriftartikel til Aage Hansen (Skautrup 1964). Skautrup bringer 64 forskellige reciprokke verbalformer, og hans liste er langt fra udtømmende. Det er former som *bandes, bides, kives, nives, nappes, rives, skubbes, skændes, slås, stanges, strides, toppes* – og de mere kærlige *kysses, klappes* og *næbbes*. Men det er kun en mindre del af verberne, der forekommer med inkorporeret substantiv.

Jeg har suppleret Skautrups materiale, og mit samlede materiale indeholder nu 34 forskellige fraser med inkorporeret substantiv, fordelt på 17 forskellige verber.[12] Med verbet *rykkes* findes således følgende fraser:

rykkes hår	
rykkes galt	
rykkes gren (eller grin)	
rykkes kæp	
rykkes krog	rykkes i krog
rykkes kattestrud (med varianter)	rykkes i kattestrud
rykkes reb eller tov	rykkes i reb eller tov

Betydningen af *rykkes hår* giver sig selv. De øvrige betegner forskellige former for kraftprøver, hvor man skal forsøge at rykke modparten til sig.

Jeg vil ikke analysere alle 34 fraser, men kun nogle udvalgte eksempler:

[11] Ordet *buk* kan betegne (1) et handyr, og (2) en type trækonstruktion på fire ben. Nogle ordbøger har *springe buk* under (1), andre under (2). Tolkningen som agens forudsætter betydning 1. Frasen *springe buk* er i øvrigt ældre end gymnastikredskabet *buk*. - Ømålsordbogen og Den Danske Ordbog har *springe (over) buk*, men det er en fejl i Ømålsordbogen, for der er ingen belæg med *over*.

[12] I norsk findes tilsvarende fraser, se fx Norsk Ordbok under *dragast* 10. I SAOB har jeg derimod ikke fundet eksempler på den reciprokke type.

Brækkes fingre, vendes hånd og *stikkes galt* betegner kraftprøver eller udholdenhedsprøver. I *brækkes fingre* fletter man sine fingre ind i modpartens og forsøger at få ham til at give efter; i *vendes hånd* griber man om modpartens hånd og forsøger at vende den; i *stikkes galt* sidder man på hug og forsøger at vælte modparten ved at stikke til ham med en kæp, som man holder bag knæhaserne. Verberne er transitive, og substantiverne har rollen patiens.

Glos kat er en styrkeprøve, hvor to personer ligger på hænder og knæ med ansigterne mod hinanden og med et reb om nakken og skal forsøge at trække modparten til sig, over en grøft eller over en streg i jorden. De glor på hinanden som to gale katte. Verbet er intransitivt, og substantivet *kat* kan tolkes som lokativt – ligesom i typen *kigge stjerner*. Det er fristende også at tolke *kat* som subjektsprædikativ: Man er en kat, der glor på en kat, men *glo* hører ikke til den kategori af verber, der normalt kan tage subjektsprædikativ, dvs. placeringsverber og ateliske bevægelsesverber. Det ville i givet fald udgøre en undtagelse.

Kastes ben og *kastes krog* er betegnelser for en kraftprøve, hvor begge personer ligger ned og skal forsøge at kaste modparten om med sit bøjede ben, der er flettet ind i modpartens bøjede ben. Substantivet er ikke patiens, men instrumentalis. Man kaster ikke benet, man kaster modparten *med* benet (eller benkrogen).

Hugges kniv, hugges hårdæg, hugges æg og *hugges griffel* er betegnelser for en leg, der består i, at to drenge hugger deres knive eller grifler mod hinanden for at se, hvis kniv eller griffel der kan holde til det. Substantivet kan tolkes som lokativ: Man hugger *i* kniv, eller som instrumentalis: Man hugger *med* kniv. Faktisk gør man begge dele: Man hugger *i* modpartens kniv *med* sin egen kniv. Den lokative tolkning bekræftes af, at det stedvis hedder *hugges i kniv* og *hugges i hårdæg*.

Strittes klove er en kraftprøve, hvor to modstandere med et reb om nakken eller om benet skal forsøge at trække modparten til sig. De sætter "klovene" spredt i jorden og forsøger at stå fast. Det inkorporerede substantiv kan tolkes som instrumentalis: Man stritter med klovene, eller som patiens i en kausativkonstruktion: Man stritter klovene i jorden. (ODS har fraserne *stritte med benene* og *stritte benene i jorden* under II. *stritte* 2.4, samt *stritte klove* i betydningen 'stritte imod' under I. *Klov*).

Ligesom andre verber danner de reciprokke verber sjældent faste sammensætninger. *Benkastes* og *knivhugges* findes ikke, og *mundhugges* og ældre *hårdrages* må betragtes som undtagelser. Men verberne kan – som jeg her har vist – danne løse sammensætninger ved hjælp af inkorporering. De inkorporerede sustantiver er umarkerede mht. semantisk rolle, men analysen viser, at rollen kan være patiens, lokativ og instrumentalis – og at rollen kan være tvetydig. De løse sammensætninger opfører sig herved ligesom faste sammensætninger med verbalsubstantiver.

Eller sagt med andre ord: Det materiale, der her er fremlagt, bekræfter analysen af inkorporering som en form for sammensætning.

De reciprokke konstruktioners dannelse

Nogle af de reciprokke verber kan forekomme både med og uden valensled:

stødes pande	stødes
rykkes kæp mfl.	rykkes
trækkes kat	trækkes
huttes knive	huttes[13]

Ved siden af *stødes pande, rykkes kæp* osv. findes også *stødes, rykkes* osv. uden valensled.

Men andre reciprokke verber forkommer kun med valensled:

strittes klove	*strittes
knyttes næve	*knyttes
vendes hånd	*vendes

Det kan hedde *strittes klove*, men ikke *strittes*, og *knyttes næve*, men ikke *knyttes* osv. Der foreligger altså ikke et reciprokt verbum *strittes*, som tilføjes et valensled *klove* ved inkorporering.

I nogle tilfælde – men ikke i alle – forekommer der en ikke-reciprok frase svarende til den reciprokke:

hugge kniv	hugges kniv
trække krog	trækkes krog
stritte klove	strittes klove

[13] *Huttes* betyder 'bytte'. At *huttes kniv* var en fornøjelse blandt drenge og karle (der ikke havde penge at købe for).

?knytte næve	knyttes næve
?vende hånd	vendes hånd

Knytte næve og *vende hånd* er ikke belagt. Man kan antage, at den ikke-reciprokke frase er dannet først, og at den reciprokke derpå er dannet ved frasebøjning. Så må *hugge kniv, trække krog* og *stritte klove* anses for primære i forhold til *hugges kniv, trækkes krog* og *strittes klove*, og det må betragtes som et tilfælde, at *knytte næve* og *vende hånd* ikke er optegnet.

Men det er også muligt at antage, at de reciprokke fraser kan være resultat af en slags samdannelse: på én gang inkorporering og reciprokering. Så behøver fraserne *knytte* næve og *vende hånd* ikke at have foreligget som etablerede fraser. Og *hugge kniv, trække krog* og *stritte klove* behøver ikke at være primære i forhold til de tilsvarende reciprokke fraser, men kan være nyere, dannet til afløsning af de reciprokke.

Afsluttende bemærkning

Jeg har her analyseret nogle konstruktioner, som jeg har kaldt for "særtilfælde". Man kan måske mene, at disse særtilfælde er eksempler på, at "every grammar leaks". Men hvis det er tilfældet, vil jeg hævde, at grammatikken lækker på en systematisk og interessant måde.

Litteratur

Baron, Irène (1994) Substantiviske komposita i valensteoretisk perspektiv. *Lambda nr. 20*: Handelshøjskolen i København: 7-18.

Baron, Irène (1995) Complex Noun Phrases in Danish. A Valency Perspective. *Studies in Valency, Rask Supplement Vol. 1,* ed. Lene Schøsler and Mary Talbot. Odense University Press: 29-62.

Herslund, Michael (1995) The Object Relation and the Notion of Incorporation. *Studies in Valency, Rask Supplement Vol. 1,* ed. Lene Schøsler and Mary Talbot. Odense University Press: 1-18.

Mikkelsen, Kr. (1911, genudgivet 1975) *Dansk Ordföjningslære.* København.

Nedergaard Thomsen, Ole (1991) Unit Accentuation as an Expression Device for Predicate Formation in Danish. *Acta Linguistica Hafniensia Vol 23.* Copenhagen: 145-196.

Nedergaard Thomsen, Ole (1992) Unit Accentuation as an Expression Device for Predicate Formation. The Case of Syntactic Noun Incorporation in Danish. *Layered Structure and Reference in a Functional Perspective. Papers from the Functional Grammar Conference in Copenhagen 1990. John Benjamins Amsterdam/Philadelphia: 173-229.*

Nedergaard Thomsen, Ole and Michael Herslund (2002) Complex Predicates and Incorporation. A Functional Perspective. Travaux du Cercle Linguistic de Copenhague. Vol. XXXII. Copenhagen: C.A. Reitzel.

Pedersen, Karen Margrethe (1996) Verbalsubstantiver på –ende i de danske dialekter. *Danske Folkemål bind 38*: 17-86.

Skautrup, Peter (1964) "At bukkes pande". *Danica. Studier i dansk sprog. Til Aage Hansen,* ed. Inst. For Jysk Sprog- og Kulturforskning. Universitetsforlaget i Aarhus: 145-163.

Ordbøger

Jysk Ordbog (A-Hu). Netudgave på adressen www.jyskordbog.dk. Udg. af Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning, Nordisk Institut, Aarhus Universitet.

Norsk Ordbok 1 ff., 1966ff. Udg. af Det norske Samlaget. Oslo.

Ordbog over det Danske Sprog (ODS). 1-28, 1919-1955, med supplement (ODS-S) 1-5, 1992-2005. Udg. af Det danske Sprog- og benhavn.

Ordbok öfver Svenska Språket (SAOB) 1ff, 1898ff. Udg. af Svenska Akademien. Lund.

Videnskabernes Selskabs Ordbog 1-8, 1793-1905. København.

Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer 1ff, 1992ff. Udg. af Afdeling for Dialektforskning, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet.

Peter Widell og Ulf Dalvad Berthelsen (udg.):
11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2006

BEGRÆNSNINGER PÅ SÆTNINGSKNUDER SOM ET PROCESSERINGSFÆNOMEN

Af Mads Poulsen (Københavns Universitet)

1. Indledning

På dansk kan vi placere et element der relationelt hører til i en underordnet sætning i førstepositionen i en overordnet sætning, f.eks.:

(1) *De handsker$_i$ tror jeg du køber _$_i$.*

I sætningen er nominalsyntagmet *de handsker* objekt for verbet *køber* i en underordnet komplementsætning, men placeret på oversætningens forfeltsplads. Jeg vil fremover betegne det "fremflyttede" led for *knudeelementet*. Fænomenet kendes i den danske grammatiske tradition som *sætningsknude* men er også et eksempel på hvad man i den engelsksprogede litteratur har kaldt langdistanceafhængighed, bl.a. i analysen af spørgsmål hvor det interrogative pronomen er argument i en underordnet sætning:

(2) *Hvad$_i$ tror jeg du køber _$_i$.*

(3) *What$_i$ do I think that you will buy _$_i$.*

Dansk tillader denne type ledstilling i en række forskellige sætningskonfigurationer, bl.a. hvor knudeelementet er subjekt (4), objekt (2) i den underordnede sætning (se Jensen, 1998 for grundig gennemgang):

(4) *Henning tror jeg _$_i$ køber de handsker.*

Der er imidlertid også nogle begrænsninger på hvordan man kan konstruere sætningsknuder. Sætningsknuder med adverbielle ledsætninger er f.eks. uacceptable (Poulsen 2005: kapitel 6; Togeby 2003:100):[1]

[1] Norsk udgør muligvis en undtagelse (Creider 1987).

(5) **De handsker græder jeg hvis du køber.*

Det blevet foreslået at langdistanceafhængigheder med relativsætning blev udelukket af en sproguniversel begrænsning (Ross, 1967), men de skandinaviske sprog har vist sig at tillade dette i visse tilfælde (Engdahl 1997; Engdahl & Ejerhed 1982; Jensen 1998):

(6) *Det$_i$ er vi temmelig mange der jævnligt må _$_i$.*[2]

Spørgsmålet er nu hvorfor der eksisterer sådanne begrænsninger? I denne artikel vil jeg meget kort diskutere et par lingvistiske forklaringsforsøg for dernæst at se disse i forhold til psykolingvistiske data vedrørende processeringen af langdistanceafhængigheder. Pointen med at inddrage de psykolingvistiske omstændigheder er at langdistanceafhængigheder åbenlyst involverer en psykolingvistisk udfordring: At holde elementer i korttidshukommelsen og hitte dem frem igen på det rigtige tidspunkt. Jeg vil i den sammenhæng præsentere en spekulation i hvordan begrænsninger på sætningsknude kan forklares ud fra en generel processeringsstrategi med hensyn til tildeling af argumentroller til led i ikke-kanoniske positioner.

2. Lingvistiske forklaringer

2.1 Grammatiske indfaldsvinkler

De mest gennemarbejdede generaliseringer der angår langdistanceafhængigheder er formentlig dem der udgår fra Chomskys subjacensprincip (Chomsky 1973). I forhold til sætningsknuder vil kernen i dette princip være at sådanne sætninger bliver genereret ved at knudeelementet flyttes fra sin oprindelige position i en underordnet sætning til positionen først i den overordnede sætning, men at der er begrænsninger på hvilke syntaktiske kategorier knudeelementet kan flytte forbi. Bl.a. adverbielle sætningsgrænser udgør barrierer for hvad knudeelementet kan flytte over, og således forklares sætningsknuder med adverbielle ledsætningers manglende acceptabilitet med henvisning til overskridelsen af en syntaktisk regel.

I konstruktionsgrammatikken (Croft 2001; Goldberg 1995) kan man lave en tilsvarende syntaktisk forklaring ved at stipulere at der findes konstruktionsskabeloner der understøtter f.eks. sætningsknude med komplementsætning, men at der ikke findes tilsvarende konstruktionsskabeloner der understøtter sætningsknuder med adverbielle ledsætninger (Poulsen 2005).

[2] Fra Lisbeth Falster Jakobsens samling af knudeeksempler.

Fælles for disse forklaringsforsøg er at de postulerer strukturer som ikke umiddelbart kan valideres uden for det deskriptive system. Hvis man falder over en empirisk enten acceptabel eller uacceptabel sætningsstruktur der strider mod de gældende principper, står det lingvisten frit for at tilføje nye strukturelle kategorier, så længe det nye system gør rede for alle relevante acceptabilitetsvurderinger. Dette er tilstrækkeligt hvis deskriptiv adækvathed (Chomsky 1965) er ens mål, men hvis man sigter på et beskrivelsesapparat med psykologisk adækvathed (Dik 1989: 12-13; Van Valin & LaPolla 1997), så er systemekstern validering af ens kategorier en fordel.[3]

2.2 Pragmatiske forklaringer

Der findes imidlertid også forklaringer der bygger på pragmatiske principper. Erteschik-Shir og Lappin (Erteschik-Shir 1982; Erteschik-Shir & Lappin 1979) har foreslået at betingelsen for at man kan lave sætningsknuder, er at knudeelementet relationelt hører hjemme i en dominant konstituent. En dominant konstituent defineres så som en konstituent hvis indhold afsenderen ønsker modtageren skal rette sin opmærksomhed mod ved at ytre helsætningen (Erteschik-Shir 1982: 176). Formuleret anderledes kan man sige at den dominante sætning er den led- eller oversætning som indeholder den information som er vigtig for helsætningens bidrag til samtalen. Da adverbielle ledsætninger per definition ikke er påkrævede og derfor i udgangspunktet ikke indeholder helsætningens vigtige information, så forklarer dette princip hvorfor sætningsknuder med adverbielle ledsætninger opleves som uacceptable. Det kan også gøre rede for at nogle sætningsknuder med relativsætning er acceptable, mens andre ikke er det. F.eks. er de eksempler på sætningsknude med relativsætning som Jensen (1998) fandt i sit korpus, eksempler på præsenterende relativ-konstruktioner hvor den overordnede sætning primært tjener til at præsentere en referent, mens relativsætningen indeholder den vigtige sætningsinformation (Lambrecht 1988):

(7) *Det$_i$ var der sgu nogen der ikke forstod _$_i$.* (Jensen 2001: 157)

[3] Bemærk at Chomsky (1965: 24-27) mener at lingvistiske intuitioner (f.eks. acceptabilitetsvurderinger) udgør ekstern validering for deskriptiv adækvathed. Hvis man vil have en teori der forklarer hvordan sprog tilegnes og/eller processeres, så må man imidlertid have validering gennem data der rækker ud over lingvistiske intuitioner. F.eks. data der belyser hvordan tilegnelsesmekansimen fungerer eller hvordan sprogprocessering foregår. Det er disse to typer data jeg referer til med begrebet ekstern validering.

Det skal bemærkes at Jensen selv mener at også visse sætningsknuder med restriktiv relativsætning er acceptable i forhold til hendes intuition, og at dette strider med Erteschik-Shirs teori (Jensen, 2001: 160). Den empiriske status af denne betragtning er imidlertid lidt usikker (se Poulsen, 2005: kapitel 3 og 4 for diskussion).

Erteschik-Shirs (og lignende pragmatiske forklaringer jf. Van Valin 1995) udmærker sig ved at forklaringen både skal leve op til at kunne gøre rede for acceptabilitetsforskelle, samtidigt med at de er forankret i og kan valideres empirisk i pragmatiske informationsstrukturelle principper. At der mig bekendt endnu ikke findes en grundig empirisk validering er en lidt anden sag.

3. Psykolingvistiske forklaringer

Et andet sted man kan lede efter grammatikeksterne forklaringer på hvorfor visse sætningsknuder opleves som uacceptable, er i de processeringsomstændigheder der omgærder langdistanceafhængigheder. Vi ved fra talrige psykolingvistiske studier at ytringer processeres inkrementelt, dvs. at når vi skal forstå en ytring vi hører eller læser, så venter vi ikke til den er slut før vi begynder at foretage den ubevidste analyse af den. Analysen foregår ord for ord, så hvert nyt ord arbejdes ind i en løbende analyse (se Poulsen, 2005 kapitel 5, for oversigt med relevans for langdistanceafhængigheder). Sætningsknuder indebærer i denne sammenhæng en udfordring da man skal holde knudeelementet i korttidshukommelsen et stykke tid indtil man møder det verbal eller præpositional som knudeelementet skal knyttes til. Eksistensen af langdistanceafhængigheder viser at vi er i stand til at løse den opgave. Men det er muligt at grunden til at visse knuder ikke er acceptable, er at opgaveløsningen i disse tilfælde forkludres. Der findes i litteraturen et par forslag der går i denne psykolingvistiske retning.

Erteschik-Shir (1973: 189) foreslog f.eks. at når processoren leder efter et sted at afsætte knudeelementet, så springer den ikke-dominante sætninger over. Resultatet bliver at der ved sætningsslutningen er et element i overskud hvilket skulle give følelsen af manglende acceptabilitet. Ideen er altså at f.eks. sætningsknuder med adverbial ledsætning opleves som uacceptable fordi man, når man er færdig med sætningen, ikke ved hvad man skal stille op med knudeelementet. Alternativt har Kluender og Kutas (Kluender 1998; Kluender & Kutas 1993) foreslået at der ved visse langdistanceafhængigheder opstår problemer det sted hvor knudeelementet skal knyttes til ledsætningsverbalet pga. hukommelsesfaktorer. Begge forklaringer bygger altså på en idé om at manglende acceptabilitet skyldes problemer med at knytte knudeelementet til verbalet i den underordnede sætning.

Imidlertid har både læsetidsforsøg med dansk (Poulsen 2005: kapitel 6) og event-related brain potentials-forsøg med engelsk (McKinnon & Osterhout 1996) vist at processeringsproblemer ved uacceptable langdistanceafhængigheder opstår allerede ved grænsen mellem den over- og underordnede sætning. Eksempelvis fandt Poulsen at forsøgspersoner brugte meget lang tid på at læse underordneren (*hvis*) i uacceptable sætningsknuder med adverbiel ledsætning (8) sammenlignet med både underordneren (*hvis*) i en "uknudet" udgave af samme sætning (9) og underordneren (*at*) i en parallel sætningsknude med komplementsætning (10).

(8) *Den mappe$_i$ besvimer jeg* ***hvis*** *de glemmer _$_i$ på kontoret.*

(9) *Jeg besvimer* ***hvis*** *de glemmer den mappe på kontoret.*

(10) *Den mappe$_i$ tror jeg* ***at*** *de glemmer _$_i$ på kontoret.*

Disse resultater kan ikke forklares af teorier der identificerer problemet som knyttet til sammenkoblingen mellem knudeelementet og ledsætningsverbet fordi de målelige problemer opstår tidligere end sådanne teorier forudser (enten ved det underordnede verbum eller til sidst i sætningen).

En alternativ forklaring kunne være at visse knuder er uacceptable fordi der opstår processeringsproblemer som følge af at knudeelementet i disse tilfælde bliver knyttet til det forkerte verbum, snarere end at det er fordi det ikke bliver knyttet til det rigtige. Denne spekulation er motiveret af at der findes forsøgsresultater der peger på at processoren har en tendens til hurtigt at knytte elementer i førstepositionen til det første verbum det støder på. Boland, Tanenhaus, Garnsey og Carlson (1995: eksperiment 1) fik informanter til at læse sætninger et ord ad gangen indtil de ikke syntes sætningen gav mening mere. De brugte bl.a. sætninger af typen:

(11) ***Which client*** *did the salesman* ***visit*** *while in the city?*

(12) ***Which prize*** *did the salesman* ***visit*** *while in the city?*

Informanterne var mere tilbøjelige til at vurdere at sætningen var holdt op med at give mening ved *visit* i (12) end i (11). Den mest oplagte forklaring er at wh-elementerne i begge sætninger er blevet tolket som objekt for *visit*, i det øjeblik man så dette verbum, men hvor dette ikke udgør et problem i (11), så er *prize* i (12) et implausibelt objekt til *visit*. Der er altså noget der tyder på at processoren prøver at tildele en ledfunktion/argumentrolle til elementer, der endnu ikke har fået én, i det øjeblik ledfunktionen/argumentrollen bliver aktuel, dvs. når man støder

på verbet. Denne strategi skal ses i modsætning til en strategi hvor man venter og ser om der skulle opstå alternative måder at tolke overskydende elementer på.

Faktisk lader det til at det ikke engang er nødvendigt at have et overskydende udtryks-syntaktisk element før ledfunktioner tildeles. Altmann (1999) viste ved hjælp af samme metode som Boland et al. (1995) at også fremtrædende diskursreferenter nogle gange indtolkes allerede ved verbet. Forsøgspersonerne læste en af to konteksthistorier, (13) eller (14), inden de læste den kritiske sætning (15) ord for ord:

(13) Kontekst A: *A car was driving downhill when it suddenly veered out of control.* In its path were some **dustbins** and a row of bollards.

(14) Kontekst B: *A car was driving downhill when it suddenly veered out of control.* In its path were some **pidgeons** and a row of bollards.

(15) *Kritisk sætning: It **injured** several bollards that close to being destroyed.*

Det viste sig at forsøgspersonerne var mere tilbøjelige til at sige at sætningen i (15) holdt op med at give mening når de kom til *injured* hvis de forinden havde læst konteksten i (13) end hvis de havde læst konteksten i (14). Forskellen mellem de to kontekster er at der i den sidste findes et plausibelt argument til *injured* (*pidgeon*), hvilket ikke er tilfældet i den første kontekst. Resultatet blev tolket som evidens for at processoren generelt forsøger at tildele fremtrædende diskursreferenter argumentroller når rollerne bliver aktuelle - også selvom diskursreferenten ikke er nævnt i sætningen endnu. Tendensen så dog ikke overraskende ud til at være svagere end når diskursreferenten var realiseret i sætningen (dvs. i Boland et al.'s forsøg), men fænomenet med hurtig indtolkning lader altså til at have nogen generalitet.

Vender vi tilbage til sætningsknuder, kunne en mulig forklaring på visse sætningsknuders manglende acceptabilitet i forlængelse af det foregående være at knudeelementet bliver tolket ind i det førstkommende verbums argumentstruktur, og at der så opstår problemer når den efterfølgende sætningsstruktur ikke stemmer overens med denne tolkning. Man kan f.eks. forestille sig *den mappe* i (8) ved verbet forsøges indtolket som oblik:

(16) *Den mappe besvimer jeg over.*

Men denne tolkning bliver umulig når man kommer til ledsætningsindlederen *hvis* i (8), og det er også her vi ser læsetidsforøgelsen ved denne type sætning.

Tendensen til hurtigt at indtolke elementer i verbers argumentstruktur kan altså forklare hvorfor nogle sætningsknuder fejlprocesseres. Men hvorfor opstår der så ikke de samme problemer med de acceptable sætningsknuder, f.eks. dem med komplementsætning?

Boland et al. (1995) havde i deres forsøg også en forsøgsbetingelse med verber der tager både direkte objekt og infinitiv komplement, såsom *remind*. Informanter læste sætninger som de følgende på samme måde som beskrevet ovenfor:

(17) *Which **child** did your brother remind to watch the show?*

(18) *Which **movie** did your brother remind to watch the show?*

Her er *child* et plausibelt, men *movie* et implausibelt direkte objekt for *remind*. I modsætning til sætningerne med transitive verber der kun tog objekt (11-12), så begyndte informanterne først at vurdere at den implausible sætning (18) ikke gav mening ved infinitivmarkøren (*to*). Det så således ikke ud til at informanter forsøgte at tolke wh-elementet som direkte objekt med det samme på verbet i disse tilfælde. Dette blev forklaret med at verber som *remind* aktualiserer flere argumentroller end den der knytter sig til det direkte objekt, fordi man ved verbet også kan forudse argumentroller der knytter sig til infinitiven (selvom disse roller forbliver vage indtil det infinitte verbum). Det giver fleksibilitet i den forstand at man ved *remind* kan forudse at der er alternativer til at tolke wh-elementet som direkte objekt.

I forlængelse af dette er følgende forklaring på at der ikke opstår problemer ved sætningsknuder med komplementsætninger, mulig: Verbalet i den overordnede sætning i sådanne sætningsknuder vil være af en art der tager sætningskomplementer, og processoren forventer derfor ved verbet (i stil med ved *remind*) at der kommer et verbal mere med tilhørende argumentroller der kan tildeles knudeelementet. Processoren lægger sig derfor ikke fast på en forkert indtolkning af knudeelementet i den overordnede sætning, i modsætning til hvad jeg foreslog var tilfældet ved knuder med adverbielle ledsætninger.

4. Konklusion: Mangler og perspektiver

I det foregående har jeg præsenteret skitsen til en processeringsteori der forklarer hvorfor nogle sætningsknuder er acceptable og andre sætninger er uacceptable ud fra en verbumbaseret strategi for hvordan knudeelementer (og referenter i det hele taget, jf. Altmann 1999) tolkes ind i resten af sætningen i løbende processering. Teorien har imidlertid et par mangler, hvoraf jeg vil nævne et par som afsluttende bud på hvor fremtidige undersøgelser kan fortsætte.

Selvom princippet vedrørende elementindtolkning generelt set har støtte i eksperimentelle resultater (Altmann 1999; Boland et al. 1995), så står det stadig tilbage at vise at princippet gælder for de sætningsstrukturer og verber som jeg har beskrevet. Der findes teknikker som kan bruges til at undersøge hvornår en referent reaktiveres i processeringen af en sætning (Nicol & Swinney 1989), og hvis processeringsteorien er rigtig, skulle man forvente at elementet fra forfeltet i højere grad reaktiveres ved hovedsætningsverbet i sætningsknuder med adverbielle ledsætninger end i sætningsknuder med komplementledsætninger. En undersøgelse af om det rent faktisk er tilfældet ville være et muligt første skridt i retning af at underbygge processeringsteorien.

Som det står nu har teorien ikke forklaret hvorfor nogle sætningsknuder med relativsætning er acceptable, mens andre ikke er. Det er muligt at acceptabilitetsforskelle ville kunne forklares med henvisning til at der knytter sig særlige verber til præsenterende relativkonstruktioner, og at der ikke ved disse verber er stærke krav om argumentrolletildeling. Men det står tilbage at vise at det er tilfældet. Desuden er det som tidligere nævnt empirisk uklart hvilke sætningsknuder med relativsætning der er acceptable, og hvilke der ikke er (jf. afsnit 2.2). Før man forsøger at forklare acceptabilitetsforskelle med en processeringsteori, bør man nok afklare den empiriske status lidt bedre, f.eks. gennem acceptabilitets- og læsetidsforsøg eller større korpusundersøgelser end dem vi hidtil har set (Jensen 2001).

Der foreligger også den mulighed at tendensen til hurtigt at indtolke et overskydende element i et verbums argumentstruktur i virkeligheden er en tendens der er styret af pragmatiske informationsstrukturelle principper i stil Erteschik-Shir's dominansprincip. Som nævnt kunne Erteschik-Shirs (1982) processeringsimplementering af dominansprincippet ikke forklare processeringsdata ved de undersøgte typer af sætningsknuder, men selve dominansprincippet er som pragmatisk teori ikke falsificeret. Kontekstuelle hensyn lader til at indgå i argumentrolletildeling (Altmann 1999), og i det omfang dominansprincippet verificeres empirisk, vil det også være interessant at se om det kan vises empirisk at det styrer argumentindtolkning.

Når jeg har kaldt teorien en processeringsteori, så er det fordi den tager udgangspunkt i hvad der ser ud til at være en inkrementel strategi for tildeling af argumentroller i stedet for direkte at tage udgangspunkt i grammatiske eller pragmatiske principper. Men det er altså muligt at strategien er pragmatisk styret, og det er åbenlyst at også grammatisk information influerer rolletildeling: Når processoren skal finde ud af hvilken argumentrolle knudeelementet i en acceptabel sætningsknude skal tildeles i ledsætningen, hvilket sandsynligvis foregår ved ledsætningsverbet, så er det afgørende om subjektspladsen i ledsætningen er udfyldt. Pro-

cesseringsteorien skal således ikke betragtes som ”grammatikfjendtlig”. Blot forsøger den at flytte noget af arbejdsbyrden med at forklare begrænsninger på sætningsknuder fra grammatikken til en generel teori for inkrementel argumentrolletildeling. Lykkes det at underbygge en sådan teori tilstrækkeligt empirisk, så vil vi stå med en teori der i højere grad lever op til kriteriet om psykologisk adækvathed end rent grammatisk funderede teorier (jf. afsnit 2.1) fordi den er valideret uden for det grammatisk deskriptive system.

Studiet af sætningsknuder kan altså i det hele taget ses ikke blot som undersøgelsen af et pudsigt grammatisk fænomen, men i bredere forstand også som undersøgelsen af hvordan vi bærer os ad med at opbygge og holde styr på referentrelationer i hukommelsen når vi processerer sprog.

Litteratur

Altmann, Gerry T. M. (1999) Thematic Role Assignment in Context. *Journal of Memory and Language,* nr. 41:124-145.

Boland, Julie E., Tanenhaus, Michael K., Garnsey, Susan, & Carlson, Greg N. (1995) Verb argument structure in parsing and interpretation: evidence from wh-questions. *Journal of Memory and Language,* nr. 34:774-806.

Chomsky, Noam. (1965) *Aspects of a theory of syntax*. Cambridge, MA: MIT Press.

Chomsky, Noam. (1973) Conditions on transformations. I Stephen R. Anderson & Paul Kiparsky (ed.), *A festschrift for Morris Halle*. New York: Holt, Reinhart and Winston: 232-286.

Creider, Chet A. (1987) Structural and pragmatic factors influencing the acceptability of sentences with extended dependencies in Norwegian. *University of Trondheim Working Papers in Linguistics,* nr. 4:2-141.

Croft, William. (2001) *Radical Construction Grammar*. Oxford: Oxford University Press.

Dik, Simon C. (1989) *The theory of Functional Grammar. Vol 1. The structure of the clause*. Dordrecht: Foris Publications.

Engdahl, Elisabet. (1997) Relative clause extraction in context. *Working Papers in Scandinavian Syntax,* nr. 60:51-79.

Engdahl, Elisabet, & Ejerhed, Eva (eds.) (1982) *Readings in unbounded dependencies in Scandinavian languages*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Erteschik-Shir, Nomi. (1973) *On the nature of island constraints.* Ph.D.-afhandling, MIT.

Erteschik-Shir, Nomi. (1982) Extractability in Danish and the pragmatic principle of dominance. I Elisabet Engdahl & Eva Ejerhed (ed.), *Readings on unbounded dependencies in Scandinavian languages*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International:175-191.

Erteschik-Shir, Nomi, & Lappin, Shalom. (1979) Dominance and the functional explanation of island constraints. *Theoretical Linguistics,* nr. 6(1):43-84.

Goldberg, Adele. (1995) *Constructions*. Chicago: University of Chicago Press.

Jensen, Anne. (1998) *Knudekonstruktioner - en syntaktisk, semantisk og pragmatisk analyse af sætningsknuder i dansk.* Speciale, Københavns Universitet.

Jensen, Anne. (2001) Sætningsknuder - og Role and Reference Grammar. I Peter Widell & Mette Kunøe (ed.), *8. Møde i Udforskningen af Dansk Sprog*. Aarhus Universitet, 12.-13. October 2000:156-165.

Kluender, Robert. (1998) On the distinction between strong and weak islands: a processing perspective. I Peter W. Culicover & Louise McNally (ed.), *The limits of syntax*. San Diego: Academic Press:241-279.

Kluender, Robert, & Kutas, Marta. (1993) Subjacency as a processing phenomena. *Language and Cognitive Processes,* nr. 8(4):573-633.

Lambrecht, Knud. (1988) There was a farmer had a dog: syntactic amalgams revisited. *Berkeley Linguistics Society,* nr. 14:319-339.

McKinnon, Richard, & Osterhout, Lee. (1996) Constraints on movement phenomena in sentence processing: evidence from event-related brain potentials. *Language and Cognitive Processes,* nr. 11(5):495-523.

Nicol, Janet, & Swinney, David. (1989) The role of structure in coreference assignment during sentence comprehension. *Journal of Psycholinguistic Research,* nr. 18(1):5-19.

Poulsen, Mads. (2005) *Sentence processing and grammaticality in functional linguistics: extraction in Danish as an example.* Ph.D.-afhandling, Københavns Universitet.

Ross, John Robert. (1967) *Constraints on variables in syntax.* Ph.D.-afhandling, MIT.

Togeby, Ole. (2003) *Fungerer denne sætning. Funktionel dansk sproglære*. København: Gads Forlag.

Van Valin, Robert D. (1995) Towards a functionalist account of so-called extraction constraints. I Betty Devriendt, Louis Goossens & Johan van der Auwera (ed.), *Complex structure: a functionalist perspective*. Berlin: Mouton de Gruyter:29-60.

Van Valin, Robert D., & LaPolla, Randy J. (1997) *Syntax: structure, meaning, and function*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press.

Peter Widell og Ulf Dalvad Berthelsen (udg.):
11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2006

TEMPERATURERNE KOMMER TIL AT LIGGE MELLEM 5 OG 7 GRADER - HVORNÅR BRUGES *KOMME TIL AT* MED REN EFTERTIDSBETYDNING ?

Af Birgitte Skovby Rasmussen

Verbalforbindelsen *komme til at* (+ infinitiv) kan have flere forskellige betydninger. En af dem er ”gøre i fremtiden; med tiden gøre” (DDO). I de følgende eksempler har vi den i hhv. præsens og præteritum:

(1) Denne uges politik kommer til at bære præg af, at de politiske aftaler for næste års finanslov falder på plads. (Pol. 06.11.06)

(2) Så er det tid til de første skole-hjem samtaler, som kommer til at foregå onsdag d. 29. november og onsdag d. 13. december. (Brev fra klasselærer, nov. 2006)

(3) Det var i kraft af hans talent, at teoretisk fysik kom til at blomstre i København og ikke i kraft af politisk styring. (JP. 10.02.00 / K2000)

(4) Han brød med 1700-tallets idealiserende kunst og lagde grunden til den malerkunst, vi kom til at kende som guldalder. (JP. 24.04.98 / K2000)

I (1) og (2) refereres der til en fremtidig situation i forhold til et punkt i nutiden, og *kommer til at* kan her siges at være ”nærmest synonym med futurisk *ville*” (Hansen 1972:31). I (3) og (4) refereres der til en fremtidig situation i forhold til et punkt i fortiden, og *kom til at* er her mere eller mindre synonym med fortids fremtid med *skulle* (Diderichsen 1957:137). Min artikel koncentrerer sig om præsensformen; men meget af det jeg skriver, er også møntet på præteritumsformen.

En sammenligning med andre betydninger af verbalforbindelsen tydeliggør at vi har at gøre med en ’futurisk’ variant af *komme til at*, dels fordi den har eftertidsbetydning i modsætning til uheld/tilfælde-betydningen: *Hans kom til at smide nogle vigtige papirer ud*, dels fordi varianten mangler den modalitet vi har i nødvendighedsbetydningen: *Én af drengene kommer nok til at tage det med ro*.

I artiklen ’Modal interessens’ karakteriserer Erik Hansen, som allerede nævnt, varianten som nærmest synonym med futurisk *ville*, hvad han belægger med et eksempel der både inde-

holder et *vi kommer til at opleve* og et *vi vil opleve* (Hansen 1972:31). Men selvom de to former, *ville* og *komme til at*, kan opfattes som synonyme i eksemplet, kunne der godt være en grammatisk og/eller semantisk faktor der betingede valget af den ene form frem for den anden. Det har jeg i hvert fald tænkt mig at argumentere for at der er.

I den sidst udkomne danske grammatik, af Robert Zola Christensen og Lisa Christensen, omtales muligheden for at bruge *komme til at* til eftertidsreference. De betragter imidlertid *komme* som et verbum blandt andre verber, en leksikalsk størrelse med at-infinitiven som (middelbart) objekt (Zola Christensen og Christensen 2005:135 og 136). I modsætning til dem ser jeg verbalforbindelsen som en grammatisk størrelse og anskuer *komme til at* + *-e* som en del af udsigelsen, idet størrelsen situerer sagforholdet i tid.

Jeg vil i artiklen argumentere for at *komme til at* + infinitiv er blevet en tempusform i dansk, således at 1. størrelsen *komme til at* + *-e* opfattes som en relativ eftertid, hvor *komme til (at)* er et hjælpeverbum, der 2. kan/skal bruges ved sagforhold der ses under tilstandsaspekt (i kombination med ateliske konstruktioner), og 3. *komme til at* (+ infinitiv) fungerer i den nævnte betydning på linie med og som et uundværligt supplement til direkte præsens med eftertidsbetydning og til futurisk *ville* (+ infinitiv).

1. Tiden og modaliteten. Skandinavisk de-venitiv eftertid og andre eftertidsbetydninger

Mange sprog i verden har udviklet en fremtidsbetydning ud fra bevægelsesverbet COME (se Bybee, Pagliuca og Perkins 1991:29). Går vi til de germanske sprog, finder vi en sådan de-venitiv fremtid i den fastlandsskandinaviske konstruktion *komme til at / komma att* som i *Jag kommer att skriva i morgon*.[1] Det er en af de former Östen Dahl behandler i sin artikel 'The grammar of future time reference in European languages':

> - the first attested examples in Swedish go back to the 17th century. The original form of the construction in Scandinavian (preserved in Norwegian and Danish and attested in older Swedish) is: kommer til(l) at(t) <full verb> (Dahl 2000:320).

Anvendelsen af *komme til at* som fremtid har i dansk ikke det samme omfang som *komma att* i svensk. Det kan bl.a. hænge sammen med at svensk – udover direkte nutid og det modale / intentionsbaserede SHALL (*skulle*) - kun har *komma att* til rådighed. Dansk har derudover den de-volitive fremtid med WILL (*ville*), der findes i en række germanske sprog, fortrinsvis i Nordsø-området; ud over dansk og engelsk er der tale om norsk bokmål, færøsk, frisisk og

[1] Formen med *till, komma till att*, er frekvent i sydsvensk. Tak til Karen Margrethe Pedersen, København, for oplysningen, som stammer fra Kristina Hagren, Uppsala.

jiddisch (Dahl 2000:322). Dansk befinder sig mht. WILL og COME som hjælpeverber et sted imellem engelsk og svensk.

Det er svært at sige hvornår den futuriske betydningsvariant af *komme til at* er opstået i dansk talesprog. Mht. dansk skriftsprog er der dog noget der tyder på at vi ikke skal meget langt tilbage i tiden for at finde den første hyppige/systematiske anvendelse af den, eftersom den ikke er behandlet hverken i Otto Jespersens *Tid og Tempus* eller i ODS, steder hvor man ellers fokuserer på ordlyden *komme til at*. O. Jespersen omtaler verbalforbindelsen (i forbindelse med en opregning af forskellige fremtidsformer), og fastslår at den "dels bruges om det tilfældige, dels om det nødvendige". Der eksisterer med andre ord for ham ikke nogen ren eftertidsbetydning af *komme til at*. På samme side nævnes også *vil/skal komme til at* (med henblik på de to modalverbers betydning) (Jespersen 1914:21/387). ODS registrerer heller ikke nogen futurisk betydning af *komme til at*, men: "1) om mulighed, 2) om tilfælde, 3) om nødvendighed, samt om adkomst og om tilskikkelse i alm." (ODS Bind 10 1928:1099, II komme16). Der er ikke tilføjet noget om *komme til at* i Supplementsbindet.

Den danske eftertidsform *komme til at* optræder i Joan L. Bybee, William Pagliuca og Revere Perkins artikel 'Back to the future' (om grammatikalisering af fremtid i meget forskelligartede sprog).[2] De rubricerer den, naturligt nok, i hovedtypen 'bevægelsesverber', og den står dermed adskilt fra de 'agent-orienterede modaliteter' (herunder *ville* og *skulle*). Bortset fra rubriceringen, kan man dog med fordel sammenholde *komme til at* og dens udvikling og betydninger med de to modalverbers. *Ville* (og til dels *skulle*) udvikler fremtidsbetydning via et stadium hvor der udtrykkes intention (Bybee et al 91:26). Jeg vil mene at *komme til at* i kontrast hertil udvikler fremtidsbetydning via forskellige betydninger der alle udtrykker ikke-intention, hvad der også må siges at være en agent-orienteret modalitet. Vi har en markeret ikke-intention i *Hans kom til at smide nogle vigtige papirer ud*, *Peter kommer til at tænke på gamle dage, Jeg kommer til at løbe nu* og *Én af drengene kommer nok til at tage det med ro* (en konsekvens der i hvert fald er imod subjektets intention). Det kan være uheld, tilfældighed, nødvendighed eller konsekvens; de andre betydninger forlener *komme til at* med nogle potentialer der gør den egnet til at fungere som modstykke til *ville* og *skulle*.

Vi får via de andre betydninger en eftertid der ses igennem 'hvad der er tilfældet', en eftertid man kunne kalde 'accidensbaseret', eller en eftertid der ses igennem hvad der er en konsekvens af noget, en 'konsekvensbaseret' eftertid. Accidens og/eller konsekvens kan, på trods af *komme til at*'s umiddelbart ikke-modale karakter, opfattes som modaliteter på linie med de

[2] Bybee m.fl. har for dansks vedkommende funderet deres behandling af fremtids-hjælpeverberne på H.A. Koefoeds *Teach Yourself Danish* (1958).

hos Togeby nævnte: ”nutidens eftertid [kan] kun beskrives i modale kategorier som sandsynlighed, nødvendighed, mulighed eller ønske” (Togeby 2003:113).

.

2. Aspektet. Hvor bruges *komme til at* (+ infinitiv) med (ren) eftertidsbetydning?

Vi går nu over til en undersøgelse af en længere række sætninger der indeholder et futurisk *komme til at*, for herigennem at kunne svare på spørgsmålet: Hvilket aspekt ses sagforholdene under?

For at være sikker på at man står med den futuriske variant, kan man isolere *komme til at*'s betydning ved hjælp af en ombytningsprøve, hvor man fra fx (5) fjerner *kommer til at* og laver infinitiverne om til præsens.:

(5) Vej nr. 2 - som kommer til at strække sig fra adgangsvejen og ud til »øen« - kommer til at hedde »Åholmen«, (DjurslandS.net 31.10.06)

Ombytningen resulterer i: *Vej nr. 2 - som strækker sig fra adgangsvejen og ud til »øen« - hedder »Åholmen«*. Hvis man sammenligner den oprindelige sætning med den omdannede mht. betydning, hører man ingen anden forskel mellem dem end en forskel i tid. Der ligger ikke nogen anden betydning i *komme til at*, end 'fremtid'. I undersøgelsen af aspektet udelukker vi denne fremtidsmarkering; så hvis vi har en sætning som *Jeg kommer til at savne mit arbejde* (K2000), undersøges *Jeg – savn(er) mit arbejde.*

For at få et større antal sætninger med futurisk *komme til at* har jeg foretaget nogle søgninger i Korpus 2000, bl.a. på 'kommer til at', 'kom til at', med og uden inversion og med og uden sætningsadverbial. De fleste af mine eksempler stammer fra aviser.

Jeg har dernæst frasorteret sætninger med andre betydninger af *komme til at*, primært nødvendighedsbetydningen og uheld/tilfældebetydningen. Frasorteringen er ikke uproblematisk skarp i kanten; der kan godt være tilfælde hvor man er i tvivl om hvorvidt man står over for den futuriske variant eller over for nødvendighedsvarianten. For eksempel kan man godt opfatte:

(6) Og det bliver producenterne, der kommer til at betale for den planlagte screening.

som futurisk, men der er en interferens fra nødvendighedsbetydningen. Det kan til dels forklares ved at den futuriske betydning kan blive farvet af de andre betydninger fx hvis sagforholdet er noget ubehageligt, noget som folk gennemgående ikke vil (såsom 'betale'). Dybest set er det betinget af at den futuriske betydning opstår netop via og i kraft af de andre betydnin-

ger, og ”developing grams often retain traces of their earlier lexical meaning, losing it only very gradually” (Bybee et al 1991:26).

Men hvis vi udelukker disse tvivlstilfælde, står vi under alle omstændigheder, efter søgningen og frasorteringen, tilbage med en lang række eksempler på *komme til at* med ren eftertidsbetydning; og heraf har jeg undersøgt omkring hundrede. Sætningerne med den futuriske variant er i øvrigt langt i overtal i forhold til de andre varianter set under ét (110 ud af 163).

Vi skal så undersøge fuldverberne med tilhørende led for at konstatere hvilket aspekt sagforholdet ses under. Til formålet har jeg støttet mig til Ole Togebys definitioner af tilstandsaspekt og overgangsaspekt[3]:

> Ved tilstandsaspekt anskues forløbet i sagforholdet uafgrænset og ikke kvantificerbart, mens forløbet under overgangsaspekt anskues som noget afgrænset med en førtilstand og en eftertilstand’. (Togeby 2003:103)

Tilstande inddeles hos Togeby i varighed-udstrakt (*koste*), stilstand (*stå*), proces, (*brænde*), iteration (*løbe*) og ufuldendt (*bygge på et hus*) (se skema i Togeby 2003:321). Jeg tilføjer for egen regning del/helhed (*indeholde*) som en underafdeling af varighed. Selv om der her nævnes nogle verber som eksempler, skal det dog understreges at undersøgelsen ikke kun gælder verberne, men også de led der er knyttet til dem:

> Det er et gennemgående træk ved det danske verbalsystem at verberne normalt ikke har indbygget telicitet, men at denne specificering finder sted gennem grammatisk konstruktion. (Hansen og Heltoft 2005:47)

For ikke udelukkende at operere med negative definitioner af tilstandsaspektet: ’uafgrænset og ikke kvantificerbart’, har jeg som arbejdsredskab til tilstandene også brugt termerne ’udstrækning’ og ’fortsættelse’ samt ’linie / bevægelse / rum’, overfor overgangsaspektets ’punkt’.

Resultat af undersøgelsen

De undersøgte sætninger har alle sagforhold der ses under tilstandsaspekt. Sagt på en anden måde: Fuldverbet med tilhørende led er ateliske konstruktioner. Aspektet i sætningerne kan henføres under en af de nævnte aktionsarter: udstrakt varighed (7), (8) og del/helhed (9), (10),

[3] Begreberne er beslægtet med imperfektivt aspekt og perfektivt aspekt. Mht. aspekt har jeg også støttet mig til Engerer (2003) og Jørgensen (2001).

stilstand (11), (12), proces (13), (14) eller iteration (15), (16), (17) (der er kun få eksempler på 'ufuldendt'). Det afgørende her er dog blot at konstatere at vi står over for tilstandsaspekt. Jeg giver i det følgende nogle få eksempler fra undersøgelsen. (Alle eksempler er fra Korpus 2000):

(7) Værket kommer til at koste godt 70 millioner kroner.

(8) Selv om 2M Invest ikke kommer til at mangle investorer, ..

(9) Og de godt 500 (..) glasværksarbejdere og funktionærer kommer til at udgøre arbejdsstyrken på den svenske emballagekoncerns 17. fabrik.

(10) Det kommende Oceanium, der både kommer til at indeholde overdækket regnskov med tropiske dyr og (..), ventes færdigopført 1. juni.

(11) De fire unge ejere af det kun 10 måneder gamle Neo Ideo kommer til at sidde på sammenlagt knap en halv procent af aktierne i BDM.

(12) Det er allerede kendt, (..) at Per Frimann kommer til at stå i spidsen for en styrket administration.

(13) De fireårige overenskomster kommer til at påvirke hendes arbejdsplads mere end så mange andres.

(14) "Snak mellem maskiner kommer til at revolutionere samfundet meget mere end person-maskine kommunikationen over Internet har gjort."

(15) "Han er ikke en person, jeg drikker kaffe med, og næppe heller en jeg kommer til at drikke kaffe med."

(16) Om rederiet kommer til at afslutte shipping-forretninger udelukkende baseret på Internet er dog endnu usikkert.

(17) Hun er spændt på de enorme ændringer, der vil ske, når samarbejdet mellem kunder og sælgere kommer til at foregå elektronisk, og der opstår virtuelle virksomheder.

(Det hører med til billedet at eftertid med *vil* + *komme til at*, fx *Vi vil komme til at vokse yderligere i år / Også det vil komme til at præge kulturåret* også er kombineret med tilstandsaspekt; selvom det falder uden for denne specifikke undersøgelse, eftersom *komme til at* her ikke uden videre kan siges at være futurisk, når *ville* er involveret).

Når *komme til at* har ren eftertidsbetydning, bruges det konsekvent sammen med tilstande. Der eksisterer en fast sammenhæng mellem *komme til at* med (ren) eftertidsbetydning og til-

standsaspekt. Undersøgelsen viser: 1. Hvis en sætning indeholder et *komme til at* med futurisk betydning, så ses sagforholdet under tilstandsaspekt, og omvendt: 2. Hvis *komme til at* bruges ved tilstandsaspekt, vil den futuriske betydning fremkomme. Derimod siges der ikke noget om hvorvidt *komme til at* altid bruges som fremtidsreference ved tilstandsaspekt.

Hvis vi på samme måde undersøger aspektet ved sætninger der indeholder en modal variant af *komme til at* (uheld/tilfælde og nødvendighed), viser det sig at der er en tilsvarende sammenhæng mellem *komme til at* med modal betydning og overgangssaspekt:

(18) ... hvor han kommer til at fornærme Aristofanes på det grueligste.

(19) Men kommer blikket til at vandre væk fra spotlys og..

(20) ”Min kære pige, du kommer nok til at forlænge dit ophold her lidt”.

(21) Til gengæld kommer befolkningen til at indstille sig på..

Det vil sige at der er nogle begrænsninger for *komme til at* ’s anvendelse som (ren) eftertid, idet verbalforbindelsen kun kan bruges i denne betydning sammen med tilstandsaspekt. Når *komme til at* bruges sammen overgangsaspekt, vil betydningen være en anden (af modal karakter - uheld/tilfælde eller nødvendighed). Betydningen skifter med aspektet: Modal betydning ved overgange og futurisk betydning ved tilstande.

3. Sammenligninger med andre verbale udtryk for eftertid

De velkendte muligheder der er (i dansk) for at udtrykke ’fremtid’ med verbale former eller hjælpeverber er præsens (direkte nutid) og modale hjælpeverber + infinitiv (specielt *ville*). Jeg vil derfor sammenligne aspektet ved *komme til at* med aspektet ved disse former.

Dansk er en del af det futurumsløse sprogområde i Nordeuropa (finsk og estisk og alle germanske sprog undtagen engelsk). ’Futurumsløs’ vil sige at der måske nok findes verbale udtryk for fremtid, men at der ikke generelt er obligatorisk futurum. Man ’nøjes med’ direkte nutid mange steder hvor dette ikke ville være muligt i engelsk (Dahl 2000:325-326). Der er dog visse begrænsninger for anvendelsen af præsens:

> The present tense [med fremtidsbetydning] (…) is much more frequent with *telic* verbs (..) than with *atelic* verbs. Here one would normally use future tense constructions like: Skal han arbejde i ferien?/ Vil du vente på mig? (Allan, Holmes og Lundskær-Nielsen 1995:268)

Præsens angiver ’nutid’ under tilstandsaspekt, ’fremtid’ under overgangsaspekt.

(Togeby 2003:104)

(Jeg tillader mig at sidestille begrebet 'ateliske verber' med 'under tilstandsaspekt'). Der er med andre ord tilfælde hvor præsens ikke dækker eftertidsområdet. For eksempel kan sætningen *I praksis foregår forsøget i seks havne* ikke opfattes som refererende til noget rent fremtidigt. Der må et eller andet til der markerer eftertid. Her er konstruktionen med *komme til at* en reel mulighed:

(22) I praksis kommer forsøget til at foregå i seks havne (K2000)

Komme til at kan opfattes som et supplement til direkte nutid, således at de to tilsammen dækker eftertidsområdet, når vi ser bort fra eftertid af hjælpeverberne, fx *vil være*, og når vi ser bort fra at man af andre grunde anvender et modalt hjælpeverbum + infinitiv.

Et alternativ til (22) kunne være at bruge den (til eftertid) mest oplagte kandidat blandt de modale hjælpeverber, *ville*. Men:

> Det modale hjælpeverbum *ville* betyder 'ønske' før tilstande: *Hun vil sove*, men 'eftertid' før overgange: *Hun vil vågne*. (Togeby 2003:104)

ville (+ infinitiv) har altså ligesom direkte nutid begrænsninger i sine muligheder for at betyde 'eftertid'. Hvis subjektet er animat som i Togebys eksempel, er *ville* uanvendelig ved tilstande pga. ønskebetydningen. Det hjælper ikke meget på det hvis subjektet er inanimat. Sætninger som *I praksis vil forsøget foregå i seks havne* eller *Metrostationen vil ligge ni meter under jordoverfladen* er måske mulige. Men igen står *ville*'s ønskebetydning i vejen; det kunne lyde som om et forsøg eller en metrostation var i stand til at ønske noget. Disse aspektbegrænsninger for *ville* er der kompenseret for i:

(23) Vi vil komme til at vokse yderligere i år. (K2000)

(24) Også det vil komme til at præge kulturåret. (K2000)

hvor *komme til at* støtter *vil*'s fremtidsbetydning ved at modvirke ønskebetydningen. *Komme til at*'s tilstedeværelse er forårsaget af tilstandsaspektet; men dens primære funktion er her at være fremtidsmarkør eller i hvert fald en uundværlig del af fremtidsmarkeringen. Hvis *komme til at* på et tidspunkt er blevet nødvendig at have mellem *vil* og fuldverbet, så har den udviklet sig til at være tilstrækkelig. *Ville* er således til dels blevet overflødig som fremtidsmarkør ved

tilstande; men der kan selvfølgelig være andre, fx modale eller stilistiske, grunde til at begge hjælpeverber bruges på engang.

I nogle tilfælde er også *skulle* uanvendelig til eftertid ved tilstande. Den betydning af intention der – ud over eftertidsbetydningen – ligger i *skulle*, kan af en eller anden grund være uforenelig med budskabet i sætningen. Fx *Vi ved hvordan* (vi gerne vil have) *huset skal se ud, men vi ved ikke hvordan det* (faktisk) *kommer til at se ud*. Med de to sætninger udtrykkes forskellige ting, i den første nogle ønsker og intentioner for fremtiden (eftertiden), og i den anden hvordan den fremtidige virkelighed (faktisk) bliver.

4. Konklusion

Præsens og *ville* har mht. aspekt nogle begrænsninger i deres anvendelse som eftertid. Vi kan ikke uden videre (fx uden tidsadverbial) bruge præsens (direkte nutid) til at udtrykke eftertid af tilstande med, og heller ikke uden videre *ville* + infinitiv, hvis sagforholdet er en tilstand.

Det område hvor præsens og *ville* har deres begrænsninger, tilstandsaspektet, er lige netop det område hvor *komme til at* har sin anvendelse, og omvendt. Den faste forbindelse der eksisterer mellem kombinationen: <direkte nutid/*ville* + overgangsaspekt> og betydningen 'fremtid' modsvares af den faste forbindelse mellem kombinationen: <*kommer til at* + tilstandsaspekt> og betydningen 'fremtid'. Sagt på en anden måde: Præsens/*ville* og *komme til at* har fordelt eftertidsområdet mellem sig.

Komme til at og *ville* har mht. aspekt også fordelt det modale område mellem sig. Hvis vi udover betydningen 'fremtid' medindregner betydningen 'modal', fremkommer der et komplekst spil mellem brugen af formerne (*kommer til at* overfor *ville*), aspekterne (tilstandsaspekt overfor overgangsaspekt) og betydningerne (fremtid overfor modal). I følgende skema aflæses betydningen ud fra kombinationen af hjælpeverbum og aspekt:

	komme til at (+infinitiv)	*ville* (+infinitiv)
tilstandsaspekt	fremtid	modal
overgangsaspekt	modal	fremtid

Alt i alt kan man konkludere at *komme til at* + *-e* er (blevet) en uundværlig eftertid i moderne dansk. Vi kan opfatte den som en pendant til præsens i sætninger hvor man ikke kan eller vil bruge et modalt hjælpeverbum.

Omvendt kan *komme til at* ses som et supplement til de modale hjælpeverber, som en af de muligheder der er til rådighed når direkte nutid ikke er anvendelig. Om man så siger *Han*

kommer til at sidde på første række eller *Han vil sidde på første række* eller *Han skal sidde på første række, Han kan* (osv.), beror på hvilken modalitet der er brug for at udtrykke.

Litteratur

Allan, Robin, Philip Holmes & Tom Lundskær-Nielsen (1995) *Danish: A Comprehensive Grammar*. London:Routledge.

Bybee, Joan L. og William Pagliuca & Revere Perkins (1991) Back to the future, i Bernd Heine & Elizabeth Traugott (eds.) *Approches to Grammaticalization*. Vol.II. Amsterdam: Benjamins:17-58.

Christensen, Robert Zola & Lisa Christensen (2005) *Dansk Grammatik,* Syddansk Univ. Forlag.

Dahl, Östen (2000) The grammar of future time reference in European languages, i *Tense and Aspect in the Languages of Europe*, ed. Östen Dahl. Berlin, New York:Mouton de Gruyter.

Det danske Sprog- og Litteraturselskab *Korpus 2000*, www.dsl.dk

Diderichsen, Paul (1984 (1957)) *Elementær dansk Grammatik*, København: Gyldendal 1984.

Engerer, Volkmar (2003) Tid i sprog. Aktionsartteoriernes fire grundpiller, i Harald von Hielmcrone og Volkmar Engerer (red.) *Tidskrift for Sprogforskning, Årg. 1, nov. 2003.* Århus: Statsbiblioteket.

Hansen, Erik (1972) Modal interessens, i *Danske Studier, feb. 1972.*

Hansen, Erik & Lars Heltoft (2005) *Grammatik over det Danske Sprog, kap. 2A. Ordklasserne.* Skrifter fra Dansk og Public Relations, Roskilde Universitetscenter.

Hjort, Ebba & Kjeld Kristensen (red.) (2005) *Den Danske Ordbog*, Det danske Sprog- og Litteraturselskab.

Hopper, Paul J. & Elizabeth Closs Traugott (1993) *Grammaticalization*, Cambridge: Cambridge University Press.

Jespersen, Otto (1914) *Tid og tempus. Fortsatte logisk-grammatiske studier*. Særtryk af Oversigt over Det kgl. Danske Videnskabernes Selskabs forhandlinger. 1914. No 5-6.

Jørgensen, Henrik (2001) Nogle bemærkninger om aspekt i dansk, i Carsten Madsen, Henrik Skov Nielsen og Peer E. Sørensen (red.): *Jeg'et og ordene*, Klim og Institut for Nordisk Sprog og Litteratur.

Koefoed, H.A. (1958) *Teach Yourself Danish*. London: The English Universities Press Ltd.

Togeby, Ole (2003) *Fungerer denne sætning?* (FDS). København:Gads Forlag.

Peter Widell og Ulf Dalvad Berthelsen (udg.):
11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2006

BIDRAG TIL EN FUNKTIONEL GRAMMATISK BESKRIVELSE AF DET DANSKE NOMINALS STRUKTUR OG TOPOLOGI

af Ole Ravnholt (Dansk Sprognævns forsknings- og informationsinstitut)

Abstrakt

Det danske nominalhypotagmes topologi har indtil for nylig været beskrevet forholdsvis summarisk, og der er tilsyneladende ikke enighed om hvordan et detaljeret topologisk nominalskema skal se ud. Jeg vil fremlægge et bud på et sådant detaljeret skema for bestemmerfeltet og nogle overvejelser over hvordan udfyldningen af pladserne i bestemmerfeltet hænger sammen med nominalets informationelle status, nemlig sådan at der til hver plads er knyttet en operator som sættes ved udfyldningen af pladsen, men også således at operatorer kan sættes ved udfyldninger andre steder i skemaet.

1. Nominalhypotagmer

Nominalhypotagmer beskrives traditionelt, fx i Hansen 2006/1977, som hypotagmer med et substantivisk kerneled der kan være omgivet af forskellige adled. Foran substantivet finder man bestemmere og beskrivere, efter substantivet især adverbielle og sætningsformede adled:

(1)

adled	adled	kerne	adled
bestemmer	beskriver	substantiv	adv/relativsætninger
den	*lille*	*pige*	*med svovlstikkerne*
den		*mand*	*der kalder sig Alvard*

Lars Heltoft har i en artikel med titlen *Det danske nominals udtryks- og indholdssyntaks – et dependensanalytisk forsøg* (Heltoft 1996) ryddet grunden for en anden analyse, hvor nominalet – ligesom i den generative grammatiks DP-analyse – har bestemmeren som kerne på udtryksplanet fordi det er det eneste led der ikke kan udelades. I ethvert nominal skal der være en udfyldning i bestemmerfeltet, hvorimod substantivet kan være udeladt, ved ellipse eller ved pronominal reference. Substantiver i "nøgen form", dvs. uden bestemmer, kan fungere som prædikativer, men ikke som nominaler med referentiel forankring. På udtrykssiden ser dependensforholdene derfor således ud (Heltoft 1996:16):

(2) udfyldt bestemmerposition ← (Adj) (N) (Adv/Rels.)

På indholdsplanet er der interdependens mellem DET (bestemmeren) og KATEGORI (den indholdsstørrelse der modsvarer substantivet, men som altså ikke altid er udtrykt), og denne interdependens er nominalets indholdssyntaktiske kerne. EGENSKABER tilskrives altså ikke KATEGORIEN, som i den traditionelle opfattelse, men relationen mellem DET og KATEGORI – dvs. således (Heltoft 1995:16):

(3) [[DET ↔ KATEGORI] ← EGENSKAB]

Eller, i en alternativ opstilling (Heltoft 1995:17) [eksemplerne fra (1) er tilføjet af mig]:

(4) **INDHOLD**

DET	(EGENSKAB)	KATEGORI	(EGENSKAB)
den	*lille*	*pige*	*med svovlstikkerne*
den		*mand*	*der kalder sig Alvard*
Position med udfyldningsmulighederne: artikel/genitiv/ kvantumsangivelse	(Adj-stærk/svag)	(N)	(Adv/RelS)

UDTRYK

Som ledskema ser det således ud, idet jeg dog har udeladt nogle af eksemplerne (Heltoft 1995:18):

(5)

SAMMENFATTER	BESTEMMER	ADJ	N	ADV
samtlige	*mine*	*fjerne*	*slægtninge*	*fra Jylland*
	noget	*godt*	*teater*	
	en spand	*koldt*	*vand*	

Eva Skafte Jensen har i en artikel med titlen *Kanoniske og ikke-kanoniske nominalsyntagmer i moderne dansk* (Jensen 2004) foreslået en mere differentieret og nuanceret analyse af dependenserne på udtrykssiden. Hun foreslår at nominalhypotagmer med henholdsvis ubestemt artikel, efterhængt bestemt artikel og foranstillet bestemt artikel er udtrykssyntaktisk forskellige:

(6) [[artikel ↔ adjektiv/substantiv] ← adverbial/relativsætning]
en hjemløs/mand (*med langt skæg*)

(7) [[substantiv ↔ artikel] ← adverbial/relativsætning]
huset (*med det grønne træ*)

(8) [[artikel ↔ adjektiv] ← substantiv adverbial/relativsætning]
den eneste (*slægtning*) (*på mødrene side*)

Både Heltoft og Jensen gør opmærksom på at der findes mange forskellige slags bestemmere, men de går ikke nærmere ind på hvordan bestemmerfeltet er bygget op, og hvordan det udfyldes. Fx taler Heltoft om ”bestemmerfelt” i den topologiske analyse og om ”bestemmerposition” i dependensanalysen, men det diskuteres ikke om bestemmerfeltet har mere end én position, og den mulighed for at der kan forekomme mere end én bestemmer, som Erik Hansen (2001/1995) har behandlet under betegnelsen *Kvalificeret bestemthed*, nævnes ikke. Der er tale om nominalhypotagmer som i (9) (Hansen 2001/1995:283):

(9) *den rasende Roland*
en Claus Bruun
denne din fremragende indsats
hende den lille rødhårede pige
Jensens den ældste søn

Erik Hansen skriver at de forskellige bestemthedsmarkeringer normalt udelukker hinanden, og at det bekræfter at de udgør en kategori. Og det er jo rigtigt at de kun relativt sjældent optræder sammen. Men når de gør, optræder de i en bestemt rækkefølge, og jeg vil argumentere for at det indebærer at der er flere pladser i bestemmerfeltet og at der er knyttet forskellige indholdsmæssige distinktioner til disse forskellige pladser, nærmere bestemt forskellige pragmatiske operatorer.

2. Bestemmerfeltet

Lars Heltoft (1998:85) har fremsat den tese at det typiske grammatiske paradigme i dansk er:

a. toleddet
b. i udtrykket en modsætning mellem en *0*-formant og en positiv formant
c. semantisk éntydigt: der varetages én distinktion pr. paradigme.

Hvis man anvender et tilsvarende princip i analysen af de pronominer der normalt anvendes som foranstillede bestemmere, får man som resultat på udtrykssiden:

(10)	a. med *d*-:	*den, dén, denne, …*	uden *d*-:	*en/et/noen*
	b. med tryk:	*dén, dénne, …*	uden tryk:	*den/det/de*
	c. med –*e*:	*denne/dette/disse*	uden –*e*:	*dén/dét/dé*

Den operator der varetages af (10) a., er IDENTIFICERBARHED. Formerne med *d*- viser at afsenderen forudsætter at modtagerne kan identificere nominalets referent i diskursuniverset, og de indebærer en instruks om at gøre det, mens formerne uden *d*- viser at afsenderen forudsætter at modtageren ikke på forhånd kan identificere referenten, men skal indføre den i diskursuniverset. Formerne uden *d*-, de ubestemte determinatorer, udelukker at der kan være bestemte determinatorer i nominalet.

Den operator der varetages af (10) b., kan vi, i mangel af bedre men i overensstemmelse med traditionen, kalde DEMONSTRATIVITET. Den trykløse – bestemte, ikke-demonstrative – determinator viser blot at referenten er identificerbar, men den indeholder ikke nogen instruks om hvordan identifikationen skal finde sted. Det gør derimod de trykstærke – demonstrative – determinatorer. De specificerer nemlig at grundlaget for identifikationen skal findes i teksten (anaforisk) eller i kommunikationssituationen (deiktisk) og udelukker "baggrundsbestemthed" (Erik Hansen 2001/1995)[1].

(10) c. varetager en operator som vi, igen med en traditionel term, kan kalde PROXIMALITET. Formerne med –*e*, de proximale demonstrativer, er ikke-kataforiske, de viser kun tilbage i teksten (oftest til den umiddelbart foregående sætning), mens formerne uden -*e*, de distale demonstrativer, også kan være kataforiske, typisk i nominaler der indeholder en bestemmende eller restriktiv relativsætning.

Også andre udtryk er involveret i IDENTIFICERBARHED. Den efterhængte artikel, -*en/-et*, anvendes på samme måde som formerne med –*d*, men til forskel fra disse blokerer den for (eller anvendes ikke sammen med) demonstrative bestemmere (bortset fra *ham/hende*), og de pladser i kategorifeltet der står foran N-pladsen kan ikke være udfyldt. Trykløst *noget, lidt* anvendes på samme måde som formerne uden –*d*, men forudsætter at TÆLLELIGHEDsoperatoren ikke er sat. Det vender jeg tilbage til.

Formerne uden *d*-, de ubestemte determinatorer, udelukker som nævnt bestemte determinatorer, og de to typer af demonstrative pronominer ser ud til at udelukke hinanden, men der forekommer kombinationer af proximale og bestemte determinatorer, altid i denne rækkefølge, som i eksemplerne i (11), der alle stammer fra Korpus 2000:

[1] Herved adskiller de sig fra *den her/den der*, som ifølge Rita Therkelsen (2002) ikke kan være anaforiske, men enten anvendes deiktisk eller med "baggrundsbestemthed".

(11) a. *denne den hidtil største fusion*
b. *denne den internationale presses famme* [sic] *fatale*
c. *denne den anden Frede-film*
d. *dette det mest sikre tog*
e. *dette det 7. bind på dansk*
f. *disse de sværeste måneder og år af hans liv*
g. *disse de naturlige omdrejningspunkter*

Der er altså i hvert fald to forskellige pladser i bestemmerfeltet, én der har med IDENTIFICERBARHED at gøre, og foran den mindst én plads til DEMONSTRATIVE determinatorer.
Også possessive bestemmere kan indgå i sådanne kombinationer, som i eksemplerne i (12) (fra Hansen (2001/1995 – åbenbart en type som er usædvanlig i skriftsproget, for jeg har ikke fundet den i Korpus 2000, der jo er skriftsprogsdomineret; Erik Hansen karakteriserer den som: ”Svagt dialektal, men ikke fremmed for rigsmålet”) og (13) (fra Korpus 2000):

(12) a. *naboens den stribede kat*
b. mine de røde vanter
c. Pernilles den nye smarte cykel

(13) a. *denne fortællingens kommen og gåen*
b. *denne klaverspillets poet*
c. *denne udlængselens kirkegård*
d. *denne fodboldspillets begravelse*

Som det ses, står possessiverne foran de bestemte determinatorer (12) og efter de proximale (13). Det tager jeg som indikator for at de proximale og distale demonstrativer har hver sin plads. Det er karakteristisk for possessive bestemmere at de nævner det grundlag som skal bruges til at identificere referenten for nominalet, dvs. at de er involveret i DEMONSTRATIVITET, og de bærer tryk ligesom demonstrativerne, men i modsætning til de bestemte og ubestemte determinatorer. Det er ikke lykkedes mig at finde tilsvarende eksempler med ubestemte og distale determinatorer. I (14) og (15) (også fra Korpus 2000) er possessiverne nemlig ikke involveret i den referentielle forankring, men har snarest en beskrivende eller karakteriserende funktion. Indholdssyntaktisk er de med andre ord EGENSKAB, ikke DET. Derfor vil jeg gå ud fra at de ikke står i bestemmerfeltet, men snarere, som Erik Hansen foreslår, på adjektivets plads.

(14) a. *en forskningens ombudsmand*
b. *en fredens hær*
c. *en frihedens fakkel*

(15) a. *den afskedens vemod, der præger hele stykket*
b. *den dannelsens mand hendes forgænger Ole Vig Jensen var*
c. *den hverdagslivets nødvendighed, som gradvis tilspidses*

Også de personlige pronominer *ham* og *hende* kan anvendes som demonstrative determinatorer: De angiver en metode til identifikation af den intenderede referent, og de bærer tryk, men de adskiller sig fra de demonstrative determinatorer ved at kunne kombineres både med efterhængt artikel (16) og foranstillet bestemt determinator (17) og med proprier (18) (alle eksempler fra Korpus 2000):

(16) a. *ham eksamensvagten*
b. *ham Højheden*
c. *hende pigen*
d. *hende kællingen*
e. *hende rappenskralden*

(17) a. *ham den bedrevidende radikale ordfører på flygtningeområdet*
b. *ham den anden*
c. *ham den lille med brillerne*
d. *hende den højgravide pige nede ad vejen*
e. *hende den dukkeagtige sangerinde*
f. *hende den lille søde*

(18) a. *ham Pind*
b. *hende Ruth Berlau*

Foreløbig kan vi altså identificere tre pladser i bestemmerfeltet, svarende til de tre pragmatiske operatorer vi fandt ved de pronominale determinatorer:

(19)

BESTEMMERFELT			KATEGORI M.V.
PROX	DEM	IDENT	
denne		*den*	*hidtil største fusion*
denne	*den internationale presses*		*femme fatale*
	naboens	*den*	*stribede kat*
	mine	*de*	*røde vanter*
denne	*klaverspillets*		*poet*
	ham	*den*	*bedrevidende radikale ordfører på flygtningeområdet*
	hende	*den*	*højgravide pige nede ad vejen*

Men der mangler endnu en plads til sidst i bestemmerfeltet, nemlig til talord og lignende. Nominaler kan nemlig være referentielt forankrede og have argumentfunktion uden nogen af

de hidtil nævnte determinatorer hvis de indeholder talord eller lignende angivelser af antal eller ordinalitet som *få* og *mange*. Derfor må talordene være determinatorer, med en funktion som minder om de ubestemte determinatorers, men til forskel fra dem har talordene tryk, som det fremgår af (20) (fra Korpus 2000):

(20) a. *fem hundrede kroner må jeg i det mindste have* (men: *en femmer*)
b. *det udnyttede hun til at lave ti træffere*
c. *Tele Danmark har flere betydende aktieposter liggende*
d. e*ndnu har kun ganske få kommuner prøvet at sende deres telefoni i udbud*
e. s*agen er kompliceret, fordi den rummer mange parter*
f. *men så fjerde gang forstår man måske, hvorfor kunstneren måtte derud*
g. *tredje gang er lykkens gang*

Og til forskel fra de ubestemte determinatorer udelukker talordene ikke bestemte determinatorer, jf. (21) (fra Korpus 2000):

(21) a. *de hundrede ansatte, der er blevet sammen, fungerer i et perfekt samspil*
b. *nederlaget blev Italiens eneste i de femten VM-kampe*
c. *der skulle også anlægges en to-tre store motorveje igennem Kbh*
d. *det er en fem-seks stykker på én gang*
e. *forbrugerne bliver ladt i stikken af de mange usammenlignelige tilbud*
f. *de få tilskuere, der var mødt frem, …*
g. *den planlagte udbygning forventes ud over de flere siddepladser at give …*
h. *den tredje taler er brudgommen*

Disse led tilføjer en oplysning om antal eller ordinalitet til nominalet, ikke nødvendigvis nøjagtigt. Men det der gør dem til determinatorer, er at de varetager den pragmatiske operator INDIVIDUERING (eller INSTANTIERING, som Eva Skafte Jensen kalder den). En udfyldning på denne plads sætter operatoren til +IND, og det er det minimalt nødvendige for at et nominal kan forankres i diskursuniverset og fungere som argument.

(22)

BESTEMMERFELT				KATEGORI M.V.
PROX	DEM	IDENT	IND	
			fem hundrede	*kroner*
			ti	*træffere*
			flere	*betydende aktieposter*
	de		*hundrede*	*ansatte, der er blevet sammen*
		de	*femten*	*VM-kampe*
		en	*to-tre*	*store motorveje*
		en	*fem-seks*	*stykker*
	de		*få*	*tilskuere, der var mødt frem*

		de	*flere*	*siddepladser*
disse		*de*	*få*	*verdensberømte digtere, vi kan rose os af*

Forholdet mellem de fire operatorer er sådan at PROXIMALITET forudsætter DEMONSTRATIVITET, som igen forudsætter IDENTIFICERBARHED som endelig forudsætter INDIVIDUERING. Det betyder at udfyldningen af en plads i bestemmerfeltet indebærer at de operatorer der hører til pladserne til højre for den udfyldte plads, sættes til + hvis pladsen ikke er udfyldt, og at udfyldninger til venstre skal være kompatible med udfyldninger til højre. Hvis fx IDENT er sat til −IDENT fordi pladsen er udfyldt med *en/et*, kan pladserne til venstre ikke udfyldes fordi −IDENT er inkompatibel med + DEM og derfor også med + PROX. Hvis IDENT er sat til +IDENT fordi pladsen er udfyldt med *den/det/de*, eller hvis pladsen ikke er udfyldt, så er der derimod ingen problemer med at udfylde pladserne til venstre.

Lars Heltofts indholdsanalyse, gengivet som (3), kan altså differentieres til

(23) [DET: [PROX → DEM → IDENT → IND] ↔ KATEGORI] ← EGENSKAB]

Og Heltofts udtryksanalyse, gengivet som (2), bekræftes, for så vidt som det der er fornødent, er mindst én udfyldning i bestemmerfeltet.

Eva Skafte Jensens mere differentierede udtryksanalyse er primært motiveret i forskellen mellem den foranstillede bestemte determinator, der kræver en udfyldning på adjektivpladsen, og den efterhængte artikel, der udelukker den. Analysen betyder at man slipper for skemaer med pladser der ikke kan være udfyldt, og at det umiddelbart fremgår hvilke pladser der skal være udfyldt, og det er jo tiltalende. Men kompleksiteten vokser meget når man skal tage hensyn til at der kan være udfyldninger på flere pladser i bestemmerfeltet. Jeg kan i skrivende stund ikke overskue hvordan en sådan mere differentieret analyse kan gennemføres uden ad hoc-løsninger, så jeg vil nøjes med at henvise til ledskemaet (22) og konstatere at den efterhængte artikel ikke blot udelukker adjektiver, men også talord og kvantumsangivelser. Skemaet klapper sammen, så at sige, sådan at bestemmerfeltet og alle pladser til højre for det til og med N-pladsen bliver til én plads.

3. Kvantumsangivelser

Eva Skafte Jensen og Lars Heltoft er enige om at kvantumsangivelser skal analyseres som determinatorer. Heltoft karakteriserer kvantumsangivelsen som ”en kompleks bestemmer-

konstruktion, prosodisk og positionelt analog til den utællelige artikel". Det positionelle argument er at (24) a. og b. har samme syntaktiske analyse som c. og d. (fra Heltoft 1996:14):

(24) a. $_0$*en* $_0$*spand* ^{1}*koldt* ^{1}*vand*
b. ^{1}*to* $_0$*kopper* ^{1}*stærk* ^{1}*kaffe*
c. $_0$*noget* ^{1}*koldt* ^{1}*vand*
d. $_0$*noget* ^{1}*stærk*/^{1}*stærkt* ^{1}*kaffe*

Og det prosodiske argument er at kvantumsangivelsen, som det fremgår, altid er tryksvag; der er med andre ord enhedstryk, og det signalerer kompleks leddannelse. Det er jo rigtigt, men det indebærer ikke nødvendigvis at det er bestemmeren der er det komplekse led. Analysen kunne også være at kompleksiteten findes i kategorien.

Den positionelle analogi må betyde at analysen af kvantumsangivelserne på udtryksplanet efter Heltofts opfattelse skal se således ud:

(25) a. [[en ← spand] ← koldt vand]]
b. [noget ← koldt vand]

og med interdependensen mellem bestemmer og kategori som indholdskerne bliver analysen på indholdsplanet sådan:

(26) a. [[en ↔ spand] ↔ vand] ← koldt
b. [noget ↔ vand] ← koldt

Heltoft bemærker at anaforiske henvisninger altid angår "hele nominalet *en spand vand* eller kategorien alene (*vand*), men aldrig bestemmeren alene (*en spand*)" (1996:22). Hans eksempler (41) gengives her som (27):

(27) *Han tog en spand vand og hældte ud over os*
a. *Den var iskold*
b. *Det var iskoldt*
c. * *Den var af zink*

Derimod nævner han ikke at adjektiver kan placeres foran kvantumsangivelsen eller foran artsangivelsen med nogenlunde de samme begrænsninger: Adjektivet bøjes i genus efter det efterfølgende substantiv, enten kvantumsangivelsen eller artsangivelsen, men det er, ligesom ved de anaforiske henvisninger, et krav at det er indholdsmæssigt kompatibelt med hele nominalet eller med kategorien afhængigt af placeringen:

(28) a. *en kold spand vand*
b. *en stor spand vand*
c. *en spand koldt vand*
d. * *en spand stort vand*
e. * *en galvaniseret spand vand*

Heltofts indholdsanalyse forklarer hvorfor *en spand* ikke er tilgængelig for anaforisk reference, og den forklarer hvorfor *galvaniseret* er udelukket, og hvorfor *en stor spand vand* ikke bruges om 'en stor spand med en sjat vand i bunden'. Men så vidt jeg kan se, kan den ikke skelne mellem (28) a. og b. ("hele nominalet") og (28) c. og d. ("kategorien alene"), og derfor kan den ikke forklare hvorfor (28) d. er udelukket når (28) c. ikke er det, og heller ikke hvorfor (29) a. er en mulig fortsættelse af (27), men ikke (29) b.:

(29) *Han tog en spand vand og hældte ud over os*
a. *Den var stor, så vi blev meget våde*
b. * *Det var stort, så vi blev meget våde*

Eksemplerne i (27) og (29) tyder på at anaforiske henvisninger altid angår "hele nominalet", eller rettere sagt: det afmålte kvantum af stoffet, 'en spand vand', som må være den referentielle antecedent for den anaforiske reference. "Kategorien alene", 'vand', har pr. definition ingen determinator; den er med andre ord ikke forankret referentielt, og så kan den ikke være antecedent. Derimod kan udtryk der kun involverer det artsangivende substantiv (*vandet*) – i øvrigt i modsætning til udtryk der kun involverer det kvantumsangivende substantiv (*spanden*) – udmærket anvendes om det afmålte kvantum i anaforiske henvisninger til det, og derfor er det ikke overraskende at *det* også kan anvendes. Og derfor er det næppe den anaforiske henvisning der glipper i (27) c. og (29) b, men tilskrivningen af EGENSKABEN.

Eksemplerne i (28) viser at adjektiver der kan stå umiddelbart foran artsangivelsen (*vand*), også kan stå foran kvantumsangivelsen (*spand*). Egenskaber der kan tilskrives det stof der bliver afmålt, fx temperatur, kan åbenbart også tilskrives det afmålte kvantum af stoffet. Men det er ikke alle egenskaber der kan tilskrives det afmålte kvantum, der også kan gælde det stof der bliver afmålt, fx størrelse, og derfor er der nogle adjektiver der kun kan stå foran kvantumsangivelsen. Forholdene ved de anaforiske henvisninger svarer ganske til dette. Henvisninger med *det, vandet* og lign. har ganske vist det afmålte kvantum som antecedent, men de fokuserer på stoffet, og tager derfor kun de adjektiver der kan stå direkte foran artsangivelsen, som prædikat.

Endelig vil jeg nævne at placeringen af adjektivet foran artsangivelsen efter min sprogfølelse udelukker at det har bestemt form, selv når determinatoren er bestemt. Det gælder

derimod ikke placeringen foran kvantumsangivelsen. Jeg indrømmer at man finder modeksempler – eksemplerne i (30) stammer alle fra Korpus 2000. Men de bøjede former er ikke nær så hyppige som de ubøjede[2], så jeg har valgt at følge mit hjerte og give dem en stjerne. Jeg medgiver at det også er det der passer bedst i mit kram i øvrigt:

(30) a. *den store mængde etnografisk dokumentation*
b. *den skive forloren hare*
c. *den slags elastisk jura*
d. * *den årlige mængde danske spildevand*
e. * *den slags blødsødne sludder*

Udtrykssiden synes med andre ord at vise at bestemtheden angår det afmålte kvantum, ikke kategorien alene. Egentlig er det ikke overraskende, for afmåltheden er en forudsætning for at det afmålte stof kan optræde som referent. INDIVIDUERING forudsætter nemlig TÆLLELIGHED (Ravnholt 2005), og ikke-afmålt stof er ikke TÆLLELIGT. Derfor er TÆLLELIGHED en nødvendig, men ikke tilstrækkelig betingelse for at nominalet kan være forankret referentielt. INDIVIDUERING er derimod, som vi så, den tilstrækkelige betingelse. TÆLLELIGHEDS-operatoren kan derfor ikke høre til DET, men må høre til KATEGORIEN, selv om den, ligesom DET-operatorerne, kan sættes uden udfyldning af den plads hvor den hører til, og som jeg med henvisning til Lyons' "mensural classifiers" (Lyons 1977:463) vil kalde mensuratorpladsen. Mensuratorer forudsætter, ligesom anvendelsen af *noget* og *lidt* som determinatorer, at TÆLLELIGHEDsoperatoren ikke er sat, eller kan overtrumfes:

(31) a. *et kilo gulerødder*
b. *dagens ret er kronhjortefilet med noget kartofler og lidt urter*

TÆLLELIGHEDsoperatoren må tilføjes i indholdssyntaksen:

(32) [DET: [PROX → DEM → IDENT → IND]
↕ ← EGENSKAB]
KAT: [TÆLL ↔ KATEGORI]]

Relationen mellem operatoren og KATEGORIEN må være interdependens, for der kan ikke være TÆLLELIGHED uden KATEGORI, og KATEGORIEN kan ikke indgå i et referentielt forankret nominal uden at være TÆLLELIG.

[2] Forholdet blandt de fundne eksempler er ca. 1:10, men ordklasseopmærkningen i Korpus 2000 bygger på VISL-versionen, og da den ikke er helt pålidelig, kan man ikke uden videre stole på at alle eksempler er blevet fundet, - og i øvrigt heller ikke på at alle fund faktisk er af den rigtige slags, men i dette tilfælde var antallet af fund overskueligt

Ledskemaet ser altså nu således ud:

(33)

BESTEMMERFELT				KATEGORIALFELT	
PROX	DEM	IDENT	IND	MENSURATOR	KATEGORI M.V.
		en		*spand*	*koldt vand*
		en		(*kold*) *spand*	*vand*
		et		(*godt*) *glas*	*vin*
			to	*kopper*	*stærk(t) kaffe*
		de	*tre*	*flasker*	*øl*
		den		(*store*) *mængde*	*etnografisk information*
	den			*skive*	*forloren hare*
	den			*slags*	*elastisk jura*
denne				*flaske*	*balsamico*

Et sidste problem, som jeg vil pege på, men som jeg ikke umiddelbart kan løse, er adjektivernes rolle. Som vi så, stilles der andre indholdssyntaktiske krav til adjektiver der er placeret foran artsangivelsen end til dem der står foran mensuratoren, og det kan ikke uden videre rummes inden for Lars Heltofts indholdsanalyse, der jo indebærer at EGENSKABER tilskrives eksemplarer af en KATEGORI, ikke KATEGORIEN selv. Men Eva Skafte Jensen gør opmærksom på et andet indholdstræk, som er fælles for adjektiver og substantiver, nemlig AFGRÆNSNING af begrebsindhold, og her må den tilskrevne egenskab vel snarere opfattes som en egenskab ved kategorien end ved eksemplaret. Måske kan det bidrage til problemets løsning hvis man skelner mellem egenskaber der karakteriserer det INDIVIDUEREDE eksemplar, og egenskaber der specificerer kategoriens begrebsindhold, og som vi jo så kunne kalde SPECIFIKATIONER:

(34) [[DET: [PROX → DEM → IDENT → IND]
↕ ← EGENSKAB]
KAT: [TÆLL ↔ [SPECIFIKATION → KATEGORI]]]

(35) [[DET ↔ [TÆLL ↔ [SPECIFIKATION → KATEGORI]]] ← EGENSKAB]
[[den ↔ [mængde ↔ [etnografisk → information]]] ← stor]
den store mængde etnografisk information

Litteratur

Hansen, Erik (2006/1977) *Dæmonernes Port*. 5. udgave. Han Reitzels Forlag

Hansen, Erik (2001/1995) Kvalificeret bestemthed. *Glæden ved grammatik. Udvalgte artikler og afhandlinger*. Red. af Henrik Galberg Jacobsen og Henrik Jørgensen. Hans Reitzels Forlag (opr. i *MUDS* 5, 1995).

Heltoft, Lars (1996) Det danske nominals udtryks- og indholdssyntaks – et dependensanalytisk forsøg. *Ny forskning i grammatik. Fællespublikation 3. Kollekollekollokviet 1995*. Odense Universitetsforlag.

Heltoft, Lars (1997) Det danske morfologiske system. *Årsberetning* 1996-1997. Selskab for Nordisk Filologi,.

Heltoft, Lars (2001) Reanalysing structure. The Danish definite article, its predecessors and development. *Acta Lingiuistica Hafniensa* 33.

Jensen, Eva Skafte (2004) Kanoniske og ikke-kanoniske nominalsyntagmer i moderne dansk. *Ny forskning i grammatik. Fællespublikation 11. Højstrupgårdsymposiet 2003*. Odense Universitetsforlag.

Lyons, John (1977) *Semantics* I-II, Cambridge University Press.

Ravnholt, Ole (1995a) *Definite Nominals in Discourse Comprehension*. Ph.d.-afhandling, RUC.

Ravnholt, Ole (1995b) Information Packaging in Δelta. *Topics in Cognitive Science and HCI 8*.

Ravnholt, Ole (2005) 'sødt er syndigt' – genus som funktionel og produktiv kategori i dansk. Jens Cramer, Mette Kunøe og Ole Togeby (red.): *Teorien om alt - og andre artikler om sprog og filosofi*. Wessel og Huitfeld (udgivet i anledning af Peter Widells 60-års fødselsdag).

Rehling, Erik (1951): *Det danske sprog*. *Tredje, helt omarbejdede udgave*. J.H. Schultz Forlag.

Therkelsen, Rita (2003) Talesprogets og skriftsprogets bestemthedsparadigmer. *Ny forskning i grammatik. Fællespublikation 10, Christiansmindesymposiet 2002*. Odense Universitetsforlag.

Peter Widell og Ulf Dalvad Berthelsen (udg.):
11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2006

Danske substantiviske suffiksdannelser modelleret efter tilsvarende prædikat- og argumentstrukturer[1]

Af Janusz Stopyra (Wrocław Universitet)

1. Det „sproglige verdensbillede", som især kan betragtes i forbindelse med afledninger

Det er især orddannelsesprodukter, i hvilke en nations tænkemåde, det såkaldte ´sproglige verdensbillede` afspejler sig. Det er den måde, på hvilken en sprognation kigger på verden, kategoriserer og nævner den, afhængig af sine egne prioriteter og behov. Dette er noget forskelligt fra problemet med det sproglige tegn, og især at det afspejler den ydersproglige realitet. Ved at opstille det sproglige verdensbillede spørger vi os nemlig først og fremmest om kategorisering, dvs. om hvad der afspejler sig i sproget og hvilke elementer der ikke afspejler sig og hvis man så tager dette i betragtning, kan man opstille en nations sproglige verdensbillede (sml. teorien af Walter Porzig 1950). Vigtigst for denne opgave er spørgsmålet, hvordan, eller ved hjælp af hvilke sprogelementer, de ydersproglige elementer gengives. Dette forudsætter et onomasiologisk synspunkt.

Et sådant verdensbillede kan skaffes fra de i litteratur til orddannelse hyppige onomasiologiske kategorier for nomen (agentis, patientis, instrumenti osv.), verbum (dicendi, skribendi osv.) og adjektivum (kvalitativ, kvantitativ osv.). På den ene side kan man sige, enkelte ord udgør ordfelter, de største forskelle mellem to sprog lader sig optegne ved hjælp af tilstedeværende eller fraværende leksemer eller ved hjælp af dobbelte betegnelser for et fænomen i det ene sprog og en enkelt betegnelse i det andet. De største forskelle mellem to sprog kan ganske vist betragtes på simplicia, fx dansk *fingre* og *tær* (polsk kun *palce*), men også ved hjælp af forskellige måder af se på verden, fx tysk *Gewölk* – kollektivum, eller *Wolken* - plural, polsk *chmury* – plural; tysk das *Haar* – kollektivum el. singular, polsk *włos* – singular, *włosy* – plural. Men kategorielt kan disse forskelle især afspejles i onomasiologiske kategorier, som findes fx for nomina, verber og adjektiver.

[1] Undersøgt blev kun motiverede ord som synkront tilhører rigsdansk, dvs. uden fremmede elementer. Ordene var allesammen suffigerede substantiver af talesprog (radioen).

Hvis man tager ordet som udgangspunktet, kan man desuden sige, at det især er suffikser, der afspejler forskellige ordfelter på ordannelses-området. Ganske vist kan også sammensætninger, især rektionskomposita gengive et bestemt sprogligt billede, men det er først og fremmest suffikser, der hænger sammen med bestemte ydersproglige områder. En sådan korelation af sproglige tegn med konkrete ydersproglige områder kan man finde især blandt afledninger.

Indtil nu omtales problemet i orddannelses-litteratur meget sjældent. Det gør bl. a. Eichinger, der omhandler adjektivisk inkorporation af possessiv karakter. Den kvasi-anden konstituent af en samdannelse, fx **sigelse* i *taksigelse*, forkommer ikke som selvstændigt ord. Hvis fx dannelser som *einäugig*, *einhändig* er acceptable, men **händig*, **äugig* ikke er, så hænger det – ifølge Eichinger – sammen med konkrete kommunikationsbehov i et sprogsamfund. Ethvert menneske har jo hænder og øjne. Redundant viden, dvs. det, der er karakteristisk for alle, behøver ikke gengives med et ekstra leksem. Af dette perspektiv kan postuleres, at ord, der allerede eksisterer i sproget, er semantisk kendtegnet. Hvis man så leder efter et sprogligt verdensbillede af en nation, er det både eksisterende leksemer, der udgør det, og hvide pletter, dvs. redundante steder, dette, som alle ved og som ikke behøver at nævnes ved hjælp af ekstra ord.

Så kan man stille yderligere spørgsmål, fx et som angår afledningers evne til at kategorisere og nævne ydersproglige områder, hvorved også skiftet mellem kategorierne muliggøres, og især spørgsmålet om beskrivelses-metoden. Det synes at være nødvendigt at systematisere alle disse punkter. Her synes prædikat-semantik at give et svar på, hvad der karakteriserer orddannelsesprodukter efter valens af de fraser, de hænger sammen med. Man kan spørge her om denne metode er nødvendig fordi fraser ikke nødvendigvis behøver at betragtes for ækvivalente med leksemer.

Eichinger (2000) understreger, at der ikke er så mange muligheder for at interpretere afledninger som for at interpretere sammensætninger. Det er meget nemmere at sige, hvad det drejer sig om ved afledninger end ved sammensætninger. Afledninger udgør storklasserne, der nemt kan identificeres ved hjælp af tilføjelse af bestemte suffikser. Så er der altså nemmere at skifte fra en kategori til anden og fra en ordklasse til anden. Disse kategorier opstiltes efter spørgsmålet om, hvorvidt de er nødvendige for kommunikation. Afledning opfattes som systematisk storklassificering af orddannelses-produkter, som korresponderer med muligheden for at skifte ordklasse. Bortset fra den generaliserende funktion af afledninger nævner Eichinger også deres funktion som understregning af leksikalsk betydning, som gengives af basis.

2. Kan fraser betragtes som ækvivalente med komplekse ord?

Ved dette problem drejer det sig om den såkaldte strid mellem ”syntaktikere” og ”leksikologer” i halvfjerdserne. På den ene side anføres argumenter for, at et komplekst ord og en tilsvarende frase er semantisk ækvivalente. Et ord kan så omskrives til en semantisk tilsvarende frase (Rajnik 1983). Derimod nævner Barz (2005) og Motsch (1977) modsigende argumenter. Ifølge dem har ordet dets egen semantik, underligger nemmere leksikalisering, etablering, forekomst som en enhed, bag disse ting skjuler der sig først dette som man virkelig mener. Velkendt er især forskellige måder at interpretere sammensætninger på, afhængig af konteksten, situationen i teksten, samtalens (kommunikative) situation. En tilsvarende frase er mere eksplicit og entydig og ved de her omtalte fænomener ikke idiomatisk. Jeg tilslutter mig ”syntaktikerne” og mener også, at en frase kan tydeliggøre og eksplicitere alle ordets betydningsnuancer. Frasen synes at være et godt middel til ordets analyse. Sådan vil jeg også kigge på fraserne, men uden at gøre gennemgribende generativiske studier, der ville bekræfte, at sådan en vision er rigtig. Jeg ville kun udnytte resultater af generative undersøgelser.

3. Om arving af argumenter

Fænomenet argument-arving behandles i Olsen (1986). Her arves argumenter især af verbale baser, der indgår i målafledning eller -sammensætning. Det er især tydeligt ved den såkaldte inkorporation, dvs. ved samdannelser og rektionskomposita. I målenhed forekommer der så det afhængige argument, fx *Gesetzgebung*, *Grundsteinlegung*; *Autowäsche*, *Bücherkauf* (her obligatoriske aktanter). Arving af argumenter forekommer der også i de såkaldte suffiksoiddannelser, fx *geleeartig*, *puderartig*, *kreisförmig*, *bogenförmig*. Adjektivum er her ubrugeligt uden den første konstituent, så dannelserne af denne slags kan også interpreteres som samdannelser.

Eisenberg (2004) fortæller om argument-arving især i forhold til dannelserne på *–er* og *–ung*. Begge to er ofte dobbelttydige, fx *Kaiserjäger* – ´Jäger von Kaiser` eller (også muligt) ´Jäger des Kaisers`, *Beamtenprüfung* – ´Prüfung des Beamten` eller ´Prüfung von Beamten`. I det første tilfælde kan ´Kaiser` både være (teoretisk) objekt fra den verbale basis og possessor, i det andet tilfælde kan *Beamte* både være subjekt og objekt.

Ved enkelte verbale afledninger arves altså argumenter fra den verbale basis, fx *der* <u>*Lehrer*</u> *seiner Schüler* - ´der Lehrer lehrt die Schüler`, *der* <u>*Käufer*</u> *des Autos* - ´er kauft das Auto` osv. I begge tilfælde har vi med nomina agentis at gøre, der afledes af prædikat i den tilsvarende syntaktisk konstruktion. ´Die Schüler`, eller ´das Auto` forkommer i disse

fraser som objekter, men i konteksten af de understregede ord forekommer de som genitiv-attribut.

Så er det muligt at interpretere samtlige afledninger, både enkelte og med frasal basis (samdannelser), suffiksoiddannelser og rektionskomposita afhængig af, hvilken semantisk rolle de har i sætningen og af hvilken aktant fra den tilsvarende syntaktiske konsktuktion de afledtes. Konstruktionen kan være verbal, men det kan også dreje sig om nomen eller adjektiv som første aktant. Den semantiske rolle, der spilles af de undersøgte afledninger i sætningen gengives ved hjælp af semantiske termini (i de nævnte eksempler ´agens`), de syntaktiske positioner af sætningsled i den tilsvarende frase – af syntaktiske termini.

4. Et systematiseringsforsøg for afledninger ved hjælp af tilsvarende frasers prædikat- og argumentstruktur

Den nøjagtigste beskrivelse af (polske) afledninger ved hjælp af den tilsvarende prædikat- og argumentstruktur gennemfører Grzegorczykowa o. a. (red., 1999). Hun støtter sig til Fillmore (1968) og forudsætter tilstedeværelse af en frase ved de motiverede ord. Ordet nævner ét af frasens syntaktiske argumenter, som forholder sig på en eller anden måde til et andet argument af samme frase. Et semantisk argument, der nævnes af vores komplekse ord kaldes ´semantisk rolle` - som ´agens, patiens` eller – almindeligere - ´handlingens subjekt, objekt` osv. På samme måde omskrives det argument, vores komplekse ord forholder sig til.

Så skelner Grzegorczykowa først og fremmest mellem ordklassen af basis og det argument, vores komplekse ord forholder sig til. Dette giver ´deverbale` motiverede ord, dvs. ord, som er omdannet af et prædikat; deadjektiviske, dvs. omdannede af prædikativ og desubstantiviske, dvs. omdannede af subjekter, objekter osv.

Så forekommer komplekse ord i et bestemt forhold til et andet argument. Man kan få afledninger, som er omdannet af et prædikat ligesom handlingens subjekt, objekt, instrument, sted osv. Ved deadjektiviske afledninger, som omdannes af prædikativ, findes egenskabers bærere. Ved denominale afledninger findes der bl. a. orddannelsesprodukter, der ikke omdannedes af prædikat. Dette fænomen kalder Grzegorczykowa for ´prædikatets udsletning` (polsk ”wyzerowanie predykatu). Her findes forskellige orddannelsesprodukter, som fx af objekter, instrumenter, stoffer omdannede subjektnavne, af subjektet, stoffet osv. omdannede objektnavne, også stednavne, samlebegreb m.m. Først blandt de således opstillede klasser nævnes der konkrete suffikser.

Fig. 1.: Den morfo-syntaktisk-semantiske pyramide efter Blosen et al. (1987)

a r g u m e n t			
I	I	I	I
(inherent)	(inherent)	(relationelt)	(relationelt)
morfologisk struktur	inherent størrelse	semantisk rolle	syntaktisk aktant

Eksempler:

1)	*Nogen*	*køber*	*en vare.*
Syntaktiske aktanter:	subjekt	prædikat	akk.-objekt
Semantiske roller:	agens	prædikat	patiens

Afledninger: *køber*: nomen agentis omdannet af prædikat, suffiksafledning på *-er*
køb: nomen actionis omdannet af prædikat, konversion

2)	*Nogen*	*fanger*	*fisk.*
Syntaktiske aktanter:	subjekt	prædikat	akk.-objekt
Semantiske roller:	agens	prædikat	patiens

Afledninger: *fisker*: nomen agentis omdannet af objektet
fiskefanger: nomen agentis omdannet af prædikat som verbalfrase, samdannelse med suffikset *–er*
fiskeri: nomen actionis/acti omdannet af objektet, suffiksafledning på *-eri*

3)	*Nogen*	*er*	*skøn.*
Syntaktiske aktanter:	subjekt	prædikat	prædikativum
Semantiske roller:	agens	prædikat	egenskab

Afledninger: *skønhed*: nomen essendi (i sekundær betydning fx om et menneske) omdannet af prædikativum, suffiksafledning på *-hed*

5. Et forsøg af en beskrivelse af danske afledninger ved hjælp af denne metode

Nogle tyske og polske eksemler:

- *Fecht**er*** – ´jmd., der ficht` – nomen agentis omdannet af prædikat (habituell – sml. Fleischer/Barz 1995), polsk *szerm**ierz*** – nomen agentis omdannet af sportdisciplin (eller omvendt), i polsk findes her ingen motiverende verber
- *Find**er*** – ´jmd., der etw. findet` - nomen agentis omdannet af prædikat (okasionell), polsk *znalaz**ca***
- *Fahr**er*** - ´jmd., der (etw.) fährt` - nomen agentis omdannet af prædikat (profession. / habit.), polsk *kierow**ca***
- *Schreib**er*** ´jmd./etw., der/das etw. schreibt` - nomen agentis/instrumenti omdannet af prædikat (professionell / habituell / okasionell), polsk *pis**arz***
- *Helf**er*** ´jmd., der jdm. hilft` - nomen agentis omdannet af prædikat (professionell / habituell / okasionell), polsk *pomoc**nik***
- *Musik**er*** – ´jmd., der Musik spielt` - nomen agentis omdannet af prädikativ/objekt (professionel / habituel), polsk *muz**yk***
- *Gärtn**er*** - ´jmd., der im Garten arbeitet / den Garten anbaut` - nomen agentis omdannet af adverbial / objekt (professionel / habituel), polsk *ogrodn**ik***

5.1. Udvalgte eksempler i dansk:

deverbale nomina

nomina actionis/acti:

suffiks -*else*
betingelse - nomen actionis/acti omdannet af prædikat
uddannelse - nomen actionis/acti omdannet af prædikat
forståelse – nomen actionis/acti omdannet af prædikat, jf. ´at forstå ngn./ngt.`
inflydelse - nomen actionis/acti omdannet af prædikat
fornemmelse - nomen actionis/acti omdannet af prædikat
afgørelse - nomen actionis/acti omdannet af prædikat
oplevelse – nomen actionis / acti omdannet af prædikat
bestemmelse - nomen actionis/acti omdannet af prædikat

nomina resultativa:

suffiks -*ning*
opredning – nomen resultativum omdannet af prædikat
oprejsning - nomen resultativum omdannet af prædikat

samdannelser, suffiks -*else*:
frigørelse – nomen actionis / acti omdannet af verbalfrase, samdannelse, jf. ´at gøre sig fri`

tilgivelse – nomen actionis / acti omdannet af prædikat som verbalfrase, jf. ´at tilgive synder`, samdannelse

suffiks -*ing*
indvandring - nomen actionis/acti omdannet af prædikat, jf. ´at vandre ind i LOC`
udvikling - nomen actionis/acti omdannet af prædikat, jf. ´at udvikle sig`
forbedring - nomen actionis/acti omdannet af prædikat, jf. ´at forbedre ngt.`
erfaring – - nomen actionis/acti omdannet af prædikat, jf. ´ngn. erfarer ngt.`, osv.
løsning - nomen actionis/acti omdannet af prædikat
forklaring – nomen actionis / acti omdannet af prædikat
afklaring - nomen actionis/acti omdannet af prædikat
stemning - nomen actionis/acti omdannet af prædikat
udvikling - nomen actionis/acti omdannet af prædikat
vurdering - nomen actionis/acti omdannet af prædikat
beretning - nomen actionis/acti omdannet af prædikat
beslutning - nomen actionis/acti omdannet af prædikat
forandring - nomen actionis/acti omdannet af prædikat
udvikling - nomen actionis/acti omdannet af prædikat

nomina agentis: suffiks -*er*

(fra transitive verber)
vælger – nomen agentis omdannet af prædikat, jf. ´at vælge ngn./ngt.`
forbruger - nomen agentis omdannet af prædikat
leder – nomen agentis / instrumenti omdannet af prædikat
slagter – nomen agentis omdannet af prædikat

(fra intransitive verber)
forsker – nomen agentis omdannet af prædikat
indvandrer – nomen agentis omdannet af prædikat, jf. ´ngn. vandrer ind`
formidler – nomen agentis omdannet af prædikat
flygtning – subjektnavn omdannet af prædikat, jf. ´en som flygter`

nomina instrumenti: (suffiks –*er*)

(beton)blander – nomen instrumenti omdannet af prædikat

nomina actionis/acti/agentis
suffiks -ning
besætning – nomen actionis / acti / agentis / kollektivum omdannet af prædikat

suffiks -else
bevægelse – nomen actionis / acti / agentis omdannet af prædikat

nomina actionis/acti/rei

suffiks -hed
virksomhed – nomen actionis / acti / rei omdannet af prædikat

suffiks -*i*

maleri - nomen actionis/acti/rei omdannet af prædikat

nomen actionis/agentis (suffiks *-else*)
ledelse – nomen actionis / agentis / kollektivum omdannet af prædikat

nomen acti/rei (suffiks *-else*)
betændelse – nomen acti / rei omdannet af prædikat ell. adverbial, jf. ´ngt. er betændt`

nomen actionis/acti/abstraktum (suffiks *-else*)
opfattelse – nomen actionis/acti/ abstraktum omdannet af prædikat, jf. ´at opfatte ngt.`

deadjektiviske nomina

beboernavne

suffiks *-er*
tysker – beboernavn omdannet af prædikativum ell. af stednavnet, jf. ´at være tysk` ell. ´at bo i Tyskland`

nomina kollektiva:

suffiks –hed:
myndighed – kollektivum omdannet af prædikativum, jf. ´at have myndighed over for nogen`
offentlighed – kollektivum omdannet af prædikativum, jf. ´ngt. er offentligt`
menneskehed – kollektivum omdannet af subjekt / prædikativum, jf. ´det er et menneske`

suffiks –skab:
fællesskab – kollektivum, nomen qualitatis omdannet af prædikativum, jf. ´at være fælles`

nomina essendi (abstrakte tillægsord):

suffiks: *-hed*
hemmelighed – nomen essendi omdannet af prædikativum, jf. ´ngt. er hemmeligt`
vigtighed – nomen essendi omdannet af prædikativum, jf. ngn./ngt. er vigtig(t)
nyhed – nomen essendi omdannet af prædikativum, jf. ´ngn./ngt. er ny(t)`
mulighed – nomen essendi omdannet af prædikativum, jf. ´ngt. er muligt`
mangfoldighed – nomen essendi omdannet af prædikativum, jf. ´ngt. er mangfoldigt`
opmærksomhed – nomen essendi omdannet af prædikativum, jf. ´ngn. er opmærksom`
virkeligheden – nomen essendi omdannet af prædikativum ell. adverbial, jf. ´ngt. er/sker virkeligt`

suffikset *-skab*
kendskab - nomen qualitatis omdannet af prædikativum, jf. ´ngn./ngt. er kendt`

denominale nomina

subjektnavne omdannet af objekter: suffiks *–er*
fisker – nomen agentis omdannet af objekt, jf. ´en som fanger fisk`
synder – nomen agentis omdannet af objekt, jf. ´begå synder`, el. af prædikat, jf. ´at synde`

beboernavne

suffiks *–ing*
udlænding – subjektnavn omdannet af adverbial, jf. ´en som kommer fra udlandet`

nomina kollektiva: suffiks *-ing*
befolkning – kollektivum omdannet af prædikat, jf. ´at befolke + LOC`

suffiks *-dom*
kristendom – kollektivum, omdannet af prædikativum, jf. ´at være kristen`

nomina actionis/acti omdannet af nomina

suffiks *-i*
fiskeri – nomen actionis/acti omdannet af objekt, jf. at fange fisk (sml. fig. 1)

Litteratur

Bakken, Kristin (1995) Leksikalisering av gammelnorske sammensetninger: *Nordiske studier i leksikografi* III:27-35.

Barz (2005): Die Wortbildung: *Die Grammatik.* Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag

Blosen, Hans et al. (1987) *schwer und schwierig in der Bedeutung ´difficilis`. Ein Modellfall für die Beschreibung synonymer Adjektive* (= Germanische Bibliothek: Reihe 4, Untersuchungen). Heidelberg.

Carstensen, Astrid / Fredsted, Elin / Kühl, Karoline (2005) Projekt: Divergerende sprogbrug hos unge og bilingvale: Peter Widell og Mette Kunøe (Hrsg.): *10. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus:113-122.

Donalies, Elke (2005) *Die Wortbildung des Deutschen. Ein Überblick* (= Studien zur Deutschen Sprache. Forschungen des Instituts für Deutsche Sprache 27). Tübingen.

Eichinger, Ludwig M. (2000) *Deutsche Wortbildung. Eine Einführung* (Narr Studienbücher). Tübingen.

Eisenberg, Peter (2004) *Grundriss der deutschen Grammatik*. Band 1: Das Wort. Stuttgart, Weimar.

Erben, Johannes (2006) *Einführung in die deutsche Wortbildungslehre* (= Grundlagen der Germanistik 17). Berlin.

Fleischer, Wolfgang / Barz, Irmhild (1995) *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen.

Fillmore (1971) Plädoyer für die Kasus: *Kasustheorie*.

Grzegorczykowa, Renata u. a. (red., 1999) *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Warszawa.

Gudiksen, Asgerd (1993) Suffikset *–vorn* i de danske dialekter: *Danske Folkemål* 35. København.

Gudiksen, Asgerd (1997) *-et-afledninger i dansk med hovedvægt på de danske ømål*. København.

Gudiksen, Asgerd (2000) Er orddannelse forudsigelig?: *Nydanske Studier* 26-27:197-223.

Gudiksen, Asgerd (2001) Orddannelse ved analogi: *8. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus:113-121.

Hansen, Aage (1967) *Moderne dansk*. København.
Hansen, Erik (1984) *Dæmonernes port*. København.
Linke, Angelika u. a. (1991): *Studienbuch Linguistik* (Reihe Germanistische Linguistik 121, Kollegbuch). Tübingen.
Motsch, Wolfgang (1977) Ein Plädoyer für die Beschreibung von Wortbildungen auf der Grundlage des Lexikons:180-202.
Motsch, Wolfgang (2004) *Deutsche Wortbildung in Grundzügen* (= Schriften des Instituts für Deutsche Sprache 8). Berlin, New York.
Nilsson, Gunvor (1993) *Aktig-ord förr och nu. En historisk-semantisk studie av aktig-avledningar i svenskan*. Uppsala.
Olsen, Susan (1986) *Wortbildung im Deutschen. Eine Einführung in die Theorie der Wortstruktur* (= Kröners Studienbibliothek, Band 660). Stuttgart.
Porzig, Walter (1950) *Das Wunder der Sprache*. Bern.
Rajnik, Eugeniusz (1983) Unfeste substantivische Zusammenbildungen im Deutschen und Dänischen: *Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego*. Studia Scandinavica 6:71-105.
Rajnik, Eugeniusz (1987) *Tautonyme Personenbezeichnungen im Dänischen und Polnischen. Eine kontrastive Studie* (= Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im Adama Mickiewicza w Poznaniu. Seria Filologia Skandynawska 7). Poznań.
Rajnik, Eugeniusz (1989) Tautonyme præfiksale personbetegnelser i dansk og polsk: Peter Widell og Mette Kunøe (udg.): *2. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: 282-286.
Stopyra, Janusz (2003) Dänische substantivische Derivate und ihre deutschen Parallelen im Dansk-Tysk Ordbog. Gyldendal 1999 (11. Ausgabe): *Symposium i leksikografi*. Tübingen:145-153.
Stopyra, Janusz (2006) Duńskie derywaty przymiotnikowe i ich niemieckie odpowiedniki w *Dansk-Tysk Ordbog* Egona Borka: *Dzienniki WTN*, Wrocław:39-47.
Togeby, Ole (2003): *Fungerer denne sætning? Funktionel dansk sproglære*. København.

Eksemplerne stammer fra Danmarks Radio:
DR: P1, den 10.10.2004, kl. 17:32 – 17:44, 18:07 – 18:23 (om den amerikanske valg)
DR: P1, den 1.11.2004, kl. 19:10 – 19:13 (om fiskeri)
DR: P1, den 4.12.2004, kl. 14:10 – 14:29 (om reklamerne)
DR: P1, den 5.11.2005, kl. 20:27 – 20:55 (Slaraffenland)
DR: P1, den 28.11.2005, kl. 21:18 – 21:30 (om kirken i den forhenværende DDR)
DR: P1, den 3.12.2005, kl. 20:25 (Slaraffenland)
DR: P1, den 18.01.2006, k. 20:40 (om landbrug)

Peter Widell og Ulf Dalvad Berthelsen (udg.):
11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2006

OM *MÅSKE* OG *MULIGVIS*

Af Rita Therkelsen (Roskilde Universitetscenter)

1. Indledning

Formålet med denne artikel er at gøre rede for brugen af *måske* i moderne dansk. Jeg blev inspireret til at se nærmere på *måske* gennem arbejdet i Sprogligt polyfoninetværk[1] hvor der var en del studier af det epistemiske og det evidentielle og polyfoni (fx Kratschmer 2005 og Kronning 2004 og 2007). Og jeg er især inspireret af Henning Nølkes analyse af det franske *måske*, *peut-être* (Nølke 1988). Jeg har ikke en særlig polyfon indfaldsvinkel i denne artikel, men det indgår i overvejelserne. Min teoretiske indfaldsvinkel er dansk funktionel lingvistik (Engberg-Pedersen m.fl. 2005) og mere præcist instruktionel semantik, som er kompatibel med både den sproglige polyfoniteori (jf. Nølke, Fløttum og Norén 2004) og dansk funktionel lingvistik. Jeg går ud fra at *måske* har en invariabel abstrakt betydning som kan udløse forskellige betydningseffekter afhængigt af konteksten, dog med det forbehold at distributionen kan spille en rolle. Jeg vil derfor først opridse hvor man finder *måske*'er i sætningen. Det er kort sagt som sætningsadverbial, som gradsadverbium/i adjektivisk brug/i komposita og som subjektiv partikel. Derefter refererer jeg kort hvad der er blevet sagt om *måske*. *Måske* regnes normalt for at være et epistemisk sætningsadverbium der betegner mulighed, og jeg vil derfor sammenligne med det andet af slagsen, *muligvis*. I afsnit 4 redegør jeg for *måske* og *muligvis*' betydning ud fra deres delvist sammenfaldende etymologiske oprindelse. Betydningsforskellen kan forklare at *måske* har kunnet udvide sit virkefelt til funktion som gradsadverbium, til adjektivisk brug og til førsteled i komposita, og hvorfor *muligvis* ikke kan det.

I afsnit 5 ser jeg på *måske* og *muligvis* i deres egenskab af sætningsadverbier. Jeg forklarer hvorfor de begge gerne optræder sammen med et andet "mulighedsord", *kan*, og jeg redegør for hvorfor *måske* i fremsættende sætninger har et iboende potentiale for at udløse spørgsmål i modsætning til *muligvis*.

Måske, *muligvis* og *nødvendigvis* trodser den gode grammatiske latin der siger at epistemiske sætningsadverbier ikke kan optræde i interrogativer. I afsnit 6 vil jeg med ud-

[1] Se Therkelsen (2005) for en nærmere beskrivelse af Sprogligt polyfoninetværk.

gangspunkt i den sproglige polyfoniteori, forklare hvorfor netop de 3 kan – og hvorfor de andre epistemiske adverbier ikke kan.

Når *måske* fungerer som subjektiv partikel, indleder den hovedsætninger med neutral ledstilling, og der indgår den i paradigme med *mon*, *gid*, *bare* og *blot*. Jeg har desværre ikke plads til at redegøre for den brug inden for rammerne af denne artikel.

Som et indledende kuriosum skal nævnes at vi har *måske*nyheder:

(1) Hydro-Texaco får **måske** 7-Eleven-butik (rubrik)
Det er endnu uvist om Hydro Texaco i Viby får en døgnbetjent 7-Eleven-butik, efter at Reitan Servicehandel har overtaget Hydro-Texaco (manchet)
(*Dagbladet* 27/6-06)

I brødteksten kan en *måske*-nyhed blive parafraseret med *det er uvist* som i (1) eller med *muligvis*.

2. Hvor man finder *måske*

Måske som sætningsadverbial kan stå på alle sætningsadverbialets pladser; fundamentpladsen, SA-pladsen og i ekstraposition til højre. Det kan desuden fungere som gradsadverbium, *en måske negativ automatisk tænkning*, delvist sammenfaldende med en mere adjektivisk brug, *de måske skyldige* og (2):

(2) Og sammenlign så det beløb med de **måske** 300 kr min sidemand sikkert havde brugt på sin familieudflugt

Og det kan indgå som førsteled i et kompositum, *jeg vil gerne på en måske-liste*, *et måskevalg*. Det er der dog meget få eksempler på, og *måske* synes at stille krav til det substantiv det danner kompositum med. Man kan således vanskeligt forestille sig dannelsen **måskebord*.

Måske er umuligt i imperativsætninger, og som et ordentligt sætningsadverbium kan det ikke fokuseres: **Gå måske hjem*, **Det er måske at han kommer*.

3. Lidt om hvad andre har sagt

Der er ikke sagt ret meget og ikke ret meget præcist om *måske*s betydning og funktion. Janus Mortensen (2006:61) skriver at *måske* angiver ”tentative suggestion”, forsøgsvist forslag. Hos Ole Togeby (2003) falder *måske* i kategorien ytringsadverbial og herunder i underkategorien

kriteriemarkør. Kriteriemarkører er (s. 271): ”ytringsadverbialer der angiver kriteriet for påstande; fx angiver *åbenbart* at afsenderens grunde til at tro på sandhedsværdien af sætningen udgøres af et ræsonnement og ikke direkte sansning eller sikker efterretning”. Mikkelsen (1975) kalder *måske* for et formodningsbiord, Paul Diderichsen (1946) beskriver *måske*s placering i forhold til sætningsskemaet. Kasper Boye (2005) ser på *måske* som epistemisk sætningsadverbial der udtrykker ”grad af begrundelsesmæssig støtte” (s. 34) og som subjektiv partikel. Lars Heltoft og Erik Hansen (GDS: kap. IX) mener at *måske* har 3 distinkte funktioner: Som epistemisk sætningsadverbial der betegner mulighed; dialogisk partikelfunktion i interrogativer og illokutionær partikelfunktion når de indleder hovedsætninger med neutral ledstilling. Når Heltoft og Hansen i GDS regner med 3 funktioner, er det en logisk følge af at de vurderer at sætningsadverbialer der er forenelige med konstative talehandlinger, kan stå i fundamentfeltet. Deres betydning må være forenelig med det udfyldte fundamentfelts funktion, nemlig at angive konstativ illokutionær ramme. *Måske* kan stå i fundamentfeltet og skulle således have en betydning der er forenelig med den konstative talehandling. Den betydning kan ikke være forenelig med interrogativens illokutionære ramme, non-realis, og *måske* i interrogativer tildeles derfor en særlig funktion som dialogisk partikel. GDS har det mest konkrete bud på hvad *måske* betyder som sætningsadverbial, nemlig mulighed. Vi er straks ude i det klassiske problem med at når man vil beskrive et ords betydning, er man nødt til at bruge et ord fra sproget som har sin egen betydning, men en måde at indkredse *måske*s betydning på kunne være at sammenligne med det andet epistemiske sætningsadverbium som deklarerer sin betydning som mulighed, nemlig *muligvis.*

4. *Måske* og *muligvis*

For at fange betydningsnuancerne i *muligvis* og *måske* har jeg prøvet at gå til etymologien: *Muligvis* og *måske* har delvist samme oprindelse, nemlig et modalverbum med betydningen ’at kunne’. *Mulig* er kommet ind via middelnedertysk *möglich* af *mogen* som svarer til det gammeldanske *mugha* ’at kunne’, og *må* i *måske* er en overlevering fra dengang modalverbet betød ’kan’ (Nielsen 1989) – og varianten *kanske* med variationer findes jo også. Jeg antager at *kan*s betydning indgår som sem i både *muligvis* og *måske*, og ser derfor først på *kan*s betydning.

*Kan*s betydning beskrives normalt i forhold til det modale system som epistemisk mulighed, men Alex Klinge (2002) går et skridt videre i sin analyse af det engelske *can*. Hans grundantagelse er at *can* har én betydning, og at de forskellige tolkninger (’evne’, ’tilladelse’

og 'mulighed') er forskellige betydningseffekter udløst af konteksten. Han fastslår at når der bruges *can* og *could*, kan sætningen aldrig referere til en konkret gennemført handling. Sætningen siger heller intet om om der er vilje til at gennemføre handlingen. Og Klinge konkluderer at *can*s invariante betydning er 'latent potentiale'. Jeg mener at man kan overføre Klinges analyse af *can*s betydning til *kan*. Man kan diskutere om 'latent potentiale' ikke bare er en smartere måde at sige 'mulighed' på, men i min forbindelse er det hensigtsmæssigt at understrege at *kan* betegner et sovende statisk potentiale. Jeg antager at *muligvis* har taget betydningen 'latent potentiale' med sig som epistemisk sætningsadverbium.

Det latente potentiale er så også *måske*s førsteleds betydning, og med *ske* tilføres der et dynamisk element, en overgangsbetydning, noget telisk, eller hvad man nu foretrækker at kalde det. Hvor *må* er statisk, er *ske* (ODS: "indtræffer") dynamisk. Det ses også af (3):

(3) *Der **skete** det at han **boede** i Viborg

som ikke er vellykket medmindre der i den følgende sætning er noget action som så er det der skete. I *måske* ligger der altså ikke blot et latent potentiale, men også et potentielt resultat. Dette kan forklare at det er en bestemt type substantiver *måske* kan gå sammen med i komposita, fx *måskelæser* og *måskevalg*, og at man dårligt kan forestille sig *måskebord* og *måskehimmel*. *Måske* accepterer neksualer eller substantiver der betegner tilstande der kan være resultatet af en proces; man kan blive læser, et valg er en begivenhed. (Den lidt sjove *de måske 300 kr* fra eksempel (2) kan måske forklares ved at man kan regne sig frem til et beløb). Det udelukker bestemt ikke at man kan tale om *måskeborde*, det betyder bare at man så anskuer 'bordhed' som en egenskab der kan opnås.[2] Med hensyn til betydningen potentielt resultat går *måske* som gradsadverbium således også fint sammen med adjektiver, og i adjektivisk brug, meget ofte sammen med substantiver afledt af adjektiver, fx de *måske egnede*, der er mange eksempler. Egenskaber er noget man kan opnå – og igen synes det mindre vellykket med beskrivende (statiske) adjektiver: *måske firkantet*.

Den lille betydningsforskel mellem *muligvis* og *måske*, altså latent potentiale og potentielt resultat, kan muligvis forklare at vi har *måske*nyheder og ikke *muligvis*nyheder; der ligger mere forudsigelse i potentielt resultat end i latent potentiale, men det kan også skyldes at rubrikker skal være korte, og *måske* er 2 anslag kortere end *muligvis*. Men hvad betydnings-

[2] Med hensyn til typen *måskeliste*, *måskesvar* og min egen *måskenyheder*, så er det en anden type hvor *måske* er brugt materialiter som stof som fx *plastik* i *plastikpose*

forskellen kan forklare, er at *måske* kan indgå i andre syntaktiske sammenhænge end som sætningsadverbial. Som sætningsadverbialer kan de imidlertid næsten det samme.

5. *Måske* og *muligvis*, sætningsadverbialer

Hvor *muligvis* og *måske* med deres iboende betydning henholdsvis peger på et latent potentiale og peger frem mod et potentielt resultat, kan man sige at de i deres funktion som sætningsadverbial snarere peger væk fra eller ophæver sandhedsværdien. Det kan illustreres ved at sammenligne med endnu et mulighedsord, *kan. Måske* og *muligvis* kan sagtens optræde sammen med *kan* i sætninger uden at man har nogen oplevelse af redundans, som fx i (4):

(4) Måske har du ondt i kroppen på grund af de stillinger, du udfører på arbejdet. Har du prøvet akupunktur? Det **kan måske** hjælpe dig.

Her vil jeg sammen med Nølke (1988) og Kronning (2004, 2007) sige at modalverbet er **hævdet** og sætningsadverbiet er **vist**. De har denne skelnen fra Wittgenstein, på tysk *zeigen* og *sagen*. (4) kan således gå på formlen i (5), hvor det viste går på sandhedsværdien, og det hævdede er det der sættes til diskussion.

(5) Det er **måske/muligvis** sandt at det **kan** hjælpe dig
vist hævdet

Det forklarer sameksistens af forskellige "mulighedsord": med det viste[3] går afsender ind og modificerer det hævdede, og med formlen i (5) bliver det tydeligt at det som afsender modificerer, er sandhedsværdien af det hævdede. Man kan med andre ord sige at med de epistemiske sætningsadverbialer tager afsender forbehold for sandhedsværdien, i polyfone termer at ytringsafsender i udsigelsens nu og her fralægger sig ansvaret for sandhedsværdien og kun tager ansvar for modifikationen af at det hævede er/var/finder sted/fandt sted eller ikke i tilfælde af negation. I forhold til *muligvis* og *måske*s betydning, vil det viste *muligvis* svare til det hævdede 'kan være', det statiske, det kan være sandt at, og det viste *måske* vil svare til det hævdede 'kan blive', det dynamiske, det kan blive sandt at. I de fleste tilfælde kan *måske* og *muligvis* bruges synonymt. Mortensen (2006:60) gør imidlertid opmærksom på at sætninger med

[3] Alle epistemiske sætningsadverbier er viste, det er grunden til at de ikke kan fokuseres. Eller omvendt.

måske kan fungere som ”tentative suggestion”, og dette ses også i fremsættende sætninger med spørgsmålsværdi, hans eksempel:

(6) A: Jeg kommer ikke i aften
B: Du er **måske** for træt?

Her kan *muligvis* ikke bruges – og de andre epistemiske sætningsadverbier heller ikke for den sags skyld. Jeg vil vende argumentationen lidt, og sige at grunden til at *muligvis* ikke fungerer i netop denne kontekst, er at *muligvis* ikke har potentiale for at bibringe ytringen spørgsmålsværdi. Hvis man skifter pronominerne i (6) ud med *han*:

(7) A: Han kommer ikke i aften
B: Han er **muligvis** for træt

Virker det straks meget bedre på den måde at det kunne være en naturlig replikudveksling. Når *muligvis* ikke dur i (6), er det fordi det i en samtale ville være underligt at B reagerer på oplysningen om at A ikke kommer i aften, ved bare at fremsætte en hypotese om hvad grunden er. Det naturlige er at spørge når giraffen nu er der i kød og blod. Dette til forskel fra (7) hvor den omtalte ikke er der. Det jeg uddrager af dette, er at *måske* som sætningsadverbial i fremsættende sætninger i passende kontekster kan give ytringen spørgsmålsværdi. Det kan *muligvis* ikke, og jeg mener man kan henføre denne brugsforskel til *muligvis* og *måske*s betydning. Med *muligvis* peges på et latent potentiale for sandhed, det kan være sandt at. Med *måske* peges på et potentielt resultat, det kan blive sandt at. Dette sidste kan i de rette kontekster lægge op til forhandling og dermed give ytringen værdi som ”forsøgsvist forslag” eller som spørgsmål.

6. *Måske*, *muligvis* og *nødvendigvis* i interrogativer

Den mere eller mindre vedtagne sandhed inden for dansk grammatisk tradition siger at epistemiske adverbier ikke kan indgå i interrogativer med *måske* som en prominent undtagelse. Men *muligvis* og *nødvendigvis* kan også godt:

(8) Ligner jeg **måske/muligvis/nødvendigvis/*sandsynligvis** en tømrer?

Vi kan med andre ord spørge til mulig og nødvendig sandhed på dansk ved hjælp af epistemiske adverbier, men ikke til sandsynlig sandhed. Det kalder på en forklaring, og 1) er den tekniske løsning, 2) den besværlige: 1) Man fjerner *måske*, *muligvis* og *nødvendigvis* fra kategorien epistemiske adverbier. Det har den ulempe at man skal forklare hvad de så er, og det er måske ikke logisk at sige at *muligvis* ikke er et epistemisk adverbium, i hvert fald ikke hvis *kan* skal bevare sin status som epistemisk modalverbum. 2) Man opgiver forestillingen om at ingen epistemiske adverbier kan indgå i interrogativer, og prøver i stedet at foklare hvorfor det lige er muligheds- og nødvendighedsadverbierne der kan. Jeg skal forsøge med 2).

Min analyse i det følgende er i princippet identisk med den Nølke laver af *peut-être* i spørgsmål (Nølke 1988). Udgangspunktet er sproglig polyfoni, mere præcist Oswald Ducrot og Jean-Claude Anscombres analyse af spørgsmål.[4] Et spørgsmål skal ifølge Ducrot og Anscombre analyseres i 3 elementer hvor p er det propositionelle indhold i spørgsmålet:

(a1) – en forudgående assertion af p.
(a2) – udtryk for tvivl om p.
(a3) – en opfordring til samtalepartneren om at vælge mellem et svar af typen p eller af typen –p

Jeg vil i det følgende kalde assertion for synspunkt i overensstemmelse med den sproglige polyfoniteoris terminologi. Med spørgsmålet *ligner han en tømrer* vil det forudgående synspunkt altså være *han ligner en tømrer*, og afsender tager principielt kun ansvar for tvivlen om p. I den konkrete situation vil man i fortolkningen prøve at tilskrive nogen det forudgående synspunkt. Hvis det er modtager der skal tilskrives det, er det forventede svar nej, og spørgsmålet får karakter af bestridelse eller indvending fordi det er en bestridelse at spørge til det som modtager allerede har asserteret. Ved almindelige afklaringsspørgsmål hvor det forudgående synspunkt ikke skal tillægges modtager, kan svaret være både ja og nej.

Med hensyn til *måske* (eller *peut-être*, jo) siger Nølke at der jo ikke er hævdet noget i spørgsmål, men at man kan se det sådan at *måske* er transporteret med fra det forudgående synspunkt hvor afsender altid er ansvarlig for *måske*, men ikke nødvendigvis for hævdelsen. Jeg vil til illustration bruge en vittighed som findes i forskellige versioner på nettet. I den jeg valgte, er manden ikke tømrer:

[4] Gengivet fra Nølke (1988:31).

(9) Manden kom en dag hjem fra arbejde, og konen sagde: ”Døren er skæv.”
Så sagde manden: ”Ligner jeg **måske** en tømrer?”
Den næste dag sagde konen: ”Strømmen er gået!”
Så sagde manden: ”Ligner jeg **måske** en elektriker?”
Den næste dag da manden kom hjem, var begge dele lavet. Manden spurgte hvem der havde gjort det, og konen svarede: ”Det gjorde naboen.”
”Hvad skulle han have for det?” spurgte manden.
”Enten skulle jeg gå i seng med ham, eller også skulle jeg bage en kage til ham” sagde hun.
”Så bagte du vel en god kage til ham?” spurgte manden.
”Ligner jeg **måske** en bager?” sagde konen så.

I første omgang kan man prøve at fjerne *måske* (*Ligner jeg en tømrer*?), og det er klart at vittigheden godt kan fungere uden, det er en bestridelse, det forudgående synspunkt ’manden ligner en tømrer’ skal tillægges modtager, og spørgsmålet lægger op til et nej-svar. Vittigheden er dog intuitivt mere slagkraftig med *måske*. En *måske*-interrogativ kan også lægge op til et ja-svar, som Heltoft og Hansen også noterer, og der er det mønster i det at når det forventede svar er nej (10), skal det forudgående synspunkt tilskrives modtager, og når det forventede svar er ja, skal det tilskrives afsender selv (11):

(10) Har du **måske** altid lyst?
Tænk lige efter: Har du ikke også i perioder haft minus lyst til sex eller ikke været i stand til at komme , fordi dine tanker var alle mulige andre steder?

(11) Jeg tænkte, RUNE KLAN, har han set den amerikanske tryllekunstner Criss Angel? og har han **måske** taget inspiration fra ham? :)...

Fordi *måske* altid står for afsenders regning, også i det rekonstruerede forudgående synspunkt, bliver det ved forventede ja-svar en høflig forespørgsel om afsenders eget *måske*-synspunkt. Forskellen på en interrogativ med og uden *måske* er at hvor en interrogativ der skal tolkes som et afklaringsspørgsmål, åbent lægger op til både et ja- og nej-svar, der tvinges man med *måske*-spørgsmålene til at vælge: Hvis modtager skal tillægges det forudgående synspunkt, forventes et nej, hvis afsender skal tillægges det forudgående synspunkt, forventes et ja, og kun et ja, det er ikke åbent. Jeg tror det er fordi det viste *måske* helt klart peger tilbage på det

forudgående rekonstruerbare synspunkt, det hævdede, som man så i situationen i tolkningen må tilskrive nogen.

Dette ”dobbeltlag” gælder også *muligvis* og *nødvendigvis*, og med det polyfone begrebsapparat kan man beskrive forskellen. Med *muligvis* i interrogativer er det altid afsenders forudgående *muligvis*-synspunkt der bliver spurgt til, aldrig modtagers, og det lægger op til ja-svar. Vittigheden fungerer dårligt med *muligvis*:

(12) Manden kom en dag hjem fra arbejde, og konen sagde: ”Døren er skæv.”
Så sagde manden: ”Ligner jeg **muligvis** en tømrer?”

I det øjeblik der står *muligvis*, lægges der op til et ja-svar, og handlingen går ligesom i stå, eller dialogen går i ring. Med *nødvendigvis* skal det forudgående synspunkt aldrig tillægges afsender, men det kan lige så vel være en 3. person som modtager det skal tillægges.

Jeg tror at grunden til at netop muligheds- og nødvendighedsadverbierne kan optræde i interrogativer, er at de ikke påvirker sandhedsbegrebet, de kommenterer det eller lægger afstand til det. Sandsynlighedadverbierne har så at sige inkorporeret sandhedsbegrebet og gradbøjet det, og det giver ikke mening at spørge til om noget sandsynligvis er sandt når interrogativen i sig selv lægger op til et enten-eller svar. Hvis min forklaring er logisk sammenhængende, skal formlen i (5) altså ændres i forhold til sandsynlighedsadverbierne, sådan at der ikke skulle stå ”sandt”, men kun det viste *sandsynligvis/formentlig* osv. som har skopus over det hævdede.

7. Hovedpointen

Jeg har i artiklen søgt at vise at *måske*s særlige, udvidede virkefelt til andre funktioner i sætningen end sætningsadverbial kan henføres til dets iboende betydning, potentielt resultat, og netop med hensyn til overgangsbetydningen adskiller *måske* sig fra *muligvis*. Med hensyn til dette at *måske* kan optræde i interrogativer, så gælder det også *muligvis* og *nødvendigvis*, og jeg mener at det er muligheds- og nødvendighedsbetydningen der er forudsætningen for at de kan det i modsætning til sandsynlighedsadverbialerne.

Litteratur

Boye, Kasper (2005) Semantisk analyse og afvigelser mellem sprogbrug og sprogstruktur. *Ny forskning i grammatik, 12. Musholmssymposiet 2004*, ed. Kasper Boye m.fl. Odense: Syddansk Universitetsforlag:27-46.

Diderichsen, Paul (1946) *Elementær dansk grammatik.* København: Gyldendal.

Engberg-Pedersen, Elisabth m.fl. (2005) *Dansk Funktionel Lingvistik.* København: Københavns Universitet.

Heltoft, Lars og Erik Hansen (forprint) *Grammatik over det Danske Sprog.* Kapitel IX, Adverbialer. Roskilde Universitetscenter.

Klinge, Alex (2002) *Can* betyder *can*. *Lingvistiske essays til minde om Finn Sørensen*, ed. Irene Baron m.fl. *Copenhagen Studies in Language*, nr. 28: Samfundslitteratur:109-120.

Kratschmer, Alexandra (2005) Italiensk *sembra/pare* + kompletivsætning: *modus* og polyfoni. *Sproglig polyfoni. Arbejdspapirer 2*, Roskilde Universitetscenter: Skrifter fra dansk og public relations:127-146.

Kronning, Hans (2004) ”Kunskapens källa och kunskabens styrka. Epistemisk konditionalis i franskan som evidentiellt och modalt grammatiskt uttryck”. *Kungl. Humanistika Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. Årsbok 2002.* Uppsala: Swedish Science Press:43-123.

Kronning, Hans (2007) Polyfoni, modalitet och evidentialitet. Om epistemiska uttryck i franskan, särskilt epistemisk konditionalis. *Sproglig polyfoni. Tekster om Bachtin og ScaPoLine*, ed. Nina Møller Andersen, Henning Nølke og Rita Therkelsen, Århus: Aarhus Universitetsforlag. In print.

Nielsen, Niels Aage (1989) *Dansk Etymologisk Ordbog*, København: Gyldendal.

Mikkelsen, Kristian (1975) *Dansk ordföjningslære.* København: Reitzel.

Mortensen, Janus (2006) *Epistemic an Evidential Sentence Adverbials in Danish and English. A Comparative Study.* RUC-speciale. Integreret dansk og engelsk.

Nølke, Henning (1988) Peut-être. *Verbum. Revue de linguistique publiée par l'Université de Nancy II,* Tome XI:13-43.

Nølke, Henning, Kjersti Fløttum og Coco Norén (2004) *ScaPoLine. La théorie scandinave de polyphonie linguistique.* Prais: Kimé.

Therkelsen, Rita (2005) Sprogligt polyfoninetværk. *10. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*, ed. Peter Widell og Mette Kunøe, Aarhus Universitet: Institut for Nordisk Sprog og Litteratur:349-358.

Togeby, Ole (2003) *Fungerer denne sætning? Funktionel dansk sproglære.* København: Gad.

Peter Widell og Ulf Dalvad Berthelsen (udg.):
11. Møde om udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2005

UDKAST TIL EN SEMIOTIK

Af Ole Togeby (Aarhus Universitet)

1. Begrebet 'tegn'

Semiotikken eller tegnlæren handler om tegn, deres udformning, deres psykiske funktion for den enkelte og deres sociale funktion i samfundet. Som kriterielle træk for et tegn vil jeg regne mærkværdighed (saliens), repræsentativitet ('om'-hed), vellykketshedskriterier (conditions of satisfaction (Searle 1995), dvs. mulighed for misvisning) og kommunikativitet (fællesgjorte tanker), eller med ét begreb: kollektiv intentionalitet (Searle, 1999: 118ff). Et tegn er et middel til for flere mennesker at dele tanker. Tegn kan da defineres således:

(1) Et tegn er noget der for nogen angiver noget som det er udformet til at angive.

Eksempler på (semiotiske) tegn er billeder, visse gestus, matematiske formler, mundtlige og skriftlige tekster. Det er ydre, offentlige mærkværdigheder udformet som middel til intersubjektivitet, dvs. fællesgjorte tanker. De fleste kender imidlertid især til tegn gennem Charles Sanders Peirce's definition (Peirce 1994), som lyder:

(2) Et tegn (et repræsentamen) defineres som noget der for nogen står for noget (objektet) i en vis henseende eller egenskab.

Peirce skelner dernæst mellem tre typer af tegn på grundlag af forholdet mellem repræsentamen (R, tegnudtrykket) og objektet (O, det som der henvises til). 'Ikoner' (billeder) er bestemt ved lighed mellem R og O, 'indekser' (indicier) ved påvirkning mellem R og O, og 'symboler' ved association mellem R og O (Peirce 1994:116ff).

Problemet ved denne teori er at Peirce's definition nok indebærer mentale processer (nemlig hos *nogen for hvem noget står for noget*), men ikke intentionalitet og kommunikativitet. Peirce's indeksikalske tegn, fx at en røgsøjle for en beskuer viser vindens retning, har en vis form for 'om'-hed (nemlig for beskueren), men røgsøjlen henviser ikke til noget andet end sig selv, og den

kan ikke være misvisende. Og der er ikke nødvendigvis den samme tanke inde i to hoveder. En anden beskuer opfatter måske røgen som tegn på at der snart er mad. Der kræves to bevidstheder til kommunikativitet, men hos Peirce er én bevidsthed nok.

Derimod er en vejrhane et tegn der viser vindens retning, for det er den udformet til. Meningen med vejrhanen er at vise vindens retning, det er ikke meningen med røgen. Og vejrhanen kan være misvisende (nemlig hvis den er rustet fast). Indekser er således ikke tegn efter den her givne definition, men netop blot indicier.

Et stykke musik, fx Bachs *Sicilienne*, har nok intersubjektivitet når det vækker den samme stemning hos den der spiller, og den der lytter, men har ikke repræsentativitet, dvs. det repræsenterer ikke noget andet end sig selv, har ikke 'om'-hed. En reveille er et tegn, for den kommunikerer det samme til alle, og henviser til noget andet end sig selv, nemlig at det er morgen og alle skal op. Ethvert stykke musik har, i lighed med en sproglig tekst, syntaks, dvs. regler for kombination af leddene til en helhed og for kompositionel tolkning af helheden, men er alligevel ikke et semiotisk tegn efter definitionen.

Definitionen i (1) er foreslået af den amerikanske filosof Fred Dretske (Dretske 1995:2-3), dog ikke af begrebet 'tegn', men af begrebet 'repræsentation'. Den indebærer to bevidstheder: den som udformer dette *noget*, og den *nogen* for hvem det *angiver*. Her kan man skelne mellem to typer af udformede repræsentationer: 1. ydre repræsentationer: billeder, gestus, matematik og tekster, som er udformet offentligt af en 'afsender', og 2. indre repræsentationer: sanseindtryk, tanker, ønsker og antagelser, som er udformet af 'evolutionen' så organismen kan overleve. Jeg finder det imidlertid upraktisk at regne de indre repræsentationer som alle organismer har, for tegn (af hvad karakter de så end måtte være). Tegn er altså kun de ydre fænomener (ting og handlinger) der har fået tillagt intentionalitet for at man kan bruge dem til kommunikation. Jeg vil derfor selv foreslå følgende tegndefinition:

(3) Et tegn er noget ydre der for nogen angiver noget som det er udformet til at angive

Definitionen indebærer at noget angiver noget andet end sig selv, noget som også er 'det samme' for to bevidstheder. Men hvad betyder i denne sammenhæng *det samme*? Ordet *samme* kan betyde ret forskellige ting: 1. 'identisk med', 'netop dette eksemplar (eller individ)', fx *Læg bolden samme sted som Peter gjorde. Er det det samme maleri som det der blev stjålet?* 2. 'ækvivalent med', 'af tilsvarende type', fx *Gør det samme som mig. Det var den samme besked jeg fik. Det er den samme bil som du har.* 3. 'som ikke har ændret sig', fx *Han er ikke den samme som før*

han blev syg. I forbindelse med betegnelser for genstande og steder (nominaler) betyder *samme* altså: 1. 'netop dette individ'; i forbindelse med betegnelser for foregange og forhold (verber, adjektiver og verbalsubstantiver) betyder det: 2. 'ækvivalent'.

Når man siger at tegnet angiver 'det samme' for to bevidstheder', er det ordet *samme* i betydningen ækvivalent', 'af tilsvarende type'. *Fælles tanker* kan betyde at flere personer har tanker som er repræsentationer af de samme (ækvivalente) type genstande, foregange og forhold, eller at flere personer alle tænker på det samme eksemplar eller individ i deres fælles verden, eller begge dele på en gang.

(4) Portræt malet 1719 af Balthasar Denner. Det hænger nu på Frederiksborgmuseet. Maleriet er siden 1882 reproduceret på tændstiksæskerne fra H.E.Gosh & Co

Billeder er ikke ufuldkomne eksemplarer af samme type af genstande som det de forestiller. Tordenskjold var et eksemplar af arten 'menneske'. Billedet af Tordenskjold er et eksemplar af arten 'billede', og mennesker og billeder er ikke samme art eller klasse. Billedet viser ikke at det er Tordenskjold, men det viser at manden er en rigtig helt, for både maleren og beskuerne.

2. Type af tegn

Der skelnes traditionelt mellem fire kunstarter (tegntyper): billedkunst (malerier, fotografier, grafik, tegninger), sprogkunst (talte og skrevne tekster, poesi og prosa), musik (selve musikken, ikke dens notation, som er et særligt tegnsystem), dans og teater (gestus og mimik). Jeg vil i det følgende især interessere mig for forskellen på billeder og sproglige tekster. Der er foreslået mange typer af adskillende træk mellem disse kunstarter: naturlig - konventionel, individuel - fælles, motiveret - arbitrær, lighed - forskel, genstand i rum - handling i tid, kopierbarhed - gentagelighed, analog - digital, tæthed (kontinuerlighed) - artikulation (leddelthed), mæthed – differentierethed, indzoombarhed - uindzoombarhed (pga. ikke-tegn , hvidt, mellem tegnene), funktionalitet - kompositionalitet. Forskellen på tekst og billede kan næppe indfanges af et enkelt af disse træk; flere er nok på spil. Af dem skal et par omtales nærmere her:

Konventionalitet: Både sproglige tekster, billeder, gestus og musik er mere eller mindre konventionelle, det er ikke et enten-eller, men et mere-eller-mindre**.** Det er klart at sproglige tekster betegner ved konventionalitet, men man kan ikke frikende noget billede for at involvere konventionelle træk; fx er det en konvention at en streg på et papir kan angive omrids, eksempelvis billede (10).

Man kan sige at billedrealisme er det modsatte af konventionalitet, jo mindre konventionelt,

desto mere realistisk. Selv perspektivtegning er en konventionel måde at gengive det man ser (Gombrich 2002). Ikke-konventionalitet (= naturlighed) og konventionalitet er derfor ikke et særtræk ved billeder eller gestus.

Lighed: Alle ting ligner alle ting i en eller anden henseende. Og alle ting, selv to ens stole, er forskellige fra hinanden på en eller anden måde, de er aldrig 'samme eksemplar'. Et billede ligner mere et andet billede end det ligner det det forestiller. 'Lighed' er en symmetrisk refleksiv relation, mens 'repræsentation af' og 'tegn for' er asymmetriske og irrefleksive relationer (Goodman 1976). Lighed kan derfor ikke være kriterium, men godt et accidentielt træk på repræsentativitet og tegnskab. Lighed er ikke noget der findes eller på forhånd eksisterer mellem to ting, men noget der statueres (etableres): Billedet af Tordenskjold forstiller ikke Tordenskjold fordi det ligner ham, men er et forsøg på at få beskueren til at opfatte Tordenskjold i lighed med billedet.

Genstand og begivenhed: Et billede er en genstand og ikke en begivenhed, men det er en begivenhed at det er hængt op på en udstilling eller trykt i en avis (Mitchell 1986, Ch. 4). En mundtlig sproglig tekst, gestus og mimik, og et stykke musik er altid en begivenhed, og ikke en genstand, men en skrevet tekst (og en film) er både en genstand og begivenhed; de skal opfattes i tid, men er også uforanderlige genstande i rum. Derfor kan rum og tid ikke bruges som kriterium for forskellen mellem billede, gestus, tekst og musik, selv om de er vigtige egenskaber ved tegn.

Analog og digital. Digitalitet (Watzlawick 196:Ch. 1, Wilden 1972:Ch. VII) forekommer mig at være det bedste kriterium for skellet mellem billeder og visse gestus på den ene side og matematiske formler og sproglige tekster på den anden. (Musik er digital, men er ikke en repræsentation der betegner noget andet end sig selv, og derfor ikke et tegn).

Modsætningen mellem analog og digital ser ud som modsætningen mellem *rød og lang*, for *digital* betyder 'leddelt', 'diskontinuert', og modsætningen er 'holistisk' og 'kontinuerlig'. Ordet *analog* betyder faktisk 'som ligner', og modsætningen bør være 'anderledes', 'arbitrær'. Men ordene i modsætningsparret analog-digital har ændret betydning således at de nu betegner henholdsvis tætte enhedstegn og utætte leddelte tegn.

(5) Forsiden på Klaus Rifbjerg 1963: *Portræt*

Viseren på et analogt ur har altid bevæget sig mere eller mindre på sin vej rundt på urskiven, og det angiver om der er gået mere eller mindre tid. Tolkningsprocessen (af viserens gang som tidens gang) er tæt og mæt og forudsætter ikke genkendelse af enkeltelementer (Goodman 1976).

Et digitalur angiver om klokken er 13:45 eller ej. Tegnet er leddelt med led hentet fra et inventar af tegnled. Inventaret af mulige elementer

er 12 forskellige navngivne timer og 60 forskellige minutter. Tolkningen er diskontinuert, og kræver kendskab til inventaret af tegn. Tolkningsprocessen er utæt, dvs. med noget hvidt som man skal se bort fra.

Digitalitet er ikke et spørgsmål om kornstørrelsen i det manifeste og offentlige tegnudtryk. I bunden er alt nemlig kornet, og det er derfor ikke kriterium på digitalitet. Digitalitet er i semiotikken et spørgsmål om tolkningens diskontinuitet eller leddelthed. Også dette billede med store raster er et analogt billede fordi det skal tolkes som ét tegn. De hvide prikker er ikke ikke-tegn, som det hvide mellem bogstaverne i et ord er; de hvide prikker er en del af et enkelt tegn. Alle forskelle gør her en forskel.

Modsætningen står således ikke mellem lighed og diskontinuitet, men mellem: En digital 'tekst' som er en repræsentation der skal tolkes i diskrete led: bogstaverne og morfemerne, der hver især indgår i et inventar af elementer som de enten er ækvivalente med eller ikke ækvivalente med. Et 'billede' er en holistisk og kontinuerlig repræsentation af noget andet et selv, som skal opfattes i dets lighed, og delene skal ikke være ækvivalente med noget.

(6) Analoge (ikke-digitale) tegn er karakteriseret ved tæthed og kontinuerlighed; alle forskelle gør en forskel; de er enestående eksemplarer med kopierbarhed (kopien udfylder samme funktion som originalen), og funktionalitet, dvs. en bestemt funktion i forhold til konteksten.

(7) Digitale tegn er karakteriseret ved differentierethed, diskontinuitet med ikke-tegn mellem tegnelementer; kun de forskelle der gør en forskel, tæller med, ikke det hvide mellem elementerne; alle elementer hentes fra et veldefineret inventar af kendte tegnelementer med gentagelighed (gentagelsen indebærer en ny funktion), kontekstuafhængig kompositionalitet. (Goodman 1976)

Analoge repræsentationer kan konventionaliseres og stiliseres og bliver derved digitale tegn, som når billedet af en kriger med rundt skjold og et spyd op til højre kan blive til et digitalt tegn for mand: ♂; og digitale reprsentationer kan analogiseres når digitale prikker ophobes (uden syntaks, men i bestemte mønstre) til kontinuerlige billeder der ligner - på en fjernsynsskærm, eller i en smiley: **;-)**.

(8) Trafikskiltet "Ubevogtet jernbane-overskæring i Tyskland og Danmark

Mange repræsentationer er hybride, dvs. blandinger af analoge og digitale repræsentationer. I et vejskilt bliver et tæt billede, fx af et tog, gjort til et blandt flere elementer i et diskontinuert (digitalt) tegn. Både billedet af ellokomotivet og det af damplokomotivet tæller som ækvivalent med 'ubevogtet jerbaneoverskæring'; de er således varianter (allomorfer) af det samme digitale tegn. Man må skelne mellem blandingsrepræsentationer, hvor der i en og samme reprsentationsenhed er både analoge og digitale træk (som fx selve tegningen (9)), og så komplekse kommunikative henvendelser der består af et tegn af en type på baggrund af et tegn af en anden type. Her er et eksempel på en kompleks kommunikativ henvendelse, nemlig et tekstbudskab med en illustration som baggrund. Billedet er en illustration til teksten og angiver hvem der siger teksten (9)

(9)

Man kan ikke nødvendigvis på tegnudtrykket (repræsentationens fysiske side) se om det er en analog eller digital repræsentation (10): Er denne sten med et indristet håndtegn fra bronzealderen et billede som kan kopieres eller et digitalt tegn som kan gentages? Hvorfor er det lavet?

(10) Sten fra yngre bronze-alder fundet ved Føllelev, Nordvestsjælland.

Jeg tror at det er et digitalt tegn, som (findes der eksempler på) har været ristet på indersiden af de sten der sattes rundt om en grav. De har således antagelig været en slags trafiktavler for de dødes ånder, om ikke at komme ud i menneskets verden. De fire streger eller pinde er måske et slags gitter?

3. Helhed og del

Tegn kan enten læses nedefra og op, kompositionelt, eller oppefra og ned, funktionelt. Kompositionalitet er det forhold at meningen med en enhed afhænger af summen af meningen af delene i den og meningen med måden de er kombineret på. Meningen med et regnestykke, fx $3^2 + 4^2 = 5^2$, er bestemt alene ved kompositionalitet som summen af meningen med leddene *2, 3, 4, 5,*

+ og =, og meningen med måden de er kombineret på (fx at $3^2 = 3 \times 3$, og at $a + b = c$ har samme mening som $a = c - b$). Meningen med en matematisk formel er således bestemt rent kompositionelt, nedefra og op.

(11) $$\mathbf{a^2 = c^2 - b^2}$$

a og *b* betyder kateterne i en retvinklet trekant, *c* hypotenusen, *2* der er hævet over linjen betyder 'i anden' eller 'kvadratet af', = betyder 'lig med', og stregen betyder 'minus'. Meningen med hele formlen er da: 'i en retvinklet trekant er kvadratet af den ene katete lig med differencen mellem kvadratet på hypotenusen og kvadratet på den anden katete', eller det som også kaldes Pytagoras' læresætning: 'i en retvinklet trekant er kvadratet på hypotenusen lig med summen af kateternes kvadrater'.

(12)

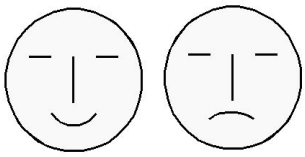

(13)

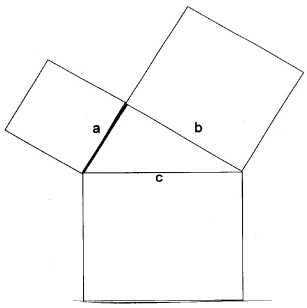

Funktionalitet er det forhold at meningen med et element afhænger af meningen med den helhed som det indgår i, og af dets funktion i denne. Man ser at de fire tankestreger på billedet af disse to ansigter, ikke i sig selv betyder øjne, således at helheden er meningen med summen af meningen med delene. Tværtimod, meningen med tankestregerne kommer først frem ved at de fungerer som øjne i billedet. Og man ser at tankestregerne på det venstre ansigt er glade øjne, mens de på det højre ansigt er sure øjne.

Billeders mening er bestemt rent funktionelt: meningen med en detalje i billedet er bestemt som meningen med det billede som den indgår i, og dens funktion i forhold til dette; og meningen med hele billedet er bestemt af dets funktion i den situation som det indgår i.

Meningen med den fede linje (a) i (13) er bestemt funktionelt; dens funktion er at være den mindste side i den retvinklede trekant, og dens længde er bestemt som forholdet: $a^2 = c^2 - b^2$, en formel som billedet er en illustration af. På billedet har det semiotiske tegnelement linjen a, og dens længde ingen mening uafhængigt af den helhed den indgår i. På tegningen er meningen med delen funktionelt bestemt.

(14) Hjemmelavet vejskilt ud for et hus på en mindre vej

Prøv at se på denne sproglige tekst (14) Meningen med den sproglige tekst er bestemt ved kom-

positionalitet (summen af meningen med delene og måden de er kombineret på): *passe på* betyder 'være forsigtig med' eller 'være vagtsom over for', bydeformen betyder 'at det er noget du'et skal gøre', og *barn* betyder 'person under 13 år'. *S*ætningen kan derfor betyde 'vær på vagt over for personer under 13 **år**'.

Meningen med teksten er dog også bestemt ved funktionalitet; når det drejer sig om bilister og børn, er betydningen af *pas på* nok snarere 'vær forsigtig', og *børn* er nok snarere en nominalsætning end et objekt, og betyder: 'der leger måske børn på vejen'. Både de enkelte ord og måden de er kombineret på, er nemlig set uafhængigt af situationen normalt flertydige, hvorfor kombinationer af dem også er det.

Matematiske formler tolkes kompositionelt, billeder tolkes funktionelt, og sproglige tekster tolkes både kompositionelt og funktionelt.

4. Enkelt og dobbelt artikulering

Både matematiske formler og sproglige tekster er artikulerede, dvs. leddelte eller digitaliserede, og består af en række tegnelementer (tal, regnetegn eller morfemer), der kombineres efter morfologiske og syntaktiske regler til sætninger som har sandhedsværdi.

Der er dog også forskelle: sproglige tekster har to lag af digitaliseringer: under niveauet for morfemer (og ord) er der et lag med bogstaver eller fonemer, således at hvert morfem består af fikserede rækker af bogstaver eller fonemer. Sådan er tallene og de matematiske formler ikke (i skrift); et ciffer eller et lighedstegn består ikke - som morfemer - af bogstaver (men det gør de hvis man skal læse dem op). Skrevne tal er digitale repræsentationer med enkelt artikulation (digitalisering) og et enkelt inventar. Inventaret består af ti taltegn (*0, 1, 2, 3, 4, 5, 6,7,8,9*), og nogle regnetegn (+, -, x, /, √) og de kan så kombineres efter syntaktiske regler til fx: *1345*, hvor helhedens mening er kompositionelt bestemt.

Dobbelt artikulation eller digitalisering indebærer to niveauer og to inventarer af elementer der optræder som led i det leddelte tegn (fx en tekst eller en ytring): morfemer (rødder, derivativer eller fleksiver): *Børn, pas* og *på*, og fonemer eller grafemer (bogstaver): *a, b, c, d, ….,*. Meningen med et morfem eller ord er ikke bestemt kompositionelt som summen af meningen med delene og måden de er kombineret på, og bogstaverne har hverken nogen stabil betydning eller nogen funktionelt bestemt mening.

Billeder betegner ved at det der afbildes (Peter Wessel), skal opfattes i lighed med billedet af ham. Skiltet ved vejen betegner ved at de elementer der indgår i skiltet, P'et, A'et, S'et osv. hver især tæller som ækvivalente med den til svarende lyd (Gombrich 2002), den matematiske

formel betegner ved definition, nemlig den definition der står i den omgivende tekst: *Hvis katederne benævnes* a *og* b*, og hypotenusen kaldes* c.

5. Sammenfatning

Tegn er noget ydre sanseligt der er mærkværdigt, således at private mentale repræsentationer (sanseindtryk og tanker) ikke er tegn, selv om de er repræsentationer. Tegn indebærer dernæst intentionalitet, dvs. 'om'-hed og typificering med vellykkethedskriterier (mulighed for misvisning), og det har indicier (Peirce's indeksikalske tegn) ikke. Tegn defineres som ydre mærkværdigheder der har kollektiv intentionalitet, dvs. er repræsentationer af det samme hver gang og for flere mennesker. Tegnene kan inddeles i analoge billeder, digitaliserede matematiske formler og dobbeltdigitaliserede sproglige tekster (både mundtlige og skriftlige).

ydre mærker				
	repræsentationer med 'om'-hed og mulighed for misvisning			
	tegn med kollektiv intentionalitet			
engangstegn	analog	digital	dobbelt digital	privat
indicier	billeder	matematisk formel	sproglig tekst	mental repræsentation

Prøv at se på dette eksempel:

(15)

I dette tekststykke findes der tre typer af tegn:

1. Sproglige tegn
2. Matematiske formler
3. Geometriske figurer

Pythagoras' Læresætning kan bevises forholdsvis let ved hjælp af ensvinklede trekanter:

Bevis for Pythagoras' Læresætning *vha. ensvinklede trekanter.* Betragt trekanten ABC i figur 1, hvor D er højden nedfældet på AB. Trekanterne ACB og CDA

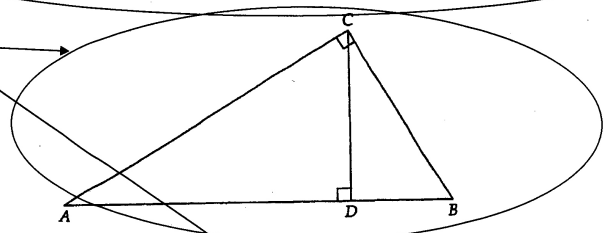

Figur 1: En retvinklet trekant ABC med højden fra C nedfældet på AB i D.

er ensvinklede (kongruente, skrives $\triangle ACB \sim \triangle CDA$) idet de har to ens vikler $\angle C = \angle D =$ ret vinkel og $\angle A$ er fælles. Derfor er $\frac{AB}{AC} = \frac{AC}{AD}$, hvilket vi skriver som $AC^2 = AB \times AD$.

[1]Se også http://www.cut-the-knot.org/pythagoras/index.shtml.

De tre typer af tegn indgår i samme kommunikative henvendelse, men fungerer som bærer af mening på hver deres måde, og udfylder når de kombineres i en henvendelse, forskellige funktioner i forhold til helheden: Den matematiske formel er fuldstændig entydig, således at mulighederne for misvisninger er små (men dog mulige, fx ved antallet af decimaler). Meningen er rent syntaktisk. Billeder er de mest flertydige tegn, som kan være mere eller mindre detaljerede og realistiske (er Frankrig fx en femkant?), men altid med mulighed for misvisning. Meningen er pragmatisk og semantisk. Sproglige tekster er tvetydige, men til at gøre entydige. Læsningen af bogstaverne plejer at være ret sikker, således at alle læsere bliver enige om hvilke bogstaver der står; men når det kommer til den semantiske mening, er sproget også flertydigt. Meningen er pragmatisk, syntaktisk og semantisk.

Billeder bruger afsenderen i interaktion til at VISE modtagerne hvordan sagen er, matematiske formler bruger afsenderen til at BEVISE AT sagen er (sand), den sproglige tekst bruger afsenderen til at OVERBEVISE modtagerne om hvad sagen er.

Forskellen på de tre typer af tegn kan sammenfattes i følgende skema:

billeder	skriftlig matematik	sproglig tekst
analog	digital	dobbelt digital
genstand	genstand og handling	handling
mangetydig	entydig	tvetydig
konceptuel	propositionel og informationel	interaktionel, informationel, propositionel og konceptuel
ingen henvisning	generisk	deiksis
evident	beviselig	inferentiel
...	deduktion	abduktion
funktionel	kompositionel	kompositionel og funktionel
vise	bevise	overbevise

Litteratur

Dretske, Fred 1995: *Naturalizing the Mind*, Cambridge Mass.: MIT Press.

Gombrich, E.H (1977) 2002: *Art & Illusion. A study in the psychology of pictoral representation*, London: Phaidon Press Ltd.

Goodman, Nelson 1976: *Language of Art*, Indianapolis: Hackett Publishging Company

Mitchell, W.J.T. 1986: *Iconology. Image, Text, Ideology,* Chicago: The University of Chicago Press

Peirce, Ch.S. (1994): *Semiotik og pragmatisme*, på dansk ved Lars Andersen, udg. af Anne Marie Dinesen og Frederik Stjernfelt, København: Samlerens Bogklub

Searle, R. John 1995: *Rhe Construction of Social Reality*, London: Penguin Books

Searle, John 1999: *Mind, Language and Society. Philosophy in the Real World*, London: Weidenfeld & Nicolson.

Togeby, Ole 2005: Ole tegner og fortæller. Om den semiotiske forskel på billeder og tekst" i *Tidsskrift for Sprogforskning Årg. 3 nr. 1*, Århus: Statsbiblioteket, side 29-46.

Togeby, Ole 2005: Dette er (ikke) en pibe - billedtekster og tekstbilleder" i Peter Widell og Mette Kunøe 2005: *10. møde om Udforskningen af Dansk Sprog. Aarhus Universitet 7.-8. oktober 2004*, Århus: Aarhus Universitet, side 370-382.

Watzlawick, Paul, Janet Helmick Beavin and Don D. Jackson 1968: *Pragmatics of Human Communication. A Study of Interactional Patterns, Pathologies and Paradoxes*, London: Faber and Faber.

Wilden, Anthony 1972: *System and Structure. Essays in Communication and Exchange*, London: Tavistock Publications

Peter Widell og Ulf Dalvad Berthelsen (udg.):
11. Møde om udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2007

LIDT OM BILLEDER

Af Peter Widell (Aarhus Universitet)

> "Billede, (fra oldsaks. bilidi 'forbillede, mønster', senere 'afbildning, billede'; kollektivdannelse til et konstrueret subst. til 'form', senere 'rigtig form'). Med vendingen "at danne sig et billede af noget" berører man to af de vigtigste betydninger af ordet billede. Billede betyder en i indre eller ydre forstand synlig repræsentation, illustration eller gengivelse af noget. Men billede betyder samtidig, at noget er gjort synligt, har samlet sig i en form for anskuelighed og dermed først får eksistens på det bestemte billedes betingelser. Billedet kan med andre ord have sin virkelighedskarakter både i kraft af det, det forestiller, og i kraft af det, det er i sig selv. Uanset hvor vægten ligger, er dannelsen af billeder og omgang med billeder en uopløselig del af vores måde at forholde os til os selv og verden på."
>
> (*Den Store Danske Encyklopædi,* opslaget "Billede")

1. Et billede (af noget) er et eksemplar og billedfremstilling eksemplifikation

Det, der står i citatet her, er ifølge min opfattelse ikke helt dækkende for vor omgang med billeder.[1] Vi kan med billeder referere til enkeltgenstande, begivenheder, personer og lokaliteter: "Dette er et billede af Vor Frue Kirke i København." (Figur 1). Dette er imidlertid ikke den mest grundlæggende eller simple omgang, vi kan have med billeder. Mange gange, når vi ser på billeder, er der ikke et sådant referentielt eller repræsentationelt element på færde. At et sådant element foreligger, skyldes alene, at vi gør *yderligere, sproglig anvendelse* af det, vi ser i billedet: Billedet bliver sammen med en pegeakt brugt som en art prædikat. Ser jeg et billede af en ung kvindeskikkelse ved et køkkenvindue som fx i billedet *Pigen i køkkenet* malet af Anna Ancher fra 1883 til 1886 (Figur 2), ser jeg blot kvindeskikkelsen ved vinduet. Det vil derfor være forkert at sige, at jeg ser en *repræsentation* af kvindeskikkelsen ved køkkenvinduet. Det kan godt være, at én eller anden har stået model for pigen i billedet. Men det kan også være, der ikke har. Pigen kan være frit opfundet af maleren. Men under alle omstændigheder er det ikke den eventuelle model, maleren har benyttet

Figur 1

Figur 2

[1] Det, jeg vil sige om billeder i det følgende, vil udelukkende angå billeder, der afbilder noget (til forskel fra non-figurative billeder). Billeder skal være af sanselig art, men behøver ikke være afhængige af medium, jf. definitionen ovenfor samt betydning 1 i artiklen om "billede" i Ordbog over det Danske Sprog.

sig af, jeg ser på, når jeg ser kvindeskikkelsen ved vinduet. Ejheller er der tale om, at jeg lader billedet være referent for – eller sammenligner det med – den pågældende model. Kvinden er stadig blot en kvinde ved et vindue, fuldstændig ligesom den kvinde, jeg så ved et andet vindue på gaden i går, eller ligesom enhver anden tilfældig kvinde ved et eller andet vindue, jeg har set i løbet af mit liv. Derfor mener jeg, det vil være bedre, om vi afstod fra at betegne hende som en repræsentation, og i stedet så hende som et *eksemplar* af en kvinde, fuldstændig ligesom *virkelige* kvinder er sådanne eksemplarer uden at være hinandens repræsentanter. Eller for at kunne skelne mellem producerede billeder, som dette, og naturlige billeder, som billedet af en skov i en skovsø og mit ansigt i et spejl: som en *eksemplifikation* (fra Anna Anchers side) af en kvinde ved et vindue.

Det er klart, at betingelserne for, at jeg kan se kvinden ved vinduet i billedet, er, at hun i én eller anden forstand ligner en virkelig kvinde og har træk til fælles med en sådan. Ligeledes er det klart, at der er grænser for, hvordan det, jeg ser, egentlig kan se ud, hvis det skal være et billede af en kvinde ved et vindue. Vi kan derfor i den sammenhæng tale om grad af realisme i et billede: En vis grad af realisme – ikke megen, men nogen – skal der være, før vi kan tale om endnu et eksemplar. Men ligeså lidt som jeg ser en repræsentant, når jeg ser på mit billede af kvinden ved vinduet, er jeg normalt opmærksom på graden af realisme i billedet. Det, jeg ser, er blot kvinden ved vinduet, så længe jeg vil kunne identificere hende som en sådan, fuldstændigt ligesom jeg stadig vil kunne se tændstikmennesker som eksemplarer af mennesker, selv om lighedstrækkene er få. Spørgsmålet om grad af realisme er i den forbindelse et tillægsspørgsmål. Billedets grad af realisme bliver først relevant, når jeg skal trække informationer ud af billedet, eller når jeg (æstetisk) skal vurdere det ud fra, hvor realistisk det er lavet: "Jamen, det billede af Vor Frue Kirke ligner da slet ikke." – "Skulle disse streger her være en kvinde?" – "Det her billede er skildret med en utrolig realisme." Har jeg imidlertid overgivet mig alene til betragtningen af, hvad der er på billedet, er det, jeg ser, slet og ret det, der er i billedet: I figur 2 et eksemplar af en kvinde på linie med andre eksemplarer af kvinder, og i figur 3 et eksemplar af et menneske på linie med alle andre eksemplarer af mennesker.[2]

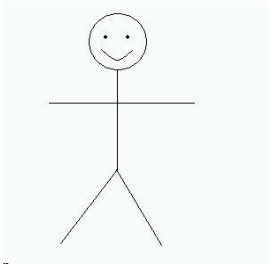

Figur 3

Men derfor finder jeg netop ikke beskrivelsen af, hvad et billede er i *Den Store Danske*

[2] Tændstikfiguren i figur 3 er naturligvis kun et eksemplar af et menneske, og ikke af en kvinde. Vi mangler her et eller flere væsentlige træk i tegningen, der gør, at vi vil kunne identificere den som kvinde. Det svarer til, at vi undertiden på grund af forskellige omstændigheder – mørke, tåge, afstand osv. – kan have vanskeligt ved at identificere en kvinde som en kvinde (men ikke som et menneske).

Encyklopædi – jf. det indledende citat – dækkende for, hvad der grundlæggende er på spil, når man ser på et billede. Nu kan det, der står i citatet fra *Encyklopædien* om, at billedet kan "have sin virkelighedskarakter [...] i kraft af det, det er i sig selv" (jf. citatet ovenfor) ganske vist forstås som en påstand om, at billedet også har eksistens som *den fremstilling, det er i sig selv*. Men det er ikke det, jeg har i tankerne, når jeg taler om at se et billede som billede af et eller andet. Et billede kan være malet i olie med pensel, eller der kan være tale om et fotografi eller en skulptur. Men det, jeg tænker på, er ikke billedmaterialet eller de mediemæssige forhold omkring billedet, som bl.a. kan have betydning for den kunstneriske vurdering af det. Det er ikke, *hvordan* det er fremstillet, jeg er interesseret i, men alene *indholdets*, dvs. kvinden i billedets, *realitetsstatus* i betragtningen af billedet.[3] Ser jeg kvinden ved vinduet, eller gør jeg det ikke? Og ser jeg hende i billedet, eller gør jeg ikke? Men her synes der ikke at være tale om nogen original, forskellig fra kvinden i billedet, som vi vil kunne sammenholde billedet med. I den forstand er et billede ikke et billede af et eller andet forskelligt fra det, vi ser i billedet. Nej, vi ser blot kvinden ved vinduet i billedet – forstået helt bogstaveligt, som når vi ser en kvinde ved et vindue i et køkken.

Min morale er altså – i modsætning til, hvad vi finder i *Encyklopædiens* fremstilling – at et billede blot er endnu et eksemplar. Selvfølgelig kan et billede bruges til repræsentation og til reference, ligesom vi vil kunne sammenligne det i billedet med alt muligt uden for billedet. Men i ingen af disse sidste tilfælde har det noget med *billedets grundliggende ontologi* at gøre.

2. Billedet som repræsentation

At opfatte et billede som et eksemplar af en art er at opfatte det som noget objektivt givet på linie med andre eksemplarer af samme art. Her bekender man sig til en (naiv)-realistisk grundholdning til billeder: Kvinden eksisterer "derude", hvadenten der er tale om en virkelig kvinde, eller der er tale om en kvinde i et billede.

Denne opfattelse er kontroversiel. Langt hovedparten af de teorier om billeder, der findes på

---

[3] Også i en anden forstand af ordet "indhold" er billedindholdet uden relevans for min argumentation: Normalt bruger vi kun ordet "billede", når vi står over for et *mere eller mindre defekt eksemplar*, hvadenten det er naturskabt som billedet af en skov i en skovsø eller menneskeskabt som et maleri af en kvinde ved et vindue. Men denne defekt er for det meste begrundet i empiriske forhold, og har intet med billedets realitetsstatus at gøre. Følgende overvejelser kan vise det. Når vi taler om kvinden i billedet, kan vi tale om billedet som et billede af den *naturlige art*, billedet eksemplificerer, dvs. kvinden med nyrer og hjerte. Men vi kan lige så godt tale om billedet som et billede af det bestemte *synspunkt på kvinden*, billedet eksemplificerer. I det første tilfælde er kvinden i billedet et defekt eksemplar (af en kvinde), i andet tilfælde et fuldgyldigt eksemplar (af den pågældende synsvinkel på kvinden). I begge tilfælde har billedet dog fuldgyldig forankring i realiteten. Der er tale om endnu et eksemplar af den pågældende art.

Læg i den forbindelse mærke til, at synsvinklen faktisk kan være udtryk for *en fuld øjebliksrealisme* – hvor jeg står dér og ser på kvinden gennem samme indtryk, som var det en naturlig art – mens kvinden som naturlig art altid kun vil kunne præsenteres aspektuelt.

markedet i dag, bekender sig til en helt anden opfattelse af billeder end den realistiske. Her er billeder snarere en speciel slags hjælpemidler, som står til rådighed for billedbetragteren og gør ham eller hende i stand til at se det, han ser, in casu farveklatterne på lærredet foran ham, som noget andet, nemlig som en kvinde ved et vindue. Et billede er ifølge denne opfattelse ikke noget "derude" ved siden af andre ting "derude", som billedet i en eller anden bogstavelig forstand ligner, men snarere en *repræsentation i billedbetragterens bevidsthed* af dette andet "derude", som det er kunstnerens opgave at bidrage til fremstimuleringen af gennem billedet.

Men det vil sige: Mens realisten hævder, at et billede er noget *objektivt eksisterende i verden*, hævder repræsentationalisten, at *subjektets virksomhed* må inddrages.

Der er hovedsagelig to måder at forstå billedbetragterens bidrag til billedet på inden for repræsentationalismen: Man kan forstå det som en *ren psykologisk repræsentation* fra subjektets side, alene trækkende på subjektets evne til at percipere og handle. Eller man kan i analogi med det menneskelige sprog forstå bidraget som en *symbolsk repræsentation*. Mens man kan møde den første, rent psykologiske teori om billedet under betegnelsen *den fænomenalistiske billedteori*, kan man møde den anden under betegnelsen *den symbolske* (eller *semiotiske*) *billedteori*.

Fænomenalismen som filosofisk teori kan føres tilbage til bl.a. David Hume og George Berkeley. Den klassiske fænomenalisme finder vi fx hos filosoffer som John Stuart Mill, Ernst Mach og den tidlige Rudolf Carnap. Ifølge den filosofiske fænomenalisme eksisterer fysiske ting ikke som selvstændige ting i verden, men kun som aktuelle eller mulige forestillinger og sansninger hos den, der perciperer eller handler med dem (fx blåhed, varme, blødhed osv.). Da denne eksistensmodus ifølge den filosofiske fænomenalisme gælder for alt, hvad der kan erfares, og ikke kun for det, vi kalder billeder, kan vi naturligvis ikke *definere* billeder alene gennem denne eksistensmodus. Forskellen mellem billeder og de forestillinger, virkelige ting fremkalder, vil inden for den filosofiske fænomenalisme derfor alene kunne være en forskel i måden, bundterne af sansedata er dannet på. Når vi ser et billede af en kvinde, er måden, vi ser hende på, med andre ord blot *i empirisk-psykologisk forstand anderledes*, end når vi ser en virkelig kvinde.

Dette forhold ved billeder omtales ofte inden for den fænomenalistiske billedteori som et *illusionsforhold*: Billedet giver os illusionen af, at vi virkelig står over for en kvinde, jf. titlen på én af den moderne fænomenalismes bibler, Ernst H. Gombrichs bog *Art and Illusion* (Gombrich 2002 (1959)). Hos Gombrich ses et billede netop som en illusionær modifikation af den repræsenterede ting: "Works of art are not mirrors, but they share with mirrors that elusive magic of transformation which is so hard to put into words." (Gombrich 2002:5). I modsætning til

omgangen med spejle kræver omgangen med billeder ifølge Gombrich egentlig begrebslig beherskelse, hvor det, vi kalder forskelle i stil, så blot igen vil være udtryk for forskellige begrebslige beherskelsesmåder: "All art originates in the human mind, in our reactions to the world rather in the visible world itself, and it is preciely because all art is 'conceptual' that all representations are recognizable by their style." (Gombrich 2002 (1959):76). Det vidner om et vist konstruktivistisk anslag i Gombrichs billedteori. Alligevel foretrækker han at henvise til Karl Poppers mere realistiske anlagte evolutionære program om erkendelse som sandhedstilnærmning (verisimilitude). Herudfra mener han kunstens historie vil kunne ses som en historie om, hvordan vi gennem konstruktionen af stadigt bedre skemaer har været i stand til at skildre virkeligheden på stadig bedre vis. Specielt vil centralperspektivet ifølge Gombrich kunne ses som en sådan skematisk konstruktion.[4]

Det er i den forbindelse vigtigt for Gombrich at understrege, at kunstens historie ikke blot må ses som de udøvende kunstneres historie. Historien er i lige så høj grad kunstpublikummets historie. De vanskeligheder, vi har måttet overvinde i forsøget på at skabe en billedlig fremstilling af verden, skyldes ikke blot "[...] an inability to copy nature but also an inability to see it." (Gombrich 2002 (1959):10). Der er med andre ord ifølge Gombrich ingen spontan eller en gang for alle korrekt betragtningsmåde af billedet. Billedet er på en gang et hypoteseudkast om verden og en *kulturel frembringelse* gældende for såvel kunstner som betragter. Troen på "the innocent eye" er en myte.

Langt den mest yndede, men samtidig også mest radikale betragtningsmåde inden for repræsentationalismen, finder vi inden for den semiotiske billedteori. Her opfattes billedet hverken naivrealistisk eller som udkastede perceptions- og handleskemaer. Her vælger man snarere at se billedet i analogi med det sproglige tegn. Der er ikke blot tale om, at et billede i bestemte sammenhænge vil kunne benyttes i et udsagn, som var det et prædikat, sådan som vi har set det i forbindelse med billedet af Vor Frue Kirke i København. Det billedsemiotiske synspunkt er langt mere radikalt: Ifølge den billedsemiotiske teori *er* et billede slet og ret et tegn, nemlig *i kraft af en bestemt konventionel kodning bag afbildningen*. Denne semiotiske opfattelse af billedet, der

[4] Opfattelsen låner Gombrich fra Erwin Panofskys indflydelsesrige essay fra 1924-25 *Perspective als symbolische Form*. (engelsk oversættelse 1991 *Perspective as Symbolic Form*).

herhjemme bl.a. hyldes af Søren Kjørup[5], Ole Togeby[6] og Torben Thrane[7], forbindes ofte med amerikaneren Charles S. Peirces tegnteori og med hans hævdelse af eksistensen af tre grundtyper af tegn: *indekser*, *ikoner* og *symboler*.[8] Tidlige billedsemiotiske teorier a la Peirce kan findes hos Susanne K. Langer, Charles W. Morris og John Hospers, der alle støtter sig på Peirces analyse af ikonet. Den mest radikale billedsemiotiske teori finder vi dog hos Nelson Goodman (Goodman 1969, 1984), der i stedet tolker billedet symbolsk og strikt nominalistisk, således at det *alene* er den tilfældige konventionelle kodning, billedet repræsenterer, der giver billedet dets indhold. Hvad Goodmans nominalisme angår, er hans synspunkt generelt erkendelsesteoretisk: "Now as we thus make constellations by picking out and putting together certain stars rather than others, so we make stars by drawing certain boundaries rather than others. Nothing dictates whether the sky shall be marked off into constellations or other objects. We have to make what we find, be it the Great Dipper, Sirius, food, fuel, or a stereo system." (Goodman 1984:36). Dvs. erkendelse af verden, ikke blot som den sker gennem billedlige fremstillinger, men generelt, foregår alene gennem reference til denne verdens enkeltting. Det er derfor den sproglige kodning alene, der konstituerer, hvad vi ser disse enkeltting som. Dette gælder ikke blot for sprogets, men også for billederkendelsens vedkommende.

Men dermed bliver spørgsmålet om, i hvor høj grad et billede ligner, dvs. spørgsmålet om "realisme", for Goodman ikke længere et spørgsmål om lighed mellem billede og verden, heller

---

[5] Jf. fx Kjørup 2004 (1995):100, formentlig i polemik med Gombrich: "At skabe et billede er ikke at skabe en sprogløs illusion *af* virkeligheden; det er at skabe en sproglig meddelelse *om* virkeligheden." Billedet har symbolsk form.

[6] Jf. fx Togeby 2005:370: "Både tekster og billeder er tegn der er bestemt til kommunikation [...]" dvs. de er repræsentationer, hvor "En repræsentation defineres som noget der for nogen angiver noget andet end sig selv som det er udformet til at angive." Vedrørerende dette "andet", billedindholdet, anfører Togeby: "Ved alle repræsentationer kan man skelne mellem udtrykket som er manifest og til at percipere, og indholdet som er usynligt og kun inde i hovedet på den der perciperer" (Togeby 2005:372). Det tyder på, at Togeby opfatter det egentlige billedindhold fænomenalistisk: Der er tale om noget, der har med betragtersubjektet, snarere end med det betragtede objekt, at gøre. Hvorvidt det, der perciperes, skal forstås i mere passivistiske vendinger som impressions (Hume), eller det skal forstås som syntetiske ydelser fra billedbetragterens side, står uklart, men er for så vidt også ligegyldigt set i relation til Togebys semiotiske opfattelse af billedet. Referentens karakter er ligegyldig vis-a-vis det forhold, at der med et billede er tale om en symbolformidlet, en kodet, meddelelse.

[7] Jf. fx Thrane 2007:409: "En repræsentation på tidspunkt t kan [...] i mere abstrakt form ses som en *sekvens* af repræsentationelle tilstande, rt_1, rt_{t+1} ... , rt_{ts}, hvor rt_{ts} er en *stabil* tilstand der opfattes som 'repræsentationen' på åtidspunkt t. Det er rt_{ts} der ofte forstås som *billedrepræsentation*."

[8] Peirce skelner mellem de tre typer tegn på følgende måde: Mens det for indekser gælder, at relationen mellem tegnet og det, tegnet refererer til, er *kausal*, gælder det for ikoniske tegn, at relationen i stedet bygger på *billedlig lighed*, og for det symbolske tegns vedkommende på *arbitraritet*, sådan som vi eksempelvis kender det fra det naturlige sprog og diverse kunstsprog (jf. Ducrot & Todorov 1994). Som det bl.a. omtales i Ducrot & Todorov, er der mange problemer med den Peirce'ske tegnteori. Dem vil jeg dog ikke berøre her.

ikke ikonisk lighed, som hos Langer, Morris og Hospers[9], men alene et rent kodeinternt spørgsmål. Det bliver et spørgsmål om, hvilke koder, der er valgt i en given kultur: "Realism is relative, determined by the system of representation standard for a given culture or person at a given time. Newer or older or alien systems are accounted artificial og unskilled [...]. "Realism" thus often comes to be used as the name for a particular style of representation." (Goodman 1969:37). Med andre ord: Billeder er arbitrært valgte udtryk for det, de fremviser eller afbilder. Ligesom bogstaverne i sproget – og noderne i musikken – danner velformede og ikke-velformede syntaktiske mønstre, tænk fx på en tekst ned over en side, vil også billeder kunne ses som sådanne syntaktiske mønstre. I modsætning til sprog og noder, der har en artikuleret syntaks, har billeder dog for det meste en ikke-artikuleret eller tæt syntaks.

3. Kritik af repræsentationalismen

Det er muligt at tolke såvel den fænomenalistiske som den semiotiske billedforståelse frem af citatet fra *Den Store Danske Encyklopædi* ovenfor. Ifølge citatet får det, billedet forestiller, "[...] først eksistens på det bestemte billedes betingelser." Hvis passagen ikke tolkes blot som en henvisning til de materialer m.v., billedet er fremstillet af, men som en henvisning til selve de genstande og det sceneri, vi ser i billedet, så kan citatet kun ses som udtryk for en repræsentationalistisk opfattelse.

Både den fænomenologiske og semiotiske repræsentationalisme er ifølge min mening stærkt problematiske billedteorier. Men hvad er der galt med repræsentationalismen? Jeg vil forholde mig til de to billedteorier i god tur og orden.

Kritik af Gombrichs fænomenalistiske repræsentationalisme: Fænomenalistisk repræsentationalisme som generel filosofisk position er opfattelsen af, at erkendelse aldrig kan bestå i nogen direkte erkendelse af tingene. Tværtimod ses al erkendelse som formidlet gennem repræsentationer. Den fænomenalistiske variant støtter sig gerne til perceptionens rolle i erkendelsen, og skildrer forholdet i *kausale vendinger*: Når jeg ser en gulerod, må der (a) gå lysimpulser fra guleroden til nethinden i mit øje, (b) gå nerveimpulser fra nethinden til de relevante dele af min hjernebark,

[9] Ikonteorien kan ikke forklare, hvad et billede er. Standardargumentet imod teorien om billeder som ikoner er, at lighed altid må bestå i lighed mellem to konkrete genstande; men det betyder, at ikonbegrebet kun kan anvendes, når der refereres til enkelteksemplarer. Men da har vi overskredet forestillingen om billedet som billede af noget, der befinder sig *i* billedet.

hvilket (c) vil skabe et *sansebillede* hos mig af guleroden.[10] Men den kan også have et konstruktivt tuch: Når jeg ser en gulerod, er det delvis min egen *konstruktive virksomhed*, der afgør, hvilket sansebillede jeg har af guleroden. Hvilken forskel der end eksisterer mellem de to opfattelser, er man i begge tilfælde enig i at operere med forekomsten af et "indre", et mentalt sansebillede.

Gombrich vil, som vi har set, ikke forsvare repræsentationalismen generelt, *men kun i forbindelse med billeder.* Generelt bekender han sig til realismen, hvilket gentages i et interview med Paul Levinson fra 1979: "I really see the world in three dimensions. And the reduction of this experience is a tremendous achievement [...] many civilizations didn't aim at his achievement and didn't get it." (Levinson u.å.) Spørgsmålet er imidlertid, om Gombrich både kan være realist og fænomenalist, sådan som han lægger op til med sin teori. Levinson lufter visse tvivl, og her kan jeg kun være enig:. Centralperspektivet er ifølge Gombrich et artefakt, som er i stand til at skabe en illusion af tredimensionalitet i vores hoveder, der ikke svarer til noget i den virkelige verden (= fænomenalistisk illusion); men samtidig repræsenterer forskellige stadier i artefaktets udvikling – fra Egypterens "flade perspektiv" til renæssancens centralperspektiv – et stadigt mere dækkende billede af verden (= realisme). Det er Gombrichs argument. Men hvordan kan denne række af stadigt mere realistiske skildringer af verden samtidig ses som illusioner om denne verden? Det synes ikke at kunne hænge sammen. Hvordan skulle rækken af illusioner, som pr. definition er ukorrekte om verden, nogen sinde kunne slå om i dækkende versioner af verden?

Her kan man så enten vælge det fænomenalistiske eller det realistiske horn af dilemmaet. Jeg vil anbefale det sidste: Det, vi ser som en centralperspektivets udviklingshistorie, er i virkeligheden skabelsen af stadigt mere vellignende eksemplarer af det, vi finder i verden, i helt bogstavelig forstand. Og da eksemplarerne foreligger objektivt i verden, vil man altid kunne måle deres grad af vellykkethed.

Realismen er ideen om, at erkendelsen af tingene i verden er direkte. Fænomenalismen derimod er ideen om erkendelse som dannelse af "indre" billeder. Denne idé låner sine forestillinger fra den realistiske billedteori: Billedet er et eksemplar i verden ved siden af andre eksemplarer. Den måde, lånet udmøntes på inden for fænomenalismen, er imidlertid fejlagtig: Man gør billedet til en psykologisk sag. Men repræsentationer som "indre" billeder, hvadenten de opfattes som passive aftryk eller som konstruktioner, findes ikke. Dermed findes heller ikke egentlig

[10] Jeg vil ikke yderligere behandle kausalhistorien (a) – (c) her, ud over at jeg vil konstatere dens metafysiske umulighed. Det er en historie om *erkendelsen generelt*; men her kan historien netop ikke gælde generelt: Fortælleren selv og hans tilhørere må være unddraget den kausalitet, der berettes om. Ellers vil det, fortælleren beretter, ikke kunne bedømmes efter rationalitetens standarder som rigtigt eller forkert, sandt eller usandt.

billedlige repræsentationer i Gombrichs forstand. Centralperspektivet er selvfølgelig en menneskelig konstruktion. Heri har Gombrich ret. Men det den alene røber, at vi på et tidspunkt er blevet teknisk dygtigere til at konstruere pendenter til den forefundne virkeligheds eksemplarer.

Kritik af Goodmans semiotiske repræsentationalisme. Symboler (eller tegn) bruger vi, når vi taler og skriver. Tale består af lydlige udtryk, skrift af grafiske. Det første sæt er udtryk for et tavst beredskab, det andet skabt ud fra bevidst valgte principper og retningslinier. Symboler – eller som Saussure kalder dem: tegn – er imidlertid andet og mere end udtryk. Udtryk anvendes i bestemte situationer til at sige noget sandt om verden. Det er semantiske og pragmatisk fastlagte størrelser.

Det er denne sammenhæng, semiotikken forsøger at generalisere over. Desværre på illegal vis. Det gælder også Goodman, når han opfatter billedet som en konventionelt kodet meddelelse på linie med sproget. Goodman vil med sin nominalisme undgå enhver naiv reference til mening. I det forhold kan han siges at have affinitet til Saussures valørteori (Saussure 1983 (1916)) og til metamatematikkens forsøg på at definere logik og semantik som syntaks (Hilbert & Ackerman 1950 (1928); Carnap 1937 (1934)). Således er indholdet i et billede ikke så meget et spørgsmål om reference, som det er et spørgsmål om placering et specifikt sted i et arbitrært valgt syntaktisk system af slutninger og implicitte definitioner. Denne *syntaktisme* er imidlertid forfejlet både som generel semantisk teori og som element i en billedteori.

Formelle systemer kan være nyttige, når der skal foretages beregninger, drages slutninger og simuleres. De bruges overalt i den moderne verden: i meteorologi, i økonomi, i ingeniørvirksomhed m.v. Ét er imidlertid sådanne formelle systemers store nytteværdi inden for disse vidensfelter, noget ganske andet de overdrevne metafysiske forestillinger, man har om dem. Én af dem er syntaktismen, dvs. den fejl at se syntaks som meningsdefinerende qua syntaks.

Nu er der ingen, der mener, at formelle systemer blot kan køre frihjul. Selvfølgelig skal de – hvis de skal sættes til empirisk arbejde – forankres i den faktiske verden. Meteorologiske systemer og modeller skal referere til meteorologiske fænomener, økonomiske systemer og modeller til økonomiske fænomener, og ingeniørmodeller til fysiske og kemiske forhold. Men selve meningsindholdet vil man gerne definere syntaktisk, som et inherent træk ved selve det formelle system. Grunden hertil er, at man gerne vil undgå et ubehageligt dilemma i meningsteorien, nemlig at skulle definere sprogets almentermer enten rent nominalistisk, som reference til mængder (fx John Stuart Mill (1843)), eller rent meningsrealistisk eller platonisk som reference til et rige af meningsindhold eller ideer. Mens det første projekt er for snævert, hvilket er vist af den tyske logiker Gottlob Frege (2002 (1879, 1892)) – meningen af ordet "ko" kan fx ikke restløst reduceres

til begrebet 'mængden af alle køer' – er det andet projekt alt for uklart og utilfredsstillende. Derfor har syntaktismen siden trediverne stået for mange – og altså også for Goodman – som en lødig tredje vej. Imidlertid har syntaktismen egne problemer, idet den ikke blot har vist sig uholdbar som meningsteori for tilstrækkeligt store verdener (Gödel 1933), men også ganske utilstrækkelig i den forstand, at den blot syntaktisk *mimer* eller *simulerer* beregnings- og slutningsmønstrene i sproget, uden at redegøre for indholdet af de beregninger og slutninger, der foretages. Her mener man i dag, at referencerelationen, som allerede Frege anbefalede det, må stilles helt anderledes klart i centrum for de semantiske og pragmatiske overvejelser. Et sådant udgangspunkt vil også fjerne enhver fristelse i retning af konventionalistiske og relativistiske tolkninger af logikken. Logikken i sproget – i ethvert sprog – er forankret, ikke i konventionelle koder, men i den virkelighed, der refereres til. Derfor findes der også kun én logik – og ikke en række alt efter smag og behag, som Goodmans syntaktisme indebærer.

Desværre har Goodmans syntaktiske fejltagelse omkring logik og sprog også indflydelse på hans semiotiske billedteori. Mens Gombrichs billedrepræsentationalisme står i et ejendommeligt modsætningsforhold til den realisme, han ellers bekender sig til, ligger Goodmans billedteori i direkte forlængelse af hans almene repræsentationalisme. For Goodman er al billederkendelse blot en særlig form for kodet erkendelse, kendetegnet af en tæt (dense) syntaks og semantik. Men netop derfor er hans fejltagelse omkring logik, sprog og erkendelse også en fejl i hans tænkning omkring billeder. Goodman har ret i, at billeder ikke er ikoner, sådan som bl.a. Langer og Hospers mener det i en skødesløs og uklar brug af Peirces tilsvarende begreb (jf. note 9). Men de er heller ikke arbitrært kodede symboler, sådan som Goodman argumenterer for. Goodman er klar over, at den grundlæggende betragtningsmåde i forbindelse med billeder ikke har noget med reference at gøre: "Saying that a picture represents a soandso is [...] highly ambiguous as between saying what the picture denotes and saying what kind of picture it is. Some confusion can be avoided if in the latter case we speak rather of [...] a 'Pickwick-picture' or 'unicorn-picture' or 'man-picture'. Obviously a picture cannot, barring equivocation, both represent Pickwick and represent nothing. But a picture may be of a certain kind – be a Pickwick-picture or a man-picture – without representing anything." (Goodman 1969:22). Men i stedet for at se et billede som en *simpel produktion af endnu et eksemplar af en art i verden* – kvinden i køkkenvinduet eller Goodmans mandebillede *repræsenterer* jo ikke noget i betydningen refererer – vælger Goodman at holde sig til den syntaktiske repræsentationalisme. Men det indebærer, at et billede repræsenterer, uden dog at

repræsentere: Det repræsenterer ikke i betydning denoterer, refererer eller eksemplificerer;[11] men det "repræsenterer" ikke desto mindre i betydningen 'specificerer syntaktisk'. Men det sidste er en kimære – og i øvrigt en forsyndelse mod en af hoveddyderne ved den nominalisme, han gerne vil holde sig til, nemlig at man ikke skal gøre sine forklaringer mere komplicerede, end det er nødvendigt. Goodmans syntaktisme er tom, men den er også metafysisk overflødig. Goodman siger: "[...] the literal or realistic or natural system of representation is simply the costomary one [...] Realistic representation [...] depends not upon imitation or illusion or information but upon inculcation [...] upon how standard the system is." (Goodman 1969:38). Med "illusion" og "information" kunne Goodman tænke på Gombrich. Men hvem han tænker på med ordet "imitation", ved jeg ikke. Han skulle selv have holdt på dette ord, så han kun havde ting *i verden* at sammenligne, nemlig det eksemplar, billedet udgør, og det (eller de) eksemplarer i verden, det ligner. Goodman mener, at alt ligner alt, hvorfor vi må have en udvælgelseskode. Men det er forkert. Det er rigtigt, at vi (i sprog) beskriver og (i billeder) afbilder genstande og scener perspektivisk og ud fra interesse. Men det gør ikke selve genstanden eller scenen perspektivisk. Ejheller gør det den (nye) genstand, det eksemplar, billedfremstilleren skaber, i og med han maler eller fotograferer sit billede, perspektivisk. Som John Hyman siger: "[...] the precise sense in which a picture can resemble a three-dimensional body in respect of shape is not difficult to explain because three-dimensional bodies has two-dimensional aspects or appearances, which inky mark on paper can record." (Hyman 2006:75).

4. Slutbemærkning

Med dette sidste kritikpunkt kan vi sammenfatte vores kritik af repræsentationalismen: Fænomenalismen og semiotikken antager, at billederkendelse består i et subjektivt tillæg til genstandene i verden. Men der findes intet sådant subjektivt tillæg. Et billede er et selvstændigt eksemplar i verden. Står der i en ordbogsdefinition, at et billede er en repræsentation, er det forkert. Et billede er hverken en repræsentation af et andet enkelteksemplar eller en art (arter kan ikke sanses). En korrekt definition skal lyde: Et billede er et (som regel defekt) eksemplar af den genstand, det afbilder. Billeder kan bruges ved reference til enkeltgenstande og danne udgangspunkt for mulige

[11] Goodman anvender her samme ord som mig: "eksemplificerer" og "eksemplifikation". Men vi forstår ikke det samme ved ordene. Når Goodman mener, at de enkelte stofprøver i en bog med stofprøver "[...] function [...] as symbols exemplifiyng certain properties.", og at de repræsenterer "[...] posession plus reference." (Goodman 1969:53), er jeg uenig med ham. Hos mig er eksemplifikation ("et stykke stof eksemplificerer lapper eller ruller af dette stof") ikke bundet til reference. Ifølge min opfattelse peger billeder *grundlæggende* ikke, selv om de, hvad jeg allerede har været inde på, selvfølgelig i løs forstand kan bruges til reference.

beskrivelser af dem, (hvor beskrivelsernes fuldstændighed afhænger af billedets grad af realisme).

Litteratur

Carnap, Rudolf (1937; 1. udg. 1934) *The Logical Syntax of Language.* London: Routledge & Keagan Paul.

Ducrot, Oswald & Tzvetan Todorov (1994) *Encyclopedic Dictionary of the Sciences of Language.* Baltimore: Johns Hopkins.

Frege, Gottlob (2002) *Filosofiens, sprogets og matematikkens grundlag.* Århus: Philosophia.

Gödel, K. (1977; 1. udg. 1931) 'The completeness of the axioms of the functional calculus of logic', In: Heijenoort, J. van (ed.) *From Frege to Gödel. A source book in mathematical logic.* Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press: 582-591.

Gombrich, Ernst Hans (2002; 1. udg. 1. ed. 1959) *Art and Illusion.* London: Phaidon Press.

Goodman, Nelson (1969) *The Languages of Art.* Oxford: Oxford University Press.

Goodman, Nelson (1984) *Of Mind and Other Matters.* Cambridge, MA: Havard University Press.

Hilbert, David & Wilhelm Ackermann (1928) *Grundzüge der theoretischen Logik.* Berlin: Springer Verlag.

Hyman, John (2006) *The Objective Eye: Colour, Form and Reality in the Theory of Art.* Chicago: University of Chicago Press.

Kjørup, Søren (2004) *Hvorfor smiler Mona Lisa?: En bog om billeder og deres brug.* Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.

Levinson, Paul (u.å.), 'What I Learned from Karl Popper: An Interview with E. H. Gombrich. http://www.gombrich.co.uk/showdoc.php?id=92

Mill, John Stuart (1843) *A System of Logic Ratiocinative and Inductive.* London: Longmans.

Morris, Charles W. (1970; 1. udg. 1938) *Foundations of the Theory of Signs: Foundations of the Unity of Science.* Chicago: University of Chicago Press.

Panofsky, Erwin (1924-25) *Die Perspektive als Symbolishce Form.* Vortrage der Bibiliotek Warburg.

Saussure, Ferdinand de (1983 (1916)) *Course in General Linguistics.* London: Duckworth.

Peirce, Charles Sanders (1955; 1. udg. 1940) 'Logic as semiotic: The theory of Signs', In: Justus Buckler (ed.) *Philosophical Writings of Peirce.* New York: Dover Publications.

Thrane, Torben (2007) 'Hvad ligner det? – Repræsentation i billede og sprog', In Henrik Jørgensen & Peter Widell (red.) Det bedre argument: Festskrift til Ole Togeby på 60-årsdagen. Århus: Wessel og Huitfeldt. 407-432.

Togeby, Ole (2005) 'Dette er (ikke) en pibe - billedtekster og tekstbilleder', In: Peter Widell & Mette Kunøe (eds.) *10. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Aarhus Universitet 7.-8. oktober 2004.* Århus: Nordisk Institut.